

Ю. Болат

Саф юреклер

Ю. Болат

Саф юреклер

«Саф юреклер» романында республикамызнынъ нефть оджакъларындан биринде олып кечкен вакъиалар тасвирлене. Окъуйыджынынъ козю алдындан нефть оджакъларынынъ пейда олмасы, ишчилер къасабасынынъ къурулмасы, аркъадашлыкъ, достлыкъ ве севги левалары келип кече.

Романда чешит миллетлерден ибарет комсомол-яшлар бригадасынынъ омюри, турмушы, арзу ве истеклери икяе олуна. Озь зенаатларына чексиз севги, авале олунгъан ишке буюк месулиет ис эткен бу саф юрекли яш къараманлар эр даим алдкъа, янъылыкъкъа, битьмез-тюкенмез гъайрет талап эткен ишлерге ынтылалар. Бу ынтылыш хусусан эсас къараманлар юзюнде пек ачыкъ корюле.

Бу къараманлар — Сервер Арсланов, Адиль Атабаев ве Борис Речевскийдир. Учь дост — учь табиат: Сервер къатты ирадели, терен гъаели ве бол гонъюлли; Адиль агъыр ве ойчан табиатлы, самимий ве муляйим бир йигит; Борис бираз къызматабан, шенъ ве джан-юректен ишке берильген бир яш.

Автор къараманларнынъ ишлери ве ичтимаий фаалиетлеринен бир сырада, оларнынъ шахсий омюрлерини де тасвирлей. Бу тасвирлернинъ табиий ве къандырыджы олувы окъуйыджынынъ дикъкъатыны китапнынъ мундериджесине джельп эте.

Романда эслилер де бар: нефть оджакъларынынъ директоры геолог Сабир Мухаммедович, партком секретары Николай Васильевич, бурав устасы Андрей Павлович, олдыкъча йымшакъ табиатлы ве инсаниетли Махрамкул ака ве дигерлери. Романда къадынкъызлардан хусусан Нияр, Айше, Галина Ивановна ве Зарифе енге образлары окъуйыджынынъ мерагъыны къозгъай ве чокъ вакъытларгъадже онынъ эсинде къала.

Халкълар достлугъы мевзусына багъышлангъан бу китап авеснен окъулыр деп зан этемиз.

Бириндджи баб

СОЛДАТ ДЖЕНКТЕН КЪАЙТА

I

Салмакълы адымларынен тоз котерип, топракъ ёлдан солдат кете. Онынъ чызмалары, мавы галифеси, терден тенине япышып къалгъан гимнастёркасы, къаш ве кирпиклери тозгъа боналгъан. Корюльгенине коре онынъ ёлджылыгъы чокътан башласа керек.

Багъ-багъчалар ве памукъ тарлалары арасындан кечкен ёл юксек бир къыргъа келип битишти. Солдат, адымларыны сакинлештирип, тим-тикине дживанкъашланып кеткен кестирме ёлнен къыр устюне котериле башлады.

Ава тынып-тынчыкъып къалгъан. Кимерде бир джесаретсизликнен эсип алгъан хафиф ель, тандыр кесильген ер юзюни арaретли нефесинен уфлеп, дерал кечип кете. Онынъ корюльмез эллеринен тебретильген отоленлер, чалылар, байгъынлыкътан айыныр киби, эринчекликнен башларыны эгип аларакъ, сонъ кене арекетсизликте къалалар.

Джанлы ве джансыз табиат терен юкъугъа далгъан. Ёрулмакъ бильмез чалыкъ торгъайлар биле чилле сыджагъындан къачынып, къаерлердедир озьлерине куракъ тапкъанлар ве сес-солукъсыз къалгъанлар. Тынчыкъып, къаврап ве сусып къалгъан бу орталыкънынъ сукюнетини ялынъыз ёлджы солдатнынъ аякъ тапырдылары боза. Чокъ мемлекетлернинъ топракъларыны басып кечкен аякълары огге догъру адымладыкъча, этрафкъа тоз чангъытып, ер устюнде терен излер къалдыра.

Къыргъа бургъалангъан кестирмелер бири-биринден фаркъ этильмейджек дереджеде чыплакъ, сарп ве тозлу эдилер. Олардан бирини айланып кечтим дегендже, экинджи бири келип чыкъа ве эп текрарлана берген бу денъишмез лева инсанны къыр ёлунынъ гуя уджсызлыгъына, тюкенмезсизлигине къандыра эди.

Солдат, эгиле бериб ве чевре этрафына бакъмайтура янъы бир кестирмеге айланаяткъанда, къыр тёпесине келип чыкъкъаныны эслемей къалды. Буны онъа къаршыдан эскен ве серинликнен бетини сийпагъан ель сездирди.

Солдат денъиз мавылыгъындаки козьлерини авлакъларгъа тикти. Онынъ алдында, тёпелери къарнен агъаргъан юксек дагъларнынъ этеклерине къадар узангъан гурь багъ-багъчаларнынъ, ком-кок памукъ тарлаларынынъ, ем-ешиль тюземликлернинъ дюльбер манзарасы ачылды. Бу ешиль дерья ичиндеки акъ диварлы эвлер, денъиз мейданлыкъларындаки елькенли къайыкъларны анъдыралар. Тюземликнинъ ортасындан буюк озен акъа. Онынъ къаверенки сувлары чокътан-чокъ арыкъларгъа болюнип, тарлаларгъа джайыла.

Солдат ерге отурып, чантасына ясланды. Фуражкасыны элине алды. «Аджайип ватаным бар! — деп, бол-сал нефес аларакъ ферахланды. — Балтыкънынъ толкъунлы ялыларыны, Белорусиенинъ ве Украинанынъ бол берекетли чёллеринден кечип келдим. Бири-биринден дюльбер ве аджайиплер. Я Узбекистан! Онынъ байлыгъына, гузеллигине, эфсаневий тарихына акъран тапылырмы!..»

О, сыджакъ къанлы бир йигит эди. Къабарып тургъан къувурчыкъ къара сачлары, джесаретнен парылдагъан мавы козьлери, бираз къамбырайып тургъан индже буруны, — онынъ тёгерек ве муляйим бетине аджайип бир дюльберлик бермекте. Бурун деликлери кенарындан созулып, къалын дудагъы устюне тюшкен къатмерли сызыкълар, онынъ чересини «мына мен кулеятырым» деген бир джошкъунлыкънен яраштыргъанлар. Шимди, мына бу дюльбер манзараны сейир этkенде, онынъ тасавурында дженк йылларынынъ дешет харабелери джанланды. Ернен ексан этильген койлер, ач-чыплакъ къалгъан етим балалар, бакъымсыз бичаре къартлар козьлери алдындан келип кечтилер. Солдат-

нынъ кулер юзю яваш-яваш гъам ве кедерден оръ-тюльди...

...1929 сенесининъ бааринде, кой хозяйствосыны коллективлештирюв арекети бутюн мемлекетимизни къаплап алгъан бир девирде, Керчь балыкъчыларындан элли аиле, шу джумледен солдатнынъ тувгъанлары, гонъюлли оларакъ Мелитополь районынынъ Азов денъизи ялыларындаки бош топракъларгъа кочип, онда колхоз къурдылар. Бу кучючик колхоз, бағъджылыкъ ве экиндлыкъчылыкънен бир сырада, багъджылыкъ ве экиндликни де кенишлетип, дженк арфесинде бир къач бинъ джаны олгъан буюк бир хозяйствогъа айланды. Колхоз коюнде орта мектеп ,хастахане, беш юз ерлик клуб, электрик станциясы, радиоузел, бала багъчалары, Молочный озени ялысында исе колхоз яшларынынъ сув спорты станциясы къурулгъан эди. Яз айларында ешиллик ичинде комюльген бу кой, шу этрафтаки колхозларнынъ энъ зенгини ве абаданы эди.

Бундан эки ай эвелиси, дёрт йыллыкъ дженк мешакъатларыны сагъ-селямет баштан кечирген солдат, бир джан олып, тувгъанларына, коюне ашыкъты. Ашыкъты амма, дженкнинъ якъыджы-йыкъыджы алевли эли бу койни де вирангъа чевирген: таш устюнде таш къалмаган...

Солдат кене ёлгъа чыкъты. Бабасы оны Совет Ордусына озгъаргъанда: «Эсирликте къалмамыз, телюке бизим якъларгъа алмашса, Орта Асиягъа кочюп кетермиз» дегенинден, о да мында, Узбекистангъа келип чыкъты. Тувганларыны араштырып, шеэр-шеэрден, район-райондан доланып юрдикче, бу мисли олмагъан улькенинъ дюльберлигине, зенгинлигине, халкъынынъ алидженаплыгъына сукъланды. О, бир де бир ишке ерлешмек ве эндиден сонъ тынчлыкъ шараитында кечеджек омюрининъ темель ташыны мында къоймакъ къарарына кельди.

...Солдат, козю алдындаки манзараны сейир этип, чорап сёкюги киби тартылып-узанып кеткен тюшюнджелеринен мешгъуль олгъан арада, башы устюндеки кунешнинъ батыгъа авдарылгъаныны дуймай къалды. О, аякъкъа турып, къырдан ашагъы энмеге башлады. Юрмеси баягъы енъгиллешти.

Огде, дере-тёпелер арасындан бурулып кеткен ёлда, адам къаралтысы сечильди. Солдат адымларыны тез-

лештирип, чокъкъа бармадан, къарт бир адамнынъ артындан барып етти.

— Селям алейкум, къартым!— деди о янъгъыравукъ давушынен.— Дегирменден къайтасызмы?

Къарт, сыртындаки чувалыны яваштан ерге къойып, солдаткъа айланды.

— Алейкум селям, мехман! Дегирменден къайтам. Ёл олсун?

— Къайракъташкъа.

— Нефтькеми?

— Нефтьке, къартым. Даа узакъмы?

— Беш чакъырым даа къалды.

Солдат омузларыны къысты.

— Ана санъа бир шей даа! Ёлгъа чыкъкъанда Къайракъташкъадже он беш чакъырым деген эдилер, шукюрлер олсун мен энди йигирми беш де юргендирим, насыл ола да беш даа дейсинъиз? Бу чакъырымлар къозлаймы не?

Къарт да лакъырдыны шакъагъа чевирди:

— Юрмеси енъгиль олсун деп айталар да...

— Сагъ олсунлар,— деди солдат кулип,— беш деген сайын гонъюлим осе.

Олар ёл кенарындаки кольгели тал тереги тюбюне отурдылар. Юксек бойлу, ири мучели ве лякин нарын бетли къарт, агъаргъан чот сакъалыны авучында топлап, къыйыкъ ве зифт киби къара козьлеринен солдатны баштан-аякъ сузип чыкъты ве чокъ сурьмеген бу сукюнеттен сонъ кедерли бир давушнен сорады:

— Огълум, адынъ недир?

— Сервер!

Къарт сескенген киби олды.

— Сарвар?

— Эльбет, Сервер.

— Дженктен келесинъми?

— Дженктен.

— Бизим огълан даа къайтмады,— деди къарт ве теренден кокюс кечирди.— Онынъ ады да Сарвар эди.. Сарвар Махрамкулов! Бойле бир адамгъа расткельмединъми, огълум? Узун бойлу бир йигит... Янакъларында чечек бенълери бар. Кеткенде йигирми яшында эди. Зенитчигим, деп язды.

— Екъ, къартым, расткельмедим.

Къарт, нелердир ойланып, кене сусты. Куньдюзки сыджакътан дудакълары къабыкълашкъан, богъазы къурып къалгъан солдат:

— Къартым, бу якъынларда сув бармы?— деп сорады.

— Сувмы?...— деп алды тюшюнджелеринден айынгъан къарт.— Эльбет де бар, озю де буз киби салкъын.

— Узакътамы?

— Ёкъ, узакъ дегильдир. Онда, Чинар тюбюнде.— О, алдына къарап, козьлеринен ишмар этти.— Олса-олса беш чакъырымдыр.

— Кене бешми?— Солдат керчектен тааджиплен-ди.— Айса чокъракъ Къайракъташда экен де-

— Ёкъ, бираз якъынракъ...

— Турайыкъ къартым, ёлджу ёлуна ярашыр.

Турдылар. Къарт чувалыны сыртына алмагъа тедарикленип, онынъ агъызына япышты. Солдат:

— Токъта, токъта къартым,— деп ашыкъты ве белини бюкти.— Чувалынъызны чантамнынъ устюне котеринъиз.

— Агъыр олур.

— Къулакъ асманъыз, къартым, йигитке юк ярашыр.

Къарт мыйыкъ астындан кулюмсиреп:

— Къызыкъ йигит эксенсинъ,— деди.

Солдат бу сёзлерни озюнджесине анълады:

— Догъру айтасыз къартым, бугунь кунеш пек яман къыздырды.

Ёлджулыкъ девам этти. Эйилик косьтермеге сыра тюшкенине къувангъан солдат, къарыкъкъан богъазыны къырып, джошкъунлыкъ вакъытларында айтатургъан йырыны созды:

Къапы артында такъыр-тукъыр,
Мен зан эттим кетен токъур;
Алмыш элине китабын окъур,
Молла олмыш бу сычан.
Ах сычан, вах сычан,
Молла олмыш бу сычан.

Къарт къулакъ салып динъленип тургъан сонъ:

— Бу насыл йырдыр?— деп сорады.

— «Сычан» тюркюси.

— Къызыкъ нарса...— деп, къарт айны сёзни бир даа текрарлады. Лякин «къызыкъ» дегени йыргъамы яхут ёргъунлыкъ бильмеген йигитнинъ тюкенмез шенълигинеми,— бусы анълашылмай къалды.

Ёл, юксек отлар ве къамышлар орьтюли батакълыкъкъа таба догърулды. Авада сазлыкъ ве чурюк от къокъулары къоюрды, нефес алмасы зорлашты.

— Борюкъышлакъкъа кельдик!— деп бильдирди къарт.

Солдат адымларыны сийреклештирмеге меджбур олды. Адам боюнджа котерильген къамышлардан авлакълар сечильмей эди. О, пышнай-пышнай кетеяткъанда, огге ташлагъан аягъыны бирден кери алып:

— Йылан!— деп къычырды.

Ёлнынъ ортасында, йип киби къалачланып яткъан къара бенъли йылан, башыны тим-тикине котерип, чатал тилини созуп, солдатнынъ устюне узанды. Лякин тамам бу вакъыт къарт чапып кельди ве чызмасынен йыланнынъ бойнундан басты. Йылан агъызыны керип ве сёнмекте олгъан козьлерини къарткъа тикип, эп такъатсызланды ве ниает башы тозгъа тюшип, бир метрлик бою джансыз бир алда созулып къалды. Къарт бунынънен де кифаетленмеди. Йыланнынъ бойнундан сыкъып юкъары котерди, онынъ агъызына тюкюрди ве бир къач кере башы устюнде савургъан сонъ, сазлыкълар ичине фырлатты. Онынъ бу арекетини меракънен сейир эткен солдат:

— Къартым, йыланнынъ агъызына тюкюрмек неге керек олды?— деп сорады.

— Инсан тюкюриги йылан ичюн зеэрдир. Илериде мукъайт ол, огълум, Борюкъышлакъ чешит джанаварларнынъ мекяныдыр.

Огде чинар тереги корюльди. Пытакълары дёрт бир тарафкъа джайылгъан бу къарт терекнинъ таджы эндек шекилли балабан бир мейданны къаплап алгъан.

Солдат чувалны ерге ташлады.

— Барып араретимни сёндирейим ве бет-юзюмни ювайым, Пек тозландым. Сагълыкънен барынъыз, къартым, къысмет олса ярын корюширмиз.

— Къонмагъа еринъ бармы?— деп сорады къарт ве джевап беклемеден, девам этти:— Ювунгъандан сонъ меним эвиме кель, бу акъшам менде мехман олурсынъ, А-а-на, байыр тюбюндеки дут терегини коре-

синъми? Терек алдындаки эв менимкидир. Мытлакъа кель, кечикме.

Къарт чувалыны сыртына урып, яваш-яваш илери кетти. Лякин чокъкъа бармадан кене токъталып, кери чевирильди де, чокъракъ бетке адымламакъта олгъан солдатнынъ артындан багъырды:

— Йигит, эшиттинъми, бугунь акъшам меним мехманымсынъ. Махрамкул ака деп сорарсынъ...

— Яхшы, Махрамкул ака, бу гедже сизде къонарым,— деди солдат ве чокъаракъкъа ашыкъты.

Мына бу арада, Къайракъташ беттеки джаптан яш бир къыз тюшип, чинар тюбюндеки чокъракъ башында токъталды ве къолтугъындаки гугюмини ерге салды. Озюне догъру кельмекте олгъан солдатны эслемеген бу эсмери дюльбер, ойчан козьлерини буллюр сувгъа тикип, онынъ ичине бакъып къалды.

— Селям алейкум, гузель къыз!— деп, апансыздан онынъ огюнде солдат пейда олды.— Гугюминъизни толдырып берсенъиз, сагълыгъынъыз ашкъына бир сув ичер эдим.

Къыз абдырады. Лякин шу саат эсини башына топлап, сырлы козьлерини солдаткъа котерди, онынъ тозлан агъаргъан къашларына, кирпиклерине, тозиен терден ve къарышмасындан лекеленип къалгъан юзюне бакъып тааджипленди. Тап куледжеги кельди. Лякин, зориен олса да, озюни эльге алды. Пемпе гуль япракъларыны анъдыргъан дудакъларыны ачып, садеф киби тизильген эки сыра ап-акъ тишлерини косьтерип, муляйим бир тебессюмнен:

— Сувны эгилип ичинъиз, бетинъиз де ювулыр,— деп кульди.

— Пек сувсадым, кадям, озюм ичсем чокърагъынъызны къурутырым деп къоркъам.

Къызнынъ эсмери янакълары бираз даа къызарды.

— Пек лафазан экенсинъиз.

— Не чаре, лафазан догъгъаным. Лякин башымнынъ белясы тек бу дегильдир. Экинджи бир къусурым даа бар: янъы бир адамнен расткельгенде онынъ адыны, фамилиясыны сорап бильмесем, шу гебжеси козюме юкъу кирмей. Бу къызнынъ ады Айшеми, Алимеми, Фатмамы, Гульнармы, Ниярмы, деп сабагъадже чекишип чыкъам. Сен де юкъумны больмейджек олсанъ, адынъны айт.

— Озюнъиз тапынъыз: айткъан беш адынъыздан бири менимкидир.

— Айше!— деди солдат.— Сен азачыкъ олса да Айшеге бенъзейсинъ... Меним Айше адлы якъын бир достум бар эди.

Солдат бу сёзлерни айтып, чокъракъ огюне тиз чёкти ве къана-къана сув ичти.

— Кадям, гугюминъни узат, толдурып берейим. Сенинъ элинъден ичмек къысмет олмады, баре менимкинден сен ич.

— Джанынъыз агъырмасын, мен сизге олсун деп айттым: иште, корьдинъизми, эм сув ичтинъиз, эм де бетинъиз ювулды.

Солдат гугюмни чокъракъкъа батырып алды, лякин оны сайбине узатайым деп котергенде, козьлери элиндеки савуткъа къадалып къалды. Бакътыкъча юзюндеки шенълик чизгилери силинип, череси акъ кягъыт кесильди. Эллери къалтырады...

Къыз да къолайсыз бир алда къалды. «Бу адам хастамы не» деп хавфсырады. Лякин юрегини теляшкъа салгъан бу фикрини гизлеп, меселени шакъагъа чевирмеге тырышты:

— Акам, къаршынъызда «гузель къыз» тургъанда сиз гугюмге севда олдынъыз гъалиба,— деди.

— Багъышла, кадям, хаялгъа далгъанымны озюмде дуймай къалдым. Бу савут манъа омюримдеки бир адисени хатырлатты...

Солдатнынъ тили бу сёзлерни айтса да, мийи башкъа тюшюнджелернен мешгъуль эди. «Ялан айтасынъ, достум, сен насылдыр бир адисени дегиль де, шаян балалыгъынъны хатырладынъ. Гугюмнинъ сапына бакъ: сен оны чешме башында майыштыргъан эдинъ. Гугюмнинъ эзильген къурсагъына дикъкъат эт: сен оны таякънен давул киби чокъмарлап, мына бу алгъа кетирген эдинъ. Гугюмнинъ ялпашып къалгъан джез къапагъы да сенинъ мерафетинъдир: «давул» дюмбирдеткенде бу къапакънен зиль тута эдинъ... Аджеба бу савут мында, бу къызнынъ элине къайдан келип тюшти?...»

— Айды, мен кеттим, эвде сув беклейлер,— деди къыз ве гугюмни омузына алды.— Сагъ-лыкънен къалынъыз.— О, джапкъа къаршы тырмашаяткъанда кулер юзюнен бир даа солдаткъа чевирильди.— Айтма-

гъа унуткъаным, барып да бу акъшам юкъунъыз къачмасын: меним адым Ниярдыр. Нияр Белобородова! Я сизининъки?

— Сервер! Сервер Арсланов!

Солдат, адынен айткъанда Сервер, чызмаларыны чыкъарып тозуны сюртти, аякъларыны ювды ве белинедже союнып, салкъын сувда чайкъанды. Ёргъунлыгъы кечкендай олды. Сонъ, чантасыны сыртына урып, байырдан юкъары адымлады. Кене гугюм меселесини хатырлады. «Бу къыз ким экен? Гугюмни къайдан алды?...»

Къан къызыллыкътаки кунеш къыр тёпелеринден нурларыны джыйыштырып, дагълар артына батты. Орталыкъкъа къаш къаранлыгъы тюшти. Куньдюзлери ем-ешиль олып корюльген тереклер, яваш-яваш тюслерини джояракъ, къарарып къалдылар. Тёпелер устюндеки ве джап этеклериндеки азаматлы вышкаларнынъ бичимлери денъишип, ерге сапланган узундан-узун къазыкълар шекилине кирдилер. Кок къуббесининъ мейдан бошлугъы бири-бирининъ артындан янгъан йылдызларнен ярашты. Чокъкъа бармадан къырларынынъ устюне де йылдызлар сепильгендай олды: онда юзлернен электрик лампалары липильдеп янды. Олар, узун бир йипке тизильген алтын боюнджакъларны анъдырып, къырлар бою узандылар. Йылдызларнынъ ве бу лампаларнынъ ярыгъынен айдынлатылгъан качалкалар, ат башына ошагъан балансирлерини дакъикъада бир ерге эгип алмакъта эдилер: дерсинъ, озь аралары селямлашалар.

Сервер, ярындан къалдырмай миллионларджа совет адамларынен бирликте чалышып башлайджагъыны, дженктен сонъ биринджи кере озь кучюни джемаат эмегине къошаджагъыны хаялланып, татлы ойларгъа далды. О, бельки шу ерде, отлар устюнде, серин авада геджелер ве раатларныр эди, лякин Къайракъташта ильк таныши олгъан Махрамкул акагъа сёз бергенинден, ериндеи турды ве онынъ эвине догъру ёнельди.

Къарт узбек Серверни азбар къапысы алдында къаршылап алды.

— Ёкъалгъан мехман да тапылды,— деди о.— Ильтимас, эвге киринъиз!

Ювасындан башыны узаткъан копек кескин-кескин авулдап, мусафирнинъ устюне чапкъылды.

— Сус, Акъбаш! — деди Махрамкул ака. Шу ян копекнинъ океси кесильсе де, эвге ябанджы адам кетирген мусафирпервер шорбаджысына опкеленир киби, даа баягъы ырылдап турды.

Сазлыкъ беттен чыр-чыр мазиилернинъ давушы эшитильди. Олар айнени айтыр киби, талгъын-талгъын чырылдадылар. Къайдандыр, исакъчот сеслениди. Онынъ макъамыны экинджи бири текрарлады. Чокъкъа бармадан биньлернен чилле боджеклери агъызларыны ачып, гедже тынчлыгъыны суслендирдилер...

2

Экинджи куню сабасы, Махрамкул ака азбардаки чечеклерни сувараяткъанда, эвден чыкъкъан Серверни корип:

— Мехман, къайда ашыкъасынъ? — деп тааджиплениди. — Идареде ниш куню саат секизден башлай. Отур бираз къапынайыкъ, сонь кетерсинъ.

— Сагъ олунъыз,— деди Сервер,— маддем ёкъ. Барып янъы мекяныммен таныш олайым.

Къайракъташ, эр учь тарафтан юксек къырларнен къуршавланып алынгъан кенъ бир мейданлыкъта ерлешкен. Къырларнынъ тюбюнден тар бир дере шеклинде узанып, дженюпке догъру эндикче эп кенишлеген, дёрт бир якъкъа джайылгъан бу тюземлик, озеньгедже узанып кете. Бу тюземликнинъ къыр этеклерине битишкен къысмы тогъайлардан ибарет, бель кемигини тешкиль эткен орта еринде исе Борюкъышлакъ сазлыгъы джайылгъан. Ильк баарьден башлап кузь айларынадже тазелигини, ешиллигини джоймагъан Борюкъышлакъ къамышлыкънен орьтюли. Айванларынынъ кечиниши де онда. Озьлерине гъыда арагъан чевик къушлар, булут кесеклери киби къайнашкъан чиркийлер бу сазлыкънынъ тёрюнде учушалар, къой ве сыгъыр сурюлери исе онынъ кенарларында отлайлар.

Къайракътаи бошлукълары эвель-эзельден берли ич кимсенинъ дикъкатыны джельп этмеген. Лякин эр шейнинъ вакъыты-саати олгъаны киби, куньлерден биринде бу топракъ да багъырыны ачып, зенгинликлерини халкъкъа бермеге меджбур олгъан. Дженк муна-

себебинден он бинълернен моторлар арекетке кетирилип, дженкнинъ талийини чезген эсас «генераллардан» бири нефть олгъан девирде, 1941 сенесининъ бааринде, нефть ве газ излеп, бу ерлерде геологлар пейда олгъанлар. Олар янларына ерли адамлардан джемаат туварчысы Махрамкъул аканы алып, сазлыкъларны, дерелерни ве къырларны долашып чыкъкъанлар. Бир чокъ ерлерде нефтьнинъ ер юзюндеки аляметлерине расткельгенлер. Мына бу вакъиадан сонъ къырлар, тёпелер устюнде, джарлар этегинде геологлар, инженерлер ве ишчилер пейда ола; терен арыкълар къазып, топракъны аммоналнен патлата ве чешит аппаратларнен тешкерип бакъалар; айны вакъытта машина-машина вышка къысымлары, бурав трубалары, моторлар, кересте материаллары ташылып кетириле, биналар, ахырлар къурула; ер устюнде эльде этильген малюматларнынъ догърулыгъыны тешкермек ичюн вышкалар тиклене, биринджи кешфият къуюлары буравлана. Оларнынъ базы бирлери беш-алты юз метр теренликтен ер юзюне нефть чагъылайлар...

Сервер, Махрамкъул аканынъ гедже ярыларына къадар девам эткен ве масаллардаки киби меракълы икяесини хатырлап, козьлерини къыр тёпелерине тикти. Онда къуллелери кокке ытылгъан вышкалар ве балансирлерини саллап тургъан качалкалар къарарып тура.

Келеджекте ишчилер къасабасынынъ меркези оладжакъ кениш мейданлыкъкъа яшайышкъа темель къоюлгъан: онларнен акъ диварлы эвлер, устьлери толь ве шифернен орьтюли складлар, юксек топракъ диварларнен къорчаланып алынгъан ахырлар ве гаражлар къурулгъан. Мейдандан бираз ашагъыда, байырдан энген таш ёл тюземликке айлангъан ерде, юзлернен топлалыкъ резервуарлар ерлештирильген. Бу резервуарларда нефть сувдан арытылып, махсус трубаларнен нефть заводына айдала.

Сервер дёрт бир тарафкъа козь кездирип, меракънен сейир этип тургъан арада, нефть къуюларына кетеджек ишчилер ёл кенарларына топлана башладылар. Бираздан топлангъанлар арасында мавы комбинезонлы, ялпакъ къасыр шляпалы, балабан резина чызмалы сырлы козь бир «бала» пейда олды. О бир къач кере Серверге бакъып алды. Сонъ, оймакъ киби кучюк

агъызыны ачып, мерджан тишлерини ялтыратып, козьлерини шенъликнен Серверге котерди де:

— Танымадынъызмы?— деп къыскъылдап кульди.— Унутчанлыкъ хасталыгъы эксерий алларда севдаларда ола тургъан, ёкъса Къайракъташкъа келиркельмез бирине урундынъызмы?

Сервер оны сесинден таныды.

— Нияр, сенсинъми? Бакъ онъа, эсмери гузель бир геджеде огълан балагъа чевирильген,— деди. Сонъ, онынъ аякъларындаки торба шекилли бол чызмаларгъа бакъып, иляве этти:— Кадям, бу чызмалар санъа уфакълыкъ этмейлерми?

— Бираз «сыкъалар». Склад мудиримиз ишчилер ичюн кийимлерини озь бичимине уйдурып ала. Мына шунынъ ичюн де манъа онынъ бичимине уймакъ керек олды.

Ел кенарында топлангъан ишчилер арасындан алчакъ бойлу бир яш чыкъып, Сервернен Ниярнынъ янына келип токъталды.

— Пардон, лафынъызгъа мешайт этмедиммн?— деп Серверге мураджаат этти.— Таныш олайыкъ: Серж Мисхорович Къатыкъчиев!

Сервер элини узатып, огюндеки адамнынъ къокъулы майнен ялтыратылгъан сары сачларына, тикиш йипи киби инджертильген къашларына, кенъ балакълы штанына, тюрк папучларына ошагъан сиври бурунлы потиклерине бакъты. Онынъ кескин назары Селимнинъ юрегине ятса керек ки, бир адым кери чекилип:

— Мевсимине коре мейвасы, девирине коре модасы,— деп озь-озюнден сукъланды.— Артта къалмакъ истемейим...

Нияр, ишчилер янына келип токъталгъан юк машинасына догъру чапты. Селим исе, субетдешини ташлап, онынъ пешинден ашыкъты:

— Нияр, токъта джаным, санъа айтаджакъ сёзюм бар...

Энди машинанынъ бортына тырмашмакъта олгъан Нияр Селимге юмурыгъыны саллап:

— Артымдан узюль, Мисхорович-Ошоромович!— деп кульди.

Ишчилер юклю беш—алты машина топракъ ёлда тоз кетерип, къырларгъа таба ёнеди. Бир озю къалгъан Се-

лим солгъун бир чырайнен Серверининъ янына къайтып кельди.

— Кординъми, юмурукъ косьтере, — деп опкеленди Шакъа этедир белleme, сырасыны тюширгенде чертип кертип де ала. Кимге-кимге, лякин манъа базнасы оте... Чалышмагъа кельдинъми?

— Эльбет, чалышмагъа кельдим. Кадрлар болюгине бармакъ истейим.

— Ордуда ким эдинъ?

— Танкист.

— Демек мотордан чакъасынъ, ойлеми? Олмаса юр берабер барайыкъ. — Селим Серверининъ къолтугъындан джетекледи. — Майлы бир иш бар, просто поэзия, пармакъларынъны яларсынъ. Кадрлар начальниги Артём Михайловичнен озь ара кенджаметмиз. Вообщем, алма пишти, агъызыма тюшти, деп саила. Къурушлары мен ден, магъаричи сенден.

Сервер сертийди.

— Мен мында «майлы иш» къыдырмагъа кельмедим, ареджылыкъ ярдымына да мухтадж дегилим.

— Э-й, достум, ишнинъ иштен фаркъы бар. Айт корейим: папирос савурып биильниклернен ойнамакъ эи вершилими, ёкъса къан-терге пишип айлыкънен къуш кечирмек яхшымы? Поэзия къайда?

— Мен курорткъа дегиль де, кучюмни, такъатымны къойып намусенен чалышмакъ ичюн кельдим.

— Сол тарафынъдан турдынъ гъалиба, пек терс лаф этесинъ. Бу ерлернинъ тепалыгъы да тесир этькендир. Лякин ильк тесураткъа къапылма, о да баарь авает гиби кельмели-кечмели бир шейдир. Кейфинъни тапармыз. Бизде тавлы бир компания бар: эр афта ур патласын той-дюгюн...

Олар беш-алты ханели промысла идаресининъ къапысыны ачып, коридоргъа кирдилер. Кадрлар болюгининъ къапысы алдында бир сюрю къадын ве эр киши невбет беклемекте эдилер. Къашларына пармакъ къалынлыгъында сурьме чеккен семиз бир къадын Селимнинъ енъинден тутып, кенаргъа чекти:

— Айтчы, буфет меселеси насыл олды? Шундан бир шей чыкъаджакъмы?

— Меселе пишеятыр. Магъаричинъни азырла.

Къадын итираз этиб бир шейлер айтаджакъ олса да Селим ичери кирип кетти. Арадан эки-учь дакъикъа

кечер-кечмез кери чыкъып, Серверниинъ къулагъына фысылдады:

— Ишлер просто поэзия! Зорнен къандырдым. Тез ол, мына бу анкетаны толдыр ве ариза яз.

— Ишке кирмек ичюн анкета толдырмакъ шартмы?

— Иши билир. Сенинъ акъкъынъда директорнен сёйлешеджек.

Сервер кошедеки къызыл орьтюли стол башына кечип, къалемге узанды. Селим исе эллерини артына хачлап, тёгерекленген дудакъларынен фокстрот сызгъырып, силькинмеге башлады. Бираздан Серверниинъ янына къайтып:

— Сонъ, насыл, олдымы?— деп сорады. - Дюльбер язынъ бар экен. Пети-метиден насылсынъ? Айды, озюнъ анълашырсынъ...

Сервер бу худжур лафнынъ не экечиини анълап етиштиргенндже, къапыда кадрлар болюгининъ начальниги пейда олды. О, семиз джелькели сагълам бир адам эди. Озю киби къалын бир давушнен:

— Сервер Арсланов кимдир?— деп сорады.

— Меним!— деди Сервер.

— Ичери киринъиз.

— Меним невбетим даа кельмеди.

— Биз озюмизге керек адмларны невбетсиз къабул этемиз. Буюрынъыз.

Сервер истер-истемез ичери кирди. Невбетчилерден бири онынъ артындан:

— Корьдиньизми, бу да «керекли адам» экен, - деди.— Къаптырса керек.

Невбетте сес-шамата котерильди. Лякин чокъкъа бармадан кадрлар болюгининъ къапысы текрар ачылып, босгъада начальникнинъ якъасындан туткъан Сервер пейда олды. Онынъ козьлеринден кин-ачув пускюрмекте эди.

— Юр, юр арамтамакъ,— деди о.— ёкъса пол устюнден суйреп алып барырым.

Сервер оны партком секретарынынъ кабинетине тартып кирсетти. Невбеттекилер де ичери сокъулдылар. Акъсай-акъсай промысла директоры етип кельди. Стол башындаки акъ сачлы, агъаргъан чот сакъаллы адам:

— Бу не мерафетгир?— деп аякъкъа атылып турды ве козьлюклери устюнден Серверге бакъты.— Яхшы-

лыкънен анълашмакъ мумкюн дегильми? Ташланъыз оны.

Секретарьнынъ сёзлеринден джесаретленген Айрапетов, энъсесине айлангъан галстугъыны тюзетип, столгъа таба джылышты.

— Талап этем, бу хулиганны низамгъа чекинъиз!— деди.— Ботен ерде мени къабар алувда къабаатлагъаны-къабаатлагъан, суйреп тап мында кетирди. Фронттан кельген эр бир контузиялы озь дегенини япаджакъ олса, бизим алымыз не олур? Мен бу ишни бойле къалдырмам. Мына шимди дос-догъру районгъа, прокуроргъа кетем...

О, халкъ сурюси ичинден сыптырылып, ачыкъ къапыгъа догърулды. Сервер онынъ ёлуны кесип, билегинден тутты.

— Ашыкъманъыз, прокурор къачмаз,— деди.— Секретарь аркъадаш, бу адам манъа автопарккъа директорлыкъыны теклиф этти ве бу ишни япып-яраштыраджагъы ичюн менден пара истеди. Бу насыл шейдир? Арамтамакъ кесильген бу эрифнинъ мени парагъа сатып алмагъа не акъкъы бар?

Айрапетовнынъ бети чукюндир киби къызарды.

— Ялан, меним устюме ифтира ата! - деп багъыраджакъ олды, лякин давушында эминлик сезильмеди.— Ифтира ичюн суд джезасына тарткъанларындан хаберинъ бармы? Амма да адамгъа тюштим эй... Зенаатына коре иш теклиф этейим дедим, о исе...

— Ифтира дейсинъми?— деп Айрапетовнынъ алдына сурьме къашлы къадын чыкъты.— Буфет ичюн менден бинъ кумюш истеткенинъ де ифтирамы? Анавы пантни буруп Селимни тапып кетирейимми? Баре озюньнинъ былашыкъ эллеринънен башкъаларыны былаштырма.

Ичеридекилер зив-чув олдылар. Айрапетов озюни къапкъангъа тюшкен сычан вазиетинде не этсе де, якъасыны къуртармакъ мерамыдан вазкечмеди:

— Утангъайдынъ,— деди о сурьме къашлы къадынгъа бакъып,— эсли-башлы бир къадын олсанъ да, ялан айтасынъ. Мен сени биринджи кере корем де, о да насыл къабардыр? - О, кене секретарьгъа айланды.— Николай Васильевич, бу келмешеклерге инанманъыз, олар сёз бирлик олып мени къурудан-къуругъа якъмакъ истейлер. Чаресини тапсалар бир къашыкъ сувда богъа-

2*

джакълар. Бильмейим, бу адамларгъа не яманлыкъ яптым...

Секретарь индемеди. Кене банаки къадин алып кочти:

— Вай заваллы, сувгъа тюшип къуру чыкъкъан адам атеште янармы? Агъызынъдан-бурнунъдан ракъы сасыгъы келе. Сенинь виджданынъ ракъынен суварылгъан, шунынъ ичюн де арамтамакълыкъкъа къапылгъансынъ.

Секретарьнынъ гонъюли халкъ тарафында олгъаныны эслеген Айрапетов, артыкъ директоргъа бурулды:

— Сабир Мухаммедович, озь хадиминъизини бу ифтираджылардан къорчаламакъ ичюн эки агъыз лаф айтмайсызмы? Риджа этем, бу комедияны битиринъиз, богъаздан ишим бар.

— «Комедия» битти,— деди директор ачувнен.— Бу сааттен башлап ишинен алып-береджегинъиз олмасын. Языкъ, къалпазанлыкъ эттик, бу меселе чокъкъа сурьди. Къулагъынъдан тутып сени энди чокътан ортагъа чыкъармакъ керек эди.

— Сабир Мухаммедович, сиз не айтасыз шу?..

— Сус, сус!— деп, бу вакъытгъадже индемей тургъан Николай Васильевич де давушыны котерди.— Сенинъ резиллигинъе бу аркъадашларынынъ ачувланмагъа да, сёгюнмеге де акълары бар, ишанчымызны акълап оламадынъ. Халкъ ишанчыны джоймакъ къолай олса да, тапмасы пек зордыр. Билип къал, сенинъ акъкъынъда башкъа шикяетлер де бар. Бугунь олмаса ярын сенинъ ишинъни бакъаджакъ эдик. Сагъ олсунлар, мына бу совет адамлары меселенинъ тез аль олунмасына ярдым эттилер. Языкъ ки, сени ишке котергенде виджданынъ кирли олгъаныны бильмей къалдыкъ.

Айрапетов теляшлангъан козьлерини секретарьдан директоргъа айландырды. Лякин онынъ назарында да озю ичюн яхшы бир шей сеземеди.

— Кет!— деди онъа директор нефретинен.— Николай Васильевич, сизге риджа этем, зенаатларына коре бу аркъадашларны ишке ерлештиринъиз.— Сонъ, топлангъанларгъа айланып, девам этти: - Нефтьоджакъларына ишке кельгенинъиз ичюн сагъ олунъыз, достлар. Ишчи кучи етмегенинден, нефть къуюларыны къазув ве бина къурув ишлери баягъы аркъада къалды. Сизлернинъ ярдымынъызнен бу ишлерни ёлуна къоярмыз, деп

умют этем. Ер асты байлыкъларыны халкъымызгъа хызмет эттирмек ичюн бизге юзлеринен ишчи керек. Сизлер бу къуруджылыкънынъ темель ташларыны тизиджилер оладжакъсынъыз. Илеридеки ишинъизде мувафакъиет тилейим.

Секретарь ичеридекилерни скемлелерге отурмаларыны теклиф этти. Директор исе Серверге пешинден кельмесини ишмар этип, кабинеттен чыкъты.

Сабир Мухаммедович уфакъ бир одадан ибарет олгъан кабинетине кирип, креслосына ерлешкен сонъ, Серверге де отурмасыны теклиф этти.

— Къызма табан экенсинъ, янкъанынъ пек къаба олып чыкъты,— деди о.— Манъа я да партком секретарына кирип айткъай эдинъ.

— Багъышланъыз, чыдап оламадым. Вицжданымы парагъа сатып алмакъ истеген бу эриф сабырымны тюкендирди... Сиз къапкъангъа тюшкен бу сычавулны буюк бир баллонгъа тыкъып, рафынъыздаки нефть нумюнелерли шишелеринен бир сырагъа къойынъыз ве устюне: «Къайракъташта эскиликнинъ джанлы къалымтысы» сёзлерини язынъыз. Намы олмаса да, тарихда джиренч ады къалыр.

Сабир Мухаммедович баллон ичиндеки «джанлы къалымтыны» козь огюне кетирсе керек ки, озюни туталмай, къакъылдап кульди.

— Языкъ ки, бу сой «экспонатлар» шимдилик аз дегиллер, оларнынъ эписине баллон да етмез, рафта да сыгъмазлар.

— Тарих ичюн бир данеси де етер. Къалгъанларынынъ къуйрукъларыны кесмек керек, зарарлы махлукъ олгъанлары корюлип турсын.

Сабир Мухаммедович озюнинъ зейтун киби сия козьлеринде ве ал янакълы эсмери юзюнде сезилир-сезильмез бир тебессюм сакълап, элине Сервернинъ анкетасыны алды. Озь башына лакъырды этер бир тавурнен:

— Демек дженк башлагъан йыл Мелитополь гидромелиорация техникумыны битиргенсинъ...— деди.—

Чокъ яхшы... Ордуда танкист экенсинъ...· Директор бу сёзлерни айтаракъ, козьлерини Серверге котерди. Автопарк ичюн акъикъатен ляйыкъ бир адамсынъ. Шимди гаражда эллиге якъын юк машинасы бар. Йылнынъ ахырынадже алтмыш беш машина даа аладжакъмыз. Риджа этем, бу ишни озь бойнунъа ал.

— Ишанчынъыз ичюн сагъ олунъыз, директор аркъадаш,— деди Сервер,— лякин мен нефть къуюларында чалышмакъ истейим.

— Ким оларакъ?

— Башталарда, эльбет де, адий ишчи оларакъ.

· Демек, бурав устасы дереджесине етмек истейсинъ, олейми?

Сервер кулюмсиреди.

— Бир басамакъ даа атланъыз.

— Сени анълап оламайым,— деди директор.— Нефть оджакъларында чалышкъан эр бир ишчининъ бирден-бир истеги — уста дереджесине етмектир, сен исе...

— Мен мында ишлеген девиримде заочно окъуп, геолог олмакъ истейим. Арзум будыр. Зан этсем, мурадыма мытлакъа наиль олурым.

Сабир Мухаммедович аякъкъа турып, достчасына Серверниъ элини сыкъты.

— Окъу, къардашым, ишлыкъта окъуп къал! Устюне басып юрген топрагъымызнынъ багърында зенгин хазинелер бар. Оларны къыдырып тапмакъ ве халкъымызнынъ вариети этмек бизим мукъаддес борджымыздыр. Мен де геолог эдим... Эдебият керек олса дос-догъру эвиме сурип кель, чекинме, шкафлардан истеген китапларынъны сайлап ал. Бизим комсомол тешкилятынынъ секретары Саша Кудрявцев да политехника институтынынъ заочный болюгинде окъуй. Бу йыл битиреджек. Умумий предметлерден санъа ярдымы токъуна билир. Окъувынъны нефть элифбесинден башла.— Бу сёзлерни айтаракъ, Сабир Мухамедович стол чекмеджелерини акътарды, ондан эки китап чыкъарды.— Мына башта буны, Броднынъ «Нефть сырлары» китабыны окъу. Бу китап санъа элифбе хызметини корер. Нефтьчиликнинъ не къадар зевкълы ве меракълы бир иш олгъаныны бильмек ичюн, мына Манаф Сулейманнынъ «Ер асты сырлары» китабынен таныш ол, аджайип бир эсер!

Сервер директоргъа тешеккюрини бильдирип, сагъ-лыкълашып кетти. Кабинет бошалып къалгъан киби олды. Не ичюндир бильмем, бу яшнынъ шадлыгъы, истикъбальге ишанч ве умютнен бакъышы Сабир Мухаммедовичке озь яшлыгъыны, генчлик деври ынтылышларыны хатырлатты.

Сабир Мухаммедович дженктен эки йыл эвель Ташкенттеки Орта Асия девлет университетининъ геология факультетини битирди ве аспирантурада къалмасыны теклиф этмелерине бакъмадан, бир группа эсли ве яш геологларнен бирликте тувгъан Фергъана вадисине келип тюшти, нефть барлыгъы зан этильген ерлерини тешкермеге-огренмеге башлады. О, эки йылнынъ къыш ве языны чёллерде, къыр тёпелеринде ве дагълыкъларда кечирди. Ишине джан-гонъюльден берильген бу яш геолог, сабалары танъ атмаздан чантасыны сыртына урып, чёкючини элине алып, озю ичюн бельгиленген участкагъа чыкъып кете эди. О, ачылып къалгъан ер къатламларына расткельдими, къар ве ягъмур демеден, шу ерде саатлернен, кимерде бир куньлернен къалып оларнынъ къурулышларыны, бири-бирининъ устюне ятыш шекиллерини, теркиблерини, яшларыны — нидже миллион йыл эвелиси пейда олгъанларыны — огрене ве топографик картагъа зарур къайдлар япа эди. Акъшамлары, энди къаранлыкъ тюше башлагъан бир вакъытта, чешит джысым нумюнелеринен толу чантасыны сыртына урып, ёрулгъан ве лякин тендирист бир алда базагъа къайтып келе эди. Омюрини чёль геологиясы ишине берюв,— онынъ ичюн чезильген ве денъишмеси мумкюн олмагъан бир шей эди. Лякин гъафлеттен дженк башламасы бутюн планларны бозды: тешкерюв ишлери вакъытындже токътатылды, Сабир Мухамедович исе ордугъа алынды.

О, бир къач йыллар дженкинъ къуршун ягъмуры ичинден аман-эсен кечти ве гвардия майоры дереджесине етти. Лякин дженкнинъ ахырына таба, севимли ишине къайтув энди акъикъаткъа чевирилеяткъан девирде, душман топрагъында минагъа огърап, сол аягъындан айырылды. Эвине, оны дёрт козьнен беклеген севимли къадынына агъач аякънен къайтып кельди. Эльбет де, бойле бир къазадан сонъ дагъ-къырларны долашып юрмек хаялындан вазкечмек керек олды. О, аспирантурагъа кирип, геология боюнджа илъмий ишлернен

огърашмакъ истеди. Лякин онынъ ордудан къайткъаныны эшиткен эски достлары — яш геологлар оны якъасыны бошамадылар, Ферганa вадисинде нефть ве газ араштырув боюнджа козьде тутулгъан буюк ишларны тасвирлеп, онынъ эски «дердини» къозгъадылар. «Сенинъ чагъынъда яш адамгъа лабораторияда къапалып къалмакъ айып бир шейдир,— деп утандырдылар,- илмий ишни ялынъыз лабораторияда дегиль, нефть къуюлары башында да алып бармакъ мумкюн. Шимди, дженк яраларыны девалайыджы эсас иляджлардан бири нефть олгъанда, сен дёрт дивар арасында сыгъынып, пробиркалар ичиндеки нефтьке сукъланып турмазсынъ эбет» деп, оны эрте-ярыкъ пасылдыр бир ишке азырладылар.

Сабир Мухаммедович ахыр-сонъу олдырамады, аркъадашларынынъ тешвикъатына къапылды ве эвельден ойлангъаны киби Илимлер академиясына дегиль де, трестке барып, тешкиль этильмеси козьде тутулгъан Къайракъташ нефть оджакъларына ёлланма алды. Къырлар ва тогъайлар арасына келип тюшти. Мына бу бошлукъларда нефть оджакъларынынъ темель ташыны къоймакъ керек олды. Биринджи вакъытларда иш уджыбуджагъы олмагъан бир дерья олып корюльди. Араштырув ишлерини девам эттирмекнен бир сырада, геологларынынъ берген малюматларыны амельде тешкерип бакъмакъ ичюн кешфият къуюлары буравламакъ, бунынъ ичюн де ишчи кучи ве мутехассысларны тапып кетирмек, эв ве бина къурмакъ, техника кедиклерн ве алетлерни шеэрден мында ташымакъ, район меркезинден башлап нефтьчилер къасабасы къуруладжакъ ергедже йигирми беш километрлик таш ёл къурмакъ... Вельасыл эр шейни янъыдан башламакъ, девам эттирмек ве иш колемини куньсайын кенишлетмек керек эди. Дженк акъибети оларакъ, эр бир тедбир бинъ бир тюрлю зорлукъларгъа барып чата эди.

Ишининъ зорлугъы Сабир Мухаммедовични къоркъутмады. Озюнинъ тюкенмез гъайрети ве зийрек акъылынен баштан-аякъ ишке берильди. Арасы бир йыл кечеркечмез йигирмиге якъын кешфият къуюлары буравланды ,къуюлар башындан къыр этеклериндеки резервуарларгъа къадар нефть трубалары тартылды. Лякин иш колеми кенишледикче, эсас зорлукъ кадрлар меселесине келип тирельди. Нефть оджакъларына онларнен бу-

раваджылар, операторлар, электрик монтёрлары, чилингирлер, ташчылар, шоферлер ве адий ишчилер керек олып къалды. Бу мутехассысларны къыдырып тапмакъ якъут да нефть оджакъларындаки ишчилерден азырламакъ керек, эди. Шунынъ ичюн о, нефть оджакъларына озь эмегини теклиф эткен эр бир адамгъа шорбаджы козюнен къарай ве шу адамнынъ истихсалгъа насыл бир файда кетире биледжегине кунь эвельден къыймет кесмеге тырыша эди.

Серверинен олып кечкен субет нетиджесинде Сабир Мухаммедович озюнде насылдыр бир енъгиллик, тендиристлик не этти. Ергъунлыгъы, кесик аягъынынъ джан сыкъыджы сызлавы савушкъандай олды. «Бойле къатты ирадели, темиз виджданлы адамлар мында аз дегильдир,— деп ойланды.— Буныныъ кибилери енъгиль къазанч пешинден чапмайлар, иш ичюн, джемаат менфаатлары ичюн яшайлар. Оларны ишке джелып этмек ве оларгъа аркъа даямакъ керек».

4

Серверининъ тюшюнджелери де Сабир Мухаммедовичнен багълы эди. О, илериде бойле муляйим ве самимий адамнынъ эли астында чалышаджагъына къуванып ёлгъа чыкъты.

Уйле устю эди. Сервер япылмасы керек олгъан бутюн ишлерни акъшамгъадже битирмеге тырышты ве ялынъыз бундан сонъ яшларнынъ умумий ятакъханесине келип, комендантка ишке ерлешкени акъкъында справкасыны косьтерди. Комендант оны экинджи къаткъа алып чыкъты ве къапылардан бирини ачып:

— Буюрынъыз, кошедеки йигирми экинджи койкагъа ерлешинъиз,— деди.— Башкъаларында адамлары бар.

Узун бир коридорны анъдыргъан бу балабан оданынъ ичи бойдан-бойгъа тизильген ве орталарында тумбочкалар ерлештирильген демир койкаларнен толу эди. Сервер курсюге отурып, гимнастёркасыны ве чызмаларыны чыкъарды. Койкасы устюне ерлешип, бираз ял алмакъ истеди. Лякин шу арада ичери эсли бир къадын кирип къалды.

— Вай анайчыгъым, бу оданынъ алекети недир? — деп элиндеки къопкъаларыны ве сипиркисини ерге ташлады да, абул-къубул джыйыштырылгъан тёшеклерге бакъып къалды.— Токътанъыз, мен сизчи ойле бир низамгъа алыштырайым ки...— Онынъ козьлерине Сервер илишти. Вай джаным балам, сен де бу одагъа тюштинъми? Чокъ яхшы, чокъ яхшы... Сени мен идареде эслеп алдым, анавы зыпкъыны аз къалды богъып язды... Къана, огълум, мынавы челеклерни ал да, манъа крандан бир къач челек сув кетир.

— Мында ишлейджексизми?

— Мында, огълум. Зенаатым ойле. Анавы чалбаш акъай: ятакъханеге барынъыз енге, яшларгъа ана олунъыз, оларны эльге алынъыз, деди. Не япайым, разы олдым иште... Адынъ недир, огълум?

— Сервер!

— Адынънен къарт ол. Меним ки Зарифе! Зарифе енге дерсинъ.

О, бурун астындан недир йырлап, койкаларны ве тумбочкаларны пенджере бетке тарта башлады. Сервер исе балакъларыны тиреди, енълерини къывырды ве къопкъаларны элине алып, биринджи къаттан сув кетирди, Зарифе енгенен оданынъ ортасына тюшип, пол ювды. Яш ишчилер къуюлардан къайта башлагъанда, пол энди ювулгъан, тёшек ве тумбочкалар джыйыштырылгъан эди. Зарифе енге босагъа огюнде сылакъ чул джайып, ичери кирмекте олгъан яшларны низамгъа чекти:

— Эй, баба йигити, былашыкъ аякъларынънен къайда сокъуласынъ? Бар, потиклеринъни тоздан арыт. Я сен, комюр козьлюм, сув беллеп, нефть ичтинъми? Тез ол, бетинъни ювып кель...

Яшлар эль-бетлерини ювып, иш урбаларыны алмаштырып, биринджи къаттаки буфетке ашамагъа кеттилер. Сервер исе кроваты янындаки курсюге отурып, Манафнынъ «Ер асты сырлары» китабыны ачты. Башында бираз джан сыкъыджы олып корюльген бу эсер, кеттикче онынъ меракъыны къозгъады. О, китаптаки къарт нефтьчи Къафар дайынынъ, яш инженерлер Зекийнинъ ве Гульшенинъ дуйгъуларынен, эйджанларынен, оларнынъ умют ве арзуларынен яшай башлады. Сервер эписинден зияде Зекийнинъ чексиз джесаретини, челик ирадесини, ишке садыкълыкънен берилювини сукъланa-

ракъ, саифелерни чивирдикче, изме-из онынъ пешинчен кетти ве бу эдебий къараман онынъ тасавурында реаль бир адам оларакъ джанланды...

— Хош кельдинъ мусафир!

Сервер абдырап, козьлерини китаптан алды. Оныъ алдында узунджа бойлу, къонъур козьлю, эсмери черели бир йигит келип токъталды. Онъа элини узатып:

— Таныш олайыкъ: Адиль Атаханов! — деди.

Сервер еринден турып, озюне узатылгъан элыни сыкъты ве адыны айтты.

— Мен мусафириликке дегиль де, мында ишке кельдим,— деди.— 23-нджи къуюгъа тайин эттилер.

Адиль къувангъандай олды.

— Бир къуюда ишлейджек экенмиз де! Бизде адам этмей эди, кельгенинъиз чокъ яхшы олды. -- Адиль къаты алдында лакъырды эткенлерге чевирильди.— Борис, мында кель!

Сельби киби узун бойлу, тыгъыз мучели, сарышын бетли, культе киби къабарып тургъан къуба сачлы ве къуба къашлы бир йигит субетдешлеринден айырылып, оларгъа догъру адымлады.

— Таныш олунъыз: Борис Речевский! - деп, Адиль оны Серверге такъдим этти.— Бизим бригаданынъ азасыдыр. Буравджынынъ ярдымджысы олып чалыша.

Лакъырды эснасында оларгъа бир къач яш нефтьчи даа келип къошулды. Бойджа эписинден алчакъ кельген, лякин къабарыкъ кокрекли, кенъ омузлы, томбул янакълы бириси, аркъадашлары арасындан джылышып, озюни шадлыкънен Серверге такъдим этти:

— Шофер Ешиль Амет! Куньдюзлери нефтьчилерни ташыйым, геджелери исе тюшюмде лётчикке чевирилип, сабагъадже элерон-ланжерон, вибрация-деривация деп, сандыракълайым, чюнки...

Борис отькюрликнен парыладагъан эля козьлерини къымып, ийлекярлыкъ тебессюминен:

— Тек бир сандыракъласа бир шей дегиль амма,— деди,— кимдерде бир тюшюнде ава фелякетине огърап, ойле бир яйгъара къопара ки, эпимиз тёшеклеримизден атылып турамыз...

Озьлюгинден багълангъан лакъырды нетиджесинде Сервер янъы достларынынъ мында къачан ве къайдан кельгенлерини, не ишнен мешгъуль олганларыны, келе-

джектеки омюрлери акъкъында нелер тюшюнгенл[illegible]
огренип алды.

Кеч яттылар. Ян-янаша тюшкен койкалар башында даа баягъы вакъыт къыскъылдылар, пышылдашувлар эшитилип турды. Сервер де бирден юкълап оламады. Орюмчек киби орьмеклешкен ве мийини кемирген [illegible]джанлы тюшюнджелер юкъусына ёл бермедилер. Ярын дан башлап ишке тюшеджеги, кучь ве гъайретинден инсанлар ичюн файдалы шейлер ярataджагъы, коммунизм деп адландырылгъан аджайип бинанынъ къуруджыларындан бири оладжагъы оны айыныкълыкъ эйджанында тутты. Ахыр сонъу олдырамады, тумбочкасы устюндеки лампочканы якъып, элине кене «Ер асты сырлары»-ны алды. Китапнынъ биринджи джюмлесинден башлап, фикирлерини севимли къараманлары забт этти...

Экинджи куню сабасы, дженктен сонъ биринджи кере арбий формасыны иш урбасына авуштыргъан Сервер, яшларнен берабер нефть къуюларына кетти.

Экинджи баб

ИНСАННЫ ОНЪДЫРГЪАН ДА, САВУЛТКЪАН ДА ИШТИР

1

Ишчилернен юклю машина къыр тёпесине котерильгенинен ем-ешиль отлакълар ичиндеки тегиз топракъ ёлдан вызнен кетип, буравланмакъта олгъан он алтынджы, он единджи къуюларнынъ янындан кечти ве этрафы арча чалыларынен сарылып алынгъан йигирми учюнджи къуюнынъ культбудкасы алдына келип токътады. Машинадан тюшкен яшлар гедже вахтасындан смена къабул этмек ичюн къуюгъа таба кеттилер, Сервер исе, насыл бир иште оладжагъыны бильмегенинден, кенаргъа чекилип, устанынъ кельмесини бекледи.

Орталыкъ сес-шамата ичинде эди. Кокке узангъан эйбетли вышка, онынъ устюнден саркъып тургъан салмакълы демир алкъалар, челик трослар, трубалар, ердеки къоджаман механизмлер, моторлар, къудретли насослар, бираз иракъта сырыкъ киби тизилип къоюлгъан нефть трубалары, дизеллер Серверге дженк йыллары

іеллер ичине кочюрилип кетирильген заводларны хазырлатты.

Онынъ янына орта бойлу, эсмери чырайлы, кесмендик къырджыман бир адам келип токъталды. Дудагъындан салынгъан сигарыны кейфнен думанлатып:

— Хош кельдинъ, къардашым!— деди ве насырлы элини узатты.— Мен Андрей Павлович Промкинim. Къыскъадан айткъанда: Андей Палыч! Бурав устасы. Мында коледжегинъни идареден анъладым. Чокъ яхшы. Бизге ишчи кучи сув ве ава киби керек. Иште, коресинъми, адам етмегенинден гедже сменасынынъ бир къысмы кене иште къалды...

Устанынъ къызарынты тюшкен солгъун козьлери, къабаргъан козь къапакълары, къара тюклернен орьтюльген кедерли бенъзи онынъ сабагъадже чырым этмегенини ифаделемекте эдилер. О, дакъикъада бир сигарыны дудакъларына кетире, агъыз толдурып ичине чеке ве уйпирилип чыкъкъан тютюнни чалармагъа башлагъан мыйыклары арасындан уфлей эди.

— Чокъ яхшы,— деп текрарлады Промкин.— Лякин бильмейим, сен мында зенаат саиби олмагъа кельдинъми, ёкъсам тек бир къазанчкъамы?

— Мен озь авеслигимнен кельдим,— деди Сервер.— Нефтьчи олмакъ истейим.

Бу джевап устаны къандырмас керек ки, берген суалини анълатыр киби, сёзюни девам этти:

— Авеслигинъ келип-кечиджи бир шей олса, эйиси ишке башлама, чюнки эп бир чалышып оламазсынъ. Кельме-кетме зыпкъынларны корер козюм ёкъ. Бойлелери не озьлери онъалар ве не де девлетни онъдыралар. Ишке ялынъыз къазанч аршынынен якълашкъан я да къолайлыкъ козюнен бакъкъан яшлардан акъикъий нефтьчи олмай, олар эр даим аякъ астында сурюнип юрелер. Озюне зенаат сечкен яш адамнынъ акъылнен ишни тутмасы, юрегинден разылыкъ алмасы керек, чюнки ялынъыз джан-гонъюлден севильген иштен нетидже чыкъа.

Промкиннинъ сёзлеринде Сервер озюне ишанчсызлыкъ сезди .

— Андрей Палыч, сиз меним бу ишке авесликнен кельгениме инанмайсынъыз гъалиба. Мен энди йигирми дёрт яшына кирдим, аз-чокъ дюнья корьдим. Керек олса ишнинъ къолайыны да, паралысыны да тапар эдим. Ме-

ни нефтьчилик зенааты меракъландыра. Шунынъ ичюн омюримнинъ биринджи иш куиюни нефтьчиликтен башламакъ къарарына кельдим. Ер асты байлыкъларынъ къыдырып тапмакъ ве оларны халкъкъа хызмет эттирмекни зевкълы ве алидженап бир иш деп саям.

Промкиннинъ юзюне кунеш нурлары сепильгендай олды, чырайы кульди.

— Беш ольчеп, бир бич, дегенлер, мен санъа зенаат сечмекнинъ не къадар къыйын бир иш олгъаныны кунь эвельден хатырлатмакъ истедим. Анълагъан олсанъ чокъ яхшы. Меним бригадамда ишлегенлернинъ чогъусы яшлардыр. Озюм сайлап алдым. Олардан эр бирининъ омюр планы, юреклеринде исе ярынки кунинъ хаялы бар. Нефтьчилик ойле бир меракълы иштир ки, зенаат мердивенининъ биринджи басамагъына аякъ бастынъмы, онынъ тёпесине къадар чыкъмагъандже тынчланамайсынъ. Бу иш, эльбет де, корьмек, бильмек, огренмек ве севмекнен ола. Адильнен таныш олдынъмы? Ана, онда, ротор башында шорбаджылыкъ этken одыр. Башталарда адий ишчи оларакъ чалышты. Сонъ, верховой ве буравджы ярдымджысы олды. Эминим, ондан бурав устасы да олур. Адамларымыз мына бойле адым-адым осерек, нефтьчилик зенааты мердивенининъ та юкъары басамакъларына котерилелер. Эр шей авесликке ве тырышчанлыкъкъа багълы. Санъа да нефтьчилик ишини биринджи басамакътан башламакъ керек олур.

Олар лакъырды эткен арада, къуую башындан Адильнинъ давушы янъгъырады:

— Андрей Палыч, мында келинъиз! Трубаларнынъ эниши агъырлаша башлады...

Промкин кетмеге азырланып:

— Балчыкъ шингенлиги азырлагъан анавы ишчиге ярдым этинъиз,— деди.— Якъынларда кельди. Тенбельнинъ бири. Мында адынен анъылмай, оны ялынлыкъ лагъабынен чагъыралар: Шишман! Ничюндир бильмем оны бизим бригадагъа сурюштирдилер.

Уста вышка тюбюндеки тахта сетнинъ устюне чыкъты.

— Буравнынъ теренлиги къач метр?

— Учь юз элли,— деди Адиль.

Промкин буюк бир тезликнен айланмакъта олгъан роторгъа эгилерек, къулагъынен диннълеини бакъты. Лякин кесен-кес бир къараргъа келемегенинден, конт-

роль-ольчев приборлары ерлештирильген тахтагъа бурулады, козьлерини тазыйыкъ косьтериджи дриллометрге тикип алды. Ер астындан балчыкънен къарышып чыкъкъан таш парчачыкъларыны элинде уфкъалап бакъты. Къашлары мемнуниетсизликнен чатылды.

— Бурав токъаллашкъан,— деди о тыныкъ бир давушнен.— Денъиштирмек керек. Чыкъарынъыз!

Адиль:

— Стоп!— деп багъырды.

Тормоз башында тургъан Борис ричагны басып, роторны токътатты.

Учь юз элли метр теренликтен буравны чыкъармакъ — бири-бирине ялгъалангъан учь юз элли метр узунлыгъындаки трубаларны тартып чыкъармакъ демектир, чюнки бурав трубаларнынъ уджында олып, оларнынъ айланып турмасынен арекет эте. Бурав ер астындаки къатты джысымларгъа расткельгенде сыкъ-сыкъ токъаллаша. Оны чыкъармакъ ве янъысыны такъыштырмакъ керек ола. Нефтьчилернинъ энъ чокъ вакъытыны алгъан иш де мына будыр.

Адиль нефтьчилерге аит бир тильнен эмир бере башлады:

— Бас (юкъарыгъа)! Бираз даа! Олды. Энди бош (ашагъыгъа)!

Эки элинен рычагкъа япышкъан Борис козьлерини Адильге тикерек, тормоз барабанынынъ арекетини ёлуна къойды. Мына, биринджи труба котерильди. Онынъ устюнден чыбыргъан къаверенки балчыкъ шингенлиги тахта сетке джайылды. Йигирми беш метр узунлыгъындаки ялтыравукъ труба багъламындан айырылып, вышканынъ устюндеки вертлюг вастасынен юкъары тартылды. Онынъ артындан экинджиси, учюнджиси пейда олды.

Сервер балчыкъ шингенлиги машинасына догъру кетеяткъанда, недир, такъ этип башына урды. О, ерге тюшкен кягъыт томарыны алып, оны козьлерине кетирди. Къарандашнен чызгъалангъан бу кягъыт устюне худжур бир бейит язылгъан:

«Пек копюрген сачларынъ, тарамайсынъ,
Унуттынъ сапсем бизлерни, къарамайсынъ...»

Серьер башыны котерип, вышканынъ тёпесине бакъты. Ондан Нияр сесленди:

— Башынъыз тешильмедими?

— Ёкъ, тешильмеди. Машалланъ бар, яхшы снайпер экенсинъ.

Балчыкъ шингенлиги ичюн топракъ куреклемекте олгъан Шишман Серверге чевирилип:

— Башынъны чокъ котерме, фуражканъ лайгъа тюшер,— деп джылмайды.— Эйиси мынавы курекни ал да, тель элеклер устюндеки чакъылларны темизле. Ёрулдым, бираз раатланмасам олмайджакъ.

Сервер озюне курек узаткъан услупсыз адамгъа бакъып къалды. Онынъ майлы синиге беньзеген ялтыравукъ къафа тасы, акъчиль къашлары тюбюндеки уфачыкъ ве тюссиз козьлери, къара сепкильнен орьтюли дабла бети, къушагъы салынгъан къабарыкъ къурсагъы, ильк бакъышта биле онъа къаршы хошнутсызлыкъ къозгъай эдилер.

— Чокъ бакъма, назарынъ тиер,— деди Шишман. Къана, курекни ал да, ишке тюш.

Сервер улукъ шекилиндеки тель элеклерге янашып, оларны къум ве чакъылдан темизлемеге башлады. Къую ичинден айланып чыкъкъан балчыкъ шингенлиги мына бу тель элеклерге акъып келе, мында чакъыл ве къумдан арына ве бундан сонъ чанларгъа барып тёкюле. Лякин онда да токътап къалмай. Къудретли насослар чанлардаки шингенликни шланглар вастасынен вышканынъ тёпесине котерип, буюк бир тазыйыкънен оны къую ичине йиберелер. Балчыкъ шингенлиги озюнинъ бу токътавсыз арекетинде, бурав тарафындан уфатылгъан таш-чакъыл парчаларыны, къатты топракъ буртюклерини юкъары алып чыкъа, элеклер устюне ташлай ве сонъ кене ёлына кете...

Устанынъ эмиринен къуюда бурав ишлери токътатылгъанындан, балчыкъ шингенлигининъ арекети де кесильди. Сервер даа не япмакъ кереклигини сорап, Шишмангъа чевирильди. Хачлангъан эллерини башы артына алып, гъамсызлыкънен сигар савургъан Шишман:

— Чокъ давранма, кобегинъ тюшер,— деди.— Бу ач козь къуюны балчыкъ шингенлигине тоюрамазсынъ. Талдагъа чекиль де, менден бир тютюн якъ.

— Тютюн ичмейим,— деди Сервер.

Олмаса анавы сары топракъ обасыны таштан темизлеп, мешалка ичине куреклe. Он курек топракъкъа бир курек барит къош.

Сервер ишке берилип кетти. Узун саплы, чёмюч шекилли курек онынъ элинде енгиль бир таякъ парчасы киби айланды. Онъа мыскъылнен бакъып тургъан Шишман:

— Чокъ эшеклер корьдим амма, сенинъ киби инатына даа расткельмеген эдим, деп кульди. Ишле эшегим, язда арпа, кузьде курпе ерсинъ.

Шишманнынъ кулькюси Серверининъ джанына тийди. Ыргъат ишлеткен бейлер киби чалкъа тюшип яткъан бу эрифнинъ арсызлыгъы афакъаныны патлатты.

— Джанынъ сыкъыламы? — деп, Сервер сув кранына битишкен шлангны элине алды.— Башынъыны салкъын сувнен ювайым, бельки тенбеллигинъ кечер...

Бу сёзлерни айтаракъ, Сервер сув фышкъыргъан шлангны онъа догърултты. Даа демин гъамсыз-кедерсиз, урдымдуймаз бир адам олып корюльген Шишман, бир ан ичинде ериндеп атылып турды, ялкъынлы окъдай балкъылдагъан козьлери Серверге тиклеиди, къалтыравукъ эллери онынъ богъазына тартылды. Сервер, козь ачып юмгъандже джанавар кесильген бу адамдан элеслении, бир къач адым кери чекильди де, курегини башы устюне котерди.

— Якъын кельме, къафа тасынъны парча-кесек этерим!— деди.

Шишман, зорнен олса да, озюни эльге алды. Онынъ ялкъынлы козьлери гъайрыдан уфакълашып, солып, сёнип къалдылар. Кулюмсиремеге тырышты.

— Сен не, мени дёгюшчи бир адам беллединъми? Валлах, омюримде ич бир инсангъа эль тийсеткен адам дегилим. Айды, бугуннинъ къазасы да бунынънен кечсин.

— Тийсетип бакъчы!...

Ишчилер уйлелик раатланмакъ ичюн культбудканынъ огюндеки къарагъачнынъ тюбюне топландылар. Олардан эр бири явлыгъына сарып я да сумкасына къойып кетиргенини ортагъа сурюштирип, джемаат софрасы тешкиль эттилер. Ашкъа козю олмагъан ве юкъусызлыкътан буюкъкъан Промкин шу ерде ятып къалды. Тек бир Шишман кенарда къалды ве чатмалы явлыгъыны ерге яйып, бир озю ашады.

Сервер пек ачыкъкъан эди. Саба буфетте абул-къубул къапынып чыкъкъанда янына бир шейлер алмакъ акъылына биле кельмеди. Лякин шимди оны

чыкъ шингенликлерининъ теркибини тешкердим...— деп, Нияр озюни акъламагъа тырышты.

Яшлар ерлеринден турып, ишке кеттилер. Чокъкъа бармадан къуую башындан Адильнинъ давушы янъгъырады:

— Бош! Эшитесинъми, бош дейим. Олды,олды. Бас! Сакъ давран Борис. Бош! Бас! Бош!...

Промкин яшларнен лакъырдыгъа тутунгъан Николай Васильевичтен айырылып, Серверинъ янына кельди.

— Ильк вакъытларда, къардашым, мына бу иште олурсынъ,— деди.— Балчыкъ шингенлигини берильген рецепт муджиби ве етерлик дереджеде азырламагъа тырышынъыз. Бильмек керексинъ, бу шингенлик нефть къуюсынынъ юрек тамырларыны арекетке кетирген къандыр. Бу къан, ер тюбюнде буюк бир тезликнен айланмакъта олгъан буравны сувута, топракъны юмшата, къазылгъан топракъны, уфатылгъан ташларны юкъары алып чыкъа, къуюнынъ диварларыны сылай. Шингенликнинъ бир дакъикъа биле токъталып къалмасы авария чыкъмасына себеп ола билир. Онынъ гедже-куньдюз акъып-арекет этип турмасы керек. Насыл, бу иш юрегинъе ятамы?

— Ята, Андрей Палыч.

— Кельгенинъе пешман олмадынъмы?

— Ойлелери де бармы?

Промкин такъан-тукъан ишлемекте олгъан Шишмангъа козь этти.

— Сен шу мусаллаткъа козь-къулакъ ол, барып да шингенликни бозып башымызгъа беля ачмасын...

Оларгъа Николай Васильевич келип къошулды. Серверинъ былашкъан усть-башына бакъып:

— Къабардан къачынып, бойле ис ишке тюштинъми,— деп кульди.— Аферин, чокъ яхшы эттинъ; инсаны онъдыргъан да, савулткъан да намуслы иштир.— Бу сёзлерни айтаракъ, Николай Васильевич балчыкъ шингенлигининъ теркибини тешкермекте олгъан Нияргъа айланды.— Къызым, ананъа не айтайым.

— Меним адымдан онынъ манълайындан опинъиз.

— Я даа?

— Даасыны акъшам эвге баргъанда озюм айтырым.

Николай Васильевичнинъ чересинде эвлят къуванчынен нурланды. Оларнынъ баба-баладжасына самимий субетлерини кенардан сейир этип тургъан Сервер: «Рус

анлесинде бу татар къызы къайдан кельди?— деп таадjишленди.— Къызым дегенде бу адамнынъ дудакъларындан бал тамлай. Нияр да оны джан — гонъюльден севе гъалиба. Я гугюм!... Гугюм онъа къайдан келип тюшти?»

2

Николай Васильевич Къайракътан нефть оджакъларына бундан бир йыл эвельси, дженкте алгъан агъыр ярасыны госпитальде савулткъандан сонъ кельген эди. Эвельден Баку нефть оджакъларында партия хадими оларакъ чалышкъан бу адамгъа ве геолог Сабир Мухамедовичке геология картасына алынгъан районда нефть ва газ чыкъарув ишини тешкиль этмек вазифеси авале олунгъан эди. Олар аз бир вакъыт ичинде агъа-къардаш кесилип, бу агъыр ве лякин шерефли юкнинъ тюбюне кирдилер. Чокъ ишлер япылды, лякин зорлукълар аля бугунь битмеди. Шимди олардан энъ къыйыны ишчи кучю топлав, нефть оджакъларынынъ ишчи коллективини тешкиль этюв эди. Лякин ишчилеринъ эксерисети хоранталарынен кочип кельгенлеринден, эв-баркъ къытлыгъы да ишни чапалата башлады. Нефть оджакъларынынъ ысмарышынен стройконтора тарафындан къурулаяткъан эвлер ишке джельп этильгенлерининъ итияджларыны темин эталмай эди. Бу меселе Николай Васильевичке гедже-куньдюз аман бермеди, чюнки бириндҗи невбетте буравланаджакъ отуз эки дане нефть къуюсынынъ талийи шимди догърудан-догъру бу меселенинъ тездеи аль этильмесине келип тирельди.

Шимди нефть къуюларындан къайтаяткъанда, онынъ акълында кене шу меселе къозгъалды. О, машинада отургъан Промкинге мураджаат этерек:

— Андрей Павлович, джемаатчасына эв къурув меселеси ишчилеримизни меракъландырырмы?— деп сорады.

Уста, юкъугъа кетейим деп тургъан ёргъун козьлерини ачты.

— Я кересте?

— Ерли материаллардан файдаланырмыз.

Промкин там-такъыр тогъайларгъа козь этерек:

— Анавы чытырман дагъдан кересте ичюн агъач кесермиз, ойлеми?— деп алды.— Хаялынъызгъа Русие дагълары кельсе керек.

— Ёкъ, Андрей Павлович, мен хаялперест адам дегилим. Эвлернинъ диварларыны котермек ичюн бу ерлерде аджайип топракъ бар. Устьлерини орьтмек ичюн истегенинъ къадар къамыш тапмакъ мумкюн. Эскирип къалгъан я да нефть оджакъларында артыкъ керекмеген трубалардан да файдаланмакъ мумкюн. Истек олсун, эллери келишикен усталар да тапылыр.

— Пек оптимист бир адам экенсинъиз: керестесини дегиль, энди усталарыны да таптынъыз.

— Оптимистлик яман бир шей дегильдир,— деди Николай Васильевич,— лякин мына сен, кимерде бир, пессимистликке урунасынъ. Имкянларымызгъа чокъ инанаджагъынъ кельмей. Къайракъташкъа кочип кельгенлер арасында зенаатсыз адам ёкъ десем де янъылмам гъалиба. Дженк халкъкъа чокъ шей огретти.

— Олмаса къуюларны ташлап, эв къуруджылыгъына башлайджакътырмыз даа...

— Сен бугунь кене сол тарафынъдан турдынъ гъалиба.

Николай Васильевич: «ёкъсам Галина Ивановнанен кене давалаштынъмы» дееджек олса да, тилини тишледи.

— Эвде олмадым,— деди уста тыныкъ бир давушнен,— къуюда геджеледим... Чокъ белялы къуюгъа расткельдик, эвге къайтсам да козюм къуюда къала. Сиз меним суалиме джевап бермединъиз: ишчилер эв къура башласалар, къуюларны ким къазар?

— Оларны укюмет планында косьтерильгенинден бир кунь биле кечиктирмемиз. Бизге эм планларны беджермек, эм де ишчилеримизни эвнен темин этмек керек. Къыш келеятыр. Бунынъ ичюн..:

Николай Васильевич озюнинъ къызгъын тасавурына берилип, джемаатчасына эв къурув акъкъындаки тюшюнджелерини икяе эте башлады. Бу икяе, машина къырлардан энип идаре алдына келип токъталгъандже девам этти. Уста баягъы вакъытлар индемей динълеп тургъан сонъ:

— Яхшы тешвикъатчы экенсинъиз,— деди,— мен киби «пессимистни» де къандырдынъыз. Тюшюнип бакъайым, бельки...

— Сен тек бир озюнъни дегиль, бутюн бригаданъны козьде тут. Бригаданъда алтмышкъа якъын ишчи бар. Хорантальлары да аз дегиль. Бу ишке оларны да боджельп этмек керек. Эв къургъанлар тарафындан бо-шатыладжакъ девлет биналарыны къыш мевсиминде келеджек ишчилерге къалдырырмыз. Айды, тюшюнип бакъ.

Николай Васильевич устанен савлыкълашып, идаре-ге догъру адымлады. Лякин къапынынъ сапыны тутагъым дегенде, бирден элини кери алып, ёлгъа къайтып чыкъты ве Борюкъышлакъ бетке кетти. Онда Махрамкул аканынъ эви алдында токъталып, къапыны такъыл-датты...

Нефть къуюларындан къайтмакъта олгъан ишчилер-нен юклю машиналар кырлардан ашагъы бири-бирининъ артындан къувушып, акъшамгъа таба идаре огюне келип токъталдылар. Кунь бойы тепалашып къалгъан Къайракъташ сокъакълары кене къалабалыкъ-лашты, орталыкъта сес-шамата янъгъырады.

Серверинен Нияр къалдырымлар бою кеттилер. Олар, таш ёл эки пытакъкъа чаталлашкъан ергедже одыр — будыр акъкъында лакъырды этип кельдилер. Нияр сагълыкълашмакъ ниетинен элини узатты. Сервер онынъ уфачыкъ ве сыджакъ элини авучында къалдырып:

— Риджа этем, ашыкъма,— деди.

Сервернинъ тюшюнджелеринде кене гугюм меселеси къозгъалды. Юрегини тырмалагъан сабырсызлыкъ: «Утанма, сора!» деп зорласа да, фикир ве идраки бунъа къаршы чыкътылар: «Сенинъ гугюминъе бенъзеген са-вут азмы? Ёрулып къайткъан къызнынъ башыны бойле олмайджакъ шейлернен кутеджексинъми?..:»

Сервер Нияргъа шенъ ве чалыкъ бир адам олып корюльген эди. Лякин шимди онынъ мугъайсырап къалувы Ниярны да кедерлендирди.

— Ашыкъмаз эдим амма, тилинъиз килитленип къалды да..:

— Тилимни килитлеген гугюм меселесидир.

Нияр чокъракъ башындаки адисени хатырлап, сыр-лы козьлерини Серверге котерди. Сервер исе гъамлы бир давушнен девам этти:

— Бу гугюм бизим эвден чыкъкъан бир савутыр. Мен балалыгъымда онынънен чешмеден сув ташый эдим. Онынъ устюндеки эзиклер мына бу эллернинъ мерафетидир. Риджа этем, айтынъыз, бу савут сизге къайдан келип тюшти?

Меселенинъ аслына иремеген Нияр, эмиетсиз бир суальге джевап берир киби:

— Мен бу савутнынъ сиз ичюн мукъаддес бир шей олгъаныны бильген олсам, оны чокъракъ башында элинъизге туттырыр эдим,— деди.— Юринъ, бизим эвге барайыкъ да, гугюмни алып чыкъайым.

— Нияр, сен мени анъламадынъ. Мени гугюм дегиль де, онынъ саиби меракъландыра. Сен оны кимден алдынъ?

— Шай десенъиз...— Нияр енгильден нефес алды.— Бундан бир йыл эвельси эништем мени Андижанда бир къызнен таныш этти. Дженк йыллары экиси бир отрядда партизанлыкъ эткенлер. Мен о къызнен бир къач кере киногъа бардым. Сонъки корюшювимизде бу къыз эртеси куню акъшамы Самаркъандкъа кетеджегини айтты. Мен оны озгъарып вокзалгъа бардым. Иште о вакъыт, явлыкъкъа сарылы бу гугюмни манъа берип: «Ялварам санъа, Нияр, бу савутны эманетке ал, о, меним джан достумнынъ бирден-бир хатиресидир», деди. Бир эльнен оны ташып юрмек зор олгъаныны айтты.

Сервер:

— Бир эльнен дейсинъми?— деп тааджипленди.

— Эльбет, тек элли эди. «Бирде-бир ерге ерлешкен сонъ бу савутны озюм келип алырым» деди.

— Сонъ?

— Биз Андижанда къаладжакъ эдик, лякин энииштемнинъ сой-акърабалары Фергъанада яшагъанларындан, биз де о тарафкъа авуштыкъ. Бир къач айдан сонъ мен Къайракъташкъа кочип кельдим. Гугюмнинъ саибинен бир даа корюшемедим.

— О къызнынъ къайда олгъанындан хаберинъ ёкъмы?

— Ёкъ,— деди Нияр.— Къыш айлары бизге энииштем келип кеткен эди. Таныш къызымызны Ташкентте корьгенини ве манъа селям бильдиргенини айтты.

— Сонъ?!

— Бундан сонъ шу къыз акъкъында ич бир шей эшитмедим. Энииштемни насылдыр бир районынъ

МТС-не механик ёллагъанлар. Ондан аля бугунъ хабер кельмеди.

Сервер элиндеки сонъки умют йипи узюльгенини сезип, башыны тёбен алды. «Бу чолакъ къыз ким экен? — деп тюшюнди.— Бу гугюм онынъ «джан достунынъ бир-ен-бир хатиреси» олмасы не демектир? Койдеп къызларым ве техникум таныпларым арасында тек эллиси ёкъ эди де!..»

— Нияр, бельки эсинъде къалгъандыр: о къызнынъ бет сымасы, бой — посту насыл эди?

Сервернинъ эйджанланувы Нияргъа да теснр этти. «Тувгъанларындан бир де бирини арайдыр» деп ойланды. Акълында къалгъанына коре таныш къызнынъ тышкъы къияфетини тасвирлемеге тырышты:

Бу къызгъа четтен бакъкъанда онынъ бой-постунынъ тюзгюнлигине, беден мучелерининъ тегизлигине сукъланмамакъ мумкюн дегиль эди. Тобукъларына саркъкъан эки орьме куля сачы, ап-акъ тегиз энъсеси, онынъ аджайип бичимли эндамына тасвир олунмаз бир гузеллик ашлай эди...

— Я юзю?

Юзю бой-постуна келишмей. Табиат онынъ эндамыны буюк бир усталыкънен бичсе де, юзюне кельгенде аджемилик корьсеткен: бетини сыма боясынен дегиль де, лекеге ошагъан насылдыр мор боянен тамгъалап ташлагъан. Бойле шей къызлар ичюн эльверишли дегильдир, чюнки яшлар къызларнынъ бет сымасына бакъып къыймет кеселер. Лякин конфет устюне сарылы дюльбер кягъыткъа бенъзеген бу тышкъы гузелликнинъ астында не сакълы олгъанына эмиет бермейлер. Догъру, эм ичтен ве эм де тыштан бешарет адамлар да бар. Лякин меним танышым юзден корюмсиз олса да, рухий джеэттен аджайип бир инсан эди.

Бельгисиз бу къызгъа берильген тасвирни меракънен динълеген Сервернинъ тасавурында насылдыр бир таныш сезгилер къозгъала башлады. «Айше!— деп багъыраджакъ олды.— Ёкъ, Айше ялынъыз ичтен дегиль де, тышкъы корюнишинидже де инсанны айретте къалдыраджакъ бир дюльбердир. Онынъ тазе къарны анъдыргъан акъ чересинде ич бир илле ёкътыр. Янакълары устюндеки къара бенълер онынъ дюльберлигини даа зияде айдынлаткъан гузеллик аляметлеридир. Ёкъ, ёкъ. Ниярнынъ айткъаны башкъа къыздыр».

Нияр девам этти:

— Бу къыз эсиме кельгенде мен, ничюндир бильмем, «Орьме юзюк» масалыны хатырлайым. Бу масалны эшиттинъизми? Олмаса динълензиз. Эзель заманларда пек бешарет бир огълан бар экен. Акъранлары, кой яшлары ве къызлары,— онынъ юзюне бакъмагъа биле джийрене экенлер. Мына, куньлерден бир куньбу огълан озен ялысына келип токътала да, сув устюнде ялдагъан эмен япракъларыны сейир эте. Олар пек дюльбер экенлер. Бу япракълардан бир данесини элине алып: «Эй аджайип япракъ, сен бу дюльберликни къайдан алдынъ? - деп сорай.— Вуджудынь сарарып-къурып кеткен, тек бир юрек иплеринь къалгъан. Демек, дюльберлигинъ сафлыгъында экен.»

Огълан бойле бир къарар гъа келип, тута да, кокрегини яра, дане-дане юрек инчиклерини узип ала. Бу инчиклерден аджайип орнеклер оре. Бу орнеклерни корьген дюльбер къызлардан бири:

— Эй, бешарет огълан, бу инчиклерден манъа бир юзюк ормезсинъми?— дей.

Огълан разы ола. Саф юректен узюльген инчиклерден козь къамаштырыджы дюльберликте бир юзюк орип бере. Къыз оны пармагъына кечире. Кечире амма, койнинъ энъ дюльбери сайылгъан бу къыз, козь юмып ачкъандже, джиренч ве къоркъунч бир махлюкъкъа чевриле.

Себеп шунда экен: къыз бу юзюкни такъкъанынен, багърындаки ялдызлы чильтер учып кете де, мераметсиз, кунджю ве джийренч юреги ачылып къала. Оны эр кескоре. Атьта ана-бабасы биле ондан юз чевирелер. Иште, о куньден башлап халкъ арасында: бетке бакъма, юрекке бакъып дост ара, деген аталар сёзю пейда ола.

Сиз мени янълыш анъламанъыз. Меним танышым юзден тап о къадар чиркин дегильдир. Мен бу масалны ибретли бир икяе оларакъ мисаль кетирдим, чюнки яшларымыздан пек чокълары озьлерине къыз сайлагъанда ялынъыз мына бу «ялдызлы чильтерге» бакъып иш туталар, лякин онынъ астындаки юрекнинъ неден ибарет олгъанына эмиет бермейлер.

Нияр икяесини битирип, айткъанлары хусусында Сервернинъ фикирини бильмек ичюн, сусып къалды.

— Нияр, гугюм саибининъ ады хатиринъдеми?

— Айше!

Сервер абдырады. Бельки янълыш анълагъандырым беллеп, басыкъ бир давушнен сорады:

— Айше дединъми?

Нияр «Айше» адынынъ Серверде насыл бир тесурат догъургъаныны эслемей къалды, чюнки тамам бу вакъыт оларнынъ янына келип токъталгъан Николай Васильевич:

— Къызым, сен даа эвге къайтмадынъмы?— деп оларнынъ субетини больди.— Санъа ананънен корюшмек, ашамакъ, раатланмакъ керекмейми? Юр, лакъырдынъызны бир башкъа вакъыт девам этерсинъиз.

Николай Васильевич Ниярны къолтукълап, оны ёлнынъ юкъары бетине догъру джетекледи. Сервер исе бирп-бирине зыт фикирлерге ве къуванчкъа ошагъан насылдыр бир бельгисиз дуйгъуларгъа къапылып, оларнынъ пешинден бакъып къалды.

3

Ятакъханедекилер терен юкъуда эдилер, тек бир Селим айыныкъ эди. Сервер ичери киргенинен башыны ястыкътан котерип, онъа шубели-шубели бакъты да:

— Ишимде мени масхара этип, сыртыма балабан бир выговор янъыштырттынъ, энди севген къызыма да козь къойдынъмы?— деди.— Сенде виджан деген шей бармы?

Сервер индемеди. Тумбочкасы устюндеки лампочканы якъып, курсюге отурды. Селим бираз даа сомурдангъандан сонъ, агъызыны юмып, юкъугъа далды.

Серверининъ тюшюнджелери узакъ кечмишлерде доланмакъта эди. Онынъ хаялыны кулер юзли Айше забт этти. Отьмюште Айшенен бирликте кечирген къуванчлы куньлери, джанлы левалар киби, козьлери алдындан келип кечтилер, ве, нихает, сонъки нокътасына — Айшенен саглыкълашув кунюне келип токъталдылар. Олар, бинъ докъуз юз къыркъ биринджи сенесининъ язында, техникумны битирип, койлерине къайтып кельген эдилер. Шу акъшамы Серверлерининъ эвинде эш-достлары топланып, эмек босагъасындан ильк адым атаджакъ бу эки дживан яшнынъ шерефине йыр йырлагъан, оюн ой-

нагъан ве яш мутехассысларгъа илеридеки ишлеринде ве омюрлеринде эйилик тилеп, чокътан-чокъ къаделер котерген эдилер.

Койдешлери оларны нишанлы деп биле эдилер. Олар Мелитополь районы кой хозяйствосы болюгинде ишлейджек эдилер. Лякин талий билинирми? Шу геджении сабасында дженк чыкъты. Бир къач куньден Айше Серверни Совет Ордусына озгъарып, Мелитополь вокзалына кельди. Поезд кочмезден алдын Сервер омюринде биринджи кере онынъ ал янагъыдан опип, яшлыкъ къызгъынлыгъынен:

— Бекле, Айше, мен тезден къайтырым,— деди.

Айше джевап бермеди. Серверининъ юз чизгилерини эбедий оларакъ зеинине синъдирмеге истер киби, эляс козьлерини онъа тикип къалды. Тамчы-тамчы козь яшлары ал янакъларындан тыгъырып, ерге тюштилер...

Чокътан отькен куньлерни хатырлав Серверининъ юрегини шу дередже джоштырды ки, о мына шимди, шу дакъикъада Айшеге мектюп язмакъ арзусына къапылды. «Мектюп азыр олсын, Айшенинъ адресини огренгенимнен дераль почтагъа теслим этерим» къарарына келип, чантасындан мешин джылтлы ёл дефтерини чыкъарды, элине къалем алды.

«Айшем — мормелевшем!

Бу акъшам сен кене козюмнинъ алдына кельдинъ, лякин мен сенинъ элинъни сыкъмакъ, сесинъни эшитмек, нефесинъни сезмек имкяныndан аджизим. Сени хатырлап, юрегим кене асретлик дуйгъуларынен алевленди, лякин мен бу алевни сёндирмек имкянындан махрумым. Сен меним ичюн шимди даа азиз ве якъын бир адамсынъ, лякин менден узакъ тюштинъ, бельгисизликке синъдинъ, мен сени назламакъ ве охшамакъ имкянындан аджизим...»

Сервер къозгъалгъан юрегининъ эмирине бойсунаракъ, къайгъы ве къуванчларыны ифаделеп, ёл дефтерининъ къаралангъан саифелерини чевире берди. О, бутюн барлыгъынен мектюпке берильгенинден, пенджере тышындан гедже къаранлыгъы чекиле башлагъаныны дуймай къалды.

«...Къарсамбалы дженк йылларындан сонъ арбий форманы ташлап, омюримде биринджи кере шерефли ишчи адынен ишке тюштим. Хайырлая билесинъ: мен нефтьчим!

Таадживлеенесинъми? Техникумда алгъан зенаатымны сорайсынъмы? Айше, мен бу акъта чокъ тюшюндим ве сенъки къарарым яшлыгъымнынъ эвельки арзуларындан устюн кельди. Бу, ойланмадан къабул этильген бир къарар дегильдир: дженк йыллары мен чокъ шейлер корип кечирдим ве нефтьнинъ къанлы чарпышмаларда ватанымызнынъ талийини чезген эсас васталардан бири олгъаныны анъладым. Я шимди, тынчлыкъ шараитында нефть не демектир? Бир дакъикъа олса да, козьлеринъни юм ве шейле бир леваны козь огюне кетир: ана юртумызнынъ юзю, юрекнинъ къан тамырлары киби, нефть трубаларынен къаплангъан; мына, бу къан тамырларындан, тютеп тургъан фабрика ве заводларгъа, колхоз ве совхоз чёллерине геджe-куньдуз къара къан — нефть акъып турмакъта. О, юз биньлернен джансыз моторларны арекетке кетиререк, ёллардаки машиналарны чаптыра, чёллердеки тракторларны юресете, дерьялардаки къоджаман пароходларнынъ чархларыны айландыра, кокте ава гемилерини учура! Бу къара къан бир сание токътав бильмеден, эп акъып тура: къан кельмей тура юрт юреги ишлерми? Айт, Айшечигим, юрт юрегини арекетке кетирген совет нефтьчиси адынен ким гъурурланмаз?

Мында аджайип адамлар бар. Бу адамларнен тек бир къырларны авдарып ташламакъ дегиль, «еди къат» ернинъ тюбюне тюшип, ондаки бутюн байлыкъларны ер устюне чыкъармакъ мумкюн. Устамыз Андрей Палыч...»

Ичери Зарифе енге кирип къалды.

— Танъ хоразы, сен энди турдынъмы?

Сервер айретте къалды: саба ачылдымы?

— Багъышланъыз, Зарифе енге,— деди о шашкъынлыкънен,— ишим бар эди, эрте турмакъ керек олды...

Учюнджи баб

КЪАСЕВЕТ ОЛМАСА, КЪУВАНЧ ДА ОЛМАЗ ЭДИ

1

Андрей Павлович эвде геджелесе де, биринджи хоразларгъадже козюне юкъу кирмеди. Ялыныз саарь мааллеринде козь къапакълары агъырлашып, юкъугъа

кеткен киби олды. Лякин юкъусы чокъкъа сурьмеди. тумбочканынъ устюндеки будильник кескин-кескин янъ гъырап, саба саат еди олгъаныны бильдирди.

Уста киийнмеге башлады. Янбашындаки кроватта яткъан Галина Ивановна бир тарафындан экинджисине буруларакъ, хошнутсызлыкънен сомурданды:

— Шу багъыравукъ будильникни нефть къуюсы ичине ташламасам олмайджакъ гъалиба. Не маразымынынъ шейидир: козюм юкъугъа кетти дегенде, тамам башынъ уджында чанъ къакъыла...

Галина Ивановна терен кокюс кечирип, чаршафыны башы устюне чекти. Андрей Павлович исе аякъ уджларына басып, ашханагъа чыкъты, примусны якъты ве чайникке сув толдураджакъ олып челекке эгильди. Бирден чайникнинъ джез къапагъы тасырдынен цемент полгъа тюшип, къапыгъа догъру юварланды. Къапакъны алайым дегенде, тирсеги стол устюндеки мешребени урып тюшюрди. Бу ал, саат он бирлергедже тёшекте созулып ятмагъа алышкъан Галина Ивановна ичюн адден ашыкъ бир арсызлыкъ олып корюльди. О, ине устюнде отургъан адамнынъ чалыкълыгъынен кроватьтан атылып тюшти де, алевленип ашханагъа чыкъты:

— Сен не, мени энкъастан уянтмакъ истейсинъми? — деп окюрди. Онынъ къурып къалгъан ве ченьгелери чыкъкъан юзюндеки ири къара козьлери фалташ киби парылдады.— Эсалет патырды къопарасынъмы? Бу хаста къадынгъа раатлыкъ керекмей, ольсин, къуртулырым, яшыны алырым дейсинъми?..

Андрей Павлович къарысына ачувланаджакъ олса да, лакъырдынынъ ахыры Галина Ивановнанынъ «эси кетмесинен» нетиджеленеджегини бильгенинден, индемеди, элини сильтеп ташлады да, ач къарынен ишке чыкъып кетти.

Уста акъикъий раатлыкъны эвде дегиль де, иш башында тапа эди. О, яшларнынъ шеньлигине гувенип, оларнынъ генчлик гъайретлерине сукъланып, ёргъунлыгъыны ве юкъусызлыгъыны унута ве бутюн барлыгъынен ишке бериле эди. Лякин сонъки вакъытларда иште де бир чокъ оньайтсызлыкълар юз берди: бургъуланмакъта олгъан йигирми учюнджи къуюда бургъу эпильген топракъ тюбюнде къалды; зар-зорнен оны тартып чыкъардыкъ дегенде, янъысы ер астындаки бошлукъкъа расткельди... Бутюн бу ишлерге эвельден козь

де тутулмагъан кучь ве вакъыт сарф этильди. Бу да етмегени киби, нефть бекленильген биринджи ве экинджи къатламлардан ич бир шей чыкъмады. Бригада ярын геологик техникий нарядда косьтерильген еди юзь элли метр теренликке тюшеджек. Омюринде онларнен къуюларнынъ буравланмасына реберлик эткен ве буюк теджрибеге малик олгъан уста, бу сонъки къатламдан да умютини узди.

Промкин контора огюнден кечеяткъанда, кимдир, онынъ артындан къычырды:

— Андрей Павлович!

Сесленген Сабир Мухамедович эди. Олар — Николай Васильевич, Махрамкул ака ве Промкинге таныш олмагъан башкъа учь адам, ёл кенарында субетлешмекте эдилер. Директор оны мусафирлерге такъдим этти:

— Бурав устасы Андрей Павлович Промкин!

Олар эль тутуштылар. Николай Васильевич:

— Эв къурув акъкъында лакъырдымыз хатиринъдеми?— деп Промкинге мураджаат этти.— Мына, меркезден архитектор ве планджылар кельдилер. Олар къуруладжакъ Къайракъташ ишчилер къасабасынынъ планыны тертип этеджеклер. Девлет тарафындан буюк микъдарда пара ве кересте айырылды. Бу, эльбет де, бир къач йылгъа девам этеджек иштир. Шунынъ ичюн коллектив эвлер къуруджылыгъыны да кенъишлетмек керек. Сен бу акъта бригада азаларынен сёйлештинъми?

— Ёкъ, сырасы тюшмеди.

— Я озюнь не тюшюнесинъ?

Уста чырайыны сытты.

— Баласы-чагъасы олмагъан адамгъа эв неге керек? Зоргъа къалгъанда башымны тыкъмагъа бир тешик тапарым эбет...

Устанынъ кейфсизлигини сезген секретарь агъызыны юмды. Сёзни директор девам этти:

— Къуюны буравлав ярын битеми?

— Ярынгъа къарарлаштырамыз, Сабир Мухамедович, акъшамгъа таба каротажниклер кельсе яхшы олур эди.

Промкин кетти, къалгъанлары Махрамкул аканынъ пешине тюшип, Къайракъташ этрафларында долана башладылар. Гезинти бутюн кунь девам этти. Бу

ерлернинъ энъ эски адамларындан бири олгъан Махрамкул ака оларгъа сув козьлерини, кузь ве баарь айларында къырлардан сель олып ташкъан сув ёлларыны, таш оджакъларыны, тола кеемеге ярарлыкълы сафи топракъ джапларыны ве Борюкъышлакъ сазлыгъынынъ къуру топракъкъа битишкен сынъырларына косьтерди. Кезиджилер бири-бирини болерек, джемаат биналарынынъ, ишханелерининъ ве ишчилер ичюн къуруладжакъ эвлерининъ ерлерини къызгъынлыкънен муакеме эттилер. Николай Васильевич айтылгъанларны динълеп, кяде бир озь теклифлерини къошса да, Промкиннинъ кедерли чырайы кози алдындан чекильмеди.

Олар чокътан таныш эдилер. Дженктен эвель, Николай Васильевич Апшерон нефть оджакъларындан биринде партбюро секретары олып чалышкъанда, Промкин де онда бурав устасы эди. Энъ яхшы нефтьчилерден бири сайылгъан бу саф юрекли ве агъыр адамны партиягъа озю тевсие этти. Дженк йыллары экиси де фронткъа кеткенлеринден, баягъы вакъыт корюшмедилер. Дженктен сонъ биринджи кере Бакуда, трест тарафындан чагъырылгъан мушавереде расткелиштилер. Шу куню трестке теджрибели нефтьчилерден бир къач юз адам чагъырылгъан эди. Мушавереде, Узбекистан Меркезий партия комитетининъ ве Министрлер Советининъ риджасына бинаен, Фергъана вадисинде тешкиль олунаджакъ янъы-нефть оджакъларына буюк бир группа нефтьчини йибермек меселеси музакере олунды. Башкъаларынен бир сырада, олар да разылыкъ бердилер ве бир къач куньден ёлга чыкътылар. Бир вагонда отькен ёлджулыкъ нетиджесинде олар бири-бирини даа яхшы огрендилер ве эски таньшлыкъ достлукъкъа чевирилип, Узбекистанда бир ерде чалышмагъа къарар бердилер.

Николай Васильевич Промкиннинъ аиле омюри пытракълы бир вазиетте олгъаныны даа ёлда экенде анълады. Табиатчасына акъайынынъ акиси олгъан Галина Ивановна, Бакунынъ меркезинде квартираларыны ташлагъанларына языкъсынды, сой-акърабаларындан айырылгъанына аджынды, «алланынъ насылыдыр бир сыджакъ чёллери» ичине барып тюшеджегине агълады, бир даа яшайыш корьмейджегини, тропик сытмадан веремге огърайджагъыны айтып, бутюн ёл Промкиннинъ мийини кемирди. Поезд Туркменистан топ-

рагъынынъ тёрюне кирип, кунеш алев киби къыздыра башлагъан сонъ, о текмиль шашырды: шейлерини джыйыштырды ве биринджи раст кельген станцияда тюшип къаладжагъыны бильдирди. Николай Васильевич ве онынъ къадыны Зинаида Федоровна Галина Ивановнанынъ гонъюлини алмагъа, тынчландырмагъа тырышсалар да файда бермеди. О, акъайыны ташлап, Зинаида Федоровнанынъ устюне атылды:

— Манъа акъыл огретмек истейсинъми?— деп багъырыкъълады.— Акъайым партия хадимидир, оны шеэрде къалдырырлар, артымдаки юмшакъ еримни бир къарыш даа май билер, деп ырджаясынъмы? Не олса, кене бизим ахмакъкъа олур, алла бильсин оны къайдаларгъа айдарлар...

Бу вакъыткъадже пасыл да олса индемей тургъан Промкин, артыкъ олдырамады ве ачувнен аякъкъа турып, юмругъыны сыкъты.

— Сус! Дерал сус! — деп джекирди.— Экъса станцияны беклемеден, сени мен озюм поездден котерип атарым.

Галина Ивановна акъайынынъ когергенини, къалтырагъаныны корип, сусмагъа меджбур олды. Дудакъларыны къысып, башыны тёбен алып, озюни эр кес тарафындан хорлангъан-хырпалангъан бир мазлум зан этерек, Андижангъа кельгендже агъызыны ачмады.

Николай Васильевич ве Зинаида Федоровна Промкиннинъ аиле омюри шимди де уймагъаныны ве бутюн гъайретини ишке берген бу адамнынъ азап чеккенини, лякин чекинчеклиги ве ювашлыгъы юзюнден индемей юргенини биле ве онъа джан-юректен аджыный эдилер. Олар бу къары — къоджаны достчасына тенбиелемек ве муаббетлештирмек ичюн бир къач керелер озьлерине зияфетке чагъырдылар, лякин «джаны агъыргъан» Галина Ивановна бармам деп баш кестирди. Буна бакъмадан, Николай Васильевич ве Зинаида Федоровна Промкинлерге озьлери бардылар, лякин оларнынъ босагъадан ичери кирмелеринен, Галина Ивановнанынъ эвден чыкъып кетмеси бир олды. Башкъа чаре къалмагъанындан, Николай Васильевич Промкиннинъ бир озюнен козь-козьге келишип айры башында лакъырды этмек къарарына кельген эди. Лякин онынъ бу алидженап мерамы да нетидже бермеди, чюнки Промкин бу мевзудаки субетлерден къачынып

юре, бу акъта сёз ачылдымы, агъызына сув алгъан адам киби сусып къала.

Промкинлернинъ аиле омюрлери кеттикче четинлешти. Сонъки вакъытларда Андрей Павловичнинъ табиатында асабийлик, къабалыкъ ве сертлик сезиле башлады. Ишке федакярджасына садыкълыкъ костермесине бакъмадан, кейф бозгъунлыгъы, нешэсизлиги ве шахсий омюрине первасызлыгъы кунь сайын кучьлешти. Сонъки вакъытларда оны бир къач кере саргъгъуш корьдилер. Бу ал, ичнинъ уджы къача башлады демек эди.

Николай Васильевич бутюн бу адиселерни хатырлап, Промкиннинъ шахсий омюрине догърудан-догъру къарышмакъ ве оны бир ёлуна къоймакъ фикирине кельди. Лякин насыл ве не киби бир усулларнен ишке киришеджегини озю де бильмей эди. «Зинаида Федоровнанен фикирлешмек керек,— деген нетиджеге кельди о.— Кадынлар бойле шейлерде сезгек ола тургъанлар, бельки бу къары-къоджанынъ дердине де бир дерман тапылыр».

Шеэрден келгъен адамлар дефтерлерине зарур къайдлар япаракъ, ярындан башлап бу ерлернинъ рельефини плангъа алмакъ къарарына кельдилер. Махрамкул ака мусафирлернен сагълыкълашкъан сонъ, секретарьнынъ янына кельди.

— Москвадан мектюп кельди,— деди о гъамлы бир давушнен.— Бизим Сарвар белгисиз гъайып олгъанлар джевелинде экен. Бильмейим, эвлядым сагъмы-ёкъмы...

Къарт башыны эгди. Къадыны онъа екяне бир эвлял багъышлап, огълуны бир яшына кетирмеге етиштирмеден, хасталанып ольген эди. Дер чагъында тул къалгъан Махрамкул ака эвленмеди, Сарварны озю бакъып осьтюрди. Бирден-бир эвляды фронткъа кетген сонъ, дёрт дивар арасында бир озю къалып, дженк битмесини сабырсызлыкънен бекледи. «Дженк битти!» деген хайырлы хаберни эшиткенинен, козьлери ёлларда къалды, ёлда пейда олгъан эр бир къаралтыгъа огълум дегильми экен деп, тельмирип бакъты, ордудан къайтып кельген эр бир таныштындан огълуны сорады. Лякин бу къанлы чарпышмада сагъ къалгъанларнынъ деерлик эписи къайтып кельген сонъ, онынъ юрегини теляшлы тюшюнджелер сарып алды.

— Сабыр этинъиз, Махрамкул ака.— деди Николай Васильевич,— бир кунь ола иншалла о да къайтып келир.

Къарт башыны котермеди. Сабир Мухаммедович онынъ юрегини алмакъ ниетинен:

— Дженкте яраланып я да контузия олып, душмангъа эсир тюшкенлер де аз олмады,— деди.— Олардан бир чокълары бизим сабыкъ иттифакъчыларымызнынъ элиндедир. Оларны азат этмек ве тувгъанларына къавуштырмакъ ичюн укюметимиз бутюн чарелерни коре. Ола билир, Сарвар да эсир тюшкендир.

— Екъ, меним огълум эсир тюшмез — деп сертейди Махрамкул ака ве бирден кери чевирилип, эвине догъру кетти.

Промкин гедже сменасында къалды. Сабагъа якъын бурав геологик нарядта косьтерильген теренликке тюшти, лякин козьде тутулгъан къумлыкъкъа дегиль де, олдыкъча къатты бир къатламгъа расткельди. Бурав ишлери эп агъырлашты.

Даа янъы къомшу къуюдан къайткъан лаборантка Нияр Белобородова вышканынъ тёпесине чыкъып, къыргъа тырмашмакъта олгъан машинагъа бакъып къалды. О, саба сменасына ишке келеджек Серверни беклей эди. Бу акъ бетли, къувурчыкъ къара сачлы ве денъиз киби мас-мавы козьлю яш онынъ тюшюнджелерине ве юрегине кирип къалды, онъа якъын тувгъаны олып корюльди, даима корюшип турмакъ, бирге олмакъ арзуларыны кучьлештирди. Нияр, Серверге беслеген муаббетлик дуйгъуларынынъ себеплерини анълап оламады ве козьнен корюльмез севги иплерининъ орюмчек агълары киби юреги этрафында урмелеше башлагъанларыны сезмей къалды.

Ешиль Амет саба сменасы нефтьчилеринен янъы бир адам даа кетирди — бу, кадрлар болюгининъ начальниги вазифесинден азат этильген Артём Михайлович Айрапетов эди. О, догъру устанынъ янына кельди:

— Андрей Палыч, бригаданъызгъа янъы аза къабул этесинъизми?— деп ырджайып кульди.— Мени де нефтьчи япмакъ истедилер. Не чаре, акъикъат озь ерини тапкъандже, къуюда чалышмагъа разылыкъ бердим.

Промкин мыйыкъдай къалын къашларыны чагып, махоркасыны асабийликнен чекти.

— Зорнен ишке чыкъкъан адамгъа мухтадж деги лим,— деди о. – Меним бригадам иштен айдалгъанлар ичюн юва дегильдир. Кельген машинанъа отур да джанынъ истеген тарафкъа кет.

Устанынъ кейфсизлиги, баягъы вакъыттан берли ишсиз салланып юрген Айрапетовнынъ козюни кьорккъузды ве о, насыл да олса иште къалмакъ ичюн, бургъаланмагъа меджбур олды:

— Къорккъманыз, Андрей Палыч, башынъызгъа мусаллат олмам. Бригаданынъ эсап-къасап ишлерини алып бармакъны, материал нешинден юрмекни, чапмакъны, чапкъаламакъны, къыскъасы не айтсанъыз эписини саат-саатине япмакъны озь бойнума алам.

Бу ишлерни мен озюм япам. Бухгалтер де, экспедитор да керекмей. Манъа тюпрак курекен, бэлчыкъ ишигенлиги азырлагъан иши керек. Разы олсанъ курекни ал да, ишке тюш, юрегинъе ягмаса бар озюнъе башкъа бир иш тап.

Промкин лаф битти деген манада сыртыны Айрапетовкъа айландырып, Серверге лакъырдыгъа тутунды:

— Сен гъалиба вышканынъ устюндеки ишлерден де меракъланасынъ, олейми?

Сервер иштен бош вакъытларында Ниярнен вышканынъ устюне чыкъкъанларыны, ондан авлакъларны козеткенлерини хатырлап, къолайсыз бир вазиетте къалды.

- Андрей Палыч, суалинъизнинъ манасыны анълап оламадым.

Уста мыйыкъ астындан сырытты:

— Анъламагъан экен! Айса неге къызардынъ? – деп шакъалашты.— Хырсызнынъ къалпагъы яна дегенде, башына япышкъаны догъру экен де. Мен вышка акъкъында сёз ачмакъ истедим, сен исе...— О кене кулюмсиреди.- Айтчы бакъайым, сени онда не меракъландыра: вышка тёпесинден корюльген манзарамы, верховойлыкъ ишими, ёкъса...

— Андрей Палыч, сиз манъа зенаат мердивени акъкъында айткъан эдинъиз,— деди Сервер.— Бу мердивенден атаджакъ экинджи адымым верховойлыкъ олгъанындан, мен бу ишни де огренмеге тырышам.

Уста буюк бир мемнуниетнен мыйыкъларыны бурып алды.

— Мен буны эслемей къалмадым. Талап эт, огренмеге тырыш. Бир къач куньлер Сейтаблагъа ярдым этерсинъ. Сонъ бакъар-корермиз...

Къуванчнен къанатлангъан Сервер сансар джанбазлыгъынен вышканынъ тёпесине чыкъты. Кронблокнынъ янында долангъан Сейтаблагъа:

— Къана, достум, даа янъы юмуртадан чыкъкъан тюксиз верховойны озюнъе шегирт къабул эт,— деди.

Юкъусызлыкътан козь къапакълары пускалашкъан Сейтабла Серверге рушенликнен бакъып:

— Тюксиз экен! - деп кульди.— Сакъалынъдаки джуньлерден чорап орьмек мумкюн. Сени верховой яптылармы? Чокъ яхшы, берабер ишлермиз.

Ашагъыдан Адильнинъ давушы янгъырады:

— Сейтабла, кронблокны ве канатларны тешкерип бакътынъмы?

— Бакътым, эр шей ёлунда.

Вышка тюбюндекилер буюк кергинлик ичинде эдилер. Моторларнынъ ве буюк бир сурьатнен айлангъан роторнынъ гурюльтиси, арекетинде токътав бильмез лебёдканынъ тасырдысы орталыкъны сес-седагъа богъмакъта эди.

Уста балчыкъ шингенлигининъ теркибини ве арекетини тешкермек ичюн, улукъларнынъ янына барды, лякин онда не Шишманны ве не де Айрапетовны расткетирмегенинден, элесленмеге башлады: бу месулиетли дакъикъаларда балчыкъ шингенлиги арекетининъ токъталувы авариягъа себеп ола билир эди. Промкин башыны юкъары котерип:

— Сейтабла, бу ердеки ишчилер къайда кеттилер?— деп сорады.

— Андрей Палыч, олар авасы сыджакъ олгъанындан, алмаша берип ишлейлер.

— Сен не айтасынъ шу?

— Олардан бири чалкъа тюшип яткъанда, экинджиси онынъ башы уджунда турып, чибинлерни къува. экинджиси ятса, чибинлерни биринджиси сопалай Демек, смена алмаштырыб ишлейлер. Инанмасанъыз, тахта сетнинъ астына эгилип бакъынъыз.

Промкин вышканынъ тюбюне сокъулды. Эм, акъикъатен, экиси де сырт устюне узанып, яваш-яваш лакъырды этмекте эдилер. Устаны башта Айрапетов эследи. О, зорнен кулюмсиреп, озюне къачамакъ арады:

— Андрей Палыч, бугуньки сыджакъ къыркъ градускъа еткендирми? Валлах, тек бир къыздырмакъ дегиль, якъып-куйдирип ташлайджакъ. Буюрынъыз, бираз ял алынъыз. Биз де даа шимдичик отурдыкъ, бирер сигар сарайыкъ дедик.

Уста озюни тутамады:

— Ишке башламадынъ, энди ял аласынъмы? Инсафсыз пезевенклер, сизнинъ янкъанынъыз недир? Бир къач айлыкъ ишни осаллыгъынъызнен бозмакъ, башкъа чыкъармакъ истейсинъизми? Къана, тез ол, къобадан чыкъынъыз!

Айрапетов еринден турып, кунь ярыгъына чыкъты. Промкин кеткен сонъ Шишмангъа буруларакъ:

— Корьдинъми?— деп ири козлерини керди. — Деспот! «Пезевенк» экен. Я онынъ озюни ишке ким къабул этти? Мен, Артём Михайлович! Онъа эки козьлю эв тапып берген ким эди? Кене мен, Артём Михайлович! Энди пезевенк олдыкъ. Эх, дюньялар-дуньялар, асла кимсеге яхшылыкъ япмайджакъсынъ амма, юрегим юфкъа, элимден кельген ярдымны костермей оламайым. Иште, халкъкъа эйилик япа-япа, ахыры бу алгъа къалдым...

Айрапетов башыны юкъары кетерди. Онынъ назары Сервернинъ козьлеринен чатышты. Кейфи бираз даа бозулгъан киби олды.

— Башыма энъ буюк къабакъны мына шу мусибет патлатты.

— Солдатмы?— деп сорады Шишман.

— Шунынъ озю. Ордудан кельген адамдыр, озюне нефакъа тапсын, беш-он капик къазансын деп, автопарккъа директор оларакъ тевсие этмек истеген эдим! О исе меним устюме ифтира атып... Тыкъы пичен устюнде яткъан къанджыкъ: озю ашамай, башкъасына да ашатмай.

Шишман Айрапетовкъа гонъюльдешлик косьтергенден олып, башыны бургъалады, ышшан кокюс кечирди ве курегининъ сапына даянып:

— Ойле о, Артём акъай, дюньяда адамзатлыкъ къалмады,— деди.— Бу эриф де башкъаларына чукъур къазгъанлардан бири олса керек. Сен онынъ анкетасыны окъугъандырсынъ, айтчы, о къайдан кельген, кимлерден ола?

Айрапетов элине куреги алып, ишке башлады...

Яшлар тыныш алмадан къызгъынлыкънен чалыштылар. Олар, энди сонъки метрлери буравланмакъта олгъан чокъ мешакъатлы бу къуюнынъ астына тюшмеге ашыкътылар.

Ротор башындаки уста, приборларгъа бакъып алгъан сонъ, элини котерди де:

— Стоп!— деп багъырды. - Бурав еди юз элли метр теренликке тюшти!

Борис рычагны кендисине чекти. Вызнен айлангъан роторнынъ арекетти яваш-яваш сакинлешип, бир къач саниеден токътап къалды.

Яшлар устанынъ этрафына топланып, эйджанлы козьлерини онъа тиктилер, бир къач айлыкъ эмеклерининъ нетиджеси акъкъында онынъ фикирини бильмек истедилер. Лякин уста бу акъта лакърдыдан къачынып:

— Къуюнынъ ичини балчыкъ шингенлигинен ювып, оны каротажгъа азырланъыз,— деди.— Мен барып бир чырым этейим. Керек олсам уятырсынъыз, культбудкада олурым...

Промкин тапчан устюне узанып, козьлерини юмды. Лякин юкъугъа кетейим дегенде, онынъ тынчлыкъ бильмез тасаввурында кене иш процесси джанланды: иште, дёрт бир тарафкъа бакъып чапкъалап юрген Адиль, багъыра-чагъыра, насылдыр бир эмирлер бере; Борис, трубаларны бири-биринден айыра ве юкъарыгъа бакъып, Сейтабланен шакъалаша... Энди бу тюшюнджелерден къуртулдым дегенде, онынъ акъылына тюневин саба эвде олып кечкен вакъиа кельди. Бу вакъиа мунасебетинен аиле омюрлериндеки дигер уйгъунсызлыкъларны хатырлады.

Уста юкълап оламады. Мийи ве бедени даа зияде ёрулгъан ве эзгеленген бир алда, ериндеп турып, къападан чыкъты. Баягъы вакъыт арчалыкъта доланып юрди. Лякин Галина Ивановнанен багълы олгъан кедерли тюшюнджелери онъа мында да аман бермедилер.

Уста яшларнынъ янына къайтып кельди.

— Андрей Палыч, козюнъизни юм да, бахтынъызны денъенъиз,— деди шадлыкънен Адиль,— сонъки трубаны чыкъарамыз!

Промкин бу къуюдан чокътан умюдини кессе де, яшларнынъ иш къызгъынлыгъыны сувутмамакъ ичюн,

бу акъта индемей кельди. Шимди де бир шей айтмады: «Итимал денъиз янар» дегенлер, деп тюшюнди.

Нихает, къуюнынъ агъызында сары балчыкънен аялангъан бурав корюльди. Уста онынъ тишлери арасындаки балчыкъ томарчыкъларыны банкагъа толдурып, Адильге узатты.— Лабораториягъа!

Тамам бу арада юкъарыдан Серверининъ давушы янъгъырады:

— Каротажниклер келе!

Бу вакъыткъадже иш нетиджеси акъкъында индемей тургъан Промкин, яшларнынъ суаль бериджи козьлерине бакъаракъ:

— Къуюю акъкъында сонъки сёзни каротажниклер айтыр, - деди. — Мен бу къуюдан нефть беклемейим...

Машиналар къуюю огюне келип токъталдылар. Огдеки машинадан-виллистен директор, партбюро секретары, геолог ве инженер тюштилер. Брезентнен орьтюлиэкинджи машина каротажниклернинъки эди. Онынъ бортындан тюшюрильген кабельни къуюгъа суйреклеп кетирдилер. Шофер моторны кочюрди. Онынъ кучюнен арекетке кельген макъара, чарх киби айланып, эп чезильмекте олгъан къара кабель къуюнынъ ичине саркъты. Макъарадаки кабель ярыгъа кельгенде, бирден арекет токъталып, приборнынъ устюндеки ракъам «750»-ни косьтерди. Геолог каротаж приборларыны дикъкъатнен козеткен сонъ, директоргъа чевирилерек:

— Къуюю бош...— деди.

Яшларынъ башлары ерге саркъты. Директор исе гъамлы бир давушнен геологдан сорады:

— Бу къуюда бурав ишлерини кене де девам эттирмеге аджет бармы?

Кунь эвельден эльде этильген малюматларгъа ышангъан геолог, бу ерлерде нефть барлыгъына шубе биле этмеген эди. Лякин шимди, техникий нарядкъа мувафыкъ бурав энъ ахырки къатламны тешкен сонъ да нефть ве я да газ аляметлерининъ корюльмемеси оны айретте къалдырды. Шунынъ ичюн де директорнынъ суалине бирден джевап тапамады.

— Худжур шей...— деди о.— Ола билир, козьде тутулгъан ер асты къатламларындан бираз кенаргъа чыкъкъандырмыз. Бу ерден алынгъан пробалар эвельден бурувлангъан къуюлардакине ич де бенъземей.

Директор суалини текрарлады:

— Фикиринъизни ачыкъ айтынъыз: бу къуюда бурав ишлерини девам эттирмеге аджет бармы?

— Эльбет де бар. Бугунь алынгъан пробанынъ анализи ич бир тюрлю муебет нетидже бермесе биле, бурав ишлерини девам эттирмек керекмиз. Биз, бунынъ саесинде, ер асты структурасы акъкъындаки малюматларымызны мукеммеллештирирмиз.

Адиль чырайыны сытты:

— Амма да ишке тюштик, эй! Бугуньгедже къуюны нефть тапмакъ ичюн къаза эдик, эндиден сонъ исе бош олгъаныны биле-биле къазаджакъмыз. Айтмагъа келеми, зевкълы иш...

Геолог аркъадаш, хазине ышандыргъан еринъизде бош къошкъулакъкъа расткельдик, — деп сёзге Борис къошулды. — Бу онъмаз къуюны теше берсек, бильмейим, даа нелерге расткелирмиз .. Биз «файдасыз эмек» артелининъ азалары дегильмиз, бизге башкъа бир иш тапынъыз.

Яшлар хошнутсызлыкънен чувулдаштылар:

— Башкъа къуюгъа алмаштырынъыз!

Бош-бошына эмек сарф этмек истемеймиз!..

Къуюдаки онъайтсызлыкъ бу яш нефтьчилернинъ иш авеслигини сёндиреджеги, оларда первасызлыкъ ве кевшеклик догъураджагъы шубесиз бир шей олгъанындан, Сабир Мухамедович меселенинъ огюни алмагъа тырышты:

— Буравлангъан эр бир къуюдан нефть чагълар беллединъизми? Шу кечкен бир йыл ичинде бош къуюларгъа расткелинмедими? — О, этрафындакн ишчилерге бакъып алды.— Эгер биз нефть ятакъларынынъ булунгъан ерлерини озюмизнинъ беш пармагъымыз киби бильсе эдик, бу кешфият къуюларыны буравламагъа да аджет къалмаз эди. Догърудан догъру юзлернен къую буравлар да, нефтьни трубаларнен резервуарларгъа акъызыр эдик. Екъ, достларым, таш-топракъ къатламлары бу зенгинликлерни бизден гизлеп туталар. Оларны къан-тер тёкип араштырмакъ ве тапмакъ керек ола. Табиат бу зенгинликлерни къолайлыкънен бере къоймай, инсанны чекиштире, орселей, алдай, кимерде бир муваффакъиетсизликке огърата. Ирадесиз, чыдамсыз ве принципсиз адамлар бу иште муваффакъиет къазанамайлар. Мында себатлы, къатты табиатлы ве челик ирадели инат адамлар керек. Ишлери онъ кельгенде кульген, къувангъан,

онъайтсызлыкъкъа огърагъанда **кевшеп къалгъан, бу**рунларыны салындыргъан адамлардан нефтьчи чалы-май.— Сабир Мухаммедович Адильге ве онъа ясланып тургъан Бориске бакъты. Олар бу опкели бакъышкъа чыдаялмайып, козьлерини тёбен алдылар. Директор девам этти: – Бу ерлерде нефть барлыгъына эминлик асыл этмек ичюн шимдилик бирденбир чаре кешфият къуюлары къазувдыр. Эльбет де, биз келишни гузель бу ерде къазыкъ къадап, къазувны бу ерден башлайыкъмы экен, деп фал бакъмаймыз. Бу ишге геологларымыз тарафындан куньэвельден эльде этильген малюматларгъа базанамыз. Олар бу орталыкъларны адым-адым тешкерип, онынъ геологик картасыны тертип эттилер, нефть барлыгъы зан этильген эр бир участка шурфлар, канавалар къазув вастасынен геохимик ве геофизик тешкерювлер ёлунен тафсилятлы суретте огренильди. Инсан козюнден гизли олгъан ер асты къатламларынынъ къурулышыны, структурасыны огренмек ичюн бир къач къую буравланды. Бу малюматларгъа эсасланаракъ, контурлаш къуюларыны, яни нефть ве газ барлыгъы аз-чокъ белли олгъан мейданлыкънынъ сынъырларыны тайинлев къуюларыны къаза башладыкъ. Бу иш эсасында айры муваффакъиетсизликлер олувы итимал бир шейдир. Онъа бакъмадан, бу ишни баарьгедже девам эттиреджекмиз. Бундан сонъ исе онларнен эксплуатация къуюлары къазып, ватанымызнынъ нефть анбарына озь иссемизни къошаджакъмыз. Къайракъташ нефти мемлекетимизнинъ умумий нефть балансына киреджек. Бу, ярынки куннинъ, якъын келеджекнинъ ишидир. Лякин бу къуванчлы кунни тезлештирмек ичюн гъайретимизге-гъайрет къошып ишлемемиз керек.

Яшлар директорнынъ айткъанларына къансалар да, юреклери кульмеди, гъам ве кедерлери язылмады...

4

Селим яшларнынъ иштен къайтмаларыны сабырсызлыкънен беклеп, кассирша Анифенен бирликте контора-да джедвель тизмекте эди. Джедвельге сонъки фамилия язылып, янында «500» ракъамы къойылгъан сонъ, о Анифенинъ омузларыны сыйпап, муляйим бир сеснен:

– Къалем туткъан индже пармачыкъларындан айланайым, – деди.— Шаирлерден бири сенинъ бу назик пармакъларынъ акъкъында шойле деген:

Къыналы пармакъ, джез тырнакъ, алтын оймакъ!
Сенинъ татлы тилинъе олурмы доймакъ!

Толгъун кевдели, ялпакъ бетли Анифе ойнакъ козьлерини аякъ устюндеки Селимге котеререк:

— Сен халкъ йырларыны да шаирлер адындан сата башладынъ,— деди.

— Халкъ йыры дегенчюн оны джемаатнен топланып уйдурдыларымы? Къыз пармагъына ашыкъ олгъан севдалар эвельден де бардыр. Олардан бири уйдургъандыр. Меселе онда дегиль... Демек, къарарнен олса да, джедвель азыр. Яшлар бу ракъамларгъа ким бильсин насыл къуванырлар. Сагъ ол, тосунчыгъым.

Селим пенджереге келип, назарыны сокъакъкъа ташлады. Онда дымма къаранлыкъ эди.

— Машина аля даа корюльмей. Къана, Аничка, къолтугъыма кир де, ёлгъа чыкъайыкъ.

Конторадан чыкъаяткъанда оларгъа гедже къаравулы Махрамкул ака расткельди.

— Къартым, йигирми учюнджи къуюдакилер къайтмадыларымы?— деп сорады Селим.

— Олар чокътан къайттылар,— деди Махрамкул ака.— Машина оларны ятакъханеге алып барды.

—Деме?!— Селим айретте къалды.— Я барып да дагъылып кеткен олсалар? Ашхана да къапалгъандыр. Аничка, сен мени бу ерде беклеп тур. Сакъын еринъден къыбырдайым деме. Козь ачып юмгъандже къайтып келирим.

Селим ашхана бетке чапып кетти. Чокъкъа бармадан ашхананынъ пенджерелери электрик ярыгъынен алланды, ичериде акъ халатлы къадын пейда олды.

Кери къайтып кельген Селим:

— Юр, кечикмейик,— деп Анифени ашыкътырды.— Мен, достларны енъишнен тебриклеген сонъ, олардан бир къачыны ресторангъа чагъыраджам: бугунь айлыкъ алдым....

Йигирми учюнджи къуюнынъ бош чыкъкъаны акъкъындаки хабер бригаданынъ бутюн азаларыны мугъайтты. Олар буфетте ашап-ичкен сонъ одаларына чыкъып, сес-солукъсыз къалдылар. Тек бир Адильнен Сервер пенджере къаршысындаки стол устюне джайылгъан

буюк бир кягъыткъа эгилип, озь аралары къызгъын сейлешмекте эдилер.

Ода ичиндеки сускъунлыкъ Зарифе енгени таадждибе къалдырды. «Огъулларыма не олды экен? — деп, олардан эр бирини козьден кечирди.— Озь аралары къавгъа эттилерми? Екъ, оладжакъ шей дегиль. Кимерде бир хоразланып бири-бирининъ устюне атылсалар да, къавгъа эткен, дёгюшкен адетлери ёкътыр. Айса даа не ола билир? Буюклерден бири джанларыны агъырттымы? Екъ, джаным, бойле меляикелернинъ джаны агъыртылырмы? Белькп меним тазирлерим тесир эткендир? Эльбет, бу къадыннынъ хызметине урьмет этейик, сёзюни тутайыкъ деп, келишселер керек. Айланайым козюнъизден. . .»

Бойле бир хуласагъа кельген Зарифе енге, арсланнынъ элыне алынтыргъан адамнынъ гъурурынен киббарланып, оданы бойлап юрмеге башлады.

Ичери дост къызларнен Нияр кирип къалды. О, озюнинь бет сымасына пек келишкен кок антерисини кийген, орьме сачларыны омузулары устюне джайдыргъан. Онынъ кулер юзюнде дерсинъ куньдюзки кунешининъ шавлелери синъип къалгъан. Къызларны корьген яшлар башларыны котердилер, кулюмсиредилер. араларындан серин ель эсип кечкен киби олды.

Зарифе енге яшларны озь башларына къалдырып, одадан чыкъты. Ниярнынъ мерамы Серверни киногъа чагъырмакъ эди. Лякин, ятакъханеде ялынъыз башында корюльмеге чекингенинден, мында гонъюльдешлери олгъан къызларны да янына алды. Амма одагъа кирип, яшларнынъ нешэсизлигини сезгенинен, мерамындан вазкечмеге меджбур олды. Серверден айырылып чыкъмакъны къолайсыз бир шей сайды.

— Клубкъа янъы картина кетирильди,— деди о. — Киногъа кетмеге истеклилер бармы?

Яшларнынъ беклегени де бу эди. Олар, эфкярларыны эзгелеген кедерли тюшюнджелерден къуртулмагъа ёл ачылгъанына къуванып, алельаджеле кийинмеге башладылар. Кино лакъырдысыны эшитмеген Серверден Адиль исе, къызларнынъ этрафында балкъурт киби къайнашкъан яшларнынъ янына келип, сусмаларыны риджа эттилер.

— Достлар!— деп башлады Сервер.— Бригадамызнынъ эксери азалары мында олгъанындан, сизнен

...кълы танышмакъ истеймиз. Меселе шундан ибарет. Биз, йигирми учюнджи къуюнынъ вышкасыны дагъытмай тура янъы къуюгъа кочюрмекни теклиф этеджекмиз. Эгер бу къуруцтынынъ тюбюнден чыкъа билсек, келеджектеки ишимиз де тезлешир, девлетке де он биньлерлен рубле икътисат этермиз. Насыл, бойле бир ташеббюсни ортагъа сурейикми?

Ичеридекилер бири-бирине бакъыштылар. Киногъа бырланып, бир чызмасыны кийген, экинджисини элинде тутып тургъан Амет аякъкъа турып, бош элининъ терс тарафыны Серверининъ манълайына кетирди:

— Достум, сыджагъынъ бар гъалиба!

Кулюштилер. Тилине сербестлик бермеге фурсат тапкъан Борис де артта къалмады:

— Аджеба алтмыш тонналыкъ бу вышканы сыртына урып кетеджек пельван ким экен? Бербер Алининъ айткъан эфсаневий Сейтбатталымы? Екъса Аметнинъ машинасына ышанасызмы?

Борисининъ фикирини Амет девам этти:

— Сенинъ алтмыш тоннанъ меним машинама не оладжакъ, бисмилля дегенже оны къуш къанаты киби алып къачар. Лякин, бу вышканы машинагъа насыл козерирмиз? Андижан областында алтмыш тонналыкъ домкрат тапылырмы?

— Етти акъылданелик саткъанынъыз,— деп Адиль Борисенен Аметке сертийди.— Къайракътапта тек бир Аметнинъ машинасы дегиль, даа да кучьлю автомашиналар да бар, лякин бу ишке керекмейлер. Вышка ер устюнден чапалап кетеджек. Бутюн меселе ёлгъа багълы. Вышканынъ кетеджек ёлу тегиз олмалы.

— Къыр ёлларына бельки асфальт тёшерmиз?

— Кульме Борис, биз янъы Америка ачмаймыз, Бакъу нефтьчилерининъ омюрде сыналгъан теджрибелеринден файдаланмакъ истеймиз.— Адиль элиндеки индже къапълы китапны Бориске узатып:— Мына, истесенъ озюнъ де окъуп бакъ — деди.— Тюневин Серверинен вышканынъ кетеджек ёлуны козьден кечирдик. Оны баягъы тегизлемек керек. Бельки башка ишлер де чыкъып къалыр. Иш къоркъакълары дегильмиз, керек олса геджелери де чалышырмыз. Къасевет олмаса, къуванч да олмаз эди дегенлер, бош чыкъкъан къуюгъа кеткен заметимизни бельки бунынънен акълармыз. Ярын Андрей Палычнен фикирлеширмиз эгер о да...

Адильнинъ сёзюни кроваты устюнден диньлеген ту гъан Шишманнынъ давушны больди,

— Аферин Адиль, мерамынъыз пек яхшы. Тек фикриньизге джан-гонъюлимнен къошулам. Бу ватанпе верлик тешеббюсинъизни ялынъыз тебриклемек мумкюн. Ярындан кечи ёкъ, Андрей Палычнен келишип, бу меселени вышка къуруджылыгъы конторасы огюне къоймакъ керек.

Ичеридекилер Шишмангъа бакъып къалдылар. Джемаат ишлерини корер козю олмагъан бу адамнынъ сёзлери оларны айретте къалдырды. Сервер де тааджипленди. О, балчыкъ шингенлиги азырлагъанда аралагъында олып кечкен чарпышманы, онынъ ялкъынлы козьлерини, бир ань ичинде къутургъан джанаваргъа чевирильгенини ве шу саниеси сувып, масумлешип къалгъаныны хатырлады. Сонъки вакъытларда Шишман иште де буюк гъайрет косьтере башлады, эвельден эки адамнынъ япкъан ишини шимди бир озю бед жере. «Худжур шей!..— деб Сервер башыны чайкъады.— Онынъ «нуткъына» бакъ! Бекленильмеген деньишме десенъ де ери бар. Джемаатнынъ назары тийгендир...»

Нияр къол саатына бакъып, раатсызлана башлады:

— Ярым сааттен экинджи сеанс башлайджакъ ашыкъмакъ керек. Сервер, бу лакъырдынынъ девамыны башкъа бир вакъыткъа къалдырмакъ мумкюн дегильми?

5

Тамам бу арада ичери Селимнен Анифе сурип кирдилер. Селим босагъа алдында токъталып, буюк бир шадлыкънен:

— Яшасын эмек къараманлары!— деп багъырды.— Къуюнынъ кобегини тешип, нефть бардагъына чёмюр далдыргъан яш нефтьчилеримизге шан ве шереф!

Адиль Селимнинъ устюне атылды:

— Бизим мыскъылгъа алмакъ санъа къалдымы? Я агъызынъны юм, я да...

Къуюнынъ бош чыкъкъанындан хабери олмагъан Селим,Адильнинъ сертлигине къулакъ асмады ве

Анифенинъ элиндеки джедвельни алып, айны шу джошкъунлыкънен девам этти:

— Биз, Аничканен берабер, сизлерден эр бириниъизге тиеджек мукяфатны эсаплап чыкътыкъ. Къулакъ салыныъыз: Адиль Атаханов,— аладжакъ мукяфаты учь бинъ алты юз, Борис Речевский,— эки бинъ еди юзь, Сервер Арсланов...

Адиль Селимнинъ элиндеки кягъытны къакъып алды да, оны авучы ичинде томарлады.

— Бу да насыл масхаралыкътыр?

— Токъта, йыртма,— деп Селим джедвельге узанды,— пек худжур адамсынъ, Адиль, сорамадан-сокъмадан бир куньлик эмегимизни томарлап ташладынъ. Айды, зарар ёкъ, Аничка оны темизге чекер. Къуюны муддетинден эвель буравлап битиргенинъиз ичюн аладжакъ мукяфатларынъыз — мына бу кягъытнынъ устюнде язылыдыр. Биз орта эсапнен алдыкъ, бельки юзер кумюш чокъ я да аз язылгъандыр, лякин сёз бинъликлер акъкъында кеткенде, юзликлернинъ не эмиети бар? Текмилини бухгалтериядан пара алгъанда билирсинъиз...

Сервер Селимнинъ огюне чыкъып:

— Къуру чыкъкъан къую ичюн о да насыл мукяфаттыр?— деп сорады.

Селим озюни сыкъмады.

— Къую къуру чыкътымы? Языкъ, чокъ языкъ?.. Лякин мукяфат ичюн онынъ эмиети ёкътыр, къуру чыкътымы, сылакъ чыкътымы, ёкъса ичинден шайтам чыкътымы, — бойле шейлер эсапкъа алынмай, чюнки мукяфат нефть ичюн дегиль де, буравлангъан къую ичюн бериле...

— Етти, етти Селим, чокъ гевезеленме!— деп бу кересинде онынъ сёзини Борис больди.— Къую къазгъанда ёкъ эдинъ, энди мукяфат такъсиминде тапылдынъмы? Билип къал, биз тек бир къазанч пешинден чапкъалап юрген диванелер дегильмиз. Ишке къойгъан заметимизден девлетимиз файда корьген олса, бу мукяфатларны севине-севине алыр эдик. Лякин бу кересинде файда дегиль де, зиян кетирдик. Шунынъ ичюн мукяфат акъкъында сёз биле ола бильмез. Шахсен мен иссеме тюшеджек мукяфатны ред этем.

— Мен де ред этем!— деди Адиль.

— Мукяфаттан вазкечемиз!— деп бир къачы даа теклифке къошулдылар.

Селим къолайсыз бир вазиетте къалды. Мында, яшларны къувандырмакъ ве бу мунасебетнен бир къачыны сыйламакъ ичюн ресторангъа чагъыраджакъ олып кельсе де, шимди, меселе бамбашкъа ёлгъа мингенинден, не япаджагъыны бильмей къалды.

— Заметимиз зая кетти, — деп Анифеге айланып кулюмсиреджек олды. Лякин онынъ элемли бакъышына расткельгенинден лакъырдыны чевирмеге меджбур олды. - Аничка, бельки биз де киногъа барырмыз?...

Ичеридекилер зыв-чув олып одадан чыкътылар. Сервер Ниярнынъ козьнен сездирген риджасына бакъмадан, киногъа кетеджеги кельмеди. Элине Адильнинъ ташлап кеткен китабыны алды. Оны къайта баштан окъуджакъ олды, лякин, бир къач саифе чевирир-чевирмез, фикирлерини башкъа тюшюнджелер бийледи...

Сонъки вакъытларда онынъ табиатында яңы бир адет пейда олды: акъшамлары тенхалыкъта бир озю къалдымы, дефтерини чыкъара ве отурып-турып севимлисине мектюб къаралай эди. Кунь боюнджа эйджанландыргъан тюшюнджелерини, рухий шадлыгъыны я да кедерини невбеттеки мектюбинде ифаделемегендже, козюне юкъу кирмей эди. Бу мектюплерини къаралагъанда Айше эр даим онынъ козьлери алдында джанлана ве онынъ язгъанларыны окъуп тургъан бир адам киби, кулюмсирей, онынънен бирликте эйджанлана я да къашларыны чатып, Серверининъ кедерине къошула эди. Йиберильмей къалгъан бу мектюплер энди онларнен саифени толдурса да, Серверининъ мектюп язмагъы, фикрен олса да севимлисинен дертлешмеге истеги тюкенмеди. мектюплер дефтери онынъ куньделиги олып къалды. Мына шимди де, къуванч ве умютнен башлагъан ве къайгъы-кедернен биткен шу куннинъ ахырында, фикирлерини бир низамгъа чекмеге, оларны севимлисине беян этмеге юрегинде буюк бир арзу не эти.

«Айшем — мормелевшем!— деп башлады о—

Бугунь нефтьчилик зенаатынынъ экинджи басамагъына адым аттым — верховой олдым! Лякин верховойнынъ иши ерден эки басамакъ юкъарыда дегиль де, 241 басамагъы олгъан вышканынъ устюндедир. Мен бу юксекликтен этрафыма бакъым: козюм алдындан уджсыз-буджакъсыз ватанымнынъ улу дагълары, чёллери, тарлалары, озен бою чименликлери, койлери, ше-

ерлери келип кечкен киби олды. Бу дюнъя не къадар аджайип, онда яшамасы не къадар зевкълы экен, деп ойландым. Айгиди сени омюр, инсангъа бир кере дегиль де, инаетсиз яшамакъ ичюн берильген олса не олур эди! Дюньядан келип-кечювининъ ёлу пек къыскъа: ишининъ эбини алдым, маясыны таптым, ёлуны булдым дегендже, омюр ёлунъ ахырына барып ете. Шунынъ ичюн бу ёлны айны бир ташкъа эки кере сурюнмеден, билип кечмек ве илери догъру аткъан эр бир адымында озюнден ярашыкълы бир из къалдырмакъ керек. Барсын, сенден сонъ келеджек несиль сени тешеккюрнен анъсын, сени такъдирлесин ве такълит этсин. Горькийнинъ Каприден огълуна язгъан мектюби хатырынъдамы? Биз бу мектюпни бир яз акъшамы сеннен Мелитопольнынъ шеэр багъчасында окъугъан эдик. Янъылмасам онынъ умумий мундериджеси шойле эди: Огълум! Сенинъ сачып кеткен чичеклеринъ осип кемалына кирдилер, далландылар, ве гуллендилер, келип-кечкенлернинъ козьлерини озьлерининъ дюльберликлеринен охшайлар, оларны къуваныра ве севиндирелер. Озюнинъ омюр ёлунъда илериде де инсанлар ичюн яхшылыкъ япмагъа, яшагъан дюньянъны яраштырмагъа, джемиетимизнинъ байлыгъыны арттырмагъа тырыш.

Бизим нефтьчилер бу сой адамлардандыр. Мен устамыз Андрей Палычке яш балалар киби севда олдым. Агъыр табиатлы ве пек мераметли бу адам, акъикъий зевкъны, рухий раатлыкъны ялынъыз иште тапа. Бу «хасталыкъ» бизге де юкъа башлады. Бизлерден эр биримиз онынъ киби олмагъа тырыша. Лякин чокъ языкъки, онынъ аиле яшайышы уймай, дейлер. Шунынъ ичюн олса керек ки, иштен эвге къайткъанда даима кейфи бозула, нешесизлене. Онынъ къарысыны (ады Галина Ивановна экен) кечеилерде буфетте корьдим. Сют алмагъа кельген. Догърусыны айткъанда оны бегенмедим...

Яшлар эр даим бирде-бир шейге къуванмагъа мухтаджлар. Къуванмай тура яшамакъ мумкюн олмаса керек. Бу сонъки айлар ичинде оларнынъ энъ буюк къуваннчы буравланмакъта олгъан къуюгъа беслеген умютлери эди. Бугунь къуюнынъ къуру олгъаны анълашылды. Олар бурунларыны салындырдылар...

Айше! Хаялымызда ойле бир фикир догъды ки, онынъ аяткъа татбикъ этильмеси ялынъыз бизлерни дегиль,

устамызны да къувандырыр. Насыл шей дейсинъми? Айтмагъа сакъынам!Сабыр эт, Айшем, Андрей Палычнен корюшейик, онынъ фикирини анълайыкъ...»

Дёртюнджа баб

КЪУВАНЧЫ ЕРГЕ-КОККЕ СЫГЪМАДЫ

I

Сервер академик Губкин адындаки геология институтынынъ заочный болюгине документлерини йибергенден бир ай сонъ, кириш имтиханларыны Андижан институтында береджеги акъкъында Москвадан хабер алды. Ишнинъ къызгъын девиринде Москвагъа бармай тура имтиханларны мында бермек мумкюнлигине къувангъан Сервер, алель-аджеле джыйыштырып, хабер алгъанынынъ экинджи куню ёлгъа чыкъты. Бир афта ичинде бутюн имтиханларны муваффакъиетнен берип битирди. Студент шеадетнамесини джебине къойгъан сонъ, Сабир Мухаммедовичнинъ риджасына бинаен, ишчи кучю топламакъ ичюн догъру Самаркъанд областына кетти Мында Булунгъур, Джанбай, Пахтакор районларында булунды ве ниает Ургуткъа келип тюшти. Ургут район иджра комитетинде онъа Къайракъташтан бир адам кельгенини ве ишке кетмеге истегенлерини клубкъа топлагъаныны айттылар.

Сервер райиджраком бинасындан юз-юзэлли метр-узакълыкътаки клубкъа ашыкъты. Онда адамдан ине ташламагъа ер ёкъ эди. Топлангъанлар озь аралары лакъырды эте ве дакъикъада бир козьлерини санагъа тикип ала эдилер. Ниает, сана артындан райиджраком хадими чыкъты. гъаля-гъуляны токътатты.

— Сёз Къайракъташтан кельген векильге берилe!— деп илян этти.

Санада Селим пейда олды. Театр конферансьелери киби элини кокюсине даяп, залдакилерине теменна эгкен сонъ юксек бир давушнен:

— Нефть ве гуль! — деп багъырды ве сагъ элининъ ишарет пармагъыны юкъары котерди.

Сервер бу «артистни» корьгенинен, агъызыны ачып шашып къалды, богъазына тыкъылгъан кульгини зорнен

тыйды. Топлангъанлар да шашкъын-шашкъын Селимге ве бири-бирине бакъыштылар. Селим исе эзберден шиир окъур киби девам этти:

Экиси де аджайип шей! Сиз, эльбет де, нефть дегиль, гуль къокълайсынъыз, севген къызынъызгъа нефть дегиль, гуль багъышлайсынъыз, оны нефтьке дегиль, гульге ошатасынъыз. Лякин сиз «къаранфиль», «эрылгъан», «мелевше», «шеббуй», «акшам сефа», «астра» киби энъ назик мислернинъ ялынъыз гуль майындан дегиль, эм де нефтьтен япылгъаныны билесинъизми? Хош къокъулы кремлер, къокъуларынен юрек байылтыджы мазьлар, къадын дудакъларыны къызарткъан помадалар нефть махсулатындан чыкъарылгъаныны билесинъизми? Тыраш олгъанда сакъалынъызгъа пускюртильген миск амбер къокъулы сувынынъ бир вакъытлары къап-къара нефть олгъаныны билесинъизми?

Нефть! Аягъынъызгъа кийген галошларгъа, устюне басып юрген асфальт ёлгъа, машина баллонларына, магазин рафларындаки аджайип эшьяларгъа дикъкъат этинъиз! Олар нефть не нефть газынынъ махсулыдыр! Нефть!..

Селимнинъ сёз байлыгъы тюкенсе керек ки, «докладынынъ» бу ерине кельгенинен бирден сусып-тынып къалды. Не олды-не олмады, кунь бою эзберлеп юрген «дюльбер» сёзлери акъылындан чыкътылар. Залдаки халкъ бульбуллер киби сайрагъан ве шимди шашып-шашмалап къалгъан Селимге бакъып, беклеп къалдылар.

— Аркъадашлар! Мен сизлерни Къайракъташ нефть оджакъларына ишке чагъырмагъа кельдим,— деп Селим докладынынъ проза къысмына кечмеге меджбур олды.— Эр бир ватанпервер гонъюлли оларакъ язылмакъ ве Къайракъташ топрагъынынъ астындаки табиат байлыкъларыны ер устюне чыкъармагъа озь кучюни къошмакъ керек. Язылынъыз, аркъадашлар, пешман этмезсинъиз,— деп давушыны котерди.— Бу байлыкъ, халкъ тилинен айткъанда ер астындаки бу къара май, сизлерни беклей...

Арттаки сыраларда отургъанлардан бири Селимнинъ сёзюни болерек, мыскъылнен сорады:

— Айтчы къардашым, бу къара май дегенинъ отьмекке силинеми?

5*

Джемаат къакъылдап кульди. Фурсаттан файдаланып, экинджи бири даа сесленди:

— Нефтьни гульге де ошаттынъ, сакъалымызгъа да пускюрттинъ ве лякин нефтьчилернинъ иш шараитлары акъкъында бир сёз айтмадынъ. Джеван бер. Къайракъташкъа кочюп барсам хорандама эв бериледжекми?

Бу адий суаль Селимнинъ кейфине уймады:

— Кочюп келинъиз, эв меселесини онда бакъарлар,— деди.

Суаль берген адам меселенинъ ардыны узьмеди:

— Сен, къардашым, бургъалама, ачыкътан айт, бараджакъ еримизде яшамакъ ичюн эв бармы ёкъса озь эллеримизнен къураджакъмызмы? Эгер озюмиз къураджакъ олсакъ, бу иште дирекциянынъ ярдымы токъунаджакъмы? Кересте береджекми, демек истейим.

Селим не айтаджагъыны бильмеди, чюнки бу меселелерден хабери ёкъ эди. Шунынъ ичюн, тез-тез якъасыны къуртармагъа тырышты:

— Эр шей тапылыр, азыр эв де, кересте де... чагъыргъан сонъ не ичюн тапылмасын... Ойле де...

Суаль бермек ичюн бир къач адам даа аякъкъа турдылар:

— Айлыкълар насыл?

— Аш-сув темннаты меркезлештирильгенми?

— Самаркъанд демир ёлуна къадар эв эшьяларымызны насыл алып бараджакъмыз? Машина бериледжекми?

Суаль тюшкен сайын Селимнинъ чырайы денъишти ве озюни ине устюнде отургъан адам киби ис этти. О, Ургуттаки тувгъанларынен корюшмек ичюн беш кунь мулетинен рухсет алгъанда, Сабир Мухаммедович онъа таныш-билишлерини Къайракъташкъа ишке чагъырмасыны риджа эткен эди. Селим исе бундан файдаланып, тувгъанлары огюнде къонайчоралыкъ сатмакъ истеди: райнджракомда озюни «Къайракъташнынъ месуль хадимлеринден бири» оларакъ такъдим этти ве бу топлашувны чагъыртты; тувгъанларына «буюк доклад» япаджагъыны айтып, оларнынъ эписини клубкъа чагъырды. Буны къолай бир шей белледи. Лякин шимди, эвельден козьде тутмагъан суаллери ягъмур киби ягъабашлагъанда, докладчылыгъына бинъ бир пешман олды, къапкъангъа тюшкен сычаннынъ кирмеге делик

арагъаны киби, о да шашкъын козьлерини къапыгъа тикти. Бирден, сескенген киби олды. Юзюнде тебессюм ойнады. Кимгедир козьлерини къымып, сананынъ алдына кельди. Буюк бир юкнинъ тюбюнден чыкъкъан адам киби бол-сал нефес алды.

Стол башындаки райнджраком хадими онынъ бу худжур арекетине тааджипленерек:

— Суаллерге джевап береджексинъизми?— деп сорады.

— Екъ,— деди Селим. Сонъ кене джемааткъа айланды.— Аркъадашлар! Биз Уругъкъа эки адам олып кельдик. Мен докладчы эдим. Докладымны динълегенинъиз ичюн сагъ олунъыз. Энди суаллеринъизге бериледжек джевапларны динъленъиз. Сёз, Къайракъташнынъ метинли нефтьчиси Сервер Арсланов аркъадашкъа бериле! Сервер аркъадаш, санагъа буюрынъыз!

Селим «метинли нефтьчининъ» шерефине алгъыш котермек макъсадынен эллерини чырпса да, залдакилер ишдемедилер. Олар кери бурулып, козьлерини къапы янындаки Серверге тиктилер.

Сервер ачувлы-ачувлы Селимге бакъып, залнынъ огюне чыкъты ве джемааткъа айланды.

— Аркъадашлар! Къайракъташтан кельген бу адамнынъ сизге ышандыргъан «дженнетине» инанманъыз. О, бираз гевезедир. Дженктен сонъ бутюн мемлекетимизде олгъаны киби, Къайракъташта да вазиет агъыр. Эв меселеси де пек къыйын. Лякин бу ишнинъ тюбюнден озь кучюмизнен чыкъмакъ истеймиз. Дженк йыллары совет халкъы бундан да агъыр алларны корюп кечирди, лякин кене де олса душман огюнде тиз чёкмеди. Биз, дженкте енъгенимиз киби, бу зорлукъларны да тез вакъытта битирир ве...

Сервер къурулаяткъан нефть оджакъларынынъ бугуни ве келеджеги акъкъында, иш ве яшайыш шараитлары акъкъында айтып берди. Суаль-джевап акъшамгъадже девам этти. Топлашувнынъ ахырында йигирмиге якъын аиле Къайракъташкъа кочюп бармагъа язылдылар.

Сервер клубдан чыкъаяткъанда къапы алдында Селимнен козьме-козь расткелишти.

— «Артист», мында кель!— деп оны кене клуб ичине тартып кирсетти.— Сен мында адам алдамагъа кельдинъми? Мен етип кельмеген олсам сенинъ алынъ не олур эди? Ит масхарасы этип Ургуттан айдап йибермез эдилерми? Айтчы, дирекция адындан сёз айтмагъа, нефть оджакъларынынъ итибарыны тюшюрмеге сенинъ не акъкъынъ бар?

Селим озюни сыкъмады:

— Янъылмагъан бир алла. Омюримде бир кере доклад япаджакъ олдым, о да... Озюнъ корьдинъ ните Тувгъанларым огюнде котериледжек олып, шап этип чамургъа йыкъылдым. Айды, бу йылнынъ къазасы да бунынънен кечсин... Бизни бу акъшам мусафирликке чагъырдылар, барасынъмы?

— Кет башымдан!

— Гъалиба земзем сувы да оладжакъ.

— Озюнъ бар,-- деди Сервер элини сильтеп ве клубтан чыкъты.

— Сервер, токъта шуны, къайда кетесинъ?

— Меним къайда кеткеним сенинъ не ишинъ? Масхара олдынъ, даа мусафирликке бараджакъ оласынъмы? Сенинънен халкъкъа корюльмек биле айып. Мен Ургутнынъ айтувлы «Юкъары чынарына» кетем, онынъ салкъын сувунда ялдамакъ истейим.

Селим Серверининъ пешине тюшти.

— Меним хатиримни саймасанъ, ич омладым Нияргъа урьмет эт: бизни мусафирликке онынъ акърабасы чагъырды.

Сервер бирден адымларыны кесип, артындан кельмекте олгъан Селимге айланды:

— Я о адам Ниярнынъ кими ола?

— Тап о къадарлыгъынен меракъланмадым, чюнки Ниярнен сойакърабалыкъ пейда этмек пешинде тюшмедим. Меселенинъ бу джеэти ялынъыз сени меракъландыра билир.

— Аранъызда башкъа бир лаф олмадымы?

— Даа насыл лаф ола билир? Ниярнынъ, Николай Васильевичнинъ ве Зинаида Федоровнанынъ ал-эвалыны сорады. Не айтайым, чокъ яхшылар, дедим. Сагълыкъламкъанда: акъшам устю бизге айланынъыз, беклерим, деди. Мен, эльбет де, ред этмедим. Элли учюнджи номер портвейнни бутюн шарапларнынъ падишасы сайгъанымны айттым. Не демек истегенимни анълагъандыр

эбет. Сени де унутмадым: аркъадашымнынъ энъ севген ашларындан бири чиберектир, дедим.

— Масхара!— деп ачувланды Сервер.— Юзюнъде астар бармы шу? Бельки о адамнынъ ашамагъа отьмеги де ёкътыр, сен исе онынъ башына мусаллат олып...

— Отьмеги олмагъан адам дёртханели эв япармы?

— Я оны да къайдан бильдинъ?

— Мусафирликке кеткенде ёл адаштырмайыкъ деп, озюнен къапысына къадар барып кельдим.

— Къачан?

— Сен клубта суаллерге джевап бергенде барып кельдим.

Сервер Селимнинъ тап бу къадар юзсиз олгъаныны бильмей эди. Шимди онынъ агъызындан бу сёзлерни эшиткен сонъ не япаджагъыны бильмей къалды: бармакъ айып, лякин бармаса юреги хырпаланаджакъ, къонакъбайнынъ ким олгъаныны бильмейджек. Бельки о...

— Селим, санъа риджа этип айтам: онда бошбогъазланма, юзсизлеме. Клубта масхара олгъанынъ да етти.

— Алла сакъласын, юзсизликнен меним не алып береджегим бар? Сиз озь аранъыз лакъырды этерсинъиз, мен исе шарапнен субетлеширим.

Сервер чаресизлигинден омузларыны къысып алды.

— Юр, кеттик...

Ургутнынъ къаршысындаки эйбетли «Къайнана тиши» къырларынынъ сиври къаялардан ибарет таджлары энди батмакъта олгъан кунешнинъ алтын нурларынен ялдызлангъан эди Сервернен Селим топракъ диварлар арасына къысылгъан сокъакътан юкъары котерилип, балабан бир къапынынъ алдында токътадылар. Селим къапыдаки алкъа шекилли тельни силькскенинен, азбар теренлигинден чанъ сеси эшитильди, копек авуллады ве кимдир къапыгъа догъру адымлап:

— Сус, Кесиккъулакъ!— деди ве ичериден къапынынъ мандалыны чыкъарды.— Буюрынъыз, мусафирлер!

Оларнынъ алдында пельван дейиледжек дереджеде юксек бойлу, къалын джелькели, кенъ омузлы, ири мучели къыркъ-къыркъ беш яшларында бир адам пейда олды. Онынъ бет сымасыны ярашгыргъан чатма къашлары да, кок козьлери де, къартал буруны да, чатallашкъан къара мыйыкълары да беден мучелери киби ири ве салмакълы эдилер.

Къонакъбай билеклери тирельген юнли эллерини Серверинен Селимнинъ омузларына ташлап, оларны юзюм сергилери тюбюнден азбарнынъ экинджи башына алып барды.

— Буюр, отурынъыз, хош сефагъа кельдинъиз!— деп, серги тюбюндеки стол башындан ер косьтерди.— Таныш олайыкъ: Осман Аметов! Койде олгъанда лагъабым Сейтбаттал эди,— деп кулюмсиреди.

Сервер азбарны сейир этти. Мында эр шей,— устюне отургъан скемлелери де, стол да, сергилерни тутып тургъан чаталлар да, къую устюндеки макъара да, макъарагъа асылы челек де,— шорбаджынынъ озю киби ири ве къави эдилер. Ёл къапыдан азбарнынъ экинджи башына къадар узангъан тарачыкъ ёл джез сини кенъ-лигиндеки пиляки ташларнен орьтюльген. Джам аятлы эвинин салмакълы къапылары ве пенджерелери де, къарт тереклернинъ кевделери киби къалын эв багъа-налары да Осман агъанынъ озю киби мухкем ве тута-макълы эдилер.

Осман агъа Сервернинъ бу гизли тюшюнджелерине джевапланыр киби:

— Мен эр шейни темелли тутмагъа, асырлыкъ ян-магъа алышкъан бир адамым,— деди.— Бу меселеде меним озь фельсефем бар: ишни алель-аджеле япып, сонъундан оны юз кере текрарлагъандже, эйиси бир кере, лякин къави яп да, шу иш бир даа башынъны ёр-масын. Инсан омюр ёлуны къайтав бильмеген темелли адымларнен кечмек керек.

— Эвни озюнъиз къурдынъызмы?

— Козюмде нур, элимде къувет ве усталыкъ бар экен башкъасынынъ ярдымына не аджет? Куньдюзлери МТС-те механик ишледим, акъшамлары эв яптым. Акъкъы не керек, енъгенъ де чокъ чекишти.— Бу сёзлер-ни айтаракъ, о, сергилер артындан табакънен кельмекте олгъан къадынгъа тараф ышмар этти.

Сервер козьлерини чевиргенинен, юреги шув этип кетти: оларгъа таба кельген къадын,— эгер онынъ эс-лилиги, манълайындаки чизгилер ве самайларындаки акъ сачлары эсапкъа алынмаса,— тыпкъы Ниярнынъ озю эди.

Къадын къаве табакъны стол устюне къойып, муса-фирлерден алхатир сорады, Зинаида Федоровнанынъ, Николай Васильевичнинъ ве Ниярнынъ селяметлигинден

хабер алды. Сонъ ,кельген тарафын — сергилер артына къайтып кетти. Чокъкъа бармадан ондан къызартылмакъта олгъан чибереклернинъ мадде къозгъайыджы къокъусы кельди. Бу вакъыткъадже кускен адам киби башыны тёбен алып индемей отургъан Селим, козьлерини ялтыратты ве индже пармакъларыны стол устюне къоййып, оны дёмбелек киби тасырдатты. Бираздан эллерини кери алып, тилине сербестлик берди:

— Сорамасы айып олмасын,— деп буюк бир незакетнен башлады,— насыл олды да, рус аилесинде татар къызы пейда олды? Бунынъ аслыны бизде ич кимсе бильмей. Нияр, догъмушларымдыр, демектен вазкечмей. Рус къары — къоджа да: Нияр къызымыздыр, тувгъанымыздыр, бирданемиздир ,дегенде дудакъларындан бал тамлай.

— Дженк къардашым... деп Осман агъа теренден косюс кечирди.— Азмы аналар баласыз балалар исе анасыз ве бабасыз къалдылар? Нияр да дженк окюзлеризден биридир... Николай Васильевич меним эски таныштымдыр. Биз онынънен Къара денъизде арбий катерде хызмет эттик. 1942 сенеси, Акъяр мудафаасынынъ ахырында, Николай Васильевич аскерлеримизнен Кавказ ялыларына чекильди, мен исе, бир группа матроснен аскерлеримизнинъ кери чекилювине ярдым эткен сонъ, гедже къаранлыгъындан файдаланып, къайыкънен Скадовск якъынларына барып, чыкътыкъ ве онда украин партизанларына къошулдыкъ. Экинджи кересинде биз Николай Васильевичнен Андижанда корюштик. Мында Баку нефть мутехассысларынен кельген. Мен оны бирден таныи оламадым: бир вакъытлары башы устюнде къабарып тургъан къувурчыкъ къара сачлары, Бакулылар адетинидже ташылгъан пос мыйыкълары бир тамам агъаргъан, къан къускъан семиз янакълары сарарып — солып къалгъан. Къадыны Зинаида Федоровна бизим Нийрны корьгенинен, онынъ бойнуна сарылды, опьти, агълады... Албу исе о, Ниярны, гонъюлли оларакъ фронткъа кеткен ве онда эляк олгъан догъмуш къызына ошаткъан. Николай Васильевичнинъ козьлери де яшланды, Ниярны бир къач ай оларнынъ янында къалдырмамны риджа этти. Бакъсам, Нияр да олардан айрылмакъ истемей. Иште, къардашым, узун тарихнынъ къыскъа бахси бундан ибарет. Нияр оларда къалды.

Сагъ олсунлар, яхшы адамлар экенлер, оксюзге кер-чектен ана-баба олдылар.

Сервер озюни меракъландыргъан меселени сорайым дегенде, Осман агъа аякъкъа турып, сергилер артына кетти. Арасы чокъ кечмеден къадынынен бирликте кери къайтып, софраны донаттылар. Селим стол устюне къойылгъан шарап шишесини корьгенинен, джебинден чакъысыны чыкъарып, онынъ буравыны ачты ве шишеге узанды. Сервер стол астындан онынъ аягыны тепсе де, Селим:

— Мерси!—деп джеваплады, лякин шишени ташламады.

Осман агъа чиберек тарелкасыны мусафирлерининъ огюне сурьди:

— Чекинменъиз, къардашларым, буюрынъыз!

Сервер къонакъбайгъа урьмет этерек, тепсисине бир къач чиберек алды, лякин ничюндир, богъазына аш кетмеди.

— Осман агъа, Ниярдаки гугюмнинъ саиби Айше шимди къайдадыр?

Къонакъбай элиндеки бош къадени столгъа къойып, кок козьлерини Серверге котерди:

— Акърабанъ оламы?

— Эгер гугюмнинъ саиби мен деген Айше олса, о меним койдешимдир... Эм де якъын достум. Биз онынънен бир мектепте окъудыкъ, бир койде осип-буюдик. Гугюм бизим эвден чыкъкъан савуттыр. Ниярнынъ тарифине бакъкъанда, о къыз мен къыдыргъан Айшеге ошай. Лякин мени онынъ чолакълыгъы шубелендире. Онда бойле бир эксиклик ёкъ эди.

— Э, къардашым, дженкте ялынъыз эль-аякъсыз дегиль, башсыз къалгъанлар да аз олмады. Айшенинъ эли дагъда кесильди. Бильмейим, о къыз сен деген Айшеми...

О Азов денъизи ялыларында арекет эткен партизан отрядында эди. Бизден узакъ олмасына бакъмадан, бизим партизанлар арасында бу разведчик къызнынъ ады анъылмагъан кунь ёкъ эди. Патлатылгъан немсе складлары, учурымдан юварлатылгъан душман эшелон-лары, эль-аякълары багъланып, дагъгъа чыкъарылгъан хаинлер акъкъында хаберлерининъ чокъусы бу чатал юрек къызнынъ адынен багълана эди. Мен сизге озь козьлеримнен корьген бир адисемни икяе

этмек истейим. Айшенен ильк корюшювимиз де иште о вакъыт олгъан эди. 1942 сенесининъ аяз къышында, бизни, Къара денъиз матросларындан ибарет эллиге якъын партизанны, Мелитополь тарафларына авуштырып, бир къач куньлерге партизан штабынынъ резерви оларакъ къалдыргъан эдилер. Иште шу куньлеринъ биринде, кучюк бир партизан отрядынынъ немселер тарафындан къамачавгъа алынгъаны ве къырылып битмекте олгъаны акъкъында штабкъа хабер кельди. Биз, гедже ярыларында ёлгъа чыкътыкъ. Молочный озени ялыларына баргъандже йигирми-йигирми беш километр ёл юрмек керек олды. Бутюн гедже кеттик. Тизден къар эди. Сабагъа якъын, ёлда, къамачавдан зор-белянен къуртулгъан бир къач партизангъа растке льдик. Эджеллери къыл уджына асылы бу адамларны Айше озюнинъ пулемёт атешинен орьтерек, олюмден къуртаргъан лякин озю атеш алкъасы ичинде къалгъан.

Биз, бельки оны сагъ тапармыз умюдинен, адымларымызны тезлештирдик. Огден юрген разведчиклеримиз биз бараяткъан койде душмандан эсер биле къалмагъаныны бильдирдилер. Немселернинъ бу къуруптысы бизни пек тааджиплендирди. Албу нес олар бутюн кучьлерини топлап, Молочный озени ялысындаки къыргъа дженегенлер. Олар беллерине къадар къаргъа батсалар да, ачув, афакъан ве инатлыкънен эп къыргъа тырмашмакъта эдилер. Оларны зытландыргъан къыр тёпесиндеки пулемет экен.

Биз къыр этегине еткенимизнен, немселерни аркъадан ура башладыкъ. Эки якълы атеш ичинде къалгъан душман теляшкъа тюшти: къачкъаны-къачты, къачамагъаны къар устюнде серилип къалды.

Нефесимиз тыйылып, къыр устюне чыкътыкъ. Пулемётчы къыз бизни корип, вазифесини беджергенине къуваныр киби, зорнен кулюмсиреди де, башыны пулемёткъа даяды...

Пулемётнынъ тапанджасы онынъ сагъ тирсегине къайышнен багълы эди. Корюльгенине коре, гедже къолуны бузлаткъан ве атышны девам этмек ичюн бузлу къолны тапанджагъа багълагъан. Онынъ аякълары ве сырты къар куртюги тюбюнде эди. Мен, энди джан алямети косьтермеген бу къызгъа бакъып, ватангъа садыкълыкънынъ ве душмангъа нефретнинъ не къадар кучьлю бир шей экенини анъладым.

Биз оны штабкъа кетирдик. Шу акъшамы дагъ госпиталинде онынъ элини кестилер. Эртеси куню бети, аякълары, кокюслери къабарып-шишип чыкътылар. Вазиетининъ агъырлыгъына бакъмадан, «Буюк топракъкъа» кетмеге разылыкъ бермеди. Арасы бир ай кечермез о кене сафкъа къайтып кельди. Мына, къардашым, Айше дегенлелери бойле бир къыз эди.

Софра башындакилер хайли бир вакъыт сукюнетте къалдылар. Селим биле эр шейден вазкечип, тюшюнджеге далды.

— Айше тувгъанларыны таптымы?— деп сорады Сервер.

— Екъ, тапамады... 1943 сенеси, аскерлеримизнинъ мешур Мелитополь операциясы алдындан, немселер оларнынъ койлерини топкъа тутып, эалисини де къырып ташлагъанлар. Джан огълу джан къалмагъан... Кой эалиси партизанларнен багълы экен.

Серверинъ башы столгъа салынды. «Я меним тувгъанларым не олды?— деп окюнди. - Десене оларны да умумий къыргъынлыкъ сели алып кетти!..»

— Осман агъа, айткъан къызынъызнынъ фамилиясы эсинъизде дегильми?

— Биз оны ялынъыз лагъабынен биле эдик. Асыл фамилиясы, янъылмасам, Къуртбединова эди.

— Догъру, Къуртбединова!— деп, озюнинъ хабери олмадан Сервер аякъкъа атылып турды.— Шимди о къайдадыр, сагъмы?

— Былтыр оны Ташкентте корьдим. Окъуй экен.

— Къайсы мектепте?

— О акъта лаф олмады. Биз партизанлыкъ куньлерини, таныш билишлеримизни хатырлап, дюньямызны унуттыкъ. Айше Андижангъа 1943 сенесининъ декабрь айында кельген. Бир йыл балалар эвинде директор олып чалышкъан ве алий мектепке кирмеге азырлангъан. Демек, макъсадына ирншти. Язда, эгер шеф колхозларына кетмесе, Украинагъа, эски танышымыз Семён Аркадьевичке сиЛягъа барып келеджегини айтты. Бу къарт партизаны дженкнинъ сонъунда геми къуруджылыгъы заводларындан бирине месуль ишке ёллагъанлар. Лякин онда пек яман хасталаныл, тёшекке тюшкен...

Вакъыт ятсы мааллерини авгъан эди. Мусафирлерге тёшекни сергилер тюбюндеки сет устюне тёшедилер.

Стол башында олгъанда индемей отургъан Селим, шимди, усть-башыны ташлагъанда:

— Сен Айшени керчектен севе эдинъми? — деп сорады.

— Севмек дегиль, мей оны озь юрегим деп биле эдим.

— Я шимди?

— Дженк йыллары севгиме тоз къонмады. Мен оны дюнья юзюндеки энъ темиз къалипли ве азиз адамлардан бири саям.

Селим акъ чаршаф тюбюне сокъулып, эллерини башы артына къойды. Баягъы вакъыт индемей ятты. Сонъ Серверге бурулып:

— Сен бутюн Авропаны доланып чыкътынъ,— деп башлады.— Чичеклернинъ гузельден гузели олгъаны киби, къадынларнынъ да дюльберден дюльбери ола. Озюнъ де оларны сукъландыраджакъ киби бир йигитсинъ. Керчегини айт, бириндж севгинъе хиянетлик этмединъми?

— Екъ! — деди Сервер.— Бойле шей акъылыма биле кельмеди. Мен бир кере севдим. эм юректен севдим зан этем ки, меним бу севгимни ялынъыз юрегимнинъ токътап къалувы узе билир.

Селим козьлерини йылдызларгъа тикип, Серверинъ сёзлерини озюнинъ акъыл теразесинде салыштырып бакъты. О, бу киби самимий севги мисаллерине китапларда чокъ раскельсе де, онынъ аятта да ола биледжегине инанмай эди.

— Я Нияр? — деп сорады Селим.— Башынъны айландырмадымы, юрегинъде озюне юва къурмадымы?

— Бир юрекке эки адам сыгъмаз. Мен оны ялынъыз аркъадаш оларакъ бегенем. Джанлы, шенъ ве акъыллы къыз.

Селим кокюс кечирди.

— Нияр сени севе, мен исе Ниярны... севе эдим. Бу дюнья не къадар анълашылмаз бир шей экен... Мен санъа керчектен сукъланам. Сен озь юрегинъни былаштырмагъансынъ, оны ананъдан насыл къабул этсенъ, шу темизликте сакълап туткъансынъ, мен исе...

— Даа кеч дегиль, озюнъни эльге ал, пачавра олма. Адам олсанъ, бельки Нияр да сени бегенир.

Селим яры юкъу, яры эс арасындан:

— Кеч дегиль... эльге ал...— деп фысылдады.— Сен

яхшы адамсынъ, Сервер,— деди ве янбашына чевирилип, козьлерини юмды.

Сервер юзюм япракълары арасындан козьлерини кокке тикерек, акъшамдан берли бутюн барлыгъыны къаплап алгъан тюшюнджелерни бир тертипке чекмеге тырышты. Юрек къуванчы ерге кокке сыгъмагъандай олды. Бу къуванч, эльбет де, Айшенинъ барлыгъына, сагъ-селяметлигине ве бир кунь ола мытлакъа онынъ къавушаджагъына асыл эткен эминлигинен багълы эди. О, белькн ярын, ёлгъа чыкъар да, Айшесини барып тапар. Мытлакъа тапышырлар, келеджектеки аятларыны бирге къурарлар, омюр шербетини бирге ичерлер. Оларнынъ бундан сонъки омюрлери, аят ёллары къуванч ве севинч нурларынен тёшелир, севги ве муаббетлик дуйгъуларынен айдынланыр; бу ёлнен кетип, сеадетли аиле омюрине иришерлер. Башкъа тюрлю олмасы мумкюн де дегиль... Яшайыш чокъ зевкълы бир шей экен! Дженк битти. Эндиден сонъ совет адамлары яшайышны даа да дюльберлештирмек, барлыкъ, боллукъ, бахтлы омюр темели устюнде сеадет бинасыны къурмакъ ишлеринен огърашырлар. Биз — Айше ве мен, бу улу къуруджылыкънынъ чокърагъында олурмыз, коммунизм бинасынынъ кунден-куньге дюнья устюне котерильгенини оз козьлеримизнен корермиз... Чокъ бахтлы адамлар экенмиз! Бойле мукъаддес бир вазифе яшыныз бизим несильге насип олды. Юреклерде дженк къурбанларынынъ аджысы олмагъанда, бу аят даа да зевкълы олур эди. Гугюм... Я Семён Аркадьевич?... Семён акъай...

Эртеси куню сабасы Осман агъа Серверни оз арабасы автобус токътагъан ергедже кельди.

Инджеден ягъмур сепелей эди. «Къайнана тиши» къаяларындан ашагъы саркъкъан къара булутлар багъ-багъчаларнынъ, тютюн тарлаларынынъ устюне сурюшмекте эди.

— Осман агъа, риджа этем, Айшеден мектюп алсанъыз манъа онынъ адресини бильдиринъиз,— деп ялварды Сервер.

— Къардашым, корюшгик-билишгик амма, фамилиясыны сорамадым.

— Сервер Арсланов.

— Арсланов? Таныш фамилия. Бир къач кере эшит-

кен эдим. Мелитополь районындаки «Зарница» колхозындан...

— Догъру, догъру!— деп эйджанланды Сервер.— Колхоз реиси эди. О, меним бабам ола. Сиз он билесизми?

— Озюни бильмейим, лякин дженк йыллары япкъан алиджепап ишлери акъкъында чокъ эшиткен эдим. Семён Аркадьевич айткъан эди.

— Скуратовмы?

— Я сен оны къайдан билесинъ? Эльбет, Скуратов. Бабанъ дженк йыллары онынъ ёлбашчылыгъы алтында олгъан.

— Сонъ?

— Анненъизнинъ тадийинден хаберинъ ёкъмы?

— Ёкъ.

Осман агъа башыны тёбен алды.

— Мен де бильмейим...— деди тыныкъ бир давушнен.— Айше биледир. Айды, сагъылыкънен бар. Николай Васильевичке айт, якъынларда мен де кочюп барырым.

Осман агъа МТС-ке кетти. Сервер хайли вакъытлар онынъ артындан бакъып тургъан сонъ, Ургут — Самаркъанд автобусына минди. Селим даа корюльмей эди. О, сабанынъ саарь вакъытында тувгъанларынен савлыкълашмагъа кеткенде, саат онда машинагъа етиш келеджегини айткъан эди. Сервер раатсызлана башлады.

Шофер мешин ястыкъкъа ясланып, аягъыны педальге басты. Машина кочейим дегенде, инает, нефеси тыйылгъан Селим ичери сурип кирди.

— Пардон, багъышла мени, бираз кечиктим гъалиба,— деди.— Достлар якъамны бошамадылар. Иште, коресинъми, мени озгъарып бир сюрю адам чыкъты. - Селим башыны пенджереден узатып: — Гаврик, гармошкагъа «Къарылгъачны» сёйлетчи! — деп багъырды.

Гармонынынъ созулмасынен, машинанынъ кочьмеси бир олды. Селимнинъ агъызындан юрек быландырыджы шарап къокъусы келе эди. Сервер хошнутсызлыкънен ондан башыны чевирди.

— Яныгъымдан ичтим,— деди Селим.— Бу вакъыткъадже озюмни эльге алмагъаныма, пачавра ольганыма яныптичтим.

— Мында яныгъынъдан ичтинъ, Къайракъташкъа къайтып барсанъ къуванчынъдан ичерсинъ, ойлеми?

— Алла сакъласын, оладжакъ шейми! Шаирлерден бири айткъаны киби, соньки къадемни тизиме сындырып, парчаларыны Ургутта къалдырдым. Амин! Къыр къайтыш ёкъ. Давай, шофер, только вперёд! Не, меним ираде кучюме инанмайсынъмы? Мерси!

Селим даа баягъыт вакъыт Сервернинъ къулагъы тюбюнде бурчанлап турды. Сонъ, ёлджуларгъа айланды. Олардан де бирине, де дигерине бакъып, бин бир дереден сув кетирди ве инает севимли «Къарылгъачины» созды.

Сервер озь тюшюнджелеринен мешгъуль эди. Онынъ анасы эр къыш Мелитополь шеэрине барып, Сергей акъайнынъ эвинде бир къач куньлюк къонмакъны боюн борджы сайгъаны киби, бу рус адамынынъ муляйим табиатлы, мазун черели къадыны тётя Дуся да емишлер пишкенде огълу Володянен койге мусафирликке кельмекни, огура-тура кунь боюю Сервернинъ анасынен дертлешмекни, экевлешип леген-леген татлы къайнатмакъны озюне адет эткен эди. Олар ана къардаш киби эдилер. Сервер де Володянен достлашты. Олар техникумны бир йылда битирип, экиси де бир куньде ордугъа кеттилер. Я бабаларынынъ достлугъыны айтмайсынъызмы? Олар байрамларда бир ерге расткелишмей тура къаде котермей эдилер. Демек, эски достлар дженк йыллары да танышкъанлар...

Саба ёлгъа чыкъкъанда Сервернинъ бирден-бир мерамы догъру Ташкентке кетмек эди. Лякин бу акъта тюшюнип-ташындыкъча, кетмек ниетине къаршы бир чокъ маналар тапылды. Белли я, Ташкентке баргъаны алда онда бир къач кунь эгленмек керек оладжакъ. Лякин рухсет алмай тура ишни ташлап кетмек олурмы? Андрей Палыч да, Адиль де, Борис де оны беклейдирлер. Вышканы ериnден кочюрмек меселесини о къайтып кельген сонъ аль этеджек эдилер. Эгер Сервер беклеписиньген вакъытта Къайракъташта олмаса, вышканынъ таркъатыладжагъы шексиз бир шейдир ,чюнки олар бу акъта озь аралары сёйлешселер де, тюшюнджелерини Сабир Мухаммодовичке бильдирмеген эдилер.

Сервернинъ юреги «кет» деп зорласа да, идраки бунъа къаршы чыкъты. О, Самаркъандкъа барып тюшкенинен, Айшени сорашып, пайтахттаки бутюн али окъув юртларына ве шеэр справка бюросына телеграмма чекмек къарарына кельди.

3

Йигирми учюнджи къуюда иш девам этти. Лякин тереплиги энди секиз юз элли метрге баргъан къуюнынъ тюбюнден алынгъан пробанынъ лаборатория анализи де, каротажниклернинъ тедкъикълери де мусбет нетидже бермеди. Сабир Мухаммедович къуюны къапатмакъ— консервациягъа ташламакъ акъкъында эмир имзалады.

Куннинъ ахырына къадар бурав ишлерини битирмек ичюн тырышкъан Адиль, консервация акъкъында бу укюмни эшиткенинен, элиндеки кельпетенни ачувнен фырлап атты.

— Хайырсыз къуюнынъ ичине коммеге сасыкъ бир мышыкъ биле тапылмады,— деп сомурданды.— Ич олмадым онъа ярар эди.

— Сен янъыласынъ, достум,— деди Борис,— къую бош къалмады: онынъ ичине бир къач айлыкъ эмегимиз ве умюдимиз комюльди. Энди алла рамет эйлесин деп, яс тутмакъ къалды.

Промкин бу меселеде яшларнен дуйгъудаш олса да, нешэсизликке ёл бермемеге тырышты:

— Аферин Борис: сенинъ фикиринъе мен де къошулам. Эм янъылыз яс тутмакъ дегиль, агъламакъ да керек. Ойле бир агъалайыкъ ки, анавы ердеки директор да, секретарь да эшитсинлер. Бельки бичарелигимизге аджыып, олар да бизге къошулырлар.

Адиль кедерли козьлерини устагъа тикип:

— Николай Палыч, бизни тап о къадар юфкъа юрекли саймангъыз,— деди.— Лякин бойле бир вакъытта, янмай-куймей, къуванайыкъмы? Озюнъизге малюм, бу кечкен айлар хаялымыз ве тюшюнджелеримиз лу онъмаз къуюгъа багълы эди. Биз бошуна кеткен умюдимизге ве эмегимизге янамыз.

— Янмагъа кельгенде биз миллионларнен къурбанларнынъ дженкте тёккен мукъаддес къанларына да янамыз, лякин не япмалы, къан тёкмеден енъиш къазанмакъ мумкюн дегиль эди. Эль къавуштырып яс тутмадыкъ, тюшкюнликке урмадыкъ, дженк яраларыны тездже деваламакъ ичюн гъайретимизге гъайрет къошып чалышамыз. Бу къуюгъа къоюлгъан эмек зая кетти демек де янълыш бир шейдир. Биз оны буравламакънен, ер асты нефть мейданлыгъынынъ сынъырны бу ерде

дегиль де, бираз ичериде олгъаныны анъладыкъ, демек илериде ёл берильмеси мумкюн олгъан хатанынъ огюни алдыкъ. Биз, эйиси, келеджектеки ишимизни музакере этейик. Мен сизнинъ теклифинъизни инженерге бильдирдим.

Яшлар бирден эйджанланып кеттилер: башлары юкъары котерильди, козьлеринде рушенлик пейда олды. Адиль:

— Инженер не деди?— деп, суаль берижди козьлерини устагъа котерди.

— Кесенкес бир шей айтмады,чюнки Къайракъташта вышкаларны ер устюнден суйреп кетмек амелиятта корюльген бир шей дегильдир. Ярын мында келип, вышканынъ кочюриледжек ёлуны тешкереджек.

Бу лакъырды ятакъханеде котерильгенде Борис къызматабанлыгъына барып къаршы чыкъса да, меселенинъ аслыны анълагъан сонъ козюне юкъу кирмеди, чаналап кетеджю ккьоджаман вышка козю алдындан чекильмеди.

— «Ёкъ» демеди, ойлеми?— деп сорады Борис.— «Ёкъ» демемек де «эльбетнинъ» ярысыдыр. Онъа да шукюр. Лафтан ишке кечмек керек, ондан башкъа авучларымызны къашынты къотуры басар, Бу акъта бригаданынъ бутюн азалары арасында лаф котермек керек. Инженер озю келип анълатса даа яхшы олур эди.

— Инженер де келир,— деди Промкин.— Бу ишни, аслында, вышкарлар япмакъ кереклер. Лякин бизим пайымызгъа да буюк иш тюшеджек. Ёл ачмакъ, оны кереги киби тегизлемек бизим вазифемиздир.

Директорнен секретарь ве каротажниклер энди къайткъан эдилер. Кунь къавушайым деп тургъанда, топракъ ёлда тоз котерип, янъы юк машинасынен Амет етип кельди. О, ялынъыз машинасыны дегиль, озюнинъ усть-башыны да янъырткъан: манъълайындан бир топ пускуль киби саркъып тургъан сачлары устюнден ешиль каймалы ве козырогында насылдыр бир тура олгъан фуражка кийген, акъ кольмеги устюнден къырмызы галстук такъкъан, йылтыравукъ демир алкъаларнен иликленген янъы комбинезон кийген, аякъларына къонучлары кери къайтарылгъан сахтиян чызма сокъкъан. О, кабинадан йигитлердженсине атылып тюшти де, ресим алдырмагъа азырлангъан бир адам киби, аякъларыны форсанен бири-бирининъ устюне хачлады, кокюси-

ни керди, дудакъларындан ашагъы салынгъан папиросны кейфнен чекип, алкъаланып чыкъкъан тютюнни авагъа уфюрди. Мына, бойледжесине озюни косьтергенден сонъ, чырайыны сытты ве кедерли бир давушнен:

— Эшиттим, насыл да олса заваллы къуюнынъ башына еткенсинъиз,— деди.— Эмир алла башынъыз сагъ олсун! Бугунь мен де коломбинамны комдим — ломгъа теслим эттим.— Бойле бир «тазиеден» сонъ Амет татлы согъан буюклигиндеки къол саатына бакъты.— Сизни алмагъа кельгендир беллеменъиз. Мен машинамны обкаткагъа чыкъардым.

Аметнинъ шакъасы Бориснинъ джанына тийди.

— Амет, бу джаным-джаным машинаны санъа къач сааткъа ышандылар?— деп башлады о.

— Омюрлик!

— Янъылсалар керек. Сен оны ким бильсин къайсы джардан ашагъы учурырсынъ. Валлах санъа янмайым, машинагъа языкъ.

Амет агъызындаки папиросны асабийликнен тишиледи, джакъларыны ойнатты.

— Сени къайсы бир джардан учураджагъымны озюм билем,— деп кабинагъа кирди.— Мининъиз!

О, акъикъатен, буюк джанбазлыкъ косьтерди: къыр устю тюземлиги биткенинен, машинаны баш ашагъы энген сарп ёлгъа бурды, учурымлар янындан, айланмалардан йылдырым тезлигинен кечти ве ёлджуларыны тоз пудрасына бояп, вакъытындан он дакъикъа эвель, контора огюне келип токъталды. Башыны кабинадан чыкъарып:

— Хайырлы къаза, достлар, бетинъиз ап-акъ кесильген, бираз коркъсанъыз керек,— деп кулюмсиреди.— Не япайым, янъы машина, тормозлары яхшы тутмай. Борис акъай, машинадан учып кетмединъми? Языкъ, чокъ языкъ. Бар, урбанъыны алмаштыр да, киногъа кель. Беклерим...

4

Машинадан тюшкен уста эвине догъру кетти. Лякин электрик станциясынынъ таш дивары янына етип, энди эвине буруладжакъта, аякълары такъаттан кесильген киби олды, адымлары явашлады. Иштеки онъайтсызлыкътан сонъ эвге къайтып, къарысынынъ сытыкъ чы-

райыны корьмек, асылы ве сонъу олмагъан онькелерини эшитмек, бу «судьянынъ» алдында энди биринджи кере озюни акъламагъа меджбур олмакъ, онъа джеэннем азабындан да агъыр бир шей олып корюльди. Шимди онъа, юкъусыз кечирген геджелеринден сонъ, гонъюль раатлыгъы, тынчлыкъ ве юкъу керек эди. Лякин озь эви ола тура даа къайда барсын, кимнинъ эвинде раатлыкъ ве тынчлыкъ тапсын, кедерини кимге тёксин, кимден гонъюль алсын! Екъ, джаным, башкъасынынъ башына мусаллат олмакъ не керек я. Айса не япмалы?

Уста кери бурулды. Ашхана даа ачыкъ эди. О, догъру буфетке барып, ач къарынгъа бир стакан ракъы ичти. Спирт ичини атеш киби якъып, мийине урды. Кедери бираз язылгъан киби олды.

— Юз грамм даа!— деди уста.

Саллана берип ёлгъа чыкъты. Гонъюлинде Галина Ивановнагъа дженктен эвель беслеген севги ве муаббетлик дуйгъуларына ошагъан сезгилер джанланды. Араларындаки сувукълыкъынынъ къабаатыны озь бойнуна алмагъа тырышты. «Бутюн къабаат менде, чюнки баштан-аякъ ишке урунып, къарымны унуттым, онынъ арзуларына къулакъ асмадым,— деп ойланды.— Екъ бойле яшалмаз, юмшамакъ, инджермек, муляйимлешмек керек, оны бираз джильвелендирмек ве эркелемек керек. Шишин къалгъай эдилер, бутюн къадынлар наз севелер: джаным-козюм демегендже, козьлери де кульмей.»

Уста, гъафлеттен акъылына кельген бу фикирге ферахланып, бир даа ашханагъа къайтып кирди, буфеттен ренкли шеритлернен сарылгъан эки къуту шоколад ве мускат шарабы алып чыкъты. «Акъикъатен, корюмсиз бир бинанынъ ичинде ерлештирильген ве архивде тозланып къалгъан фильмлер косьтерильген кинодан башкъа шимдилик мында даа не бар я?— деп Галина Ивановнанынъ азарланмасына себеп арады.— Баку киби бир шеэрде яшагъан къадын ичюн, эльбет де, мында джан сыкъысыдыр. Къабаат менде, Галяны дёрт дивар арасында къалдырдым, эсамесини окъумадым, эглендирмедим, эвге ялыныз ятмагъа кельдим. Екъ, бойле олмаз, къадынгъа мунасебетте дюмении чевирмек керек, ич олмадым базар куньлери оны Андижангъа алып барайым, кино-театрлерни корейик, отпускада исе онынънен берабер Волга бойларына баш урармыз».

Бойле джошкъун тюшюнджелерге далгъан уста къапысы алдына келип еткенини дуймай къалды. «Мына шимди софра башына кечип муаббетликнен ашап-ичермиз, киййнир-къушанырмыз ве яшлыгъымызда олгъаны киби къолтукъланшып, киногъа кетермиз».

Уста къапыны ачты, къутуларны аяттаки стол устюне къойды ве шишени чыкъармакъ ичюн элини джебине сокъты. Бу арада ичеридеки оданынъ къапысы ачылып Галина Ивановнанынъ башы корюльди.

— А-а, кельдинъми пьянса?— деп аяткъа атлады.— Озюнъ киби бир такъым быраклъыларнен къонушып юргенинъ етмеди, энди эвге де кетирдинъми? Тез ол, башымдан джоюл, шишенъ де башынъа парлансын.

Устанынъ башындан ашагъы дерсинъ къайнакъ сув тёктилер. Даа демин джошкъунлыкънен сусленген ве яхшы ниетлернен толу юреги ериндеи кочькен киби олды. сыкълетленди, фикирлери къарышты, тили курьмеклешти.

О, насыл да олса озюни эльге алып:

— Галя, Галочка! Мынавы шоколадларны санъа кетирдим, — деп къутуларны узатты.— Шарапны да берабер ичмек ичюн кетирдим. Сонъ киногъа кетермиз, яхшы кино бар, дейлер.

Устанынъ узатылгъан эллери авада асылып къалды. Галина Ивановна ериндеи тепренмеди.

— Вай-вай-вай, бу не къадар незакет ве урьметтир! Айтчы, бу алидженаплыкъ санъа къайдан кельди? Шараптан думанлангъан ахмакъ башынъа бугуньки кунь секизинджи март олып корюльдими? Бир вакъыт япмагъан шейинъ эльдиректен бугунь акъылына кельгени пек худжур. Керчектен де шашыладжакъ бир шей... Бельки догърусыны айтырсынъ? Бу къутуларны бир кахпеге багъышлайджакъ эдим амма, оны эвде тапамагъанымдан санъа кетирдим, дерсинъ? Гедже сменасында къалдым деп, эвге кельмеген геджелеринъни шу кахпеде кечирe эдинъми? Айт, керчегини айт, манъа эписи белли. Ах гъарип башчыгъым, геджелери юрегимни кемирген шек-шубелер догъру экенлер де! Сулюк олыпкъанымны эмди, тенимни еди ,аздырды-тоздырды, верем этти, энди мени брак чыкъарып, башкъасына айланды. Семизини таптынъмы, хынзыр? Мени бегенмейсинъми? А-а, агъызынъа сув алып, балыкъ киби сусып къалдынъмы? Айтмагъа ялан тапамайсынъмы?...

Галина Ивановна тёке берди. Тынч, муаббет лакъырдыгъа азырланып, шаматагъа расткельген уста нее, не айтаджагъыны бильмейип, шашып-шашмалап къалды. Онынъ сусып турмасы Галина Ивановны даа зияде алевлендири:

— Тутылдынъмы кельпазе?— деп акъайынынъ устюне чапкъылды, козь яшларынен суварылгъан къаргъышларыны бурчакъ киби септи.

Уста ап-акъ кесильди. Ачувы богъазына келип тыкъылды. Лякин шунъа бакъмадан, зорнен олса да:

— Галина, Галя!... Агълама джаным— деди.— Инан манъа, бу къутуларны мен махсус сенинъ ичюн алдым. Сен яш балачыкъларны пек севесинъ. Мынавы къуту устюндеки ресимге бакъ. Бу яш тосунчыкъны коресинъми? Кульмектен тап козьлери яшлангъан.— Бу сёзлерни айтаракъ, уста Галина Ивановнагъа якълашты, бир элини онынъ омузына ташлады, экинджисинен къутуны онъа узатты.— Бакъ, бу сабийчикке бакъчы...

Галина Ивановна йыландан титсиреген бир адам киби, онынъ янындан сыптырылып, къоджасынынъ элиндеки къутуны къакъып тюшюрди ве ерге тёкюльген конфетлерни аякъларынен таптады.

— Башкъаларынынъ балаларына къуванасынъмы, бичильген теке? Эркеклигинъ къайда? Екъса сени арем агъасы япмакъ ичюн азырладыლармы?

Уста къалтыравукъ бир давушнен:

— Галя, бу меселеде къабаат менде олмагъаныны сен билесинъ де гъалиба...— деди.

— Демек, къабаат менде экен, ойлеми? Санъа апакъайлыкъ япамайым, бала догъурамайым, сен исе бала дердине тюшип...

— Сус, сус дейим санъа!— Уста озюнинъ хабери олмадан багъырып йиберди.— Етти энди зевзеклеңгенинъ, кес!

— Къычырма, зампара феодал, къоркъузамазсынъ...

— Не? Къана бир даа текрарлачы!— Уста къадыны устюне атылды, ачувындан дудакъларыны тишледи.

— Текрарламаз беллединъми? Зампара дедим, феодал дедим!— О, алев фышкъыргъан козьлерини акъайына тикип къалды. Шимди онынъ юзюнде бу козьлерден башкъа ич бир чизгини фаркъ этмек мумкюн дегиль эди: козь яшларынен сылангъан бет боясы эллеринен ёгъурылып, юзю клоунларынынъки киби аялангъан эди.

Озюнден кечкен уста юмуругъыны тююклеп:

— Сёзюнъни кери ал, джарис инсан, мен зампара дегилим, феодал дегилим,— деп текрар багъырды.

— Феодалсынъ, феодалдан да бетерсинъ, партияда тесадуфий бир унсурсынъ...

Уста элини салмакълап, шамарыны Галина Ивановнанынъ бетине тюшюрди.

— Кет, кет! Бир да козюме корюльме!— деп айкъырды ве билегинден къапышлап, оны аят къапыдан итеп. йиберди.

Озюнден кечкен уста башына япышып, ичери одагъа чапып кирди ве урбаларынен кроваты устюне юзю къоюн юварланды. О, сытма хастасы киби бутюн беденинен къалтырамагъа, охылдамагъа, дакъикъада бир чеврильмеге, созулмагъа башлады. Башында къайнашкъан фикирлери эп кутюрлешти, токъаллаштылар ве о тюшюнмек-ташынмакъ къабилиетини джойды. Тек бир юрегининъ санчылып инълемесини сезди. Ниает, бутюн барлыгъынен бейутликке берильди. Бу вазиетте чокъмы ятты, азмы, не де олса оны азбардан къакъылгъан къапынынъ тасырдысы уятты. Эзильген-ёрулгъан бир адамнынг меджалсызлыгъынен тёшектен турып, къапыны ачты. Саба ачылгъан...

— Къатты юкълай экенсинъиз, Андрей Павлович,— деп идаре къаравулы Махрамкул ака азбардан сеслenди.— Аз къалды къапынъызны сындыра яздым. Сизни Николай Васильевич чагъыра. Тез кельсин, деп риджа этти. Анавы сизнинъ...

Махрамкул ака сёзюни битирмеди, айланып кетти. Уста онынъ пешинден къарап, озь башына:

— Мына не!— деп алды ве олып кечкенлер шу ан тасавурында джанланды.— Мен не яптым, не эйледим!— деп башыны эки эли арасына алды, дешет бир теляшкъа тюшти.— Эльалем къаршысында резиль масхара олдым да! Энди яшларгъа насыл бир юзнен корюлирим? Манъа не деп бакъарлар? Къадынларгъа мунасебетте земане феодаллыгъы бу дегильми?... Ёкъ, мен феодал дегилим!— деп, озюни биревлери огюнде акъламагъа тырышкъан адам киби багъырды.— Мен акъикъий адамым, совет адамым, коммунистим. Кучюм еткендже чыдадым, чекиштим, даа не япа билир эдим! Онынъ аякъларына тюшмек, ашаланмакъ керек эдимми? Я о кимдир? Бунъа дегерлими?... Оладжакъ олды..

Уста къапысыны орьтюп, азбаргъа фырланып чыкъты ве догъру идареге кетти. Ичери киреяткъанда кабинеттен чыкъкъан Галина Ивановнанен козь-козьге расткелиштилер. Истер-истемез бири-бирине тикилип бакътылар. Галина Ивановнанынъ козьлериндеки ачув ве кин алеви аля даа сёнмеген эди.

— Залым!— деди О.— Сенинъ эки аягъынъны бир чызмагъа сокътырмасам мен де мен олмайым.

Ичериде Сабир Мухаммедович де бар эди. Уста оларнен селямлашып, озюне теклиф этильген скемлеге отурды.

— Андрей Павлович, къадынынъыз даа шимдичик мында эди,— деди Николай Васильевич.

— Расткелиштик,— деди уста ве башыны эгди.

— Шикяетнен кельген. Сен оны урдынъмы?

— Урдым, Николай Васильевич, даянамадым. Къабаатлым. Асаджакъсынъызмы, кеседжексинъизми, мен эр сой джезагъа азырым.

Николай Васильевич ойчан козьлерини Промкинге котерди. Уста, суд огюнде къабаатыны таныгъан ве шимди укюм къарарыны беклеген бир адам киби, рухий азаплар ичинде чекишмекте эди. Николай Васильевич бу аджайип адамгъа эм дост, эм де партия тешкилятынынъ секретары оларакъ вакъытында ярдым элини узатмагъаны ичюн озюни къабаатлы сайды. Шеэрден планджылар кельген куню Промкиннен козь-козьге келишмекни ве джиддий лакъырды этмекни къарарлаштырып, бу акъта Зинаида Фёдоровнанен фикирлешкен олса да, куньделик ишлерге берилип кетмеси лакъырдыны кери сурьди ве...

— Иш белягъа чатты,— деди о,— бойле олып чыкъаджагъы шексиз бир шей эди. Тама-тама голь олды ве ниает ташып кетти. Акъшамки вакъиа къадынынъа мунасебетте сенинъ эски хаталарынънынъ акъибетидир. Сен бу къадын алдында буюк джинает ишлединъ!— Николай Васильевич отургъан еринден атылып турды.— Сен оны боздынъ, баштан чыкъардынъ,— деп къызышты.— Сен оны эмексевер совет къадыны оларакъ тербиелемек ерине, онынъ энъ осал джильвелерини охшадынъ, ёл-ёрукъ косьтермек ерине, догъру ёлдан адаштырдынъ, эв эшьясына чевирдинъ, мещанка яптынъ. Екъ, энди шоколад файда бермез, кечиктинъ, чюнки о бу девир ичинде сенинъ гонъюлинъни суслен-

диргеп бир бульбульден, сенинъ башынъ устюне чыкъкъан, нерваларынъны чокъыгъан бир къузгъунгъа чевирильди. Бу джинает ичюн сени асмакъ, башынъны кесмек азлыкъ этер... Къоркъам, партия билетинънен савлыкълашмакъ керек олмасын.

Бу сёзлер устанынъ юрегине ине олып санчылдылар. О, итираз этмеге ынтылып, скемлесинде сабырсызлыкънен къыбырданды.

— Асабийлешме, мен даа битирмедим,— деди Николай Васильевич.— Айтмакъ истегенинъ козьлеринъден корюлип тура: мен къадыныма сербестлик бердим, о исе фена адам экен, эйилигиме кемлик косьтерди, юрегиме дерт олды; мен оны мелянке сандым, албу исе о, къадын урбасы кийген иблис экен, демек истейсинъ. Ойлеми?

— Къарарнен айткъанда ойле, амма...

— Сабыр эт. Меселе ойле олгъаны алда манъа бир къач суальге джвап бер. Галина Ивановна кимнинъ аилесинде догъды?

— Цапенконынъ.

— Я о Цапенко дегенинъ ким: князмы, графмы, дворянинми?

— Баба-эдждадларындан тутып нефтьчи олып кельгенлер.

— Демек, Галина Ивановна арамтамакълар табакъасындан дегиль экен, ишчи аилесинде догъгъан, эр бир токъма отьмек къан-тернен къазанылгъаныны та балалыкътан корюп бильген. Лякин сен оны къафеске къапаттынъ, граф къызлары киби эркелеп, арамтамакъ яптынъ.Къабаат кимде? Токъта, ашыкъма. Бельки эволюсы баланъ бардыр, заваллы къадын къапыдан чыкъамайдыр? Билем, сенде бала да ёкъ. Бельки бир шейлер язадыр, дюньяны тааджипте къалдыраджакъ иджатларнен огърашадыр? Зан этем ки, бойле бир иш етерлик тасили олмагъан адамнынъ арджы дегильдир. Бельки тикиш тикедир, нагъыш ишлейдир, ресим япадыр, эвинъизни картина галлереясына чавиргендир? Екъ, элине ине туткъан къадынгъа бенъземей, эшиткениме коре тюб урбаларыны биле терзилерге тиктире экен. Энди айт бакъайым, йигирми дёрт саатыны дёрт дивар арасында бош-бошына ве ялынъыз башына кечирген къадында не тюшюндже ола билир? Эльбет де акъайы. Ана о, япмагъа башкъа бир иши олмагъанындан, кунь

бою эрини тель-тель этип айры инчиклерге айыра ве бу инчиклерге къарап, фал бакъа. Юреги бом-бош олгъан бу къадын фал бакъкъанда даима ямангъа ёрап, оз юрегини шек-шубе, тёметлернен къарартып, хаста тасавурынынъ емиши олгъан бу уйдурмаларгъа озь-озюни къандырды, оларны керчек бир шей санды ве кет-кете зеэрленип, къутурып, ахыр сонъы сенинъ устюнъе чапкъылды, сени ве озюни эзиетлемек онынъ ичюн бирден-бир иш ве эглендже олды. Иште, Андрей Палыч, сенинъ аиле фаджианынынъ фельсефеси бундан ибареттир. Аиле омюринъни мына бу чурюк эсаста къургъансынъ. Къадынынъ ве вилжданынъ алдында сенинъ джинаетинъ мына будыр.

Уста итиразгъа къалкъышмакъ ичюн артыкъ ич бир тюрлю алямет косьтермеди ве отургъан скемлеси узеринде эйкель киби къатып къалды. Озюнинъ шахсий иши ичюн халкъынынъ башында мусаллат олгъаны ичюн тарсыкъты, бабасынынъ тазирини динълемеге меджбур олгъан яш бир бала киби сыкъылды. Къатмерлешкен манълайында тер тамчылары пейда олды. Эгер мына шимди ер ярылса эди, еринъ тюбюне батып кетер де, бир даа халкъынынъ козюне корюльмез эди.

Уста ерге салынгъан башыны катермеден:

— Меним япкъанларымны истесенъиз къабаат танынъыз, истесенъиз джинает, бу сизнинъ ишинъиз,— деди.— Лякин мен къатланып оламайджагъым... Къадемсизден текмиль тёнъюльдим, джаным янды, ифра кельдим. Етти энди, кетсин, къайтып кельмесин, эп бир босагъадан ичери атлатмам.

— Ташлайджакъ оласынъмы? Инсан баласыны ёлдан чыкъардынъ, боздынъ, энди оны бу чытырманлы ёлда къалдырасынъмы? Принципинъ яхшы экен: йыкъылгъангъа бир тепме! Екъ, достум, озюнъ пиширген боткъанъны озюнъ чёмючле. Эвленмек: акъшам къавуштым, сабасына дердимден савуштым, демек дегильдир. Бу, коммунист ахлякъына ят бир шейдир. Эрте-ярыкъ эсинъни топла, меселеге ачыкъ козьнен, айдын фикирнен янаш, екен алда бу ишни коммунистлернинъ муакемесине къоймагъа меджбур олурмыз.

Бу вакъыткъадже лакъырдыгъа къошулмагъан Сабир Мухаммедович:

— Андрей Павлович, Галина Ивановна сизге тийгенден сонъ чалыштымы?— деп сорады.

— Мен ордуда олгъанда Бакуде арбий госпитальде чалышкъан.

— Не иште?

— Чамашырханеде ишлеген.

— Чокъ яхшы,— деди Сабир Мухаммедович ве диван устюнден турып, акъсай-акъсай Промкиннинъ янына кельди.— Бир къач куньден джемаат чамашырханеси къурулып битеджек. Онда чалышмагъа къаниль олурмы?

— Озюнден соранъыз,— деп ташлады Промкин, лякин джевабынынъ къабалыгъыны сезип:— Ёкъ, къаниль олмаз,— деп къошты.— Дженк йыллары оны чалышмагъа меджбур эткен отьмек, къурсакъ итияджы эди. Мен къайтып кельген сонъ: етти энди чекишкенлерим, деди, ишке нефрет этти. Чамашырхане ишини шанына сыгъдыраджакъ инсан дегильдир.

— Зенааты бармы?

— Артистлиги бар. Лякин санада дегиль де, акъшамлары меним башым устюнде ойнай.

— Артистлиги керчекми?— Сёзге кене Николай Васильевич къошулды.— Мектеп битирдими, ёкъса адий авескяр эдими?

— Эвленген йылымыз театр техникумынынъ учюнджи курсыны ташлап кетти. Бундан сонъ баягъы вакъытлар Баку нефтьчилери клубы авескярларынынъ ишине къошулды. Лякин ахыр сонъу онда да чул туттырамады.

Николай Васильевич телефонда эв номерини алды.

— Нияр, сенсинъми къызым?— деп бирден шенъленишти кетти.— Къайтып кельдими? Айса козюнъ айдын. Лякин бу хабер башта санъа келип еткени худжур бир шей. Не, тесадуфнен корюшип къалдыкъ, дейсинъми? Ялан айтасынъ, ярамаз, бойле тесадуфлернинъ не экечини яшлыгъымызда биз де корюп кечирдик. Гизлеме, гизлеме, Сервер къачан къайтыр деп, козьлеринъ ёлда къалгъан эди. Кулесинъми, юрегинъе яттымы? Зарар ёкъ, бир кунь ола экинъизнинъ де къулакъларынъызны бурып, эллеринъизге туттырырым. Энишпенъде къонгъанмы! Селямлары ичюн сагъ олсунлар. Эльбет, кельселер бир ерде олур эдик. Османны сагъындым. Нияр, къызым, ананъны телефонгъа чагъыр.— Николай Васильевич трубканы къулагъында тутып, Промкинге бакъарады.— Демек, оны окъувдан алып къалгъан да сен эдинъ? Билем, билем, окъувны ташла демединъ амма,

ташламасына къаршы да бир сёз айтмадынъ. Клубта сувундырдынъ, озюнънинъ эв артистинъе чевирдинъ.— Бу арада телефонда кене давуш эшитильди.— Селям, Зинаида Фёдоровна. Хаберим бар. Бизге бармасыны мен озюм риджа эттим. Зорла, бизде къонсын. Яльварам, тувгъанларджасына муамеледе булун, о пек ямап асабийлешкен. Уюштыкъ, дейсинъми? Аферин, акъыллы данем, сен психология профессоры олмакъ ичюн догъгъансынъ амма... Хастаханеге? Анълап оламайым. Ничюн? А-а! Кетсин, мытлакъа кетсин, керек олса онда ятып къалсын. Эльбет, араларындаки уйгъунсызлыкълар акъкъында экисинде де тюшюнип-ташынмагъа вакъыт олур. Яхшы, ёллукъ масрафыны акъайындан алырым. Яслигеми? Зиночка, телефонда опюшмекнинъ чареси олса эди, мен сени шимди бинъ бир кере опер эдим... Пек асабий, балаларны котеклемезми? Шакъа, шакъа эттим. Яхшы, мен разым. Онынъ артистлиги де бар экен. Не? Ойнаймы, деп сорайсынъмы? Тап о къадарлыгъыны бильмейим, клубкъа файдасы олур... Догъру, Нияргъа айт, онынъ якъасыны башамасын. Зиночка, аз къалды унуткъан эдим: огютле, шамар акъкъында яйгъара къопармасын.

Уста: «Дюньяда аджайип адамлар бар,— деп ойланды. Юреги къайта баштан сызлады.— Мени эндиден сонъ пармакънен косьтерирлер. Иш башында юзлернен яшларны тербиелеген, онларнен нефть усталары етиштирген мынавы адам озь къарысыны тербиелеп оламады, халкънынъ башында мусаллат олды, дерлер».

Николай Васильевич трубканы аппарат устюне къойып, рухий джошкъунлыкънен кулюмсиреди. Субетнинъ башында юзюни къаплагъан джиддийлик чизгилери, ельнен айдалгъан къара булутлар киби языльп, чересинде эр вакъыттаки муляйимлиги къайтты. Озь башына лакъырды этер киби:

— Дюньяда омюр сюрмек къолай бир шей дегиль дир,— деди.— Ер юзюндеки эки бучукъ миллиард адамдан эр бирининъ озюне махсус табиаты, адетлери, арзулары, дюньягъа бакъышы бар. Олар арасында тыпкъы-тыпкъына бир кельген эки адам я тапылыр да я ёкъ. Лякин шунъа бакъмадан инсанлар разылыкъта яшамагъа, бири-бирини анъламагъа ве бу муаббетлик ашкъына, керек олса, базы бир истеклеринден вазкечмеге меджбур олалар, акен алда дюньяда яшайыш

деги.ль де, анархия укюм сурер эди. Сиз, Андрей Павлович, эки кишисинъиз, лякин кене де олса умумий бир тиль тапамадынъыз.

Учь эр киши даа чокъ вакъытлар лакъырды этип тургъулар. Бу учь кишининъ лакъырдысы бир фикир-... — Галина Ивановнаны мытлакъа ишке ерлештирмек-... къарарына келип багълангъан сонъ, учю де ерлеринден турып, кабинеттен чыкътылар. Бири-биринен сагълыкъ-лашаджакъта, секретарь:

— Андрей Павлович, бала севесинъизми? — деп сорады.

Орта ерден догъгъан бу суальнинъ неге сылтав олгъаныны уста анълап оламады.

— Мен бала севдасым, — деди о. — Лякин талий бени аиле омюрининъ бу бахтындан марум этти.

— Баланъыз олмадымы?

— Ёкъ, олмады. Биринджи къадыным локъса олып...

Николай Васильевич терендеп кокюс кечирди.

— Сабир Мухаммедович, сизде къач бала бар?

— Учь дане. Экиси къыз, энъ кучюги огълан.

— Риджа этем, къорантанъызны тезджерек кочюрип кетиринъ, — деди Николай Васильевич. — Шимдилик Къайракътагта яш бала пек аз. Баре Андрей Павловичнен сизге барып, сизинъ балаларнен эгленирмиз.

Сабир Мухаммедович мемнуниетнен кулюмсиреди.

— Балаларымны озюм де чокъ сагъындым. Меселе шунда ки, къадынымны иштен бошамайлар. О, Ташкент шеэр поликлиникасында эким олып чалыша. Мени экинджи кере хырсызлыкъкъа меджбур этеджеклер гъалиба.

— О да насыл хырсызлыкътыр? — деп тааджипленди Николай Васильевич.

— Биринджи кересинде мен Гульджиханы эвлеринден алып къачкъан эдим, чюнки ана-бабалары эвленгенимизге разылыкъ бермедилер. Шимди исе иштен бошамайлар. Демек, кене хырсызлыкъ япмакъ керек оладжакъ.

Олар кулюштилер. Секретарь Промкинни козьде тутаракъ:

— Яшайыш худжур шей: бирлери алып къачалар, дигер бирлери исе зорнен къачыралалар, — деди. — Андрей Павлович, янынъызда пара бармы?

— Не къадар?

— Бинъ кумюш. Ёкъ, бинъ беш юз.

— Парам эвдедир,— деди Промкин ве банаки телефон лакъырдысыны хатырлап: «Галя къайда кетеджек, онда насыл хасталыкъ бар?» деп раатсызланды.

— Ярын саба бинъ беш юз рубле меним столым устюнде олсун, анъладынъмы? Айды, эвинъе кет, бекяр адам,— деп достчасына оны аркъасындан итеди.— «Артыкъ шын мал» пьесасындаки мен тул — сен тул тюркюсине уйып, тул къадынлардан бирининъ эвине барып тюшме,— деди ве балаларджасына къакъылдап кульди.— Галина Ивановна кельмей къалса, раатсызланма, о биздедир. Сагълыкънен бар...

Йылдызларнен безенген мавымсы мор семада акъ булутларны ярып, акъчиль ай ялдамакъта. О, геджени куньдюзге чевирмеге, геджененинъ кеч маалинде дюньяны куньдюздеки киби айдынлатмагъа тырыша ве кучю еткендже ышыгъыны ерге тёке. Лякин онынъ ышыгъы да, бу ышыкътан асыл олгъан кольгелер де, айнынъ озю киби, зайыф ве чырайсызлар.

Юкъугъа далгъан эмекчи Къайракъташ шимди тынчлыкъ ве тенлыкъта суселенмекте. Кяде бир Бориюкъышлакъ беттен шакъалларнынъ яйгъарасы къулакъса да, бу титис давушлар, узильген ипдай, бирден кесилип кетелер де, орталыкъны гъайры баштан мезар тынчлыгъы сарып ала.

Башыны урмагъа ер тапамагъан уста кеч вакъытларгъадже ялынъыз башында къыр тёпелеринде долашып юрди. Сонъ, ёрулгъан-талгъан бир алда эвине кельди. Онынъ кейфи бозукъ, рухий вазиети басыкъ ве тюшкюн эди. Лякин, шунъа бакъмадан, эвден чыкъкъанда юрегинде къайнашкъан кин, ачув ве афакъан текмиль ятышып, къутургъан фуртуналардан сонъ тынып, тынчланып къалгъан денъиз киби, онынъ юрегинде сакинлешти ве сезилир-сезильмез умют шевкъларынен нешэленди.

Уста босагъадан ичери атлады. Эв бом-бош олгъаны корюльди. Урбаларыны ташлап, кроватькъа узанды. Янашадаки кроватъ ачылмагъан эди. Дженктен сонъ бириндж и сефер эвинде ялынъыз башында ятты. Ятты, амма, юкълап олдымы экен?...

Бешинджи баб

ХАЛКЪ УФЮРСЕ БОРАН КЪОПАР

1

«Къомюльди» деп эсаптан чыкъарылгъан йигирми учюнджи къуюда акъшамдан сабагъадже кене иш девам этти. Лякин бу кересинде къуюгъа бурав да, нефть трубалары да эндирильмеди . . .

Вышка къуруджылыгъы конторасындан кельген вышкарларгъа Промкининъ бутюн бригадасы ярдымгъа чыкъты. Олар бир къач куйь ёл тегизледилер, тюневин акъшамдан башлап сабагъадже вышканы ёлгъа азырлав ишлерине ярдым эттилер. Вышканынъ эр дёрт аягъы астына кягъыт тегизлигинде челик чаналар ерлештирильди, отуз миллиметрлик челик трослар багъланды ве бу тросларнынъ уджлары вышка арекет этеджек ёлгъа догъру узатылып ташланды. Айны къалынлыкътаки трослар вышканынъ арт тарафындаки учюнджи ве дёртюнджи секцияларына бегитилип, уджлары ерге саркъытылды.

Нефть оджакъларынынъ директоры ве партком секретары энди чокътан иш башында эдилер. Къушлыкъ маальлерине таба, байрамгъа топланыр киби, Къайракъташнынъ иштен бош эалиси, хусусан яшлар ве балалар, машиналарнен я да пияде юрип, къуюгъа кельдилер. Махрамкул аканен Зарифе енге де мында эдилер. Сонъки вакъытларда дост-муаббет олып къалгъан бу эки къартны да вышканынъ кочюриледжеги меракъландырды. Эм, акъикъатен, тёпесине къарагъанда башынъдаки къалпагъынъ ерге тюшеджек дередже юксек бу къуллининъ ер устюнден кетеджеги, энъишлиги-ёкъушлыгъы базы бир ерлерде йигирми беш-отуз градускъа еткен секиз километрлик ёлны тайгъалап кечеджеги бир чогъунда шек-шубе догъурды.

Вышканынъ эр эки кенарында, гуя стартгъа азырлангъан машиналар киби, он трактор ян-янаша къойылды. Къарыкъ давушлы яш инженер ёлнынъ ортасына тюшип, элиндеки байрачыкъларны сильпти. Тракторлардан дёрт данеси патырдынен ерлеринден кочюп, вышканынъ алдына кечтилер ве элли-элли беш метр авлакъта токътадылар. Вышканынъ аякъларына

багъланган тросларнынъ уджлары оларгъа бегитильди. Бу тракторларнынъ огюне дёрт трактор даа келип токъталды. Оларны трослар вастасынен арткъы тракторларгъа къоштылар. Къалгъан эки трактор аркъа тарафкъа кечти, вышканы балансирлемек ичюн юкъарыдан саркъытылгъан трослар оларгъа багъланды. Вышкарлар болюк-болюк олып, тракторларнынъ алдына ве вышканынъ дёрт бир ягъына кечип, эмир беклеп къалдылар.

Инженер тракторларнынъ огюне кечти, козьлерини вышканынъ тёпесине тикип алды. Юкъусыз кечирильген гедже онынъ бенъзини ёргъунлыкъ акълыгъынен агъартса да, козьлери кергин, арекетлери джесаретли ве чалыкъ эдилер. О, элиндеки байракъларны саллап, кочьмек ичюн эмир берди. Он тракторбир вакъытта къулакъ тындырыджы гурюльти къопарып, биринджи суръатнен ерлеринден тепрендилер. Трослар тартылды ве кергинлештилер. Мудиш таш къале киби къадалып тургъан вышка, юреги къайгъадан ура башлагъан эфсаневий джанавардай явашътан къыбырданды, чайкъалды ве кочьти...

Козьлерини акъайтып телящнен бакъып тургъан Махрамкул ака, насылдыр бир дуалар пышылдады, авучларыны бетине кетирди ве:

— Акъ ёл!— деп багъырды.

Зарифе енге де онынъ фикирине къошулды:

— Огъурлы ёллар олсун!

Юзьлернен сейирджилер сес-шамата къопарып, лакъалашып, бу орталыкъларда ич бир вакъыт корюльмеген бу аджайып мерасимнинъ пешине тюштилер.

Къайракъташ комсомол тешкилятынынъ секретары,— къувурчыкъ къара сачлы, индже, муляйим бетли, чалыкъ арекетли Саша Кудрявцев де мында эди. О, озюнинъ хабери олмадан, чокъ давушлы бу сес-шаматагъа къошулып, къасыр шляпасыны авагъа атып тутты.

— Аферин йигитлер, — деп Сервернинъ омузыны таптады.— Насыл, гезиджи заводкъа ошаймы? Бу вышканынъ кечкен эр бир километр ёлу он бинълернен рубленинъ икътисат этильмеси демектир. Козь огюне кетир: бир вышканы къурмакъ ичюн, ярдымджы къувет эсапкъа алынмагъанда биле, он алты

адамынынъ эки-учь ай чалышмасы ве дёрт-беш юз бинъ рубле масраф этильмеси керек ола. Лякин сизнинъ тешеббюсинъизнинъ эмиети тек бунда дегильдир, бу тешеббюсинъ нерченлери чокъ олур. Валлаи пек яхшы ишке ёл ачтынъыз. Бир да аферин!

Сервер макътавгъа ошагъан бу сёзлерден тартынып:

— Саша, риджа этем, бу акъта лакъырды ачылгъанда бизим адымызны анъма, — деди,— чюнки бизим бутюн япкъан «къараманлыгъымыз» Баку нефтьчилерининъ теджрибеси язылгъан бир къач рисаледеки фикирлерини омюрге кечирмек олды. Сен, эйиси, бригада азаларыны макъта. Олар бир афта, тыныш алмадан, иштен бош вакъытларында мына бу ёлны тегизлеп чыкътылар.

— Оны да билем,— деди Саша.— Лякин шуны да акъылда тут: эгер сизнинъ шахсий тешеббюсинъиз олмагъан олса, итимал, бу ишке якъын бир вакъытта киришильмез эди.

Тракторларнынъ гурюльтиси ве сейирджилерининъ сес-шаматасынен озгъарылгъан вышка, тантаналы бир гъурурнен, дженюпке суйрельмекте эди. Онынъ сылджымакъта олгъан ёлу шимдилик тем-тегиз олгъанындан, къушлыкъ маали авгъанъдже эки километрге якъын ёл кечильди.

Ишнинг мувафакъиетнен битеджегине шек-шубе къалмады. Адиль, Борис ве Нияр да бу фикирде эдилер. Олар ганъюль шадлыгъынен лакъырды этерек, Мишанен Серверге келип къошулдылар. Бираздан Махрамкул аканен уста да оларнен сыралаштылар.

— Андрей Павлович,— деди Борис,— янъы къуюда ишке къачан башлайджакъмыз?

Уста кулюмсиреди:

— Авучларынъ къашынамы? Азырлыкъ ишлери сонъуна етеятыр. Вышканынъ ер утюндеки хозяйствосы деерлик бир тамам кочюрилип кетирильди. Энергия установкалары, балчыкъ шингенлиги машиналары, насослар, вельасыл бутюн машиналар ве кедиклер буравланаджакъ къую башына кетирильди. Бинъ эки юз метр теренлигинде оладжакъ бу къуюнынъ тюбюне тюшмек ичюн етерлик дередже бурав трубалары да ташылып, штапельге тизильди. Бочкаларнен цемент, обаоба сары топракъ, йыгым-йыгым къуруджылыкъ мате-

риаллары азырланды. Фикиримдже дюльгерлер, чиленгирлер ве монтёрлар тез вакъытта ишининъ астындан чыкъып, бизге: «Буюрынъыз, делинъиз, буравынъызгъа къара алтын хазинеси къысмет олсун», дерлер.

Вышканынъ арекет ёлундаки энъ джиддий энъишке якълашылды. Инженер байрагъыны кетерип, «токъ-танъыз!» эмирини берди.

Арекет токътады. Тракторларнынъ моторлары бошына айлана башладылар. Бир къач вышкар вышканынъ устюне тырмашып, онынъ секцияларынынъ мукеммеллигини козьден кечирдилер.

Тракторлар янъы баштан патырды къопарып, огге тепрендилер. Вышка азар-азар сылджып, йигирми еди градус энъиштен янтая башлады. Онынъ аркъасындан саркъытылгъан трослар эп кергинлешти, тартылды ве вышка бутюн боюнен энъиштен ашагъы авдарыладжакъ киби олди. Хавфсырагъан юзлернен козьлерде къоркъу алямети пейда олды.

Бу, энъ телюкели саниелер эди. Вышка огге догъру тайгъан сайын, къос-къоджа кевдеси де эп ерге янтайды. Лякин, энди авдарылыр деп, юзлернен юреклер бармагъа ер тапмагъан бир вакъытта, челик чаналарнынъ ог къысмы тегизликке келип даянды.

Арекет эвельки суръатыны алды. Уйле тенеффюсине къадар беш бучукъ километр месафе аркъада къалды.

Хавфлы энъиш кечильгенден сонъ халкънынъ чокъусы эвлерине къайтып кеттилер. Вышкарлар, трактористлер ве бригада азалары ял алмакъ ве къапынмакъ ичюн топ-топ оларакъ вышканынъ этрафында чёктилер.

Тенеффюс вакъытында машинасынен Амет етип кельди. Невбетчи экен. Янъы машина алгъан сонъ юзюнден тебессюм эксик олмагъан бу яшнынъ козьлери бугунъ адден ашкъын шенъликнен парылдамакъта эдилер.

— Шайлы къыз, санъа кавалеринъден мектюп бар,— деп Ниярнынъ огюне кучюк бир конверт ташлады.— Кетем, достлар, сагълыкълашмагъа кельдим. Керек олып къалсам, мени кок юзюнден араштырынъыз.

— Хайырлы къаза, сен кене тюш корьдинъми?— деди Борис.— Бу олмайджакъ хаялдан вазкечмединъ

кеттинъ. Энди буны машина айдагъан эр бир ахмакъынынъ элине самолёт туттырырлармы? Башта окъумакъ керек.

— Онда окъурым,— деди Амет.— Биринджи вакъытларда стажёр олурым, сонъ исе...

— Самолётта стажёр оламы?

Яшлар кулюштилер.

— Башынъыз ишлемесе де, кульмеге устасынъыз,— деди Амет ве элини комбинезонынынъ джебине тыкъыпондан мавы джылтлы бир конверт чыкъарды.— Мына, мектюп алдым, тез ол деп чагъыралар. Конвертининъ тюбюне бакъынъыз: «Ташкент, аэропорт».

Борис усулнен Аметке таба эгилип, онынъ элиндеки мектюпни къакъып алды. Амет де Бориске япышты. Тартыша-тартыша экиси де ерге йыкъылып, топракъ устюнде юварлашмагъа башладылар.

Тенеффюс битти. Юрюш девам этти. Аркъа беттен эсе башлагъан ве эп кучьлешмекте олгъан алевли ель ташкъыны озюнинъ корюльмез кевдесинен вышканынъ корпусына суйкенерек, огге догъру арекетни баягъы енгиллештирди. Къазыладжакъ къую башындаки йыгъым-йыгъым трубалар, къуруджылыкъ керестелери, оба-оба цемент чуваллары ве метилери, энергия установкалары сечиле башлады.

Акъшамгъа къадар ёлнынъ ахырына етиледжеги ич кимседе шек-шубе къалдырмады. Вышкарларнынъ ве устанынъ имаесиндеки яшларнынъ джошкъунлыгъы шадлыкъкъа чевирильди. Олар кунь бою къыздыргъан кунешнинъ астында чекишкенлерини де, ёрулгъанларыны да унуттылар. Яш инженер озюне авале олунгъан ве омюринде биринджи кере амелиятта отькерген бу месулиетли ишнинъ тюбюнден муваффакъиетнен чыкъаяткъаныны корип, юрек джошкъунлыгъындан сархошлангъан киби олды. О дакъакъада бир тракторларнынъ алдына чыкъа ве откюр давушынен оларнынъ гурюльтисини бастырмагъа тырышаракъ, трактористлерге багъырып-чагъырып бир шейлер айта, шакъалаша, пармакъ саллай, сонъ вышкарларнынъ янына къайтып келе, оларнен субетлеше ве кулюше эди. Бу кересинде о

Махрамкул аканен кетмекте олгъан устагъа якълашып, оларнен адымлады.

— Уста, — деди о,— бугунь акъшамгъадже вышканы янъы къуюнынъ устюне кетирип ерлештирсек «магъарич» олурмы?

— Бойле бир иш ичюн магъарич азлыкъ этер,— деди уста,— той зияфет япармыз.

— Вышкарлар ве трактористлер зияфетке ляйыкъ иш яптылар. Оларны рагъбетлендирмек керек. Сенинъ буравджыларынъа да машалла, олар да артта къалмадылар.— Инженер якъасыны чезди, кокюсини ельге къаршы чевирди.— Коресинъизми, бугунь ель де бизге хызмет эте.

Ель эсе башлагъанынен къасеветке далгъан Махрамкул ака озюнинъ кедерли тюшюнджелеринен яш инженерни мугъайтмакъ истемесе де, шимди, озь-озьлюгинден бу акъта лаф ачылгъанындан, артыкъ чыдап оламады:

— Огълум, ельнинъ шимдилик бизге ёлдаш олгъанына къуванма, онынъ табиаты билинмез, итимал, достлугъыны бозар да, хаинликке уруныр,— деди.— Коресинъми, артымыздаки «Ельбогъаз» чырайыны сытты, къара урбасыны кийди, негедир, азырланмагъа башлады.

Учю де токъталып, кери чевирильдилер. Уфукътан, авлакътаки къарлы дагълар артындан котерильмекте олгъан ве,— булутмы, туманмы, тозмы,— анъламасы мумкюн олмагъан къаверенки бир перде, эп кенишлемекте ве кок юзюне яйылмакъта эди.

— Рузгярнынъ афакъаны патлагъандже вышканы къуюгъа еткизип, аякъларыны бетонинен бекитип ташлармыз,— деди инженер. Деди де, озь сёзлерине ышанмагъан бир адам киби, хавфсырагъан козьлерини кене уфукъкъа тикип къалды.

Уста да къашларыны чатты ве теляшлы бир давушнен:

— Рузгярнынъ тезлиги бизим арекетимизден юзлерадже арткъач олгъаныны акъылдан чыкъарманъыз,— деди.— Ёлда якъаласа якъамызны къуртармакъ зор олур. Вышканынъ аркъасындан бир къат даа эхтият тросларны тарттырмакъ керек.

— Бу иш эль тутар. Бизге тезджерек барып етмек ичюн давранмакъ керек.

Инженер уфукъкъа бакътыкъча кейфи къайтты; тынчлыгъы бозулды, чырайындаки шенълик тебессюми кедерге алмашты, хавфсыран къалгъан козьлерини асабийликнен вышкагъа, трослАргъа, тракторларгъа тикип алды. Вышкарларнынъ янына барып, олардан эр бирини тенбиелеп чыкъты.

Инженернинъ теляшланмасы башкъаларына да тесир этти. Эркес агъызыны юмды, орталыкъта тек бир тракторларнынъ патырдысы ве рузгярнынъ шувултысы къалды.

Уфукътан котерильген къаверенки перде кок юзюнинъ къуббесине етип, экинджи тарафкъа, куньбатыгъа авдарылды... Ель тынгъан киби олды. Орталыкъны тынчлыкъ басты. Лякин бу тынчлыкъ табиатнынъ козь боявы эди. Къаверенки перде къонмакъта олгъан къыркупешнинъ устюне авдарылып тюшер-тюшмез, къырлар устюндеки къорайларны, чалы-чурпыны, тоз-чакъылны авагъа котерип, шиддетли боран къопты. Акъшам башындан гедже къаранлыгъы чёкти. Ельнен кетирильген таш-топракъ вышканынъ ве тракторларнынъ демир кевделерине бурчакъ киби сепилерек, этрафны тасырды ве гудюрди шаматасы ичине комди. Телюке артмасынен мукъайтлыкълары сонъки дереджесине еткен вышкарлар бу тоз-думан къаранлыгъында тросларны ве вышканы зорнен эслей эдилер.

Инженер, вышка авдарылгъаны алда мытлакъа къаза чыкъаджагъы акъкъында хавфыны устагъа бильдирди. Айны шу тюшюнджелернен мешгъуль олгъан Промкин:

— Прожекторларны кетирмек керек,— деди де, ёл кенарындан кетмекте олгъан машинанынъ устюне секирип минди.— Айда, Амет, янъы къуюгъа догъру айда!

Машина кочькен арада, Сабир Мухаммедовичнен Николай Васильевич келип къалдылар. Олар инженерни янларына алып, вышканынъ вазиетини тешкердилер. Оларнынъ дикъкъатыны арттаки тракторларгъа багълангъан трослар джельп эттилер. Трослар узюлип кетеджек дереджеде тартылгъан эдилер.

Сабир Мухаммедович инженерден:

— Вышканынъ тёпесинде эхтият трослары бармы?— деп сорады.

— Бар,— деди о.— Лякин вышканынъ арекетини

токътатып, къошма тросларны ашагъы саркъытмакънен огърашсакъ, къыйметли вакъытны эльден къачырырмыз. Бараджакъ еримизге эль узатсанъ да етеджек. Эгер бекленильмеген бир беля чыкъмаса, ярым сааттен елнынъ ахырына етермиз.

— Арекетнинъ токътатылмасына мен де къаиль дегилим,— деди директор.— Юрюшни девам эттирип, бу ачыкъ орталыкъны тез кечмеге давранмакъ керек. Лякин беля чыкъармы-ёкъмы деп фал бакъып турсакъ да олмаз. Алдымызда бир эниш даа бар. Шунынъ ичюн мына шимди, бу дакъикъада аджеле чаре корьмек керек. Огдеки эки тракторнынъ аркъагъа кечмеси ичюн эмир беринъиз.— Инженер шашкъын-шашкъын директоргъа бакъты, о исе, айны кесенкесликнен девам этти:— Огге догъру арекетни токътатмадан, вышканынъ тёпесиндеки тросларны ерге саркъытмакъ ве аркъагъа кечеджек тракторларгъа тиркемек керек.

Боран, душманынынъ устюне джан аляметинен чапкъылгъан джанавар киби окюрмекте ве къутурмакъта эди. Тоз-топракъ, таш-чакъыл эписи бир ерге къарышты. Козь ачманынъ чареси къалмады. Къыр тогъайларындан тамырларынен сёкюлип кетирильген тикенлер, от-оленлер вышканынъ ичини-тышыны ныхтлап ташладылар. Кок юзюни къаплагъан мудиш перденен орьтюлю кунеш къыр артларына батса керек ки, къаранлыкъ даа зияде къоюрды.

Чокъкъа бармадан, янъы къуюдан кельмекте олгъан бир къач машинанынъ фарлары парылдады. Олар вышкагъа якъынлашкъан сонъ кери чевирилип, онынъ янбашларына кечтилер. Машиналардаки прожекторлар вышкагъа догърултылды ве бирден балкъылдап, онынъ эйбетли боюны бунарлы шавлелеринен айдынлаттылар.

Сабир Мухаммедович вышкарларны постларындан алмакъны телюкели бир шей сайгъанындан, буравджыларгъа мураджаат этти:

— Юрюш вакъытында вышканынъ устюнден эки къат даа трос саркъытмакъ керек. Бу, эльбет де, зор ве телюкели бир иштир. Бойле бир ишни ялынъыз джесаретли ве теджрибели адам япа билир. Эгер аранъызда...

Директор сёзюни битирмеди. Къайгъылы козьлерини устагъа тикип, онынъ акъыл танышыр киби, сусып къалды. Уста исе, теджрибеси олмагъан яшлардан

бирде-бири вышкагъа тырмашмагъа разылыкъ берирде, аджемилиги юзюнден озь башына етер, деп кьоркъты.

— Сабир Мухаммедович, бу ишке яшларны джельп этмесек де олур,— деди о.— Вышкагъа чыкъмакъны манъа авале этинъиз. Бакуда бу киби ишлерни бир къач кере озь козьлеримнен корьдим.

Сервер бу иш озюне авале олуныр деп беллеген эди. Лякин лакъырды башкъа джерьян ала башлагъанындан, огге атылып чыкъты да, джан агъырысынен:

— Бригаданынъ верховойы ким я?— деп опкеге тутынды.— Бельки мени бу иштен азат эткендирсинъиз? Азат этмеген олсанъыз, вышканынъ тёпесинде башкъа адамнынъ иши ёкътыр. Мен озюм чыкъарым.

Боран айны шу кучьнен уфюрмекте эди. Тюшюнип турмагъа вакъыт олмагъанындан, директор:

— Яхшы, сен чыкъ!— деп разылыкъ берди.— Лякин сакъ ол, сенинъ джанынъ бизге вышкадан да къыйметлидир.

Сервер вышканынъ тюбюне кирип, онынъ демир чабакъларына япышты. Олар, сытмалы адам киби, дирильдей ве къалтырай эдилер.

Сервер биринджи адымны атты. Йылдырым тезлигинен ишлеген акъыл ве идраки: «Юр, къоркъма, бу юкни бойнунъа озюнъ алдынъ, энди бургъучлама, резиль-масхара олурсынъ,— деп зорлай эдилер.— Дженкни хатырла, онда таш-топракъ бораны дегиль, къурщун-атеш къасыргъасы эсе эди.— Бу тюшюнджелерге къарама-къаршы оларакъ, юрек дуйгъулары — Токъта, токъта ахмакъ, сен не япасынъ шу, башынъ омузларынъа агъырлыкъ эттими?— деп тенбиелей ве оны кери гарта эдилер.— Бельки озюнъни аджымайдырсынъ, о алда Айшени аджы, даа корюшмеси къысмет олмагъан ана-бабанъны хатырла...».

Анънен дуйгъу арасындаки бу чарпышма бир сание биле сурьмеди. Сервер юрек дуйгъуларыны басыштырып, бутюн барлыгъынен юкъарыгъа, ялынъыз юкъарыгъа котерильмек ынтылышына къапылды.

Котерильмеси пек къыйын эди. Буюк бир кучьнен кокюсинден итеген боран, инелеринен эллерине санчылгъан къавракъ тикенлер, прожекторларнынъ козь къамаштырыджы нурлары Серверге бир дакъикъа биле аман бермедилер. Лякин, о, агъыз-бурунына толуш-

къан тоз-топракъкъа бакъмадан, кимгедир эмир берир киби: «Юкъары! Эп юкъары!» деп багъыра ве тырмаша эди. Юкъары котерильдикче вышканынъ салланувы да артты. Сервер озюни булутларгъа асылгъан саланджакъ устюнде ис этти. Шай олса да, эвельки элесленювинден эсер биле къалмады. «Юкъары! Эп юкъары!» деп текрарлай ве юкъарыда телюке дегиль де, телюкеден къуртулыш бар киби, янъы чабакъларгъа япыша ве тырмаша эди.

Ашагъыдакилер яваш-яваш вышканен юререк, козьлерини Серверден алмадылар. Нияр, аякълары къатты топракъ устюнде олмасына бакъмадан, озюни Серверинен вышка устюнде ис этти, севимли адамынынъ дуйгъуларына къапылды, онынъ теляшлы фикирлеринен тесирленди ве бу афатлы дуйгъулар нетиджесинде бутюн багъырыны сарып алгъан эйджанны гизлемеге меджалы къалмагъанындан, къалтырамагъа башлады. Николай Васильевич:

— Ушюдинъми, Нияр?— деп раатсызланды.— Бельки меним курткамны япынырсынъ?

— Ёкъ баба, ушюмедим, — деди Нияр. — Мени бу ишнинъ акъибети къоркъуза.

Серверниinъ ёлуны айдынлатып, эп юкъары котерильмекте олгъан прожектор ышыкълары, ниает, вышканынъ тёпесине еттилер ве кучючик олып корюльген Серверни алтын ялдызларынен боядылар. Сервер вышканен берабер салланып, баягъы бир вакъытлар онынъ устюнде огърашты. Бираздан юкъарыдан саркъытылгъан тросларнынъ уджлары ерге салынды.

Бу трослар, зор-белянен олса да, вышканынъ аркъасына янаштырылгъан тракторларгъа бегитильди. Телюке эксильди. Кунь бою девам эткен мешакъатлы иштен ёрулгъан ве энди текмиль такъаттан кесильген ишчилер, енгильден нефес алдылар. Сонъки энълиш кечильген сонъ, инженернинъ асабийлиги де ятышты. О, прожекторларнен айдынлатылгъан ёлда кене колоннанынъ алдына кечти.. .

3

Буравджылар машинагъа толушып, гедженинъ кеч маалинде Къайракъгалыкъа ёнедилер. Нияр Серверннинъ янында отурды ве машина эниш-ёкъушларда силькиндикче, эп онъа таба джылышты.

Нияр озюни тендирист тутмагъа тырышса да, ёргъулылыгъы онъа бойсунмады: чокъкъа бармадан козькъапакълары юмылды, кевдеси Серверге янтайды, башы онынъ омузына салынды. Яры юкъу, яры эс арасында кечкен бу дакъикъаларда Ниярнынъ бутюн багърыны севимли адамына даа якъын отурмакъ, онынъ нефес алувыны, юрегининъ урувыны, тенининъ джыллылыгъыны сезмек арзусы къаплады. Дюньядаки бутюн инсанлар эсинден чыкъып, тасавурында ялынъыз Сервер къалды. Юрегини нешэлендириджи бу ёлджулыкънынъ айларнен, йылларнен, эбедий оларакъ девам этмесини тиледи. Гонъюли бутюн гъам-къасеветлерден арынып, ялынъыз севги нурларынен сусленди, шахсий дюньясы севги ве къуванчнен толуп ташты. Лякин бу севги ве къуванч сеадетлиги чокъкъа сурьмеди, юрегини айдынлаткъан нурлар яваш-яваш тынмагъа, сытылмагъа, къарармагъа, сёнмеге башладылар, олар ерине кедерли, теляшлы сезгилер къозгъалды. Нияр: «Айше!— деп элесленди.— Сервер Айшени джан-юректен севе. Севгисини ич кимседен гизлемей. Демек, мен оларнынъ арасына юзсизликнен сокъулгъан арткъач бир шахсым... Ойлеми я?... Серверининъ шимдики дуйгъулары бундан дёрт-беш йыл огюне догъгъан севгининъ ялынъыз серпинтиси дегильми экен? Корюшип къалсалар Сервер оны эвелькиси киби северми? Дженк Айшенинъ юзюне озюнинъ перишанлыкъ тамгъасыны сильген. Я эльсизлиги? Сервер, эльбет де, эвельки дуйгъуларынен яшай. Ола билир, шимдики Айшени корьсе севгисине пешман олур... ве... бельки... Мен не дедим шу?!.. Айшеге яманлыкъ ёрап, онынъ бахтсызлыгъы устюнде озь бахтымны къурмакъ истейим!.. Я мен озюм кимим, бревнинъ бахтына меним не акъкъым бар? Демек меним юрегим де, «Орьме юзюктеки» анавы къызнынъки киби, джиренч ве хаин экен! Бешарет экеним. Ким экечимни энди анъладым. Демек, гузель деп макъталгъан меним бетим тюбюнде де башкъа адам сакълы экен. Не къадар ашшалыкъ! Догъру айткъанлар: бетке бакъма, юрекке бакъып дост ара. Сервер ахмакъ дегильдир. Айшени тек бир бет сымасы ичюн дегиль, инсаниетлиги, муляйимлиги, табиатынынъ боллугъы ве рухий зенгинлиги ичюн севгендир. Айшенинъ аджайип юреги бар. Онынъ юрек тамырларындан юзюк орьмек мумкюн олса эди, бу юзюкнинъ дюльберлиги бутюн алем-

ни айретте къалдырыр эди. Я мен кимим? Айшенен тенъешмеге, бой ольчешмеге менде не бар.? Тюкян пенджерелеринде къадалып тургъан манекенлернинъ бет сымасымы? Я даа?. ..Серверинен Айше бири-бирине дегерли адамлардыр. Олар бирликте яшамакъ ичюн чифт олып догъгъанлар. Къавушсынлар, бахтлы олсунлар.. .Серверни мен де северим. Гизлиден северим, хабери биле олмаз... Севмек джинает дегильдир. Айшени де северим. Агъа-апаларым деп северим...»

Хаялгъа далгъан Ниярнынъ тасавурында бу эки яшнынъ бирликтеки омюр левалары джанланды. О, энди юкъугъа далып, тюшюнде оларнынъ балаларыны тебрете башлады. Лякин тамам бу арада къулагъына Серверининъ сеси чалынды:

— Уян, Нияр, кельдик!

Нияр козьлерини ачып, башыны Серверининъ омузында корьгенинен, неге огърагъаныны бильмеди, бузбузлады.

— Багъышланъыз, юкълап къалгъаным...

Борис:

— Пуф ястыкъ тапкъан сонъ юкъламай даа не япарсынъ?— деп Ниярны санчып алды.

— Юкъу серсемлигинден олгъан шей.

— Неден олгъаныны биз озюмиз билемиз...

Ашхананынъ пенджерелеринде электрик ярыгъы парылдамакъта эди. Адиль:

— Кирип къапынайыкъмы?— деп аркъадашларындан сорады.— Ашхана ачыкъ олса керек.

Буравджылар ашханагъа толуштылар. Сервер, Бориснинъ ерсиз шакъасындан мугъайып къалгъан Ниярнынъ гонъюлини алмакъ ичюн, оны ашханагъа чагъырды. Нияр ред этмеди.

Балабан ашхана бом-бош эди. Ялынъыз кошедеки стол башында энди кейфлерини алгъан бир къач адам къонушмакъта эдилер. Яшлар ичери киргенде олар ерлеринден къыбырдамасалар да, къолтукълашкъан Сервиерен Нияр пейда олгъанларынен, Селим скемлесинден атылып турды, мыскъылнен кулюмсиреди ве къадедешлерине эгилип, оларнынъ къулакъларына фысылдады. Аркъадашлары шакъылдап кульдилер.

Бориснинъ шакъасындан сонъ Селимнинъ бу ачыкътан-ачыкъ саташувы Ниярнынъ кейфини даа зияде бозды. Ашханагъа киргенине бинъ бир пешман ол-

ды. Лякин чекилип кетейим дегенде, козьлерини къаделешлеринден алгъан Селим текрар оларгъа айланып, къашларыны чатты, Нияргъа пармагъыны саллады. Энди Нияр да олдырамады. Сервернинъ къолтугъындан сыптырылып, эки адымда Селимнинъ янына кельди.

— Будала, неге кулесинъ, менде не алып береджегинъ бар?— деп онынъ узун сачларына япышты, онъгъа-солгъа тарткъычлады ве скемлесинен берабер оны полгъа йыкъты.— Тьфу санъа, зыр-зоп эриф! Табиатынъда етмегени ошек эди ,энди ошекчи къадынларны да бастырдынъ. — Бу сёзлерини айтаракъ, Нияр афаканлы козьлерини стол башындакилерине тикти.— Озюнъе коре достларынъ да!

Шу ердеки Айрапетов:

— Сен, къардашым...— деп итиразгъа къалкъышаджакъ олса да, айтмагъа сёз тапамагъанындан, назарыны кене къаделерге алмаштырды.

Нияр аркъадашларына келип къошулды. Кульмектен къатып-къатып къалгъан Борис:

— Сен, комсомолка аркъадаш, яшларны котеклеп эдам этеджек оласынъ гъалиба,— деди.—Эр алда яхшы яптынъ, къадын котеги унутылмай тургъан.

— Унутмаса яхшы эди амма, бу адамнынъ афызасы пек зайыф олса керек, даа кечеплерде...

Нияр агъызыны юмды. Кечкен базар куню акъшамы клуб алдыдаки мейданлыкъта Селим оны оюнгъа чагъыргъан эди. Лякин Селимнинъ агъызы-буруны шарап сасыгъанындан, Нияр разы олмады. Шай да олса Селим онынъ якъасыны бошамады ве энди бинъ бир кере мектюплеринен бильдирген севгисини артыкъ тильнен иза эте башлады. Нияр оны сонъуна къадар динълеп:

— Айтаджагъынъ биттими?— деп сорагъан эди.

— Битти,— деди Селим.— Омюрим сенинъ тилинъ уджында асылы тура: «севем» десенъ яшарым, «ёкъ» десенъ бу яш башымнен ёкъ олып кетерим. Мени аджы, Нияр, даа яшым, меним бутюн келеджегим...

— Олды, олды, шаплауз, — деди Нияр.— Бугуни олмагъан адамнынъ келеджеги де олмаз. Шарап сенинъ виджданынъны да, ираденъни де кемирип ташлагъан, пачавра олгъансынъ. Кет башымдан, бир даа козюме корюльме.

Селим кетмеди. Дудакъларыны мыскъылнен джампийтип:

— Пачавра сёзюни башта Серверден эшитгим, деди.

— Сонъ, не олгъан?

— Не олсун, озюнъни онъа бегендирмек ичюн онынъ тилинен лаф эте башладынъ. Попугай олдынъ.

— Сонъ?

— О сени севмей. Онынъ севген къызы бар. Къыз дегиль, просто поэзия!

— Бу сёзлени ара бозмакъ, озюнъни бегендирмек ичюн айтасынъмы? Сенинъ эрлигинъ, акъайлыгъынъ намусынъ къайда?..

Оюнджылар оларнынъ этрафына топландылар. Афакъанындан эль-аягъы къалтырагъан Нияр, Селимге дарылып, яш хоразларнынъ инатлыгъы ве чалыкълыгъынен онынъ устюне атылды, якъасына япышты... Селим, артыкъ олдырамайып, масхаралардажасына къачып кетмеге меджбур олды.

Шимди бу адисе Ниярнынъ акъылындан йылдырым тезлигинен келип кечти. Борис исе оны бир шейлер айтыр беллеп:

— «Кечесилерде» деп башладынъ, даа бир шейлер олдымы?— деп сорады.

— Олгъан шей ёкъ,— деди Нияр ве лакъырдыны чевирди.— Тыпкъы къамчыгъа алышкъан къотур аткъа ошай: дарылсанъ да пиченге узана.— Нияр Аметнинъ кетирген мектюбини хатырлады. Оны къойнундан чыкъарып, Бориске узатты.— Мына, бойле мерафети де бар. Айлыгъынынъ ярысыны почта масрафларына сарф этсе керек. Акъылына ким кельсе, севгисини онъа сата. Юреги пек «бол». Къайракъташта севмеген къызы олмаса керек.

Борис конвертни ачып, онынъ ичинден кучючик бир кягъыт чыкъарды ве котеринги бир давушнен окъумагъа башлады: «Нияр! Клуб огюнде берген дерсинъ ичюн сагъ ол. Серджинъ джаны агъыргъандыр беллеме. Инсан башынен ат башына нелер кельмез! Къабаат менде. Шаирлерден бири (ады эсимден чыкъты): къыз сёгюни ашамагъан йигит омюр билля севгининъ къадирини бильмез, деген. Анъладынъмы? Яшасын барышыкъ!

Юрегимнинъ дерманы ким олгъаныны бильмек-

истесенъ, эгилип кузьгю ичине бакъ, юрек докторымны онда корерсинъ. Серж!».

Яшлар кульгиден къатып-къатып къалдылар. Къолушкъанлар арасындаки Селим исе юмурыгъыны столгъа урды, недир, багъырыкъламагъа башлады.

— Бу ишге башка бир усул къулланмакъ керек,— деди Борис.— Оны адам этеджек де, гъайып этеджек де мына сиз къызларсынъыз.

Бориснинъ фикирини анъламагъан Адиль:

— Сен не айтмакъ истейсинъ шу?— деп сорады.

— Не айтмакъ истегенимни озюм билем...

Яшлар ашчы къадынынен эсаплашып, ашханадан чыкътылар. Сервер Нияр ны озгъарып кетти.

4

Раатлыкъ куню олгъанындан, секизинджи ятакъ одасынынъ адамлары бугунъ саат докъузларда турдылар. Олар Зарифе енге тарафындан бельгиленген низам тертибине бойсунаракъ, раатлыкъ куньлери япыла тургъан ишлеринен мешгъуль олдылар: тумбочкаларынынъ ичини темизледилер, койкаларынынъ тозуны сильдилер, пенджерелерни ачып, оданы сипирип-ювып чыкътылар. Бундан сонъ оданынъ ичи бербер тюкянына айланды: яшлар кучючик кузьгилер къаршысына кечип, тыраш олдылар. Бир къач дакъикъадан оданынъ ичи тюрлю одеколонларнынъ къарышмасындан асыл олгъан худжур бир къокъунен толды.

Тек бир Селим аля даа мамурлик юкъусында эди. Акъшамлары даима «мешгъуль» олгъанындан, о кеч ята ве кеч де тура эди. Зарифе енге оны шахсен озь незарети астына алса да, бу адеттен вазкечтиремеди.

Борис джеп дефтеринден бир бет кягъыт узюп, нелердир язды ве оны Селимнинъ тумбочкасы устюндеки кепканынъ тюбюне къойды. Бундан сонъ яшларгъа чеврилип:

— Кетейик, аркъадашлар, фитиль якъылды, энди миnанынъ патлмасыны беклемек керек,— деди.

Къайракъташ комсомол тешкилятынынъ ачыкъ топлашувы куньдюз саат учьке тайин этильген эди. Топ-

лашувнынъ ачылмасына баягъы вакъыт даа олса да къарт къарагъач тереклерининъ гурь пытакъларынен орьтюльген клуб алды мейданлыгъы энди нефтьчилер нен толды. Топлашувнынъ эвельден иляи олунгъан кунь тертиби Къайракъташлыларны чокъ меракълан дырса керек ки, топлангъанлар арасында комсомол лар ве союзда олмагъан яшларнен бир сырада, эсли башлылар да бар эдилер. Халкъ эп кельмекте.

Комсомол тешкилятынынъ секретары Саша Кудрявцев топлангъанларны джошкъун бир тебессюмнен козьден кечирген сонъ бюро азаларындан Серверни ве Адильни кенаргъа чагъырды.

— Корьдинъизми?— деп башынен халкъкъа ышмар этти.— Тан бу къадар адам келеджегини ким бильген!

Бюро азалары фикир алышып беришкен арада, оларнынъ янына топлашувнынъ докладчысы Николай Васильевич келип токъталды.

— Чокъ яхшы, чокъ яхшы!— деп башлады о.— Джемаатымызны Къайракъташнынъ ялынъыз бугуни дегил, ярынки талийи де меракъландыра. Бу аджайип бир аляметтир. Олар мында ялынъыз къазанч хатири ичюн кельмегенлер, яшамагъа, эв-баркъ къурмагъа, эбедий нефтьчи олып къалмагъа кельгенлер. Демек, олар бу меселеге джиддий ве анълы оларакъ бакъалар.— Бу сёзлерни айтаракъ, Николай Васильевич джеп саатына къарады.— Саат учьни беш кече, Саша, къалдырымлар устюне чыкъ да, топлашувны ачып, сёзни манъа бер. Зан этсем, бугуньки топлашув ичюн клуб керек олмаз.

Айретте къалгъан Саша ойчан козьлерини секретарьгъа тикти:

— Топлашувны ачыкъ авада кечиреджекмизми? Олмаса клубтан скемлелерни чыкъармакъ керек....

— Ёкъ, скемле де керек олмайджакъ.

Саша джесаретсиз адымларнен къалдырымлар устюне чыкъты. Назарыны кене секретарьгъа ташлады. Николай Васильевич «башла, башла!» дер киби, къашларыны ве козьлерини ойнатып алды. Саша озюнинъ индже ве лякин муляйим сесинен:

— Аркъадашлар!— деп багъырды.— Сес-шамата тынып, топлангъанларнынъ козьлери онъа чевирильген сонъ, девам этти:— Къайракъташ комсомол тешкилятынынъ топлашувыны ачыкъ иляи этем. Топлашувны

алып бармакъ ичюн президиумгъа аза косьтеринъиз.— Президиумгъа сайлангъанлар Сашанынъ янына келип, аякъ устюнде къалдылар.— Кунь тертибинде бир меселе бар: «Къайракъташ нефтьчилер къасабасынынъ бугуни ве истикъбали». Доклад ичюн сёз Николай Васильевичке бериле!

Къалдырымдан юкъары котерильген ап-акъ сачлы, акъ бетли, нарын черели секретарьны Къайракъташлылар гурьдели алгъышларнен къаршылап алдылар. Инсанларгъа мунасебетте ялынъыз яхшылыкъ дуйгъулары беслеген ве эр бир адамынъ къуванчына къувангъан, кедерине къошулгъан бу адам, къайракъташлыларнынъ «озь адамы» олып къалгъан эди.

— Достлар!— деп башлады о.— Совет укюмети ве партиямыз бизге, мына бу ерде топлангъан яшларгъа, оркъырджыманларгъа ве къартларгъа, Къайракъташ орталыкъларында буюк бир нефть оджагъы мейдангъа кетирмекни авале этти. Бизлер якъын келеджекте мемлекетимизге эр йыл бинълернен тонна нефть ве миллионларнен кубометр газ бермек керекмиз. Дженктен сонъки беш йыллыкъкъа бизим къошаджакъ иссемизмына будыр. Эльбет де, чалышмакъ ичюн инсанларгъа яшайыш шарантлары керек. Озюнъиз билесинъиз, шимдилик вазиетимиз пек мушкуль: «ёкъымыз», «барымыздан» чокъ олгъан бир девирде яшаймыз. Буларнынъ эписи дженк акъибетлеридир. Лякин бу зорлукъларгъа бакъмадан, укюметимиз нефтьчилернинъ яшайышларыны яхшылаштырмак, ичюн бутюн чарелерни коре. Нефть къуюларынынъ сайысы ве оларнынъ берген махсулаты арттыкъча, Къайракъташ къасабасы да кенъишлеп, буюп, якъын йыллар ичинде абадан бир шеэрге чевириледжек. Эвельки шеэрлер онларнен йыл девамында къурулгъан олсалар, бизим шеэримиз беш-он йылда пейда оладжакъ. Биз, энди догъаяткъан бу янъы шеэрнинъ темелини къойыджыLармыз. Арадан йыллар келип кечер ве бир кунь ола биз балаларымызгъа, бу чыплакъ тогъайлар ве тёпелер арасында пейда олгъан шеэрнинъ тарихыны ифтихарнен икяе этермиз. Куню келир, бу шеэрнинъ ады да мемлекетимизнинъ харитасында къайд олуныр, газеталарда язылыр, радионен айтылыр. Башкъалары озьлерини Ташкентли, я да Фергъаналы адлагъанлары киби, биз де Къайракъташлымыз деп гъурурланырмыз.

Меним айткъанларым бош хаял дегильдир, энди ресмий документлерде озюне ер тапкъан бир акъикъаттыр. Республикамызнынъ министрлер совети бу шеэрнинъ план-проектини тасдыкълады. Мына о, Къайракъташнынъ истикъбали!— Николай Васильевич элиндеки кенъ япракъ кягъытны ачты, оны нефтьчилерге чевирди ве девам этти:— Бу кягъыт устюндеки чызыкълардан, дёрткошелерден, даирелерден эр бири ярынки шеэрнинъ асфальт ёлларыны, эки-учь къатлы эвлерини, медениет сарайыны, кино ве театрлерини, бинълернен балалар окъуйджакъ мектеплерини, хастаханелерини, паркларыны, стадионларыны тасвирлей. Бу истикъбаль шеэрини шимди де козь огюне кетирмек дегиль, оны гезип чыкъмакъ да мумкюн. Юринъиз, истикъбаль шеэрини зиярет этейик.

Секретарьны джан-къулакъ олып динълегенлер арасындан дерсинъ электрик токы кечти — олар эйджангъа кельдилер, чувулдаштылар ве ёлгъа буруллылар.

— Аркъадашлар, токътанъыз!— деп Николай Васильевич шаматаны ятыштырды.— Къапалы эвге анахтарсыз киреджек оласынъызмы? Ёкъ, бундан бир шей чыкъмаз. Шеэрнинъ анахтары шимдилик ялынъыз меним элимдедир.— Секретарь элиндеки кягъыт табагъыны котерди.— Мына о! Эвлернинъ къапыларыны мен ачаджам. Гезинтимизни бу ерден башлайыкъ. Мына бу кучюк клуб бинасы ернине, орнеклернен безендирильген, балкон ве колонналарнен яраштырылгъан учь къатлы акъ бинаны козь огюне кетиринъиз. Онынъ ичинде авескярлар тёгереклери ичюн махсус одалар, китапхане, къыраэтхане бар. Лекция ве концертлер динълемек, кино бакъмакъ, эгленмек ве тёгерек мешгъулиетлерине иштирак этмек ичюн нефтьчилер эр акъшам мында топланалар. Къайракъташны яраштыргъан бу бина — нефтьчилернинъ медениет сарайыдыр.— Сарайнынъ алды — бутюн бу мейданлыкъ,— декоратив тереклернен, гуль ве чичек клумбаларынен, даилеримизнинъ ве медениет эрбабларынынъ эйкеллеринен яраштырылгъан. Бу мейданлыкънынъ ортасында Аманкъутан къырларынынъ мермер ташларынен къалангъан голь бар. Гольнинъ ичинден гедже-куньдюз сув фышкъыра. Акъшамлары онда медениет

сарайнынъ оркестри чала. Энди юринъиз, эсас ёлгъа чыкъайыкъ.

Топлангъанлар Николай Васильевичнинъ пешине тюшерек, эншили-ёкъушлы тозлу ёлгъа чыкътылар. Саша Ниняргъа козь этип, шенъликнен:

— Насыл, топлашувны бегенесинъми?— деди. Бабанъ керчектен комсомол агитаторы экен.

— Биз истикъбаль шеэрининъ меркезий ёлунда булунамыз,— деди секретарь.— Зан этинъиз ки, биз дёртбеш машинаны бир вакъытта кечирмеге къабилиетли, груитнен орьтюлю ве электрик лампаларынен куньдюздеки киби айдынлатылгъан буюк бир ёлнынъ ортасында булунамыз. Мына бу ерде химия техникумынынъ ве ишчи яшларынынъ акъшамки мектебининъ учь къатлы бинасы тура. Ёлнынъ экинджи кенарында, техникумнынъ къаршысында, студентлерининъ умумий ятакъханелери ерлешкен. Юринъиз, бираз даа илери кетейик.. Биз, магазинлер, ресторанлар, ашханалар сырасына кечип чыкътыкъ. Мына бу ерде эки къатлы универмаг ачылгъан, джанынъ не истей, онда эписини тапмакъ мумкюн. Онынъ янында аптека. Ёлнынъ экинджи якъында кондитерская. Юринъиз, бираз даа илери кетейик....

Николай Васильевич элиндеки плангъа бакъа-бакъа, нефтьчилерни истикъбаль шеэрининъ зан этильген джемаат биналары ве нефтьчилернинъ эвлери алдындан, скверлерининъ ве чичекликлерининъ ичинден кечирди. Озь хаялына далып кеткен бу адамнынъ джошкъунлыгъы шу дереджеге барды ки, о ярынки куншн бугуньге алмаштырып, келеджек акъкъындаки икяени бугуньки киби тасвирледи. Бу аджайип гезинтининъ иштиракчилери эп онъа таба джылыштылар ве бирде бир сёзюни къачырырмыз деп, суаль бермектен биле къачынып, оны джан-гонъюльден динъледилер.

Ёлнынъ ахырына барып еттилер. Николай Васильевич оны ҳаялнен узатаракъ:

— Бу ёл джапларгъа барып даяна,— деди.— Онынъ четлеринде нефтьчилернинъ ешиллик ичинде комюльген онларнен коттеджлери бар. Ёлнынъ энъ юкъарысында исе, махсус осьтюрильген чамлыкълар ичинде, яз ве къыш ишлеген раатлыкъ эвлери агъарып турмакъта.

Николай Васильевич «гезиджи» топлашувны Бо-

рюкъышлакъ бетке алып барды. Келеджекнинъ поликлиникасы ве локъсаханеси янындан, пионерлер сарайы азбарындан, йигирми-отуз гектар ерни къаплап атаджакъ нефть махсулатлары комбинатынынъ ҳимия лабораториясы огюнден кечтилер.

Борис Ниярнен Анифени къолтукълап, гизли бир сыр ачар киби, оларнен фысылдашты. Нияр арды-сыра къыскъылдап кульди.

— Яхшы, мен разым,— деди о,— бельки бундан сонъ акъылыны башына топлар.

Анифе индемеди. Кеттикче чырайы сытылды. Негедир, ачувлангъан киби олды.

Юрмеси баягъы къыйынлашты. Адым сайын тёпелерге тырмашмакъ, дерелерден, арыкълардан атлап кечмек керек олды.

— Бу тегизсизликлерге къулакъ асманъыз,— деди Николай Васильевич.— Мында чалышаджакъ онларнен бульдозерлер, грейдерлер, экскаваторлар оларны голь устю киби тегизлеп ташларлар.

Топлашувнынъ иштиракчилери чыплакъ тогъай ортасындаки дут терегининъ талдасында токътадылар. Къайракъташ ве онынъ ашагъысындаки Борюкъышлакъ бу юксекликтен авуч ичинде тургъан киби корюле эди.

— Бир дакъикъа олса да козюнъизни юмып, бу сазлыкълар олгъан ерде къуруладжакъ паркны тасавурынъызда джанландырынъыз,— деди секретарь.— Бу парк элли гектар ерни къаплагъан. Орта Асия медениет ве истираат паркларында оскен терек джынсларынынъ эписинден мында нумюнелер бар. Энъ юксеклери сельби тереклеридир. Зан этейик ки, бизлер бу парккъа акъшам зияретине кельдик. Бирден юзлернен ренкли лампалар парылдап, паркнынъ геджеси куньдюзге алмашты. Атылгъан фишеклер кок юзюнде патлап, бинъ бир ренкке кирдилер ве паркта акъшам эгленджеси башлагъаныны хабер эттилер. Кийинип-къушангъан нефтьчилер сурю-сурю парккъа толушмакъталар. Къайда бакъма, кино, эстрада театри, оюн мейданлары, павильонлар, ресторанлар... Лякин бу паркнынъ энъ аджайип ери — онынъ ортасындаки гольдир. Сув спорты авескярлары онынъ ичинде курекли, елькенли ве моторлы къайыкъларда гезинмектелер. Геджелери биле гольнинъ ичи йылым-йылым йылтырай. Лякин оны лампочкалар

дегиль де, гольнинъ астындан трубаларнен сув устюне чыкъырылгъан «эбедий атеш» айдынлата.

Борюкъышлакъынынъ аджайип келеджеги мына бойледир. Якын куньлерде самолёт бу орталыкъны нефтьнен ишлеп чыкъаджакъ. Чиркийлер, лячаре, озьлерине башкъа бир туракъ тапмагъа меджбур олурлар. Машиналар терен арыкълар къазмакъ ёлунен сазлыкъктаки сувны дереге акъызаджакълар. Ильк баарьден башлап, паркымызгъа биринджи фиданлар отуртыладжакъ. Энди аркъа тарафынъызгъа айланып, мына бу къыр этеклерини къаплагъан тогъайларгъа козь ташланъыз. Ашагъыдаки сазлыкъ сувгъа шишиб ята, бу ерлер исе сувсызлыкътан къурып-сарарып къалгъанлар. Кене хаялгъа далайыкъ. Бу тогъайлар багъ-багъча ве бостанлыкъкъа чевирильгенлер. Ешиллик зийнети ичинде агъарып тургъан эвлер нефтьчилер тарафындан къурулгъан шахсий биналардыр. Эр бир эвининъ огюнде чешмеси, ашханасында газ печкасы, одаларында электрик ярыгъы бар. Сабалары ишке озьлерининъ машиналарынен, мотоциклетлеринен я да бу ерлерге къатнагъан автобусларнен кетелер...

Николай Васильевич сусты ве келеджекнинъ умумий манзарасыны хаялында джанландырмагъа тырышып, козьлерини Къайракьташкъа тикти. Онда бир-бир буч\укъ йыл ичинде укюмет тарафындан къурулгъан къыркъ-элли дане джемаат бинасындан, нефтьчилер яшагъан эвлерден, бараклардан ве ахырлардан башкъа деерлик бир шей ёкъ эди. Лякин бу манзара оны мугъайтмады. Бугуньки лева ерине онынъ козьлери алдында келеджекнинъ эйбетли манзаразсы - Къайракъташ шеэри джанланды. О, озь башына лакъырды этер киби:

- Эльбет, бир кунь ола бизни Къайракъташлылар деп чагъырырлар,— деди.— Лякин бу намгъа ляйыкъ олмакъ къолай шей дегильдир. Биз азыр шеэрге кирмейджекмиз, оны озь эллеримизнен къурып, онда яшамагъа акъ къазанаджакъмыз. Халкъ уфюрсе боран къопар, дегенлер. Дженктен эвельки бешйыллыкъларда аз шеэр къурулдымы? Биз де къурармыз. Мытлакъа къурармыз! Лякин шимдилик вазиетимиз агъыр... Пек агъыр,— деп къошты Николай Васильевич ве бу вакъыт къадже джошкъунлыкънен яңгъырагъан давушывда гъам ве кедер сезильди.— Нефтьчилер арасында

аля бугунь эвсизлер бар, ишчилер ве къуруджылар исе эп кельмектелер ве илериде де келеджеклер. Оларнынъ эписини бир кереден эвнен темин этмекнинъ чареси ёкъ. Вакъыт беклемей. Тезден ягъмурлар, мусаллатлы къыш айлары етип келир. Бизге мына бу келеджекке де азырланмакъ керек. Укюметимиз айры башында эв къурмагъа истегенлерге кредит пара ве кересте айырды. Биз Махрамкул аканен бутюн участканы доланып чыкътыкъ. Тола кесмек ичюн бу ерлер де аджайип сары топракъ бар. Эв устюни орьтмек ичюн къамыш мына, аякъ тюбюнде. Комсомоллар ве хусусан эвли яшлар я да эвленмеге азырлангъанлар бу иште ташеббюсчи олмакъ кереклер. Дёрт-беш адам топлашып эв къурмакъ мумкюн дегильми? Кучюнъиз арслан кучю, эллеринъиз исе алтын, эр сой ишке келише.

Топлашувдакилер къымбырдашты ве озь аралары пышылдаштылар. Янъы кельгенлерден эвли бир адам аякъкъа турып:

— Эв къурмагъа истегенлер пек чокълар,— деди.— Кочюп кельген сонъ ерлешмек керек. Тырышсакъ бизлерден эр бirimизнинъ озь къаралтысы олур. Бундан ишке де зиян тиймез. Меселе онда дегиль. Мен бу къургъакъ тогъайларда эв къурмакънынъ не лузюми бар, демек истейим. Эвинъ огюнде талдалыкъ, ешиллик, бир къач кутюк юзюм асмасы олмаса, иштен къайткъан сонъ озь элинънен бир къач помидор я да къарпыз узип емесенъ, бойле эвнинъ не зевкъы олур? Мен сув меселесини айтмакъ истейим: сувны къайдан аладжакъмыз? Бу тогъайнынъ чырайына бакъынъыз: сувсызлыкътан ич мараз хасталары киби сарарып къалгъан.

— Сув бар, аркъадашлар!— деди Николай Васильевич.— Эм озен сувы дегиль, буз киби салкъын, буллюр киби темиз чокъракъ сувы! Эвельден бу тогъайлар суварылгъан ер экен. Чокъракънынъ сувы кесильген сонъ, тогъайнынъ юкъарысындаки арыкъ да таш-топракънен комюлип къалгъан. Геологларымыз бу чокъракънынъ агъызыны таптылар, онынъ сув козьлери темизленди. Шимди ондан бир къач билек къалынлыгъында сув фышкъыра. Ишчилер эски арыкъларны темизлемеге башладылар. Бир къач куньлерден сув бу тогъайларгъа гъайрыдан джан береджек.

Суаль бере башладылар. Яшларны зиядесинен ше-

эрнинъ келеджеги акъкъында айры тафсилятлар меракъландырды, эслилерни исе, эсасен, эв къуруджылыгъы къызыштырды. Борис, аркъадашларынен къулакълашкъандан сонъ:

— Мына биз,— о Серверинен Адильни косьтерди,— ве устамыз Андрей Палыч, джемаатчасына бир эв къурмакъ истеймиз. Эгер лётчиклик дердинден вазкечсе, Амет де бизге къошулыр. Сиз бу меселеге насыл бакъасынъыз?— деб сорады.

Николай Васильевич ийлекярлыкънен кулюмсиреп:

— Негедир азырланасынъ амма, алла бильсин, мерамынъны анълап оламайым,— деди.— Къурунъыз, ич олмадым ятакъханеде бир къач ер бошалыр.

Эльбет, яшлардан эр бирининъ озюндже бир азырлыгъы бар: Адиль койдеки къыз къардашы Муаббетнен анасыны мында кочюреджек; Борис Андижан пединститутыны битиреяткъан севимли къызына эвленип, оны мында аладжакъ; Сервер тувгъанларыны ве Айшени тапып, оларнен Къайракъташта яшайджакъ...

Саша еринден турып:

— Комсомол топлашувынынъ къарарыны окъумакъ ичюн сёз Борис Речевскийге бериле! – деп илян этти.

Борис, бойынынъ юксеклигине бакъмадан, дут терегининъ кенарындаки тёпечикке чыкъты ве трубадан багъыртыр киби, къалын давушнен окъуды:

— «Биз, республикамызнынъ чешит район ве областларындан мында топлангъан яшлар, Къайракъташны абадан шеэрге чевирюв акъкъында партия ве укюметимизнинъ къарарыны чин гонъюльден тебриклеерек, даимий суретте нефть оджакъларында къалмагъа, кучь ве гъайретимизни бу янъы шеэрни къурмагъа, топракъ теренликлериндеки юз миллионларнен тонна «къара алтынны» ер устюне чыкъарып, ана юртумызнынъ нефть анбарына тёкмеге сёз беремиз. Биз, Фергъана водиси комсомолларыны ве яшларыны Къайракъташкъа чагъырамыз; келинъиз, аркъадашлар, бизге къошулынъыз! Мында эр сой мутехассыслар керек. Элинъизде усталыгъынъыз олмаса да келинъиз, мында зенаат саиби олурсынъыз! Келинъиз, сизлер де совет нефтьчиси деген шанлы адны ташымагъа мунасип адамлар олунъыз!

Къайракъташ комсомоллары ве яшлары илериде

нефтьчилернинъ раатлыкъ меркези оладжакъ медениет паркынынъ къуруджылыгъыны озь шефликлерине алалар. Эр бир яш шофер, экскаваторджы, бульдозерджи, скреперджи ве башкъа мутехассыслар кучь ва эмеклерини къувана-къувана парк къуруджылыгъына бермеге азырлар».

Борис бир ан сусып, топлангъанларнынъ дикъкъатыны озюне джельп этти. Сонъ, давушыны бираз даа котерип, сёзлерини дане-дане айырып, джошкъунлыкънен девам этти:

— «Бурав устасы Промкиннинъ бригада азалары йигирми учюнджи нефть къуюсыны вакъытындан эвель буравлагъанлары ичюн аладжакъ етмиш учь бинъ рубле мукяфатны, озьлерининъ бириндЖи взносы оларакъ, элял олсун! деп, парк къуруджылыгъына багъышлайлар...»

Чокъ йыллардан берли сес-седа эшитильмеген тогъайда, янъыдан яшайыш келеяткъанындан хабер берип, гурьдели алгъышлар янъгъырады.

5

Сархошлыкъ бейутлигинден янъы айынабашлагъан Селим, козьлерини ачмай тура башыны тебретти. Башы юзьлерДже инелернен санчылгъан киби агъырды. Кене юкъугъа далды.

Селим экинджи кере козьлерини ачкъанда, куньдюз саат беш къарарлары эди. Раатлыкъ куню олгъанына бакъмадан, оданынъ ичи чым-чырт эди. О бель устюне котерилип, аякъларыны кроватьтан ашагъы салындырды. Шимди онынъ бирден-бир арзусы башыны «тюзетмек», эди. Лякин къайда барсын, дердини кимге анълатсын, «юз граммгъа» кимден тиленсин! Шишмандан-мы? Пара дегиль, кесильген тырнагъыны да бермез. Козюне бакъсанъ — козь кирасы истеген, джаным десенъ — джанынъ чыкъсын деген бир эрифтир. Айрапетов башкъа, джан-гоньюль адамы, лякин тюневин онынъ айлыгъыны ичтилер, онынъ джебине де суме тюшти. Даа ким бар? Бербер Алими? Къамбыры къурсун, «эски борджларынъы тёле» дер...

Селим тумбочка устюндеки кепкасына узанды. Бакъса, кепкасы тюбюнде дёрт букленген бир кягъыт ята.

Селим кягъытны элине алып, козьлерине кетирди. Оны бир ве бир даа окъуды. Учюнджи кересинде, озь козьлерине ышанамайып, къулакъларынен де эшитмек ичюн, багъырып окъуды:

«Серж! Мектюплеринъни алдым. Бу вакъыткъадже недживап бермегениме тарсыкъма, севгинъни денъемек истедим. Сенден он бириндджи мектюпни алгъан сонъ, севмеген адам бойле бир инатлыкънен мектюп устюнде мектюп язмаз эди, деп тюшюндим.

Сенинънен козьме-козь корюшмек ве сырдашмакъ ичюн бугунь саба ятакъханеге бардым. Сен юкълай эдинъ. Ергъундыр, юкъусыны бозмайым, деп, санъа бу мектюпни язып къалдырдым. Акъшам устю мени китапханеде бекле. Ким олгъанымны онда билирсинъ. Селимнен»

Селимнинъ кедери къуванчкъа айлангъан киби олды. «Не исе, юзде бирине олса да, джевап кельди,— деп джошты.— Язгъанларым зая кетмедилер. Лякин бу мектюп кимнинъ язысыдыр? Бар да анъла: «он бириндджи мектюп» дей! Кимге къач мектюп язгъанымны билем я? Яза бердим иште. Базы бирлерине бельки он беш де язгъандырым. Сонъки мектюбим Нияргъа эди. «Джевабыны» тюневин ашханада къайтарды... Анифе де язмаз: аванс меселесинден сонъ козюме айланып бакъмагъа да истемей. Почтальон къыз Катягъа язгъан мектюплерим маркасыз конвертнен кендиме къайтып кельдилер. Аптекадаки Сима лагъабымны Печорин къойгъаны-къойгъан, мектюплеримни къызларгъа окъутып куле экен... Джаным, олар чокълар, эр бирининъ озюне коре адети, къылыгъы бар... Бельки яшлардан бири шакъа эткендир? Не десенъ япарлар, козьлерине чёп олдым...»

Селим чокъ тюшюнип-ташынгъандан сонъ эр алда китапханеге бармакъ ве онда газета окъугъандан олып, беклемеге къарар берди.

Клуб бинасында ерлешкен китапханеде абунаджыларгъа китап берюв сааты эди. Рафлар янындаки китапхане хадими Эльмира абунаджылар арасындаки Селимни эслегенинен, онъа джошкъун бир тебессюмнен козь этерек:

— Кельдинъми Селим?— деп сорады.— Къыраэтханеге кир, бираз бошалайым да, мен де барырым.

Селимнинъ юреги шув этип кетти. «Кулюшинъден айланайым,— деп севинди о.— Бир саат баш ёрдым да,

мектюбнинъ Эльмирадан олгъаныны анълап оламадым. Китапханеде чалышкъан адам корюшювни даа къанди тайин эте билир. Чокъ яхшы... Умют этмеген ташынъ бар ярар дегенлери бу олмалы, кимден-кимден, лякин Эльмирадан къаршылыкъ беклемеген эдим».

О, кучючик бир залдан ибарет къыраэтханеге кирип, дивангъа отурды ве элине стол устюндеки «Крокодил»-ны алды. Козьлерини онынъ санфелери устюнде юрсетип, окъуйджакъ олса да, башына ич бир шей кирмеди, чюнки фикирлери Эльмирагъа айтаджакъ сёзлерини уйдурмакънен мешгъуль эдилер. Ниает, журналынынъ джылтыны чевирип, шарап бочкасы ичинде богъулаяткъан къырмызы бурунлы адамнынъ карикатурасыны бакъты. Тап куледжеги кельди. Лякин о кулейим деп тургъан арада, къапы янындан эшитильген таныш бир сес онынъ фикирлерини больди:

— Багъышла, Селим, бираз кечиктим, топлавщувымыз чокъкъа сурьди.

Селим сескенип кетти: онынъ къаршысындаки Нияр эди! Бир ан ичинде юрегини къоркъу, элесленюв ве къуванч сезгилери сарды. Башы айлангъан киби олды. Зарзорнен озюни эльге алып:

— Буюр Нияр, дивангъа отур...— деп янындан онъа ер берди.— Мен де даа шимди кельдим. Барайым, янъы газеталарны козьден кечирейим, дедим.

Нияр кулер козьлерини Селимге тикти:

— Демек, меннен корюшмеге дегиль де, газета окъумагъа кельдинъ, ойлеми? Мектюбимни алмадынъмы?

Ана санъа бир шей даа! Десене оны китапханеге мына бу киббар Нияр чагъырды?! Асла оладжакъ шейми! Даа тюневин...

Лякин иш бунынънен де битмеди. Ичери бири-бирининъ артындан Анифе, Катя ве башкъалары сурип кирдилер. Борис, ири козьлерини парылдатып, аралыкъ этильген къапыда къадалып къалды.

— Кельдим,— деди Анифе ачувнен.— Афу истеп язгъан мектюбинъни бириси куню алдым. Къана, къызлар арасында айт корейим, севгининъ садыкълыгъы акъкъында даа не мартавал окъуйджакъсынъ?

Селимнинг юреги ялыгъа ташлангъан балыкъ киби чапаланды, лякин агъыз ачмагъа джесарети етмеди.

— Анифе, бу Серж санъа да мектюп яздымы? — деп сёзге энди Катя къошулды.— Вай анайчыгъым, бу

эриф тек мени севедир беллеген эдим. Бакъ онъа, бол гонъюлли экен. Серж, неге сусып къалдынъ, башынъны котер де, козьлериме бакъчы: мени киногъа чагъыргъан, киноактрисаларгъа ошаткъан сен дегиль эдинъми? Тур, кечикеятырмыз, биринджи сеанскъа барып етейик.

Катя Селимнинъ билегине япышты.

— Екъ, Селимчигимни ич кимсеге бермем,— деп автостанцияда билетчи чалышкъан пацти буруп къыз куле-куле онынъ экинджи тирсегинден тутты.— Мен оны, о да меним дир. Инанмасанъыз, манъа язгван мектюбинден бир бейитчик окъуйым.— О сумкасындан уфакъ бир кягъыт чыкъарып, багъыра чагъыра окъуды:

...Тереклерде кестане, тёкюлир дане-дане,
Дюнья толу дюльбер олса, аладжагъым бир дане.

Эшиттинъизми? Дюльберлерден аякъ басмагъа ер къалмаса биле, онынъ аладжагъы тек мен экеним. Селим, айт джаным, бу бейитни сен яздынъ дегильми?

— Сенинъки о бейитми,— деп кульмектен козьлери яшлангъан экинджи бир къыз элиндеки кягъытны ачты.— Мына, буны да динъленъиз:

...Бардым ярем багъчасына, гуль далында гуль битер,
Халкънынъ беш-он яры олса, манъа бир дане етер.

Коресизми, бутюн къызларнынъ арасындан бир данесини сайлагъан, о да мен экеним. Ойлеми Селим? Къана клуб огюнде манъа айткъан сёзлеринъни мында да текрарлачы!

Къызлар кульгиден тыйылып-тыйылып къалдылар. Тек бир Анифе кульмеди. Селимнинъ масхаралыкълары айтылгъан сайын, онынъ чырайы сытылды, кейфи даа зияде бозулды. Селимнинъ вазиети да агъыр эди. О, башыны аякълары арасына салындыргъан ве чаресизлигинден терге пишкен алда, козь къуйыгъындан къапыдаки Бориске бакъып алды. О да богъула-богъула кульмекте эди. Селим бирден дивандан атылып турды да, сыптырылып къачмакъ истеди. Лякин къызлар онынъ якъасыны бошамадылар...

Кульки-шамата энъ юксек дереджесине етеяткъанда, ичери бир къолтукъ китапнен Саша кирип къалды. Селимнинъ башына къузгъунлар киби япырылгъан

къызларны корьгенинен, айретте къалып, Бориске ай-ланды:

— Бу насыл шейдир?

— «Ахлякъ концерти!» - деди Борис.— Селим бу къызларнынъ эписине юрегини ышандыргъан. Меним олар, бу бичаре юрекни пай эталмай, озь аралары чок келешелер.

— Сенинъ мерафетинъдир,— деп ачувланды Саша. Балалыгъынъ кечмеди кетти.— О, къызларгъа таба барып:— Олды, олды энди! — деп багъырды.— Къана, скемлелерге отурынъыз да, меселени эмин-эркин музакере этейик. Селим, сен де отур...

Лакъырды чокъкъа сурьди. Ичеридекилер ялынъыз саат он къарарларында дагъылыштылар. Китапханеджи къыз пенджерелерни орьтмек ве столлар устюндеки газета ве журналларны джыйыштырмакъ ичюн бираздан залгъа кирди. Бакъса, бир озьлери къалгъан Ниярнен Селим тынч-муаббет лакъырды этмектелер.

— Эльмира, сен китапханенинъ къапатаджакъ оласынъ гъалиба, — деп Нияр аякъкъа турды. – Бизге де вакъыт. Селим, замет олмаса мени эвимизге озгъар.

— Озгъарайым да,— деди Селим...

Шу геджеси Селим сабагъадже юкълап оламады. Тюшюндикче озь-озюнден утанды. Сабагъа якъын юкъугъа кетейим дегенде, озюни эшилеяткъан къоркъунч бир учурымнынъ кенарында корьди. Юкъусындан абдырап уянды.

Нияр да чокъ чекишти. Азбар къапыда Селимнен сагълыкълашкъан сонъ, даа баягъы вакъыт о кеткен тарафкъа бакъып къалды. Селимнинъ бирден агъырлашып къалмасы ве башыны эгип акъырын-акъырын кетмеси, онынъ юрегини ынджытты. Нияр, омюрини бош-бошына ве джемаат зарарына кечирген бу яшны энъ кескин кулькюге алмакъ ве оны къызлар ортасында масхара этмек ичюн куньдюзи Бориснинъ къурунтысына авесликнен къошулса да, клубдаки лакъырдыдан ве хусусан онынънен сагълыкълашкъан сонъ, озюни недедир къабаатлы ис этти.

Нияр кедерли дуйгъуларынен озь одасына келип кирди. Лякин тёшекке кирген сонъ да, Селимнинъ махзун чырайы козю огюнден кетмеди. Бу адамнынъ яхшы тарафларыны тапмагъа, аз бучукъ олса да оны акъламагъа себеп арады. Селимнинъ табиатыны, къы-

чыкъларыны, аркъадашларына ве ишке мунасебетини хаялындан кечирди. Лякин юрекке теселля бериджи бир шей тапамады. «Озю къабаатлы,— деп кестирдии Нияр.— Ирадесиз инсан. Ички онынъ ирадесини, табиатыны кемирип, намусыны, эдебини токъаллаштырып ташлагъан. Омюрден ич бир шей кутьмеген, ич бир макъсаткъа ымтылмагъан ве зая кетмекте олгъан куньлерини «сефа» деп бильген бу адамынъ ярыны не олур? Десене Селим шеффаф истикъбалимизнинъ бугуньден азырлангъан печелидир?.. Я сен, комсомолка аркъадаш, бу печельни фелякет танкъыны ичинден чекип алмакъ ичюн онъа ярдым элинъни узаттынъмы? Догъру, онынъ яман арекетлери ве чиркин къылыкълары сенде нефрет догъурды, ондан джийрене башладынъ. Лякин бундан не файда? Бу киби печеллер озь башларында къалсалар, тамыр пекиштирип, тазе фышкъын атып, янъы-янъы филислар чыкъар мазлармы? Сен, эр бир печельнинъ догъру ёлгъа чекильмеси, адам этильмеси, коммунизм огърундаки къазанчлардан бири олгъаныны бильмейсинъми? Баштан-аякъ сазлыкъкъа баткъан бу адамнынъ тенинде, эльбет де, темиз ери де бардыр. Шу темиз еринден тутайым да, оны сазлыкътан чыкъарайым демединъ. Сен оны ялынъыз яманлыкъ тортасы деп бильдинъ. Энди азапланасынъмы?.. Онынъ яшлыгъы — шимдилик онынъ байлыгъыдыр. Омюр ёлуны даа кечип кетмеди, артына айланып бакъмагъа, туткъан ёлундан кесенкес бурулмагъа вакъыты бар. Я даа? Ямансызлыгъымы? Бу да осал шей дегильдир...»

Алтынджы баб

БАШЫНЪА КЕЛЬСЕ—БАШМАКЪЧЫ ОЛУРСЫНЪ

I

Шувулдап ягъмур ягъа. Сим-сия кесильген кок юзюнинъ булутлары ерге саркъкъанлар. Зиндан къаранлыкъ. Козь-козьни корьмей.

Ятакъханенинъ огюне машина келип токъталды. Онынъ бортындан секирип тюшкен Сервер, резина чызмаларынен шинген балчыкъны ёгъурып, софагъа чапып кирди. Ягъмурлыгъыны, мешин фуражкасыны чыкъарып, бетиндеки ягъмур тамчыларыны сильди ве экинджи къаткъа чапып чыкъты.

Аркъадашлары терен юкъуда эдилер. Сервер аякъ уджларына басып, кроватына кельди ве союнмагъа башлады. О, чокъ ёргъун эди. Комсомол секретарьлары-рынынъ саба саат докъузда башлагъан район мушавереси акъшам саат секизгедже девам этти. Нефть оджакъларында, санайы ишханелеринде ве колхозларда социалистик ярышнынъ кетишатына екюн чекильди. Онда район партия комитетининъ секретары сёзге чыкъаракъ, Къайракъташ комсомол тешкилятынынъ ишини ве хусусан Адильнинъ бригадасыны мисаль этип кетирди, комсомол секретарьларыны олардан орьнек алмагъа чагъырды.

Сервер ёргъун олса да, гонъюли гъает шад ве джошкъун эди. Эгер мына шимди аркъадашларындан бирдебири айыкъ олса эди, о оныньнен бирге ян-янаша отурып, тесуратларыны айтыр, япыладжакъ ишлерни икяе этер ве гонъюлини бошатыр эди...

Инсанда ойле бир рушенлик саатлары ола ки, мытлакъа бирлеринен корюшмек, дертлешмек, юрек джокъунлыгъыны аркъадашынънен пайлашмакъ ичюн озюнъде буюк бир рухий истек сезесинъ. Сервер де бу вазиетте эди. Гедженинъ кеч маали олгъанына бакъмадан, о «йиберильмеген мектюплер» дефтерини чыкъарды, элине къалем алды... шу ан севимли Айшесининъ къар киби акъ ве темиз юзю козьлери огюне кельди, чокъракъ сувларынынъ тыныкъ аэнкини анъдыргъан шырын давушы къулакъларында чынълады.

«— Айшем — мормелевшем,— деп башлады о.

Мында келип тюшкеним алты ай олды. Бу аз бир вакъыт ичинде Къайракъташта ойле бир деньишмелер олды ки, оларны къалемнен тасвирлемек биле къыйын. Сен Къайракъташнынъ географиясыны баягъы огренгендирсинъ, чюнки бундан эвельки мектюплеримнинъ эр биринде оны анъып турдым. Келеджекте нефть оджакъларынынъ меркези оладжакъ бу кенъ мейданлыкъта янъыдан отузгъа якъын эки къатлы эв япылды. Темеллери къойылгъан ве куньден-куньге котерильмекте олгъан биналарнынъ сайысы бундан да чокътыр. Раатлыкъ куньлери меркезий сокъакълар рыкъма-рыкъ адамгъа тола. Борюкъышлакъ да сыфатыны денъиштирди, онынъ ялынъыз ады къалды десем де янъылмам. Комсомол тешкилятынынъ ташеббюсинен яшлар сазлыкъкъа уджюм эттилер, къамышларны тер-тегиз къыркъып чыкътылар.

Шимди онда чешит джанаварларнынъ «концерти» дегиль
де, канава къазыджы машиналарнынъ давушы янъгъы-
рай.

Я къавракъ тогъайлыкъны айтмайсынъмы? Онда сув
кельди — янъы яшайыш башлады. Юзьге якъын нефть-
чи аилеси девлетнинъ ярдымынен эв къурмакъталар. Озь
эвлерине киргенлер де бар. Азбарларыны къазалар, те-
рек ве юзюм чубукъларыны отурталар. Бир къач адам
олгъан биз де бу ишке тутундыкъ. Андрей Палыч да биз-
нен. Тезден танышмакъ ве къавушмакъ къысмет олсун,
эвимиз къурулаятыр! Тогъайлыкъкъа электрик теллери
тартылды, тезден газ бериледжек...

Къайраткъашнынъ адамлары да деньшие. Акъыкъа-
тен, эр шей шаранткъа ве муитке багълы экен. Бир ва-
кътлары мен Аркадий Гайдарнынъ он еди яшында
полк командири олгъаныны, Щорснынъ исе йигирми
дёрт яшында дивизиягъа командирлик эткенини окъуп,
дженкнинъ бу легендар командирлерине джан-юректен
сукъланып эдим. Шимдики адамларымыз даа тез, эм
бирлей-экилей дегиль, номайлыкънен осьлер. Бизим
Адиль, даа йигирми экини толдурмаса да ноябрь айы
башларында имтиан берип, бурав устасы унваныны
алды. Биз онынънен гъурурланамыз. Андрей Палыч
бригададан кетти, оны эксплуатация участкасынынъ на-
чальниги оларакъ тайин эттилер Шакъаджы Борис бу-
равджы дереджесине котерильди. Мен де артта къалма-
дым; верхонвойлыкътан буравджынынъ ярдымджысы
вазифесине алмаштым. Демек, бир басамакъ даа осьтим.

Анием, биринджи сентябрьден мында эки мектеп
ачылды: балалар ичюн иптидаи мектеп ве нефтьчи яш-
лар ичюн акъшам мектеби. Акъшамлары одамыз чым-
чырт кесиле, яшларнынъ эписи мектепке кете. Биз Се-
лимнен ялынъыз башымызда къаламыз. Селим акъкъын-
да эки сёз: ичкиджиликни ташлап, нефис эдебияткъа
урунды, гедже куньдюз окъуй. Къызларгъа да саташ-
май. Бориснинъ ахлякъ «концерти» бираз къаба олып
чыкъса да, китапханедеки лакъырды Селимге тесир эт-
мей къалмады. Ниярнен Зарифе енге оны «шефликке»
алдылар.

Экинджи бир янъылыкъ даа: Зарифе енгенинъ ерине
ятакъханемизге бир рус къадыны кельди. Акъайы фронт-
та ольген. Яп-яш эки баласы бар. Биз, элимизден кель-
генине коре, онъа ярдым этемиз. Лякин бизден зияде

Айрапетов тырыша. Бу адамда худжур бир денъишме олды: башы-аягъынен бу аилеге багъланды. Не тапса балаларгъа алып келе. Иштен бош вакъытларыны (бригададан кетти, фурунда арабаджы чалыша) ятакъханеге келип, бу къадынгъа сув ташый, собаларны агъач яра, онынъ эвде къалгъан балаларына козь-къулакъ ола. Бойле мусбет алларны онда эвельден сарафламагъан эдим. Бакъайыкъ, сонъу не олур.

Даа шимдичик комсомол секретарларынынъ район мушавересинден къайттым. Хайырлая билесинъ: кечен чаршембе куню мени Къайракъташ комсомол тешкилятынынъ секретары оларакъ сайладылар. Саша Кудрявцев бу йыл девлет имтианлары береджегинден, секретарьлыкътан бошамаларыны риджа этти. Нияр акъшам мектебининъ докъузынджы сыныфында окъуй. Илериде университетке кирмекни хаяллана. Тирнекли ве акъыллы къыз, илле мурадына ирер. Лякин мени башкъа бир меселе азаплай: бу къызнынъ юреги гъалиба манъа янтайды. Не япмалы? Мен онъа сени севгенимни, сени беклегенимни айткъанымдан, бойле бир шейнинъ ола бильмеси акъылыма кельмеген эди. Элеслеимеге башладым, чюнки юреги алевленип кетсе, оны сёндирмек де зор олур...

Селим ятакъханенинъ къызыл кошесиндеки стол устюне буюк бир табакъ кягъыт джайдырып, онынъ уджларыны кнопканен бегитти. Кягъытнынъ юкъары башында ренкли къарандашларнен «Кирпи» сёзюни язды; онынъ тюбюнде, козьлерини йылтыраткъан ве сиври ишилерини ырджайтып тургъан тикенли кирпининъ ресмини япты. Къызыл къалемнен ян-янаша эки чызыкъ сызып, онынъ ичине: «Къайракъташ нефтьчилери умумий ятакъханесининъ сатирик органы» сёзлерини язды. Бундан сонъ коридордаки тахта къутучыкътан бир авуч томарлангъан кягъыт парчаларыны чыкъарып, оларны бирме-бир стол устюне дестелеп къойды ве энъ устюткини элине алып, козьден кечирди. «Дамсыз къавуннынъ урлугъы чокъ олур» серлевалы бу хаберде, чалкъа тюшкен яткъан Шишманнынъ каррикатурасы ясалгъан. «Хур-хур одаман» адландырылгъан Шишманнынъ агъызындан шу сёзлер чыкъа: «Огюз олса мойса эр дайим таныклыр», «Аркъама юк, бойнума хамут не керек я?»,

«Алла берсин, афтада-алты базар, бир байрам олсун».

Селим мемнюниетнен кулюмсиреп, экинджи столда дерс азырламакъта олгъан Серверге бакъты.

— Яхшы, чокъ яхшы, просто поэзия!

— Неге къуванасынъ?

— Газетамызгъа дызман бир материал тюшти. Шишманнынъ тенбеллиги акъкъында. Ресимини корьсенъ, кульмектен ичеклеринъ узюлир.

— Эскирмедими? — деп сорады Сервер.— Шишман ударниклер сырасына киреятыр.

— Къара къышта тазе хияр!— деп къызышты Селим.— Ондан ударник олурмы? Валлаи, чаресини тапса бутюн ударниклерни ялмап ютар.

— Достлугъынъыз бозулдымы?

— Шу эрифтен гонъюлим къайтты. Къальбини сакълап туткъан адамгъа ошай. Топлашувларда эр кестен эвель «урра» къычырса да, топлашувдан сонъ: «Къаравул, гедже-куньдюз ишлетип, еди теримизни сыдыралар», деп яйгъара къопара.

«Бутюн Къайракъташта юрек сырдашы, эш-досту олмагъан бу Шишман, акъикъатен, насыл бир адамдыр? — деп тюшюнди Сервер.— Козьге кирмек, достлукъ къазанмакъ ичюн тилинден бал тамызса да, яшлар ондан четлешмеге тырышалар. Селим биле ондан вазкечкен. Тили юрегинен бир кельмесе керек. Къой териси кийген къашкъыр олмасын...»

Селим экинджи кягъыткъа узанды. Лякин оны козьлерине кетиргенинен, юзюндеки джошкъунлыкъ бир ан ичинде кедерге айланды, ийлекярлыкънен кульген козьлери сёнген киби олдылар: «Джумерт юрекли йигит» сёзлери астында балабан бир юрекнинъ ресими япылып, устюнде беш къызнынъ ады язылгъан.

— Онъмазлар мени де унутмагъанлар,— деп курсюнди о ве дестеден учюнджи кягъытны алды: дев киби мазалы эки адамнен пармакъ бойлу бир яш сурюне-абына ёл бою кетмектелер. Язы: «Аджеба бу къадедешлер къайсы бир арыкъкъа барып юварлапырлар?»

Селим асабийликнен дудакъларыны тишледи ве, истер-истемез, кене кягъыт дестесине узанды. «Къайракъташ тиленджиси» серлевалы бу хаберде, ёл ягъасында чёккен ве «баш агъырсына юз граммлыкъ хайыр» истеген тиленджининъ каррикатурасы япылгъан. Онынъ тю-

бюне: «Бу тиленджининъ ады недир?» деп, балабан су-аль ишарети къоюлгъан.

— Ким олсун, эльбет де Селимдир!— деп къычыр-ды о.— Зампара да мен, ичкиджи де мен, тиленджи де. Екъ, бу джинасир «Кирпи» меним элимден келеджек шейге ошамай. Япамайджагъым!

Сервер кулюмсиреп алды.

— Ана санъа бир шей даа! Озюмни эльге алмагъа истейим, манъа иш беринъиз деп, комсомол тешкилятына мураджаат эткен сен дегиль эдинъми?

Селим онынъ янына барды.

— Сервер, дост, насыл этейим де, мына бу эллеримнен газетада озь карикатурамны япайым? Бунъа кимнинъ эли барыр? Эм бир дане олса не исе, материалларнынъ докъсан докъуз проценти меним акъкъымда да!

— Язгъанлары догърумы?

— Догъру амма, бираз кечиккенлер. Мен эр алда...

— Тенкъидтан къоркъасынъмы?

— Тенкъидтан къоркъмайым амма...

— Къоркъмасанъ аммалап отурма, газетаны чыкъар. Керек олса озюнъни де аджыма. Кулюнчли олсун, акъылда тут, кульги инсанны догъру ёлгъа чеккен васталардан биридир.

Селим башыны эгип, элине къалемини алды... Ичери Зарифе енге кирип къалды. Чалыкъ козьлеринен газетаны бакъып чыкъкъан сонъ:

— Вай анайчыгъым, ракъыгъа пара истеп юрген бу бешарет ким экен?— деп къакъылдап кульди.

— Ким олсун, меним,— деди Селим.

— Олян, буны асалет озюнъни кульдирмек ичюн япасынъмы?

— Кульсинлер!— деди Селим ве къалемини столгъа ташлап, Зарифе енгеге айланды.— Акъылда тутынъыз: кульги де инсанны догъру ёлгъа чеккен васталардан биридир. Озь-озюни тенкъид дегенлери мына будыр!

— Айса, сархошланып кровать тюбюнде къуекъаныпънны да суретке ал.— Зарифе енге Серверге бурулды.— Огълум, мен сени араштырып кельдим. Мына, бу телеграмма санъадыр.

Сервер бир джаннен аякъкъа турып, телеграмманы алды, оны алел-аджеле козьден кечирди.

— Кене хабер ёкъ...— Телеграмманы столгъа ташлап, къайгъылы бир алда ерине отурды.

Бу, Самаркъандтан берген докъуз телеграммасындан энъ сонъкисине кельген джевап эди. Эвельден алынгъан джевапларда да Ташкент алий окъув юртлары Къуртбединова адлы къыз оларда окъумагъаныны бильдирген эдилер.

Меселеден хабери олгъан Зарифе енге Серверининъ гонъюлини алмагъа тырышып:

— Умюдинъни кесме, огълум, бир кунь ола къуванчлы хабер де аларсынъ, — деди. - Олюлерден хабер кельмез, джанлы адам мытлакъа табылар...

2

Фундаменталь китапханенинъ салмакълы къапысы акъырын-акъырын ачылып, коридоргъа узун бойлу, тегиз эндамлы, эки орьме сачы тобукъларына саркъкъан бир къыз чыкъты. Акъ шалиден костюм кийген бу къыз, сол элининъ къолтугъына китапларыны къыстыргъан, сагъ тарафында исе эль ерине енъи салынып тюшкен.

Бир къач сание ден китапханенинъ къаршысындаки канцеляриянынъ къапысы да ачылды. Ондан тос-томалакъ ве лякин чалыкъ ве арекетчен бир къыз чыкъты. О, узун сачлы къызгъа мураджаат этерек:

— Айше, азырсынъмы?— деп сорады.

— Азырым, Зухра, саат еди олаятыр, кетейик, эвде раатсызланадырлар.

— Валлаа, бу Шапат апанен Мамарасул ака сени озь эвлядларындан зияде севелер. Эль баласына тап бу къадар багъланмакъ оладыр да. Я барып да эрге чыкъсанъ, олар сенсиз не япарлар? Сенинъ пешинъден кетмезлерми?

— Кетселер не олгъан? Илериде оларнынъ къартлыгъыны темин этип олсам, озюмни дюньяда энъ бахтлы адамлардан бири санар эдим.

Олар экинджи къаттан тюшип, Ташкентнинъ Карл Маркс сокъагъына чыкътылар ве автобус токътагъан ерге догърулдылар.

— Бу секретарьлыкъ иши къуруп къалгъайды,— деди Зухра.— Саба саат докъузда ишке чыкъып, акъшам едиде бошайсынъ, кене де олса ишинъ битмей. Валлаа, кунь ярыгъы корьмейим. Гезмеге, доланмагъа, корюшмеге вакъыт къалмай. Куньдюзлери ишни

къолайладым деген арада, бир къучакъ кягъыт даа алып келелер: окъу, мундериджелерине коре папкаларгъа тикип къой, къаршылыкъ яз, джевап сорат. Б, иштен шу дередже тёнълюльдим ки, элимден кельсе дюньяда кягъыт деген кягъыт къалдырмаз эдим. Энди справка бюросы да мен олдым. Бири къызыны сората, экинджиси огълуны, учюнджиси эрини, дёртюнджиси севгилисини... Даа якъынларда элиме, худжур бир телеграмма тюшти. Кимдир, бириси: «Айшат Къуртбединова сизде окъумаймы?» деп сорага. «Береджек къуванчлы джевабынъыз ичюн сизге куньэвельден тешеккюрлеримни бильдирем», деп яза. Не къадар незакет! Лякин Университетте окъумагъан Къуртбединованы къайдан тапайым да, онъа «къуванчлы хабер» берейим?

Айше токъталды.

— Телеграмма кимден эди?

— Къулакъ асмадым. Ады Сарвар эди.

— Сервер?! Сервер дединьми? Я фамилиясы?

Зухра хатырламагъа зорлашын, къашларыны къысты.

— Не эди шу?.. Бакъ сен, тилим уджында тура да, хатырлап олмайым. Узбек фамилиясы...

— Арсланов дегильми?

— Э-э, Арсланов. Я сен оны къайдан билесинь?

Айшенинъ къолтугъындаки китаплар къалдырым устюне тюштилер. Эсини джойгъан киби олды. Диваргъа ясланып, козьлерини юмды.

— Айше, джанаджан, санъа не олды? — Зухра Айшени эки элинен къучакълады. – Вай, чырайынъ апакъ кесильди де! Аджеле ярдымгъа хабер этейимми?

Айшенинъ козьлеринде алкъалангъан козь яш тамчылары мор бенекли янакъларындан дане-дане тыгъырып, ерге тамдылар. О, ава етмегендай, тыйкъла-тыйкъла нефес алды.

— Айше, достчыгъым, ничюн тап бу къадар тесирлендинь? Екъсам бу Арсланов ве Къуртбединова дегенлери танышларынъмы?

— Къуртбединова меним, -- деди Айше. -- Баба фамилиям...

— Я Афатова?

-- Афат лагъабыны манъа дагъда берген эдилер. Документлерим дженк вакъытында джоюлгъанындан, сонъундан озь фамилияма кечемедим. Бойледже арбий

...лабым фамилия олып къалды. Зухра, телеграмма къайдан эди?

— Бильмейим, джанаджан, о джевапли телеграмма олгъанындан, кери адресине дикъкъат этмедим.

Айше аркъасыны дивардан алып:

— Юр достчыгъым, кери къайтайыкъ, телеграмманы озь козюмнен корьмек истейим,— деди.

Биз о сой телеграммаларны папкада къалдырмаймыз. Языкъ, бильген олсам сакълар эдим.

Олар автобускъа минип, Эски Джува тарафына ёнедилер. Айше бутюн багъырыны къаплагъан къуванчына берилип, ёлнынъ ахырына къадар агъызыны ачмады, эп Серверни хаялланды. О, Сервернинъ дженкten сагъ-селямет къайткъаныны ве Орта Асия республикаларындан биринде экенини биле эди. Буны о Москвадан сорагъып бильди. Бойле бир хаберден сонъ Айше Орта Асия республикалары военкоматларына мураджаат этерек, Сервернинъ адресини бильмеге тырышты, лякин тапыштырамады. Демек, Сервер де оны араштыра экен. Я о Айшенинъ Ташкентте, университетте экенини кимден бильди? Ничюн озю сурип кельмеди?

Айше бу шюпнеджелерден мени къуль олгъан арада автобус тар бир сокъакънынъ башына келип токътады. Олар тюштилер. Зухра озюни къабаатлы сайгъанындан, бутюн ёл бою лакырды ачмагъа, Сервернинъ ким олгъаныны сорамагъа джесарет этмеди. Энди эль тутушып сагълыкълашув вакъыты кельгенде:

— Афу эт мени, Айше,— деди,— бильмедим, ма[illegible] сорып, телеграмманы йыртып ташладым...

Бу вакъыткъадже Айшенинъ юрегинде толкъунлангъан ве тышкъа атылып чыкъмагъа имкян арагъан сынъырсыз къуванчы, бирден онынъ юзюнде парылдады: эля козьлери йылтырады, бетинде шырныкълы тебессюм ойнады ве о, ич бир себебсиз, шадлыкънен кульди.

— Зухра, тувгъанчыгъым, сен бу хаберинен манъа омюримнинъ баарь куньлерини, баарь къуванчыны, илк севгимнинъ бахтыны къайтардынъ. Бу козь айдын хаберинен мени янъыдан дюньягъа кетирдинъ, бахт йылдызы тюбюнде догъгъанлардан бири эттинъ. Сен мени анълайсынъмы, джан достчыгъым?

Сёзге пек къытмыр олгъан Айше бу кересинде эп

Энджанланып, къуванчыны сёзнен ифаде этмеге тырышты. Чокъ сёйледи, лякин юрек къуванчыны толусынен тёкип оламады. Нихает, Зухрагъа эгильди, оны къучакълап опьмек истеди... къолтугъына китапларыны къысып алгъан бирден-бир эли буньа имкян бермеди. О, башыны Зухранынъ кокюсине даяды ве юректен къопкъан бир давушнен:

— Сагъ ол, Зухра, къувандырдынъ... — деди. — Козь айдын хабери ичюн афу дегиль де, магъарич талап эт. Айды, магъаричи де олур, зияфети де. Геджелер хайыр...

Экиси эки тарафкъа кеттилер. Айше юксек топракъ дивар арасында сыкъыльып къалгъан сыныкъ бир къапы алдында токътады ве оны омузынен итеп ачты. Электрик ышыгъынен айдынлатылгъан азбаргъа кирди. Къыш акъшамы олгъанына бакъмадан, азбардаки сет устюнде чай ичкен къарт бир адамнен къартанай, оларнынъ аякъ давушларыны эшиткенлеринен, эллериндеки пиялаларыны ташлап, къапыгъа чевирильдилер.

— Кельдинъми, къызым? — деди къартанай.

— Кельдим, ойе, — деп Айше къартанайнынъ янына чапып барды, къолтугъындаки китапларыны сетке ташлап, тек элинен онынъ белине сарылды, козьлеринден, бурюшик бетинден, дудакъларындан опьти. Ундан сонъ китапларыны топлап, эв ичине кирип кетти.

Айшенинъ шадлыгъына айретленген къартлар бир-бирине бакъып, индемей къалдылар. Арадан бир къач дакъикъа кечти. Къартларнынъ сабырлары тюкенсе де, Айше акъшам ашына чыкъмады.

Мамарасул ака къадынына козь этип, эв къапыны косьтерди. Шанат ана усулнен къапыгъа якълашып, анахтар делигинден бакъты. Айше, эвге келип кеткенлерининъ эписине «агъам» деп косьтерген ресимни бакъмакъта эди. Шанат ана къапыны аралыкъ этип,

— Къызым, аш суваныр, софрагъа буюр, — деди. — Тюрленгенсинъ, ёкъсам севинчли бир хабер алдынъмы?

Айше элиндеки ресимни косьтерип, къалтыравукъ бир давушнен:

— Мына, бу адам тапылды...— деди.

— Агъанъмы?

— Эбет, агъам тапылды,— деди Айше ве ялан айтмагъа меджбур олгъанындан, козьлерини гизледи.— Энъ севимли адамым...

— Вай къызым, шу вакъыткъадже сусып тургъанынъ да не я? — Шапат апа онынъ элине япышты.— Юр, атанъны да къувандыр. Эй, атасы, мужде азырла, къызынынъ агъасы тапылгъан

Мамарасул ака Айшенинъ янына джувурып барды.

— Козь айдынлар олсун, къызым,— деди о.— Къана, отур, айт корейим, о къаерде экен, бизге къачан келеджек?

Айше сетке отурып, аякъларыны ерге салындырды. Не айтайым, деп ойланды, онынъ къаерде экенини, къачан келеджегини мен билем я?

— Агъам мени сорап телеграмма йиберген, лякин университетте адресини язып алмагъанлар.

— Раатсызланма къызым, сорартмыз,озю де сурип келир, — деди Мамарасул ака — Ташкентке келип тюшкенинен агъаны догъру эвге алып кель. Сен къызымызсынъ, о да огълумыз олур. Бугюн маалени топлап, козь айдын тою япармыз .

— Тезден кельсе экен,— деп Шапат апа Айшеге айлянды. Къызым, Сабир Мухаммедовичлер ярын саба Къайракъташкъа коче экенлер. Къадыны Гульджиан сенинлен сагълыкълашмакъ ичюн бугунь эвимизге аякъ устю кирип чыкъты. Бельки барып-сагълыкълашырсынъ? Агъанънынъ тапылгъаныны ансанъ, ким билир насыл къуваныр эди.

Айшенинъ башында янъы бир фикир догъды. Эльбет, онынъ Ташкентте экенини ялынъыз Ниярнынъ лишитеси Осман агъа биле. Олар бирлик скверде корюшкен эдилер. Сервер онынъ мында олгъаныны итимал Осман агъадан огренгендир. Ниярнен багълашмалы, Ондан Осман агъанынъ адресини алып, Серверни соратмалы.

— Ойи, мен чокъ эгленмем,— деди Айше ве жакетини омузлары устюне ташлап, ёлгъа чыкъты.

Айше эр эки тарафы юксек топракъ диварларнен кьоралангъан сокъакъ бою кетип, салмакълы багъаналаргъа бекитильген ве кертме орнеклернен ишленген кызыл боялы бир къапынынъ янында токъталды

Къакъты. Азбар ичинден кимдир:

— Аджеле этменьиз, бараятырым,— деп темиз татар тилинде джавапланды.

Тартылып алынгъан мандалнынъ тасырдысы эшитильди. Къапы артына къадар ачылып, Айшенинъ огюнде

алчакъ бойлу, мавы комбинезонлы бир йигит пейда ол-
ды. О, суный бир незакетнен:

— Буюрынъыз, къапымыз ачыкъ, тёримиз сизинъ [illegible]-
лей,— деди.— Къонакъбайлар эвде олмагъанларындан,
сизни къабул этип алмакъ шерефи манъа къысмет [illegible].
Бойле бир тесадуфкъа гъает мемнуным. Таныш [illegible]
Амет! Керек олып къалсам, Ешиль Амет, шофёр Амет,
даа олмагъанда лётчик Амет деп сорасынъыз.— Амет
элини Айшеге узатты. Къыз сол элини берди. Амет
онынъ бу арекетине чокъ тааджиплендсе де, бу акъта ии-
демеди.— Таныш олгъанда адларыны, фамилияларыны
айта тургъанлар,— деди.

— Айше!

— Чокъ яхшы адынъ бар. Меним къартанамнынъ
ады да Айше эди. Адынънен къарт ол.

— Гульджиан апа эвдеми?

— Олар Сабир Мухаммедовичнен театрге кеттилер.
Ярын саба бириндже хоразда ёлгъа чыкъамыз.

— Сиз шофёрсинъизми?

— Шимдилик шофёр. Ташлайджакъ олып бакътым
амма, якъамны бошамайлар, сенинъ киби [illegible] бир
шофёрни къайдан тапармыз, дейлер. Мени [illegible], аэро-
портта да беклейлер: кель, истеген самолётынъны бе-
рирмиз, тек бизде иште, дейлер. Оларгъа тежрибели
лётчик керек экен. Тюневин аэропортта бардым, кесен-
кес лаф эттим. Къысмет олса...

— Бойле зенаатынъыз да бармы?

Амет эллерини кокрегинде хачлап, аякъларыны керип,
къопайчоралыкънен Айшеге бакъты.

— Догъма лётчиким! Арбий лётчик! Дженк йыллары
бир саат биле самолёттан тюшмедим. Коктеки немецлер-
ни айдаштырып юрдим. Самолётимнинъ фюзеляжында
юз элли эки йылдыз бар эди.

Айшени бу шенъ яшнынъ гъальбазлыгъы меракъ-
ландырды.

— Юз элли эки дейсинъми? — деп тааджипленген-
ден олды.— Демек, юз элли эки самолёт урып тюшир-
динъ, олейми?

— Эльбет, юз элли эки! Къуршун ашап къачып кет-
кенлерни бу эсапкъа къошмайым.

Айше озюни тутамагъанындан, къакъылдап кульди.

— Бакъ сен онъа, дженк йыллары акъранлары дал
штансыз юргенде, бу самолёт урып тюшире экен. Бельки

гачкъыен урып нешюредирсинъ? Тьфу-тьфу, назар тиймесин.

Амет агъызыны ачып къаллы. Айше исе эвдеки балаларнынъ шаматасыны эшитип, босагъадан ичери атлады. Мында о таныш олмагъан бир адамына расткельди. Отуз-отуз беш яшларында ири, къара козьлю, эсмери чырайлы арыкъ бир къадын Гульджианнынъ учь баласыны да тизлери устюне отуртып, оларгъа недир икяе эте ве эр айткъан сёзюнден сонъ озю де ве балалар да джошкъунлыкънен къакъылдап кульмекте эдилер. Къадын Айшени эслемеди. Айше бу шенъ-шерамет оюныны бираз сейир эткен сонъ, откюр бир давушнен:

— Акъшам шерифлер хайырлы олсун! — деди.

Ичеридекилер кульгини кесип, къапыгъа айландылар. Балалар:

— Айше апа кельди! Айше апа кельди!— давушларынен онынъ этеклерине келип япыштылар.

Эсмери къадын да аякъкъа турды.

— Сиз Гульджиангъа кельсенъиз керек? - деп сорады.

— Эльбет, сагълыкълашмакъ ичюн кельдим,— деди Айше, лякин олар театрге кеткенлер. Мен Къайракъташтаки бир эшнама мектюп язып къалдыражакъ эдим.

— Мен де Къайракъташлым,— деди эсмери къадын.— Ташкентте тедавий олдым. Нерваларым юфкъаргъан... Къадынлыкъ хасталыгъым да бар эди. Шимди, шукюрлер олсун, бир къарарым. Ярын мен де оларнен кетеджем... Мектюбинъизни ыштасанъыз...

— Вай джаным, не демек олсун, чокъ яхшы,— деди Айше ва Гульджианнынъ язы столы башына кечип, кучюк бир мектюп къаралады. Оны учь коше конверт шеклинде бюклеп, устюне эв ве университет адреслерини язды.

— Ниярны таныйсызмы?

— Николай Васильевичнинъ къызымы? Къайракъташта оны танымагъан адам бар я!

— Риджа этем, онъа меним селямымны бильдиринъиз эм де мына бу мектюпни беринъиз.

— Селямны кимнинъ адындан бильдирейим?— деп кулюмсиреди эсмери къадын.

— Гугюмнинъ саибинден десенъиз озю де анълар.

— Адынъыз сырмы?— деп эсмери къадын дикъкъатнен Айшенинъ юзине бакъты. Бу вакъыткъадже онынъ

бой-постуна, мучелерининъ тегизлигине, бедениninъ сагъламлыгъына, инсанны озюне эсир этиджи шырныкълы давушына сукълангъан къадын, шимди, лампа ярыгъында Айшенинъ акъ юзюндеки бичимсиз мор лекелерни эслеп, айретте къалды. Озюнде пейда олгъан менфи тесуратны гизлемге тырышаракъ, элини узатты.

— Илериде бельки бир даа корюшмек къысмет олур, баре адларымызны огренип къалайыкъ: Галина Ивановна Промкина!

— Айше Къуртбединова!

— Айше? Мен бу адны кимдендир эшиткен эдим амма... Э, биздеки Катя я да Валя киби, татарларда да Айше адына пек сыкъ раст келине, сёз башкъа бириси акъкъында кеткендир...

— Ким акъкъында экечини хатырлап оламайсынъызмы?

Галина Ивановна бираз сусып тургъан сонъ:

— Ёкъ, хатырлап оламайым, — деди. — Олмайджакъ бир шейдир де. Къулагъым эшиткен эр шейни акъылымда тутаджакъ олсамъ, юзлерен-бинълерен эминимдемишилер инсаннынъ къафа тасында сыгъармы? Сен, тувгъанчыгъым, мына неге дикъкъат эт,— деди Галина Ивановна ве Айшенинъ тирсегинден тутып, оны оданынъ кошесине чекти. - Сен корюмли бир къызсынъ. Табиат санъа дюльберлик ичюн эр шейни берген. Эгер бетинъдеки мынавы лекелер олмагъанда, сен дюльбер къызлар сырасына кечип, джаным-джаным йигитлернинъ башыны айландыра билер эдинъ.

— Галина Ивановна, мени ойле шейлер меракъландырмай.

— Токъта, больме, даа айтаджагъым бар. Дюньяда дюльбер олмагъа ынтылмагъан къадын ёкътыр, чюнки дюльберлик къадын ичюн буюк бахттыр. Чырайынъны сытма, сен де дюльбер олмакъ, севильмек, бегенильген яшынъа озюнъи севдирмек истейдирсинъ. Бу, табиий бир шейдир. Дюльберлик пешинден чапкъалагъан базы къадынлар киби санъа бет сыманьны бозмагъа ич де аджет ёкъ, чюнки сен догъма дюльберсинъ. Лякин, ничюдир бильмем, сенинъ бу дюльберлигинъ устюне леке чекильген, гузеллигинъ бозулгъан. Хасталангъандырсынъ да Севильмек истесенъ — дюльберлигинъни кери къайтарып ал.

— Мен сизни анълап оламайым.

— А-а, меракълана башладынъмы? Косметика илимине мураджаат эт, джаным. Фенде, илимде олгъаны киби, косметикада да буюк янъылыкълар бар. Сенинъ бу тамгъаларынъны, сабуннен ювгъан киби, тепме-тегиз силип алырлар. Истесенъ, энъ метинли косметикнинъ адресини берейим.

— Сагъ олунъыз, керекмей. Севимлиме мен мына бу лекелернен корюльмек истейим.

— Я бегенмесе?

— О вакъыт севимлим акъкъында мен де белли бир нетиджеге келирим.

— Насыл бир нетиджеге?

— Бу адам мени дегиль де, ялынъыз бетимни севе экен деп, ондан вазкечерим.

Галина Ивановна ири козьлерини Айшеге фырландырып, шашып къалды.

— Худжур бир къыз экенсинъ, — деди о бираз сусып тургъан сонъ. — Аят теджрибенъ ёкъ. Къыз деген шей не къадар дюльбер олса, йигитлер базарында къыйметиде о къадар юксек олур.

— Галина Ивановна, йигитлер базарына дженктен эвель чыкъып, гонъюлиме яткъан йигитни о вакъыт себирчип алгъан эдим. Башкъасына козюм ёкътыр. Биз биримизге ашыкъ-севда эдик. Дженк вакътында башыма мына бу бела кельди: эльсиз-къалдым, юзим бозулды. Севимлимнинъ бундан хабери ёкътыр, кене эвельки Айшесини корелжек оладыр. Меним, акъикъатен, гузель бет сымам бар эди. Лякин не япайым, бунъа да шукюрлер олсун, джаным сагъ къалды. Инсан ичюн энъ мунимы будыр. Севимлим самимий дост исе, мени бу алымда да бегенир. Бегенсе, оны илериде даа да бахтлы этмек ичюн сиз айткъан косметикке де барырым.

— Йигитинъ ордудан къайтмадымы?

— Къайтты, лякин даа тапышамадыкъ.

Галина Ивановна Айшени озгъарып, азбаргъа чыкъты. Машинадаки бокъчалар устюне узангъан Амет, суревли хурулдысынен азбарнынъ акъшам тынчлыгъыны бозып, кейфнен юкъламакъта эди.

Айше сагълыкълашаджакъта шенъликнен кулюмсиреп:

— Эгер куньлерден биринде косметика экимининъ адресини соратсам, сиз бунъа тааджиплерменъиз, — деди.

— Ёкъ, джаным, тааджипленмем. Бу суальнинъ манасыны мен башкъаджасына анълармым.
— Насыл?
— Асрет-асретине къавушкъан, мурадларына иришкенлер,— деп тюшюнирим.
Олар экиси де рушенликнен кульдилер. Юзюни бозулгъан Амет, недир мырылданып, экинджи тарафына бурулды.

3

Борисннинъ вахтасындаки яшлар шень-шерамет эдилер: олар бугунь саба ишке тюшкенде, гедже сменасындан эди юзь алтмыш эки метр терепликте экинджи нефть къатламына растькелингенини аньладылар.
Борис эр кунь япкъаны киби, гедже сменасында ишлеген буравджыдан насыл джынс къатламларынынъ буравлангъаныны, къую тюбюндеки буравнынъ кескинлиги не алда олгъаныны сорап бильди; вахтасынынъ азаларынен бирликте бурав кедиклерини тешкерип чыкътылар, бошалгъан болтларини пекиттилер; бир-бирине шыхлангъан демир къысымларыны майладылар, козьге чарпкъан уфакъ-тюфек нукъсанларынынъ огюни алдылар. Азырлыкъ иши биткен сонъ, Борисннинъ гурюльтили командасы янъгъырады:
— Арсланлар, ишке башланъыз!
«Арсланлар» ишке тюштилер. Борис бурав трубаларынынъ бири-бирине пекитилювини тешкерип турды, керек олгъанда тормоз башына кечти, дакъикъада бир монометр ве дриллометрге къарап, геологик - техникий нарядкъа мувафыкъ бурав режимини тертипке салды, буравланмакъта олгъан ер къатламларына коре балчыкъ шингенлигининъ теркибини бельгиледи; буравджынынъ ярдымджысы Сервер «буравнынъ юреги» сайылгъан насосларыны козетип, ишнинъ кетишатына коре оларны идаре этип турды, балчыкъ шингенлигининъ узлюксиз девир этмесини темин этеди, эндирильмекте олгъан бурав трубаларыны ильиктирди ,иш алетлерининъ муайен бир ерде тизилип къойылмасына козь-къулакъ олды; Сейтабла вышканынъ усюнде джанбазлар киби чевирилерек, Борисннинъ эр бир эмирини тантиминен беджермеге тырышты, таль системасындаки механизмлернинъ нормаль

сурете ишлемесини темииледи, кронблокны ве йиплерни майлап турды. Балчыкъ шингенлиги азырлагъан Шишман тек бир озь ишини япмакънен къалмайып, керек олгъанда Бориске ве Серверге ярдымгъа етип кельди.

Иш сырасында эди. Яшлар моторларнынъ ве роторнынъ къулакъ тындырыджы гуруюльтисине, лебёдканынъ тасырдысына, насосларнынъ пырхылдысына бакъмадан, озь аралары багъырыша, шакъалаша, базы бирлери исе йырламагъа да ынтыла эди.

Кочюрильгенден кетирильген вышканынъ астындаки бу къуюда бириндживи нефть къатламына дёрт юз отуз беш метр тереннликте растькелинген эди. Геологик-техникий наряткъа мувафыкъ нефтьнинъ учюнджи ве энъ къалын къатламы бинъ эки юз элли метр тереликте олгъаны козьде тутулгъанындан, бурав ишлери токътатылмады.

Борис буравджы вазифесине котерилювининъ биринджи кунюнден башлап, вахтасыны ог сафларгъа чыкъармагъа, бригадада бириндживликни къазанмагъа тырышмагъа, Шунынъ ичюн вахтада низам-интизамны ёлуна къойды, эр бир нефтьчининъ иш черчивесини бельгиледи. Сервер онынъ бу алидженап ынтылышларына якъындан турып ярдым этти. Эм, акъикъатен, арасы бир ай кечер-кечмез, Бориснинъ вахтасы бурав графикасыны толдурувда бириндживликни къазанды. Лякин бу бириндживи мувафакъиетлер Бориснинъ башыны айландырды ве о, мактанчакълыгъына барып, смена къабулы ве я да теслими вакътларында, башкъа вахталарнынъ буравджыларына саташа башлады.

— Сен достум, вахтанънынъ азаларына бирер дане зонтик сымарла,— дей эди о.— Эп бир графикни толдурмайсынъыз, баре ягъмургъа да сыланмасынлар.

Эй, буравджы аркъадаш! Сизге кярлы бир иш таптым: къомшу колхозгъа чипче керек экен. Планны беджермеген нефтьчилеринънинъ тюбюне беш — он данеден йымырта къоймайсынъмы?

Бундан бир къач афта эвелиси Серверлен Борис арасында шойле бир лакъырды олып кечкен эди.

— Тилинъни тый достум, биз айны шу бригаданынъ азаларымыз, деди Сервер.— Бутун сменаларнынъ яхшы чалышмаларыны эльде этмек керекмиз.

— Чалышсынлар да,— деп джеваплады Борис.— Не, бизге ишнинъ енгили тюшеми? Айны бир наряднен

ишлеймиз. Биздеки кучь оларда да бар. Тенбеллик этмесинлер...

— Олар заметлерини аямайлар. Къопайчорлана берсек бир куние ола пешимизден етерлер, бельки озьни да кечерлер. Кульме, Борис, олар бизим теджрибемизге озь акъылларынен иреллер, ишлерини тезлештирмек ичюн башкъа черелер де тюшюнип чыкъарырлар. Лякин, бунынъ ичюн вакъыт керек. Озюнь билесинь, гъайип этильген эр бир дакъикъа девлетке берильмей къалган нефть демектир. Эгер биз акъыкъий нефтьчи олсакъ, эмегимизни аямаздан, эр бир вахтанен чалышып,теджрибемизни оларнен иш башында пайлашмакъ керекмиз.

Серверининъ теклифи Борисининъ юрегине ятса керек ки, козьлери гъурур ве мемнуниетнен парылдадылар.

- Оджа олып оларгъа дерс берейик, дейсинъми?

- Ёкъ, оджа я да инструктор оларакъ дегиль, аркъадашчасына ярдым этмемиз керек. Насыл, разысынъмы?

Шу куню акъшамы Борис, Сервер ве бригаданынъ устасы Адиль вахталарына инструктор кишилерини тайин эттилер. Бу плангъа эсасланаракъ, Борисинынъ адамлары он кунь ичинде бутюн вахталарда бирер смена ишледи ве адий ишчиден башлап, вахта бураваджыларына баргъандже, бригаданынъ эр бир азасына насыл ишлемек керклигини огретти ве косьтердилер. Борис бойле инструктажлар вакъытында оларакъ тиллие сербестлик бермесе де, сменаларнынъ ахырында буравджыларнынъ джан ерине тийип ала эди:

— Иш графикангъызны юз йигирми фаиз толдурдыкъ. Бу кересинде эмегимиз эляля олсун. Энди арабангъызны озюнъиз чекинъиз, буксирге ышанманыз, ягма ёкъ. Элинъизде кучь, башынызда акъыл, юрегинъизде вниждан олса, мейдангъа тюшюнъиз: графикни юз элли фаиз толдурмакъ ичюн куреш илян этемиз! Бизнен тутушмагъа козь батырасынъызмы?

Вахта буравджылары индемедилер ве лякин олардан эр бири Борисинынъ сёзлерини къулакъларына сыргъа этип, озь черелерини коре башладылар. Арадан бир афта кечер-кечмез бригадада графикни юз йигирми фаизден эксик толдургъан вахта къалмады. Адильнинъ бригадасы клуб алдындаки урьмет тахтасына бириндже сырагъа язылды. Эски нефтьчилер ве бурав усталары Адильге ве онынъ буравджыларына урьметнен

бакъа башладылар. Адиль бригадасынынъ муваффакъиетлерине къуванаракъ, куньдюзлери къан-терге пишип нефть кедиклери, алетлери ве зарур материаллар пешинден чапып-чапкъалап юрди, геджелерини исе къую башында кечирип, гурюльти астында юкълады, гурюльтинен турды.

Бугуньки къуванчлы хабер Борисни де джоштырды. Лякин саба ишке тюшеджекте гедже сменасы буравджысынынъ мыскъылнен айткъан сёзю онынъ юрегине сапланып къалды ве о бу акъта тюшюндикче, къуванчы кедерге айлана башлады. Уйлеге якъын онынъ шадлыгъындан эсер биле къалмады. Сервер онынъ нешэсизлигини сезип:

— Борис, бурнынъ тап ерге салынгъан, онынънен ер суреджек оласынъмы? — деп сорады.

— Анавы онъмаз буравджы ойле бир тапмаджа айтты ки, манасыны асла анълап оламайым.

— Айт, манасыны бельки мен тапарым.

— «Арабанызгъа мечев ат екинъиз», — деди. Бу, не демек экен?

Сервер кульди.

— Атлары ёрулгъан арабаджылар башкъаларындан артта къалмамакъ ичюн арабаларына мечев ат еке тургъанлар. Зан этсем, буравджынынъ айтмакъ истегени мына будыр.

Бориснинъ къашлары чатылды.

— Ачыкъ айтчы шуны.

— Гедже сменасы бизни озса керек. Демек, оларнынъ артындан етмек ичюн озь «арабамызгъа» мечев ат екмек, яни бир чарелер корьмек керекмиз.

Бу сёзлер Бориске ойле бир тесир эттилер ки, о аз къалды элиндеки тормозны йибере язды.

— Асла оладжакъ шейми? Ёкъ, олардан артта къалмамыз мумкюн дегиль. Энди учь куньдир, бурав графикасыны юз элли — юз элли беш файз толдурамыз. Я олар? Юз элли ракъамыны тюшлеринде биле корьмейлер.

— Тюшлеринде корьмеселер, эслеринде корьгендирлер. Сен не билединъ, оларда менлик, бизлерни озып кечмек истеги ёкъмы?

— Истеклери олса да кечемезлер,— деди Борис, лякин давушында къаттылыкъ сезильмеди.— Бизлерни озаджакълар даа анадан догъмадылар.

Айны корьмегендже «а» деме. Шимди къарамалар ай сайын дегиль. кунь ве афта сайын догъалар. Бизни озып кечкен олсалар да тааджипленмеге аджет ёкъ, чюнки биринджи муваффакъиетлер башымызны айландырды, къопайчоралыкънен сархошландыкъ, озюмизни «оджа» санъып, башкъаларындан огренмеге тырышмадыкъ. Эр шей ола билир. Бильмей тура укюм чыкъарма. Тезден Адиль келир, ондан сорап анълармыз.

Серверинъ бойле сувукъкъанлыкънен лакъырды этмеси Борисининъ джаныны агъыртты, онынъ, кедерли тюшюнджелерини бираз даа мугъайтты. «Десене оздылар?— деп шубеленди.— Сервер къабаатлы. Онынъ лакъырдысына уйып, сырымызны башкъаларынынъ элине туттырмагъан олсакъ, бельки «мечев ат» лакъырдысы да чыкъмаз эди. Серверге коре не? Секретарь, шунынъ ичюн де бутюн бригаданынъ менфаатини куте. Валлаи, ахмакълыкъ яныи, агъырмагъан башыма явлыкъ багъладым. Баре зонтикнен йымырта меселесини озь юзюме урмаса экенлер».

Уйле авгъан мааллерде труба юклю машинанен Адиль ве Промкин кельдилер.

— Машалла йигитлер,— деди уста машинадан тюшип,— бригаданынъ шаныны тюшюрмединъиз. акенне, онын намы бутюн Къайракъташкъа джайрады Сабир Мухаммедович Ташкенттен кочьме къызыл байракъ кетиреджек олды. Тырышынъыз, байракъ биринджиде сизнинъ вышка устюнде далгъалансын.

Андрей Павлович башкъа ишке алмашса да, озюнинъ эвельки бригадасыны акъылдан чыкъармай ве учь-дёрт куньде бир яшларгъа келип-кетмесе тарыкъа эди. Онын эли астында осип етишкен Адильнен Борис де, эр кунь дегендай, оны беклей, иштен сонъ онынънен корюшмеге себеп арай ве онынъ макътавына ляйыкъ олмакъны озьлери ичюн буюк шереф саялар. Лякин бу кересинде устанынъ оплайыджы сёзлери Борисни джошгъырмады. О, Адильге чевирилип:

— Гедже сменасы графикни къач фаиз толдурды? — деп сорады.

— Юз алтмыш! — деди Адиль къуванчнен.— Гечевки бригада графикни юз элли беш фаиз толдурды. Сизге, Борис, давранмакъ керек, биринджиликтен къуйрукъта къалаятырсынъыз.

Борисниинъ сарышын чырайы ап-акъ кесильди. Лякин лакъырды бунынънен де битмеди. Сервер:

— Эшиттиинъми, дост, анадан догъмадылар деген адамларынъ бизге иш орнеги косьтергенлер,— деп онынъ алевли юрегине бензин септи.

Ачувындан патлайым деп тургъан Борис:

— Не, аркъада къалгъаныимызгъа къуванасынъмы? - деди де, опкели козьлерини Серверге фырландырды.

— Мен бригада ичюн къуванам, лякин вахтамызнынъ аркъада къалгъаны тек сени дегиль, эпимизни кедерлендире. Биз озюмизни юкселиш къырынынъ тёпесинде зан эттик, албу исе къырнынъ этегинде экенмиз.

— «Этегинде» экен,— деп ачувланды Борис. Сёйленмеге устасынъ. Айт бакъайым, артта къалмамакъ ичюн даа не япмакъ керек эди?

Бориснинъ терс къакъувы, тюшкюнлиги, табиатча сакин ве тынч Серверге биле тесир этти.

— Куреш мейданына чыкъкъан янъы батырлар козюнъни къоркъуздымы?— деп сертийди о.— Даа тюневин «мен, мен» деп агъыз патлаткъан сен дегиль эдинъми? Менлигинъ къайда къалды? Оны бугунь саба эскен «хайырсыз хабер» ели алып къачтымы? Етти энди, эрке къызлар киби мызмызлама. Сёз ялынъыз сенинъ акъкъынъда кетмей, бу меселе бутюн вахтанынъ намусына токъунгъан бир шейдир. Сен не япсанъ-яп, биз къуйрукъта къалмакъ истемеймиз.

Борис кулюмсиремеге тырышып, дудакъларыны къысты.

— Текмиль бульбуль кесильдинъ, чокъ яхшы чырылдайсынъ, лякин сенинъ бу сёзлеринъ ялынъыз назик юреклерни нешэлендире билир, ишке исе ич бир файдасы олмаз. Конкрет айт: сен не теклиф этесинъ? Бельки он саатлик ишке кечермиз?

— Мен тюшюнип-ташынмадан шаплавузлыкъ эткенлерден дегилим,— деди Сервер.— Бугунь акъшам вахтаны топла, Андрей Палычнен Адильни де чагъыр. Онда дертлеширмиз. Дерманы тапылмагъан дерт ёкътыр, дей тургъанлар. Озь акъылымызнен бирде-бир шей тапмасакъ башкъаларындан огренирмиз.

— Ёкъ,— деди Борис асабийликнен,— башымы кесселер де башкъаларына юз сурьмем. Одюнчке акъыл алгъан ахмакълардан дегилим.

— «Оджа» ролюнде къалмакъ истейсинъми?
— Юз сурьмем дедим, весселям!
Лакъырдынынъ кетишаты Адильнинъ юрегине де ят мады.
— Керек олса барыр-огренирсинъ, — деди о, — биз бир-биримизден огренип осемиз. Къазлардай къабармагъа, эрши хоразлардай къанат къакъмагъа аджет ёк. Сиз огреткенде олар утанмадылар, теджрибенъизден файдаландылар, тырыштылар ве сизни озып кечтилер. Энди невбет сизге кельди. Эльбет де «оджалыкътан» талебелик дереджесине тюшмек генъюль охшайыджы бир шей дегильдир, лякин не ямпалы башынъа кельсе башмакъчы олурсын дегенлер, лячаре башкъа сменалардан огренмек керек олур. Бу акъта акъшам лакъырды этермиз. Тынчлан, Борис, эсинъни топла. — Адиль Промкинге чевирильди. — Андрей Палыч, бизим мушаверете кельмез экенсизми?
— Гъалиба барамам,— деди уста ве ничюндир, джошкъунлыкънен кулюмсиреди.— Беклеген адамым бар. Мен аякъ устю сизлерден корюшип алайым деген эдим, лякин давагъа расткельдим.
Борис башыны салындырып, сёнюк бир давушнен:
— Багъышланъыз, Андрей Палыч, бираз къыздым,— деди.
Уста насырлы элинен Борисниъ омузыны таптады.
— Эгоист олма, къардашым, аркъадашларынънынъ муваффакъиетлерине де къуван. Бу соньки афталарда сенинъ вахтанъ, сизинъ бригаданъыз Къайракъташлыларнынъ тилинден тюшмей. Ишинъизге бутюн джемаат къувана. Халкъ меселеге Борис яхут Адиль деп бакъмай, ишкъанларынъыз джемиетке файдалы бир иш олгъаны ичюн севине. Къызматабан олма, халкънынъ бу къуванчыны ишинен акъламагъа тырыш. Шуны да акъылда тут: сен энди тюневинки Борис дегильсинъ, энъ илери кеткен вахталардан биринде буравджысынъ. Айды, дуалер!
Уста айны шу машинагъа минди. Кабинадан башыны чыкъарып, яшларгъа къарады, иддалашманъыз дер киби, пармагъыны саллады ве муляйимликнен кулюмсиреди.
Машина къырдан ашагъы бурулып, козьден гъайып олса да, кедерли тюшюнджелерге далгъан Борис даа баягъы вакъыт о тарафкъа бакъып къалды.

Акъикъатен, устанынъ беклеген адамы бар эди. Бугунь саба ишке кетмеге азырлангъанда Зинаида Федоровна келип, Галина Ивановнадан телеграмма алгъаныны, акъшамгъа таба Сабир Мухаммедовичлернен келеджегини бильдирди. Зинаида Федоровна бу хаберни айтаракъ, оны аналарджасына тенбиеледи:

— Инатлыкъ этме, Андрей Павлович, иштен эрте-ярыкъ къайт да, къадыныны урьметнен къаршылап ал. Олып кечкенлерини авагъа савурып ат. Галя да янкъанларына пешман олгъан. Озь янълышыны анълагъаны чокъ яхшы, чюнки бойле адам эрте-кеч келе догъру ёлгъа минер. Бираз незакетли олмагъа тырыш, къадын тухумы урьмет севген бир махлюкътыр. Шиниин къалгъайды, адетимиз ойле. Онда, сев ве лякин эз ичинде къаналып къалмасына ёл къойма. Бала-чагъалары олмагъан къадынларнынъ энъ хаин душманы ишсиз-кучьсиз юрювдир. Ишлесин! Керек олса гедже-куньдюз ишлесин. Къайракъташта иш азмы? Мен оны озюме, балалар багъчасына алмакъ истейим. Галя ичюн район маариф шубесинден эмир алып кельдим.— Бойле бир кириш сёзюнден сонъ, Зинаида Федоровна: - Келеджегини Галя санъа бильдирдими?— деп сорады.

— Хайыр, бильдирмеди, — деди уста. - Кеткенине бир бучукъ ай олса да, шу вакыт ичинде бир сатыр язы язгъаны ёкъ.

— Я сен яздынъмы?

Уста индемеди. Зинаида Федоровна кулер козьлерини къысып, Промкинни ачувлатмагъа истер киби:

— Санъа язмады амма, мени ич бир афта мектюпсиз къалдырмады,— деп алды.— Куньлеме, бу мектюплер асылында манъа дегиль де, санъа эдилер. Сенинъ адынъа язмагъа базнасы отьмесе керек. Менлиги де кедер эткендир: башта озю язсын, сонъ мен язарым, деп беклегендир. Экинъиз де тюрткеч текелер киби инат чыкътынъыз. Не де олса, етти энди къардашым. Тюневин эвленген киев-келин дегильсинъиз. Омюринъизнинъ къалгъан къысмыны кускюнлик, даргъынлыкънен дегиль де, достлыкъта, муаббетликте кечиринъиз. Омюр инсангъа бир кере бериле. Оны билип яшамакъ керек. Унутма, акъшамгъадже бир топ чичек тап. Айды, Сабир Мухаммедовичлер-

нинъ эвинде корюширмиз. Кочип келе экенлер, къадыны нен таныш олурмыз.

Бу лакъырдыдан сонъ Промкин ишке-къырларгъа кетти, нефть качалкаларыны тешкерип, онда операторларнен, монтёрларнен, чиленгирлернен корюшти, зарур костеришлерде булунды. Лякин бутюн кунь ишнен мешгъуль олувына бакъмадан, Галина Ивановна бир дакъикъа биле акъылындан чыкъмады, козю огюнден чекильмеди, изме-из онынънен юрген киби олды. Факъат онынъ юрегини нешэлендирген, барлыгъына тендиристлик берген шимдики къадыны дегиль де, дженктен эвельки къара сач, комюр козь, эсмери бетли, бол табиатлы, саф юрекли, эрке ве шаян Галочка эди. Промкин бугунь акъшам Галина Ивановнаны дегиль, Бакулы къызыны — Галяны беклей эди...

Уста иштен къайтаякъанда Зинаида Фёдоровнанынъ айткъанларыны хатырлап, Къайракъташгъа етмезден эвель машинадан тюшип, Маҳрамкул аканынъ азбарына кирди. Къарт, азбарда раатланмакъта эди. Къапыдан киреяткъан устаны корьгенинен, аякъкъа турды, онынънен ал-хатир сорашты.

— Иштен къайтасынъмы?

— Эльбет, иштен къайтам,— деди Промкин,— ёл устю бир аякъ кирип-чыкъайым, дедим.

— Олмаса эвге буюр, бирер пияла чай ичейик.

— Сагъ олунъыз, отурмагъа вакъытым ёкъ. Сабир Мухаммедович хорантасынен кочип келе экен, оларны къаршыламакъ истейим. Сизде бир къач чичек тапылмазмы?

— Ничюн тапылмасын, менде къыш чичеклери бар,— деди Махрамкул ака ве азбарнынъ ышыкъ кошесиндеки чичек мешересине догъру́лды. Ешиль япракълары морарып къалгъан чичеклернинъ эписинден тюс алып, эки гуль десте ясады.— Эшиткениме коре Галина Ивановна да келе экен,— деп ийлесиз козьлеринен устаны сынап бакъты.-- Мына булардан бирини эль къадынына, экинджисини де озюнъкине берирсинъ.

Уста «тутулдым!» деп утанды. Промкинлернинъ аиле омюринден хабердар олгъан Махрамкул ака, Андрей Павловичнинъ къолайсыз бир алгъа къалгъаныны эслеп лакъырдыгъа башкъа бир джерьян бермеге тырышты.

— Чичек омюр зийнетидир. Меним Сарварым чичек

дегенде джаныны бермеге азыр эди. Баарь кельдими, шии-кучю азбар ичинде чичек асрамакъ эди. Бу чичеклерни мен махсус онынъ ичюн сакълайым. Сувукъ аваларда оларны джам парниклернен орьтем. Баре огълум къайтып кельгенедже гъайып олмаса экенлер. Сен насыл тюшюнесинъ, уста, бу чичеклерге сувукъ ургъанедже Сарвар ордудан къайтып келирми?

— Келир, Махрамкул ака, илле келир...

— Тилинъе бал, къардашым.

Уста эки гульдестенен азбардан чыкъты. Чичеклер оньа кене яшлыкъ девраныны хатырлатты: дерсинъ о, севимли къызнен корюшмек ичюн, эрте-ярыкъ тайинленген ерге кете...

Махрамкул аканынъ эви Къайракъташнынъ чет бир еринде олгъанындан, ёлда устагъа ич бир кимсе расткельмеди. Лякин нефть резервуарларыны кечип, фурунгъа таба айланаяткъанда, огюне Айрапетов чыкъып къалды. О, отьмек юклю арабанен кетмекте эди. Устаны корер-корьмез:

— Тр-р-р, бульбуль! — деп атынынъ тельбевини тартты, козьлерини устагъа чевирди.— Яхшы япасынъ, Андрей Павлович, туллыкъ да бекярлыкътыр дей тургъанлар, файдаланып къал, Къайракъташта акъайсыраган къалгъан апакъайлар онларнен. Галина Ивановна да артта къалмайдыр. Дееджегим, ярышлашынъ, бакъайыкъ бириндживликни ким алыр.

Айрапетов къарыкъ давушынен къахкъахалап кульди. Промкин сёгюнеджек олса да, тилини тутты ве элини «кет шуны башымдан» дер киби сильтеп, ёлуна кетти. Лякин бу расткелишювден сонъ озюни пек онъайтсыз не эте башлады: ёлдан кечкенлернинъ эписи гуя онынъ чичеклерине бакъа ве онъа куле эдилер.

Уста идаре огюндеки ёлны конделен кечерек, тар бир аралыкъкъа бурулды. Бу арада онынъ артындан къычырдылар:

— Андрей Палыч, токътанъыз, сизге телеграмма бар.— Пешинден етип кельген почтальон къыз:— Мына, саба кельген эди, лякин сиз иште олгъанынъыздан элинъизге беремедим,— деди.— Телеграмманы истер ал-истер алманъыз, чюнки телеграмманынъ саибн де Къайракъташкъа келип етти.

— Кельдими?— деди уста бир джаннен.

— Даа шимди юк машинасынен кечип кеттилер.

Уста телеграмманы ачып бакъты: «Андрей! Ярын акъшам мени бекле. Сен огъул бала севесинъми, къызмы. Опем. Сенинъ Галянъ».

Уста бу худжур телеграмманы текрар-текрар окъуса да ондан ич бир шей анълап оламады. «Бу насыл бир манасыз суальдир?— деп тюшюнди.— Валлаи я о чылдырды я да манъа бир шей олды».

Уста Сабир Мухаммедовичнинъ ёл къапысына янашты. Къапы аралыгъындан азбаргъа бакъты. Амет, Николай Васильевич, Зарифе енге ве башкъалары машинадаки бокъчаларны ве эв эшьяларыны софагъа ташымакъта эдилер. Оннынъ козюне Галина Ивановна илишти. Галянынъ юзю тазерген, бети толушкъан, козьлери шенъликнен парылдайлар. О, ишнен мешгъуль олса да дакъикъада бир козьлерини къапыгъа тикип ала.

Устанынъ юреги ынджынувнен сызлады. Озюнинъ хабери олмадан: «Ах меним къадыччыгъым!— деп алды.— Абдаллыкъ эттим, кечиктим...

Промкин утана-утана азбаргъа кирди ве эписинен эль тутушып чыкъты. Сонъ, башыны салындырып тургъан Галянынъ янына кельди ве тынычъ бир давушнен:

— Хош кельдинъ, Галя!— деди.— Багъышла мени, бираз кечиктим.— Бу сёзлерни айтаракъ, элиндеки гульдестени узатты.

— Сен де багъышла, Андрей, мен...— Галина Ивановна сёзюни битирмеди, богъазы къарылыкъкъан киби олды, юткъунды, козьлери яшланды. Озюне узатылгъан чечеклерни алып эшитилир-эшитильмез бир давушнен:— Бар, ярдым эт, сонъ эвге кетермиз,— деди.

Машина бошатылгъан сонъ эркеклер озь аралары лакъырдыгъа тутундылар. Зинаида Фёдоровна Галина Ивановнанынъ къолтугъына кирип, оны азбарнынъ кенар бир кошесине чекти.

— Айт, джаным, Ташкент сеяатынъ насыл кечти?

— Чокъ яхшы кечти, Зинаида Фёдоровна... Меним ичюн япкъан алидженаплыгъынызны омюр билля унутмам. Ташкентке барып тюшкенимнен Сабир Мухаммедовичлернинъ эвлерини барып таптым. Директорымызнынъ къарысы Гульджиан аджайип бир инсан экен, мени озь тувгъаны киби къаршылап алды, мусафирханеде къонмама разылыкъ бермеди. Оларда ятып турдым.

— Докторларгъа корюльдинъми?

— Гульджиан мени Ташкентнинъ энъ намлы экимлерине касьтерди, эвде де башым уджындан чекильмеди. Докторлар менде ич бир тюрлю хасталыкъ тапамадылар, нерваларыма сапн олмамны тевсие эттилер. Кучючик бир операциядан кечтим...

Галина Ивановна «операциядан кечтим» дегенинен, манъяпакълары къандиль алмасы киби къызарды, манълайында тер тамчылары пейда олды. Утангъанындан башыны эгди.

Зинаида Фёдоровна элини онынъ омузына ташлады ве самимий бир давушнен:

— Айт, джанчыгъым, умют бармы?— деп сорады.

— Бир къач йылдан ана олурсынъ, дедилер. Бу ишке асабийликнинъ де буюк кедери ола экен. Гульджиан мени озь незаретинде алтына аладжакъ олды.

Зинаида Фёдоровна балалардждасына къуванды.

— Сен бахтлы къадынсынъ,— деп онынъ янагъындан опьти.— Санъа бир оджакъ бала къысмет олсун. Яшларымыз Борюкъышлакъны парккъа чевиреджек олалар. Балачыгъынъызнынъ элинден тутып, акъшамлары онда гезмеге чыкъарсынъыз. Ана-баба ичюн бундан да буюк бахт олурмы? Сен, Андрей Павловични аджы, зыкъна басма, къутуртма. Сен олмагъанда бутюн вакъыт азап чекти, дёрт козьнен сени бекледи. Эр кишидир, онынъ базы бир къолайсызлыкъларына къатланмакъ керек.— Зинаида Фёдоровна акъылына апансыздан янъы бир фикир кельген адамнынъ тавурынен:— Вай джаным, аз къалды унуткъан эдим,— деди.— Район маариф шубеси сени бизим балалар багъчасына мурebbие тайин эткен. Мен бу хаберни тюневин эшиттим ве пек къувандым. Сени къайдан билип къалгъанларына тааджипленесинъми? Оны мен де анълап оламадым. Николай Васильевичнинъ иши олса керек. Берабер ишлермиз, Галя. Къайракъташкъа эр куньянъы-янъы хорандалар кочип келелер. Бала чокълашты. Бизде ялынъыз эки мурebbие бар. Иш къыйынлашты. Санъа ялварып айтам, ярындан кечи ёкъ, ишке чыкъ.

Галина Ивановна Къайракъташкъа кочип кельген сонъ озюни джемаат ичюн арткъач бир адам сайгъан эди. Шимди бу муляйим къадыннынъ сёзлерини эшитерек, джан-юректен ифтихарланды ве къуванды.

— Беджерсем барыр эдим амма, элимден келир [illegible] деп къоркъам,— деди [illegible] не айтырмы дер киби, [illegible] бериджи козьлерини Зинаида Фёдоровнагъа тикти.

— Бала севген къадын балаларнен лакъырды этмеге де, кульмеге де, оларны кульдирмеге де тиешь [illegible]. Сырасы тюшкенде манъа мураджаат этеренъ, [illegible] генлеримни айтыр-анълатырым.

— Ишке ярындан тюшейимми?

— Е... ёргъунлыгъан [illegible] этмесе ярын саба [illegible] чыкъ.

— Яхшы, Зинаида Фёдоровна, элимден кельген [illegible] олса, [illegible] [illegible] чалышырым,— деди Галина Ивановна [illegible] [illegible] тургъан тарафкъа бакъты. Оларнынъ [illegible] бири-бирине чапшты.

— [illegible] [illegible] [illegible],— деп кульди Зинаида Фёдоровна.— Бир [illegible] даа сабыр эт. Лаф битмеди. Анълатаджакъ бурун [illegible] бар да... Бакъ сен, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

— Сержми?

— Сержми — Селиметин, не де олса, ана шу фармо[illegible] башымызны ашады, аман-раатлыкъ бермей: Галина Ивановна бизге ярдымгъа кельсени, янъы йылгъа пьеса азырлайджакъмыз, деп. Драма тёгерегини онъа авале эткенлер. Нечрнынъ рижасы да шу. Кимдендир бильмем, сенинъ театр мектебинде окъугъанынъны анълагъанлар, шунынъ ичюн а бугунъ келир, а ярын келир, деп сени дёрт козьнен беклей эдилер.

Галина Ивановнанынъ къуванчы кокюс къафесинде сыгъмагъандай олды, козьлери отькюрликнен парылдадылар. Къаршысындаки бу акъ бенъизли, акъ сачлы къадынны къучакълап-къучакълап опеджеги кельди. Лякин, шай да олса, къуванчыны гизлемеге тырышты.

— Мен олмагъанда къыйметим арткъан, эр кеске керек олып къалгъаным,— деди.— Меним онъайсызлыкъкъа огърагъан артистлик девирим энди чокътан архивде къалды. Ышанчтарыны акълап оламам деп къоркъам. Къайрылыгъанта бу ишке башкъа адам ёкъмы?

— Къайракъ[illegible]ларны пармакънен сайып чыкътыкъ, лякин сенден ляйыкъыны тапамадыкъ. Ред этме, джаным, бар, ишлерны къувандыр. Олар пьеса азырлайджакъмыз деп, дели-диване олып юрелер.

Галина Ивановна артыкъ сабыр этемеди.

— Насыл бир пьесадан башлайджакъмыз?— деп меселеге амелий суретте якълашты.— Тёгерек ишини ангы бир тильде алып бараджагъымызны да тюшюнмек керек, чюнки Къайракъташ чокъ миллетли бир ердир.

— Биздеки руслар, узбеклер, татарлар ве башкъалары бири бирининъ тилини сув-тильмач билелер. Чешит миллетлерининъ огъул ве къызларынынъ бир ерде достчасына чалышмасы тиллерини де бири бирине якъынлаштырды. Сен насыл тюшюнесинъ, бельки Гаджибековнынъ «Мешеди Ибад» пьесасындан башлармыз? Бу комедияны бильсенъ керек. Менде онынъ азербайджан тилинде ноталарынен басылгъан китабы бар.

— Азербайджан тилинде ойнайыкъ дейсизми?

— Ойнасакъ не олгъан? Къайракъташта тилимизни анъламагъан адам я тапылыр да я ёкъ. Сен Гульназ олурсынъ, мен де тул къадын ролюни ойнарым.

— Зинаида Фёдоровна, сиз де роль аладжакъ оласынъызмы?

— Комсомоллыкъ чагъларымда мен сана диванеси эдим. Бир яшлыкъта, бир къартлыкъта дегенлери киби, бир даа санада корюльмек истейим. Лякин бильмейим, къартсынъ деп, Нияр мени джедвельден силип ташламаз экенми!

Галина Ивановна оны эки элинен къучакълап:

— Зинаида Фёдоровна, кунь эвельден айтам: бу аджаип бир спектакль олур!— деди.

— Мен де ойле беллейим. Айды, бар, къоджанъынынъ джаны богъазындан чыкъаятыр.

Промкин ердеки чемоданны алып, олар къары — къоджа азбар къапыгъа догърулдылар. Лякин къапыны ачайым дегенде омузында гугюми олгъан Нияр азбаргъа кирип къалды. Джемаатнен селямлашкъан сонъ, аналыгъына бурулды:

— Анай, иштен къайткъаныма тамам бир бучукъ саат олды,— деди.— Эвни джыйыштырдым, аш пиширдим, мына сувгъа да бардым, сиз аля даа ёкъсынъыз. Энди буны эвге къайтмакъ вакъыты кельмедими?

— Биз де къайтаджакъ олып азырлана эдик,— деди Зинаида Фёдоровна ве артындан кельмеси ичюн Николай Васильевичке козь этти.

Галина Ивановна Нияргъа кулюмсирен:

— Мында кельчи, къардашым,— деди ве сумкасындан учь буклеиген бир кягъыт чыкъарып, Ниярнынъ элине туттырды.

— Бу мектюп санъадыр.

— Кимден?

— Гугюмнинъ саибинден.

Нияр абдырады. Чырайы кягъыт киби агъарды. Мектюп оны къувандырдымы, къоркъыздымы, бунъ азбардакилер анълап оламадылар.

Промкинлер сокъакъкъа чыкъкъанда кок юзюнде энди бириндЖи йылдызлар джильпильдеп башлагъан эдилер. Бакудан мында кельген сонъ Галина Ивановна ильк сефер акъайынынъ къолтугъына кирди ве дюньяда энъ муаббет адамлар киби шенъ-шерамет лакъырды этерек, ёл бойлап кеттилер.

— Галя, — деди акъайы къарысына, — мен сенинъ телеграмманъынынъ мундериджесини анълап оламадым: суалинънинъ манасы не?

Галя токъталып-турып акъайынынъ козлерине бакъты. Сонъ башыны эгерек:

— Мен ана олмакъ истейим,— деди,— онынъ ичюн сени де къувандырмакъ истедим. Сен исе бойле бир адий шейни биле анълап оламагъансынъ.

Уста элиндеки чемоданны ерге ташлап:

— Мына не! — деп созды. — Я бу мумкюн шейми?.. Ёкъ, мен башкъа шей айтмакъ истедим. . Догъруми? Керчек айтасынъмы?

Галина Ивановна козьлерини сюзип, башыны саллады. Уста, чылдыргъан бир адам киби, ёл ичинде къадыныны къучакълап, оны янакъларындан, козьлеринден опьмеге башлады.

— Эгиз олсунлар, джаным, эм огълан, эм къыз бир вакъытта догъсынлар...

— Етти, етти... Сен делирдиньми не мараз? Ёлдыр. барып да бири чыкъып къалса не тюшюнир?

Ёлларына девам эттилер. Омюр билля эвлятсыз къалырым деп окюнген ве балалы аилелерининъ бахтына сукъланган уста, озюни еди къат кокнинъ устюнде не эти. Шимди о, Галина Ивановнаны, энъ азиз ве севимли бир адам киби, эллери устюнде алып кетмеге азыр эди.

— Галя, сен бу сёзюнънен мени бахтлы эттинъ.

Валлах, тешеккюримни айтмагъа сёз биле тапамайым.
— Озенин корьмей тура, папучыныны чыкъарма. тешеккюринъни бешиктеки баланы корьгенде айтырсынъ.
— Галя! Менде баягъы пара топланды, айт, санъа насыл бир бахшыш алайым? Къыйметинден къоркъма, бинъликлерден эсап кор.
— Сен бахшыш алайым деп ойланып тур, мен исе санъа да, кендиме де Ташкенттен алып кельдим. Бакуда, Каспий денъизи ялысындаки биринджи корюшювимиз хатырынъдамы? Мен сантырач мавы ангер кийип чыкъкъан эдим, сен нагъышлы акъ кольмекнен кельген эдинъ. Тыпкы шу урбаларынынъ озьлеринден алып кельдим.
Уста къарысынынъ элини сыкъты.
— Галя, ярындан шу урбаларны кийип, омюримизни къайтадан Каспий ялысындаки биринджи корюшювимизден башлайыкъмы?
— Мен разым,— деди Галина Ивановна ве акъайына янтайды.
Олар азбарларына келип еттилер. Галина Ивановна кружева перде чекильген ешиль пенджерени корьгенинен, юреги чапалангъан киби олды. О, акъайынынъ фикирини анъламакъ ичюн:
— Район маариф шубеси мени балалар багъчасына муреббие тайин эткен,— деди.— Ярындан ишке тюшеджек олам. Сен бу меселеге насыл бакъасынъ?
— Чокъ яхшы, Галочка, эв ичинде къол къавуштырып отурмакътан исе...
Промкин дерал агъызыны къапатмагъа межбур олды: Галя шарт токъталып, океле козьлерини акъайына фырландырды:
— Къол къавуштырып арамтамакълыкъ эткенинъ етти энди, демек истейсинъми? Бу вакъыткъадже чырайсытып юргенинъ чалышмагъаным ичюн экен де. Меним къазанчыма мутадж олгъандырсынъ да... Ёкъ, чалышмам, манъа ишининъ кереги ёкъ. Акъай олгъан сонъ бакъмакъ, беслемек керексинъ.
Промкининъ юреги эскиси киби инъледи. «Бурнуна эв къокъусы урды,— деп тюшюнди о.— Дерди битмеген. Даа чекеджегим бар... Не япмалы, баш язысыны козь корер дегенлер».
Олар сес-солукъсыз эвге кирдилер.

Единджи баб

ДЖЕМААТНЕН КЕЛЬГЕН—ТОЙ-ДЮГЮН

1

Кузь узанды. Сия тонуны орьтюнген къуббе кок афталарнен юзюни косьтермеди. Арды кесильмеген ягъмурлар геудже-куньдюз сийрек электен сепеледи.

Бугунь саба анаксыздан къыбла ели котерильди. Бир къач саат ичинде ер юзюни сыджакъ нефесинен уфлеп-къурутып ташлагъан ель, кузь айларында къоралар тюбюнде, тереклер астында басылып къалгъан япракъларны авагъа савурып, къайдадыр, учурып-айдаштырып кетти.

Юнь шалыны омузларына ташлагъан Нияр софанынъ къалын багъанасына даянаракъ, авада уйирильмекте олгъан сары япракъларны сейир этти. Кузь куньлери киби онынъ чырайы да сытыкъ ве солукъ эди. Азбучукъ къатмерленген кенъиш манълайы, козьлери астындаки сия ёлакълар, гульгули эсмериликтен аллыкъкъа кирген янакълары, къою къызыллыкътан когериштиликке айлангъан индже дудакълары, бир вакъытлары бет сымасына ярашыкъ берген ве лякин шимди семип-солып къалгъан гердапы,—буларнынъ эписи онынъ рухий азапларыны ифаде этмектелер. Факъат бутюн бу денъишмелерге бакъмадан, аджайип дюльберлиги оны ташламагъан: Нияргъа бакъып онынъ гузеллигине сукъланмамакъ мумкюн дегиль! лякин онынъ шимдики дюльберлиги шаянлыгъыны, чалыкълыгъыны, шенълигини темсиль этмектен зияде, дургъунлыгъыны, кейфсизлигини, текмилен ичерики дуйгъуларына ве тесуратларына берильгенини, насылдыр бир азап эскенджесинде чекишкенини косьтермекте.

Нияр багъана янындан тепренмеди, хайли вакъыт авадаки япракъларгъа бакъып къалды. Сонъ, не олды-не олмады, бу япракълар бирден онынъ алдындан ёкъалып кеттилер. Козьлери нурсызланып, джансызланып, джам кесилип къалдылар. Ортальщкъа ичыкъ козьнен бакъса да ич бир шей коремеди... Манълайындаки ёлакълар бираз даа къоюрды, къашлары чатылды, дудакълары къысылды. Бутюн дикъкъаты

тасавуры ве фикирлери бир тююмге — бир тюшюнджеге келип багъланды: Мектюп! Айшенинъ мектюби...

Нияр аркъасыны багъанадан алып, софа бою юрмеге башлады, озь башында сёйленди: «Хайыр, башкъа чаре кьалмади... Чаре ёкъ, - деп текрарлады.— Етти энди, артыкъ даянамайджагъым. Мени ким санмасынлар, къабаатымны танымакъ керегим. Бундан сонъ Къайракъанлыларынынъ, ана ве бабамынынъ козюне корюльмеге юзюм къалмаса да, джинаетимни ачыкъ-ачыкъган танымакъ керегим. Сонъ барсын не олса олсун... Бельки юрегим тынчланыр...»

Бу сёзлер онъа джан берген киби олдылар: юзю язылды, козьлеринде джесарет ве къаттылыкъ нурлары йылтырады. О, омузларындан салынгъан шалины сет устюне ташлап, софа башындаки ашханагъа кирди, гугюмге узанды..

Пальтосыны кийген ве гугюмнинъ сапыны къолтугъына кечирген Нияр бир къач дакъикъадан азбаргъа чыкъып, сокъакъ бою кетти. Почтагъа якълашаяткъанда онынъ алдына, апансыздай, сыранен кетмекте олгъан балалар чыкътылар. Олар, чифт-чифт оларакъ, эль тутушкъан бир алда йырлап-кулюшип кетмекте эдилер.

Нияр дивар артына чекилип, яшырынмакъ истеди. Лякин оны Галина Ивановна эследи.

— Саба шерифлер хайырлы олсун, Нияр шерфе,— деди.о,— Мектюп кельмедими?

— Кимден?

— Элинъдеки гугюмнинъ сапбинден... Айшеден!

Ниярны йылдырым чакъкъан киби олды. Юреги сыкълетленди.

— Ёкъ, кельмеди,— деди о къалтыравукъ бир давушнен.

— Къаршылыкъ язмагъандырсынъ да. Мектюп язсанъ, унутма, менден де селям бильдир. Шу къызны бир корьмекнен бегендим. Джиддий инсан. Бир пытакътан экинджисине секирип юрген чочамий торгъайларгъа бенъземей. Къыз десенъ де баре ери бар. Алла берсин де севимлисине къавушсын.— Галина Ивановна бир шейлер даа айтаджакъ олса да. Ниярнынъ кейфсизлигини сезип, лакъырдыны чевирмеге меджбур олды.— Нияр, ролинъни огренесинъми?

— Огренем,— деди о ве лякин субетдешининъ козь-

лерине бакъмагъа утангъанындан, башыны котермеден чекилип кетти.

Уйле аваяткъан маальде Нияр къыр тюбюндеки къаялар арасындан чагълагъан чокъракъкъа барып етти. Бир тынышны нефес алып, сырлы козьлерини къыр тёпесине тикти. Онда, йигирми секизинджи вышканынъ устюнде ал байракъ ельпиремекте. Иште мында чекилип кетирильген шу вышканынъ тюбюнде онынъ онъайтгъаз биринджи севгисининъ ве челишовлерининъ себепчиси Сервер ишлей. Олар бугунь къуюны буравлап битиреджек ве шенъ-шерамет иштен къайтаджакълар. Нияр исе...

О, чокъракъ кенарындаки темиз бир ташнынъ устюне отурып, козьлерини голленип тургъан арынчыкъ сувгъа ташлады. Онда озюнинъ кольгесини корьди. «Тынкъы «Орьме юзюктеки» къызгъа ошайсынъ,— деди о кольгесине бакъып.— Онынъ череси де дюльберликнен ялдызлы экен, лякин къальби къап-къара, кир-кифас... Сени де дюльбер саялар, яхшы инсан деп билелер, амма багъырынъда гизленген иллели юрегинъни корьселер, сенден де джийренирлер. Эм тек бир достларынъ дегиль, ананъ-бабанъ да санъа лянет этерлер. Сен яшларгъа барып, озюнъининъ кирли юрегинъни арытмакъ, темизлемек истейсинъ... Лякин юрек лекеси силинирми?»

Нияр, бир ан олса да, эвде къабул эткен къарарынынъ догърулыгъына шексине башлады. «Халкъ огюнде юрегимни ачып, сырларымны тёкип, дост-эшни озюмден четлештирмеге не аджет бар? Юрегимни къафесинде гизлеп, къабаатымны япыкъ-яшырын тутсам, мектюп акъкъында лаф ачмасам, бундан кимнинъ хабери олур? Яваш-яваш бельки юрегим де ятышыр. Ятышырмы экен?.. Аджеба хырсызларынынъ юреги тынчлыкъ, рааатлыкъ не олгъаныны билелерми?.. Олар бойле алларда намус ве виджданларыны къайда яшыралар? Инсанлар арасында къарышып юрген бу сой джийренч махлюкъларда асла рухий аят бармы? Мен оларгъа къошулмакъ истемейим... Хырсызлагъан севгимни саиплерине къайтарып беририм! Чаре ёкъ, къайтармакъ керек...»

Эльбет, Айшеден кельген мектюпни Нияр Серверге бильдирмеди. Эсалет бильдирмеди. Шу куню Галина Ивановнанынъ элинден мектюпни алгъанынен, авучына атеш тюшкен кибий олды, ичини-багъырыны япыкъ сарды, чюнки Сервер Ниярнынъ да севимлиси эди. Омю-

эниде ильк сефер расткетирген ве джан-гонъюлинден севген йигит эди...

Мектюп кельгенини бильдирмек, сезимли адамыны эль къолуна бермек киби бир шей олып корюльди. Бу кересинде Ниярнынъ илесиз юрегини куньджилик енъди. Сервер ве Айшенинъ тапышмаларыны кечиктирмек ичюн шу акъшамы бу хаберни гизлеп тутты. Эртеси куню саасы Серверининъ ишке кетювини мана этерек, мектюпни бередже олды. Лякин шу куню акъшаакъшам базары береджек олды. Бойледжесине арадан мы да бу ишке эли бармады. Бойледжесине арадан куньлер, афталар кечти, учь коше мектюп исе Ниярнынъ къойнунда къалды...

Нияр куньдюзлерини ишке, акъшамларыны исе мектепте, клубта репетицияда я да дерс азырламакънен кечире эди. Аркъадашлары онъа шубели-шубели бакъкъан киби корюльсе де, бу саатларда юреги иддетленмей эди. Лякин геджелери озь одасында къапалып, чокъугъа дайым дедими, учь коше мектюпни хатырлай ве козьлери алдында дерал Серверпен Айше келип, сабагъа къадар онъа нефретнен кулип къарап онъ чешит сёзлернен акъаретлей ве яманлап эдилер. Нияр бойле азапларнен кечирильген геджелерининь сабаларында бедендже ёрулгъан, рухча эзильген бир алда турaракъ, ишке кете эди.

Сонъки вакъытларда Ниярны баш агъыресы тутты. Кунь сайын солды ве сёнюкти. Озь къызларынынъ козь огюнде ирип кеткенини корьген ана ве баба хавфсырамагъа башладылар ве Ниярны Андижангъа я да Ташкентке алып барып докторларгъа косьтермек къарарына кельдилер. Мерамларыны Ниярнъа бильдирдилер. О исе ишини ве окъузына сылтав этерек, кетмеге разылыкъ бермеди.

Ахыр сонъу Ниярнынъ озю де бу рухий чекишювлерге къатланамайджагъыны, кучь меджалы тюкенеяткъаныны анълады. Анълады амма, арадан афталар кечти. Биринджи куньлерде къолайлыкънен огю алынмасы мумкюн олгъан къусур, тюзетильмез бир хатагъа чевирильди. Шунъа бакъмадан, «энди не япмалы?» суали оны бир дакъикъа бошамады ве чокъкъа сурьген бу тюшюнювлерден сонъ, догърудан-догъру Серверининъ алдына бармакъ, яшларнынъ огюнде мектюпни ве гугюмни онынъ элине туттыраракъ, озюнинъ джинаетчи олгъаныны, башкъаларынынъ бахтына къасд эткенини багъыра-

чагъыра айтмакъ къарарына кельди. О, джемаат ортасында озюни резиль-масхара этмек ёлунен, озь-озюнъ джезаламакъ истеди...

Нияр гугюмини чокъракъкъа далдырып алды, айакъа турды ве эн сарплашмакъта олгъан кесгирмелерде ёлуны девам этти. Арасы ярым саат кечмеден къыр устюндеки тегизликке чыкъып, бол-сал нефес алды.

Ише вышка! Онынъ этрафында чокътан-чокъ адам бар. Нияр оларгъа догъру кетти. Къую якълашкъанча юрегининъ урувы да сыкълашты, къоркъунч бир учуръмгъа догъру кеткен киби олды.

Нефть оджакъларынынъ бутюн ребер хадимлери мында эдилер. Эксплуатационниклерининъ ве карогажниклерининъ машиналары вышканынъ талдасында тура. Къуюнынъ устюне арматура ерлештирильген. Шимди онда бураджылар дегиль де, буравлангъан къуюларны ишлетиджи Промкининъ бригадасы ве инженер шорбаджылар. Бураджылар исе озьлерининъ устасы Адильнинъ янына къысылып, заметлеринен буравлангъан бу къуюнынъ тюбюнден чыкъаджакъ нефтьни беклейлер.

Кельмекте олгъан Ниярнынъ къаралтысыны бааша Борис эследи:

— Джаяв-джалкъы къыргъа чыкъкъан бу къыз ким экен?

Сервернен Ниярнынъ сонъки кере корюшювлеринден бу якъ баягъы вакъыт кечкен эди. Олар акъшам устю расткелишкен эдилер. Нияр оны корьсе де, не ичюндир бильмем, эслемегенден олды ве кечип кетти. Сервер, мен ден сувунгъандыр деп озюни сигиллешкен киби не этсе де, бойле самимий бир достган марум къалгъанына да языкъсынды. Шимди беклениьмеген бир вакъытта Ниярнынъ ансыздан гугюмнен пейда олмасы, онда къуванч ве элеслеювнен къарышыкъ худжур бир дуйгъулар догъурды.

Адиль якълашаяткъан Ниярга къаран, энъсесини къашып алды.

— Яхшы къыз,— деди джошкъунлыкънен.— Эгер онынъ юреги Серверге янтаймагъан олса, валлах, мен озь юрегимни эбедий оларакъ онъа теслим этер эдим.

— Къабул этсе теслим этер эдинъ амма...— деди Борис ве сёзюни кесип, козьлеринен Серверни косьтерди.

Сервер теренден кокюс кечирди.

— Бир юрекке эки къыз сыгъмаз. Меним севген къызым бар...

Нияр яшларнынъ янына келип токъталды.

— Сервер, гугюмни кетирдим, ал, о сенинъ савутынъдыр,— деди. Деди де сусып къалды. Сонъ озь сесине ошамагъан къалтыравукъ бир давушнен иляве этти:— Сув кетирдим... Чокъракъ янындан кечкенде алдым...

Яшлар чувулдаштылар. Нияр сагъ элинен гугюмни узатып, солуны къойнуна тыкъты ве учь коше мектюпнинъ уджундан тутты. Борис, фурсаттан файдаланып, гугюмни озь элине кечирди.

— Сервер, сувнынъ пробасыны бакъмакъны манъа авале эт, меним къарт бабам бир вакъытлары шарап подвалында дегустатор экен.— Борис гугюмнинъ сумегини агъызына кетирип, буюк бир иштианен сув ичти.— Аферин кадям, бинъ яша, сувынъ дегустациядан кечти: отлично! Буюрынъыз, джемаат, энди сизге де ичмек мумкюн.

Гугюм эль-эльден кечти. Ичкенлерден эр бири эм сувны ве эм де сув саибини макътадылар. Бу макътавларгъа екюн чекерек, Борис нетидже чыкъарды:

— Кадям, сенинъ озюнъе де сувынъ киби дызман бир йигит къысмет олсын. Амин!

Кулюштилер. Яшларнынъ шенълиги, яваш-яваш, Нияргъа да юкъты. «Шимди кейфлерини бозмайым, мектюбни сонъ косьтеририм» деген къараргъа кельди.

Оларгъа Сабир Мухаммедович, Николай Васильевич ве уста келип къошулдылар.

— Къызым, къуюнынъ ачылышына кельгенинъ яхшы амма, бу къырларгъа джаяв тырмашмагъа не аджет бар эди?— деди Николай Васильевич ве къызынынъ башыны сыйпады.— Идареге кирген олсанъ, берабер машинанен келир эдик. Биз де даа якъында кельдик.

Нияр индемеди. Элини къойнундан чыкъарып, башыны ерге эгди.

Къую башындаки аксплуатационниклер о якъ, бу якъ чапышмагъа башладылар. Оларны корип Борис де вышка тюбиндеки сетке атылып чыкъты ве дриллометрге бакъты: тазыйыкъ тезликнен артмакъта эди.

— Джемаат, елькъуван ериндеи кочти!— деп тасвир олунмаз бир къуванчнен багъырды.— Сабир Мухаммедович, къуюны вакъытындан эвель буравлагъанымыз ичюн мукяфат азырланъыз.

Директор джылмайып кульди.

— Я барып бу къую да къуру чыкъса?

— Бу оладжакъ шей дегильдир, бинъ эки юз элли метр теренликтен нефть къокъусы энди бурнума урды! Мукяфаттан гъайры бир талабымыз даа бар: бизим смена бригадада кене биринджи ерге чыкъкъанындан, онынъ намы урьмет тахтасында борнен дегиль, майлы боянен язылсын, чюнки эндиден сонъ биринджиликни омюр билля эльден къачырмамагъа ант эттик.

— Сюттен агъызы янгъан, къатыкъны уфюрип ичер, дегенлер амма, сен гъалиба бу къаидеге риает этмейсинъ. «Мечев атны» унуттынъмы? Неге ышанасынъ?

— Биз насырлы эллеримизге ве тынчлыкъ бильмеген акъылымызгъа ышанамыз!— деди Борис эминликнен.

— Ярышта сизни енъилишке огъраткъан айны шу эллеринъиз, айны шу акъылынъыз дегиль эдими?

Борис теслим олмады:

— Эллеримизге алтын билезлик такъмакъ, акъылымызны да чешит уиерлеринен зенгинлештирмек къарарына кельдик, — деди Борис ве инатлыкънен парылдагъан козьлерини директордан секретарьгъа алмаштырды.

— Борис, эзоп тилинен лаф этме,— деди Николай Васильевич,— туткъан ишинъиз сыр олмаса, ачыкъ айт, биз де бир шейлер анълайыкъ.

— Айтайым, сыр туткъан адамлардан дегильмиз; Биз буравджылыкъ ишинде керек олгъан бутюн зенаатларны огрене башладыкъ. Мен озюм чиленгирликни, Сервер дюльгерликни, Сейтабла монтёрлыкъны. Къысгъадан айткъанда меселе шунда ки, къую буравлангъанда бирде-бир иш чыкъа къалса усталарнынъ кельмесини беклемейджекмиз, озюмиз япаджакъмыз. Насыл дейсинъиз, икътисад этильген бу дакъикъаларнынъ иш темпине тесири олурмы?

Борис эллерини хачлап, башыны когерип, джевап бекледи. Николай Васильевич, гевезеликке ве къонайчоралыкъкъа мейил эткен ве лякин къафасы эр даим бинъ тюрлю тешеббюслеринен толу олгъан бу чалыкъ арекетли яшкъа самимий севги беслей ве онынъ битмез тюкенмез гъайретине сукълана эди.

— Эльбет де олур, лякин бу «сырынъны» бизге ачмамакъ керек эдинъ, — деп шакъалашты секретарь. — Ернинъ де къулагъы бар дейлер, бу теджрибенъизни баш-

къа бригадалар эшитип къалсалар, сизни кене къуйрукъта къалдырмазлармы?

Таш киминнъ къуюсына атылгъаныны анълагъан Борис:

— Эшитсинлер!— деди.— Къоркъмаймыз. Башымыз сагъ олсун, олар артымызгъа еткендже, биз даа бир шейлер тюшюнип чыкъарырмыз. Геологкъа айтынъыз, буравланаджакъ янъы къуюнынъ ерини косьтерсин. Темпни онда корерсинъиз. Республика боюнджа рекорд урмасакъ, адым Борис олмасын!

— Сизге къую бермейджек оламыз.— деди Сабир Мухаммедович. Бираз сабыр этмек керек олур.

Директорнынъ сёзю яшларны айретте калдырды. Адиль бир адым огге чыкъып:

— Сабир Мухаммедович, сёзюнъизнинъ манасыны анълап оламадым.— деди. — Суд вакъытында джинаетчилерге джеза укюми бильдирильмезден эвель, судья оларгъа къабаатларыны айта. Биз насыл бир «джинает» ишледик? Бизге не ичюн къую бермейджек олдынъыз?

Яшларнынъ эйджанлапып-иркилип къалувлары директорны джан юректен джоштырды.

— Адиль уста, биз сизнинъ бригаданъызны джезаламакъ дегиль, рагъбетлендирмек истеймиз,— деди о. — Эвельден Борис яшкъаны киби, ярындан башлап бригаданъызнен вахта-вахта оларакъ, къуюлардаки бутюн бригадаларны инструктирлейджексинъиз. Сен озюнь ярын саба идареге кель де, бу акъта приказ ве инструктаж графигини ал.

— Сабир Мухаммедович, ышанчынъыз ичюн сизге чокъ тешккюрлер олсун, лякин...

Адильнинъ сёзлерининъ девамы агъызында къалды. Тамам бу арада ер тюбюнден насылдыр бир гурюльтилер эшитильди.

Къуюнынъ устюндеки сет, демир арматура ве вышка салланды. Гурюльти эп артты. Хавфсырагъан уста:

— Къуюдан кенар чекилинъиз!— деп багъырды ве козьлерини приборлардан алып, ерге чёкип динъленди. Сонъ, бирден аякъкъа атылып турды:— Нефть! Нефть озю чагълап чыкъаятыр!— деп къуванчнен багъырды.

Борис къую башындан резервуарларгъа узанып кеткен нефть трубаларыны элинен тутып бакъкъан сонъ, аркъадашларына айланды ве тасвир олунмаз бир эйджаннен:

— Нефть Къайракъташкъа догъру ёл алды!— деди.— Огъурлы ёллар олсун санъа, «къара алтын»,— деп багъырды.

Топлангъанлар бригада азаларыны сарып, оларнынъ эллерини сыкъмагъа, муваффакъиетнен тебриклемеге башладылар. Промкин Адильнинъ манълайындан ольти ве онынъ элини ири авучлары ичинде сыкъып:

— Къардашым, энди акъикъатен уста адыны ташымагъа акъ къазандынъ, амелий сынавдан кечтинъ, — деди.— Совет бурав устасы адыны шерефнен ташы. Элинъ енгиль экен. Буравлагъан эр бир къуюньдан нефть чагъласын!

Адильнинъ козь зарларында къуванч яшлары йылтырады.

— Бабалыгъынъыз ичюн сагъ олунъыз, Андрей Ильич, — деп устасыны къучакълады. — Манъа япкъан эйилигинъизни омюр бойу унутмам, элиме берген усталыкъ дестюринъизни ватанымыз эшкъына иштен акъламагъа тырышырым.

Къуванчыны насыл ифаде этеджегини бильмеген Борис, бир шейлер айтаджакъ олып:

— Джемаат!— деп багъырды. Лякин бу эйджанлы дакъикъаларда онынъ давушына къулакъ аскъан олмады. «Топ атсанъ да эшитмейджеклер» деп тюшюнди Борис ве элине къалын бир демир парчасы алып, вышкагъа асувлы рельсени къакъмагъа башлады. Орталыкъ бир ан ичинде чым-чырт кесильди, онларнен телящлы козьлер Бориске айланды.

— Къоркъманъыз, тревога ёкъ! — деди о кулюмсереп.— Сизини тынчландырмакъ ичюн президиумда чанъ олмагъанындан, гонгдан файдаландым. Джемаат! Адиль устаны тилинъизнен макътап, еди къат кокнинъ тёпесине котердинъиз. Чокъ яхшы. Разым. Лякин оны энди эльнен котермеге вакъыт кельмедими?

Бу сёзлерни айтаракъ, Борис ансызындан Адильнинъ белинден къапышлады. Сервер исе тизлеринден тутып, онынъ аякъларыны ерден кестилер. Промкин кенъ авучларыны Адильнинъ сыртына даяды. Онларнен эллер Адильге япышып, оны авагъа фырлап аттылар.

— Бир даа! Бир даа! — Борис тынмакъ бильмеди. — Бираз даа кучленинъиз, ич олмадым вышканынъ тёпесине етсин.

Шенълик ёргъунлыкъны да унуттырды. Атьта Ни-

яр биле шеньликке къапылып, яшлар ортасына сокъулды, Адильге япышмакъ ичюн эллерини узатты ве... бирден чекильди.

«Меним янкъаным недир шу? — деп озь-озюне таа джиниленди. — Яшларнынъ къуванчында меним не ишим бар? Юр, къоркъакъ махлюкъ, рельсни къакъып, кульгили шаматаны токътат да, бу джемаатнынъ козю огюнде ким экенинъни айт, мектюпни Айшенинъ севимлисине бер. Ишите, бабанъ да шу ердедир, масхаралыгъынъы озю къулакъларынен эшитсин, санъа ашаткъан отьмегини, севгисини лянетлесин».

О, даа сес-шаматалары кесильмеген нефтьчилер арасындан чыкъып, вышкъагъа асувлы рельске таба джёнеди, къалтырарукъ элине демир парчасыны алды..

— Къызым, сен хастасынъ гъалиба, — деп онынъ янында Николай Васильевич пейда олды. Авучынынъ терс тарафыны онынъ манълайына кетирди. — Тез ол, къызым, машинагъа мин, сыджагъынъ бар.

Ниярнынъ элиндеки демир парчасы ерге тюшти. О козьлерини котермеден:

— Кейфсизлигим кечеятыр, — деди.— Раатсызланманъыз, мен бригаданен къайтырым.

— Ихтиятлыкъ эт, къызым, санъа дерал тёшекке ятмакъ керек. Ачыкъ усюнде зорнен турасынъ. Юр, машинагъа минейик.

Авасы сыджакъ олмаса да, Ниярнынъ усюнден тер чыбырды, меджалсызлыгъындан тизлери букюльди. козьлери бунарланды

— Бабай, мен бригаданен къайтырым...

Къызчыкънынъ эр бир арзусыны ерине кетирмеге алышкъан Николай Васильевич языкъсынувнен:

- Э, озюнъ билирсинъ де,— деди ве шу ерде тургъан Серверни ишмарнен кенаргъа чагъырды. — Ниярга козь-къулакъ ол, къардашым, бираз хастаджандыр. Риджа этем, машинадан тюшкен сонъ эгленип къалмасын, оны эвге озгъар.

2

Къашкъаранлыгъы тюше башлагъанда машиналар бири-бирининъ артындан Къайракъташкъа ёнедилер. Къуванч шадлыкълары аля даа кечмеген нефтьчилер

бутюн ёл агъызларыны юммадылар: йырламагъан йыр-лары, чынъламагъан чынълары, айтылмагъан бейитлери къалмады. Борис адам толу машинанынъ устюнде сыкъ-сыкъ магъа биле ынтылды. Лякин эль чырпмалары астында бир аякънен савурылып, «Лезгинканынъ» энъ мурекkep арекетини япаджакъта, машина бирден силькинип алды (Амет шакъа эткендир), оюнджы нее озюнинъ сель-би боюнен ёлджыларнынъ устюне авдарылды.

— Къабаат менде дегиль, шоферде,— деди о аякъ-къа турып.

Бу шенъликке ялынъыз Ниярнен Сервер къошул-мадылар. Нияр башыны салындырып, суспп къалды. Сервер нее оны хаста санып, лаф ачмакътан къачынды. Лякин ян-янаша отурып, тильсизлер киби индемей тур-макъ гъает къолайсыз бир шей олгъанындан, ахыр сонъу Сервер чыдап олмады ве юзюни Ниярнынъ къу-лагына кетирип:

— Айшени соратып ёллагъан бутюн телеграммала-рыма «ёкъ» джевабы кельди,— деди.— Университетте де ёкъ экен. Не япаджагъымны бильмей къалдым. Бу-гунь сени гугюмнен корьгенде кене оны хатырладым. Ничюндир бильмем, сезгилерим Айше якъын бир ерде-дир, узат элинъни, онъа етерсинъ, дейлер. Лякин бар да тапчы... Тапарым, илле тапарым! Амма шимдилик азап чекем, тюшюмде биле оны корем. Айше меним ичюн энъ якъын достган да азиз бир адам олды...

Сервер Ниягъа эгильди. О, омузларыны силькип, ич чекип агъламакъта эди...

Бу кересинде Амет машинасыны догъру ашхананынъ огюне айдап кетирди. Сонъ, кабинадан чыкъып, Борис-нинъ янына барды:

— Насыл, достум, «Лезгинка» ойнагъанда аягъынъ-ны сындырмадынъмы?— деп сорады.— Сынмагъан ол-са чокъ языкъ. Айды, сонъки сёзюмни динъленъиз. Къайракъташнынъ мешур шофери Ешиль Амет, яни мен, сизлернен сагълыкълашмакъ истейим. Ярын саба озь къысмыма кетем. Эгер сизлерни ташып юргенде ма-шинамнынъ къуйрукъы себебинден бирде-биринъиз-нинъ элини сындыргъан, аягъыны чыкъаргъан, ичегини узьген, башыны парлагъан я да бурнуны япаштыргъан олсам, мени багъышланъыз. Не япмалы, зенаатым ойле. Бу гедже машинамнынъ козюнден-фенеринден опип, оны гаражгъа теслим этеджем. Амин!

Борис достундан айырыладжагъына языкъсынса да, меселени кене шакъагъа чевирмеге тырышты:

— Тюш корьдинъ гъалиба.

— Екъ, достум, гедже учушлары битти, энди куньдюзлери айыныгъымда учаджам. Къоркъманъыз, мен сакокте олгъанда Къайракъташнынъ устюнде душман самолёты дегиль, ят мемлекет къушы биле пейда олмаз. Сагълыкълашув шерефине эпинъизни ашханагъа давет этем. Зияфети менден, парасы Адиль устадан. Бугунь онынъ байрамы.

Яшлар ашханагъа толуштылар. Машина янында ятлыныз Серверинен Нияр къалдылар. Сервер гугюмни Нияргъа узатты. О, гугюмден отю патлагъан бир адам киби, эки элини бирден саллап, артына чекильди.

— Керекмей, керекмей, бугуньден кери о азиз савутны меним арам эллериме туттырма,— деди ве козь яшларынен йылтырагъан сырлы козьлерини Серверге тикти. Бу савут сизлерини чокътан таныштыраджакъ эди, лякин аранъызгъа мен сокъулдым, эки асретнинъ ортасындаки тегенек киби, къавушманъызгъа кедер эттим. Мен сени Айшеден куньледим, онынъ элинден сени хырсызламакъ истедим, эбедий оларакъ омюринъизни харапламакъ, бозмакъ истедим. Биле-биле сизге хиянетлик яптым. Билип къал мен Нияр дегилим, бир вакъытлары санъа икяе эттигим «Орьме юзюктеки» джийренч юрекли алчакъ иштли чурюк фикирли къызым. Мен... мен... Айшеден, меляикеден кельген...

Нияр козьяшларына богъуларакъ, элини къойнуна сокъты, [illegible] мектюпни араштырды. Мектюп онда ёкъ эди...

Ниярнынъ сёзлери Серверни шу дередже эйджанландырдылар ки, о бу къызны тынчландырмагъа сёз биле тапамады. Хасталыр, сыджагъы олса керек, деп тюшюнди. Нияр исе, артыкъ не япаджагъыны бильмегенинден, бирден кери бурулып, къачып кетти...

Зинаида Федоровнанен Николай Васильевич шу гедженни Ниярнынъ башындан чекильмедилер. Хаста атеш ичинде эди. Сыкъ-сыкъ сандыракълап, Айшенен Серверни адыны анъа, озюни яман сёзлернен акъаретлей ве, недир араштырып, къойнуны къармалай эди.

Илк хоразларда Гульджиан келип кетти. Хастагъа

насылдыр бир иляджлар берди. Бундан сонъ Ниярда тынчлангъан киби олды. Бираздан юкъугъа далды. Лякин ана-бабасынынъ козюне бундан сонъ да юкъу [illegible] кетмеди. Олар хастанынъ одасындан чыкъып, софадаки акъ орьтюли тёгерек стол башына отурдылар. Тирсеклерини столгъа дайап, башларыны эллери арасына алып, баягъы вакъыт кедерли тюшюнджелер ве [illegible] ичинде къалдылар.

Яшлары энди эллиден ашкъан ве къартлыкъ чагъларына киреяткъан бу адамлар,-къары-къоджа олсалар да, эгиз я да бир ананынъ балалары дейиледжек дереджеде бири-бирине бенъзейлер. Башларындаки сачлар къарнен орьтюли дагъ тёпелери киби, ап-акъ; манълайлары ачыкъ ве тегиз; козьлери яз саариндеки кок юзюне ошап, мавимтыракъ ве ойчанлар; табиий ве ич бир вакъыт силинмез тебессюмнен орьтюли чехрелери муляйим бир акъчилликнен къаплангъан. Бойле адамларынынъ тек бир юзлерине бакъкъанда биле, оларнынъ шахсий дюньляры дерья денъизлер киби кенъ ве терен олгъанына къанасынъ, оларны севмеге, саймагъа ве олар киби олмагъа ынтыласынъ.

Огълериндеки чай, тавадаки къайгъана, тарелкадаки примчикли хамыр аш энди чокътан сувып къалгъан. Лякин оларнынъ козьлери столда олса да, тюшюнджелери Ниярда.

— Николай, сен бугунь агъызынъа ич бир шей алмадынъ, ачкъарынынен ишке кетилирми?— деди Зинаида Федоровна.— Чокъ кедерленме, яштыр о, бугунь олмаса, ярын кене аякъкъа турар.

— Маддем ёкъ, къарычыгъым, ашап олмайджагъым,— деди Николай Васильевич огюндеки стаканы кери сурьди.— Сен озюнъ аша, тюневин акъшамдан агъзынъа ич бир шей алмадынъ.

Николай Васильевич козьлюклерини такъып, энди «Правда» газетасыны алды ве креслогъа ясланып, оны усттен-усть къарамагъа башлады. Бириндҗи, экинджи ве учюнджи саифелерини бакъып чыкъты. Фикирлери Ниярнен мешгъуль олгъанындан, газета хаберлеринден ич бири онынъ дикъкъатыны джельп этмеди.

О, дивардаки саатке козь ташлады: еди бир он беш кече. Демек къыркъ беш дакъикъа даа бош вакъыты бар. Николай Васильевич газетанынъ сонки саифесини чевирди. Онда, «Юманите» [illegible] газетасындан корсин

алынгъан «Совет солдатлары Франциядаки къаршы турув арекетинде» серлевалы буюк бир макъале козюне илишти. Макъаледе, ватан дженки девринде эсир тюшип, фашист концлагерлеринден къачкъан ве француз ватанперверлерининъ партизан арекетине къошуларакъ, гитлер Германиясына къаршы куреште федакярлыкъ косьтерген совет дженкчилерининъ къараманлыкълары икяе этильмекте эди. О, макъалени окъуп тургъач арада бирден къашлары тююмленди, козьлери эйджанланды. Аякъкъа турды, окъугъан джумлелерини бир даа текрарлады. Сонъ, кителининъ джебинден авторучкасыны чыкъарды ве айны шу джумлелерни ешиль чызыкъынен черчиведи.

— Зина, тувгъаным, мында кельчи,— деди ве Зинаида Федоровнагъа газетаны узатып, титрек бир давушнен:— Окъу! Черчиве ичине алынгъан сатырларны окъу!— деди.

Меракълы бир шейге расткельгендирсинъ де,— деп Зинаида Федоровна газетаны козьден кечирди. Окъугъан сайын тесирленди. Ниает, айны сатырларны буюк бир эйджан ве ифтихарнен багъырып окъуды: «Биз, французлар, узакъ Узбекистаннынъ джесюр огълу Сарвар Махрамкуловнынъ Франциянынъ азатлыгъы огъурында япкъан къараманане ишлерини бир вакъыт хатырдан чыкъармамыз. Дженкнинъ биринджи йылы эсир тюшкен ве Франциядаки фашист концлагерлеринден биринде эзиетли олюмге укюм этильген бу дев юрекли ве челик ирадели йигит, буюк бир группа совет ве француз дженкчилерини лагерден къачырды, оларны дагъгъа алып чыкъты ве бу ватанперверлернинъ башына кечерек, озь ватаныынынъ мустакъиллиги эм де Франциянынъ азатлыгъы огърунда оккупантларгъа къаршы амансыз партизан дженки ачты. Юз кыркъ алты дженкчиден ибарет олгъан онынъ ёлбашчылыгъындаки бу партизан отряды душманнынъ силя ве аскерлернен юклю йигирми учь эшелоныны патлатты ве учурымдан юварлатты, еди дане демир ёл копюрини ве отузгъа якъын силя складыны патлатты, лагерлерге ве бастырыкъларгъа апансыздан уджюмлер япаракъ, юзлернен француз дженкчилерини ве ватанперверлерни олюмден къуртарды, немсе гарнизонларына гедже-куньдюз демей тынчлыкъ бермеди 1943 сенесининъ кузюнде партизан бирлешмесининъ

партия тешкиляты оны француз коммунист партиясы сафларына аза оларакъ къабул этти.

Биз, бу джесюр ве зийрек акъыллы, интернационалист йигитни осьтюрген ве тербиелеген ана-бабагъа, бутюн узбек халкъына озюмизнинъ миннетдарджылыгъымызны ве тешеккюримизни бильдиремиз».

Къары-къоджа къуванч ве шашкъынлыкънен бирине бакъып къалдылар. Бу дакъыкъада олар, эльбет де, Махрамкул аканы хатырладылар, онынъ къуванаджагъыны, гъурурланаджагъыны хаяллаïдылар. Бельки, дженкте эляк олгъан къызлары да эслерине тюшкендир...

— Биньлернен километр авлакътаки эджнебий мемлекетте ватанынынъ мустакъиллиги ве шаны ичюн курешкен Борюкъышлакълы йигитке не дейсинъ?— деди.— Ватан севгиси мына не экен! Йигит, акъикъий йигит! Барып бабасыны къувандырайым.

Николай Васильевич газетаны алып, къапыгъа догъруллы.

— Николай, ашыкъма, - деди Зинаида Федоровна,— макъаледе Сарварнынъ сагъ-селяметлиги акъкъында сёз ёкъмы?

Николай Васильевич кери айланды. Эм, акъикъатен, макъаледе бу акъта язылмагъан. «Сагъмы экен? — деп ойланды о.— Сагъ исе не ичюн бу вакъыткъадже къайтып кельмеди? Бир къач сатыр язынен бабасына селяметлигини бильдирмек мумкюн дегиль эдими? Бельки башкъа бир шей чыкъып къалгъандыр?...»

— Иншалла, сагъдыр, - деди Николай Васильевич.— Дженк битсе де, эджнебий мемлекетлердеки адамларымыздан бир къысмы аля бугунь тувгъанларына къайтып келемейлер. Сабыкъ иттифакъчыларымыз оларны тутып турмакъ ичюн бинъ бир тюрлю чаре уйдурып чыкъаралар. Сарварнынъ тез къайтмасы ичюн элимизден кельген бутюн чарелерни корермиз. Шимдилик сагълыкънен къал, Зиночка. Ниярнынъ вазиети агъырлашса, манъа хабер этерсинъ.

— Сагълыкънен бар, Николай, келип къапынмагъа унутма. Ниярнынъ антесине хабер эт, келип беш-он дакъикъа къардашыны янында огурсын. Мына кочьженлерине энди бир ай олса да, не ичюндир бильмем, кечип кетмеге чекинелер. Бойле тувгъанлыкъ олурмы?

— Яхшы, айтырым. Дуалер!
— Дуалер олсун!

Николай Васильевич директорнынъ кабинетине келип кирди. Ичериде Сабир Мухаммедовичнен Зарифе енге арасында къызгъын лакъырды кетмекте эди. Директор секретарьны корьгенинен:

— Николай Васильевич, ярдым этинъиз, мына бу ананен ярым сааттен берли чекишем, лякин къандырамайым, деп кулюмсиреди.— Баш кестире, лякин янъы къурулгъан амам ве чамашырханеде мудир олмам демектен вазкечмей. Бакъсанъ мудирлик посты ичюн Айрапетов киби къабар да истемейим.

— Бу ниш насыл олды я Зарифе енге,— деп лакъырдыгъа Николай Васильевич къошулды. Джемаат чамашырханеси, амам къурунъыз деп шамата къопаргъан сиз озюнъиз дегиль эдинъизми? Энди къуйрукъ бурасынъызмы? Сёзюнъиз ишинъизнен бир кельмей экен де!

— Чамашыр хане къурунъыз деген олсам, зар мудир олмакъ ичюн айттым,— деп къызышты Зарифе енге.— Менден башкъасыны тапамадынъызмы? Къайракъташта бильгили, теджрибели адам азмы? Мен озюмнинъ еди сыныфлыкъ бильгимнен онда не ишлерим? Эсап-хасаптан чокъ чакъмайым, барып да козьден бир шей къачырсам, къурудан-къуругъа янарым. Екъ, джаным, агъырмагъан башыма явлыкъ не керек. Мени ятакъханеге озь ишиме къайтарынъыз.

— Эй-ей.— деди Николай Васильевич,— сиз къоркъакълар табакъасындан экенсиз де! Сабир Мухамедович, бизим ишимиз де чокъ месулиетли, барып да янмайыкъ. Эйвен. ишимизни ташлап, эрте-ярыкъ мындан узайыкъ. Бизим еримизде барсын башкъалары янсынлар. Сагъ ол, Зарифе енге, козюмизни ачтынъ.

— Олды-олды, Николай Васильевич.— деди Зарифе енге.— Мыскъылгъа кельгенде сизге акъран я тапылыр да я йокъ. Ергъанынъа коре аякъ узат дегенлер, бу иш манъа агъырлыкъ этер, беджеремем деп къоркъам, ондан башкъа джан къурбан.

Николай Васильевич газета хаберини бильдирмеге ашыкъкъанындан, лакъырдыны къыскъадан кесмеге тырышты:

— Сиз, Зарифе енге, беджерикли бир адам олгъанынъызны ятакъханеде косьтердинъиз. Сагъ олунъыз. Одалардаки темизликке, тертипке сукъланмамакъ мумкюн. Лякин яш ишчилеримизнинъ озьлери де темиз-пак юрмек кереклер. Олар буннъа ляйыкълар. Тырышкъанларына бакъынъыз: иштен къайткъан сонъ акъшам мектебине кетелер, дерс азырлайлар. Бу да етмегени киби, озь башларына зенаат огренмеге урунъдылар. Буны зорнен дегиль де озь авесликлеринен япалар. Бойле аджайип йигитлерни эль устюнде тутмакъ да азлыкъ этер. Биз яшларгъа борджлымыз. Бу иште сиз де ярдым этмек керексинъиз, чюнки сиз олар арасында алышынкъарышты ве оларгъа ана олып къалдынъыз. Энди бу иште де аналыкъ косьтеринъиз.

Секретарынынъ сёзлери Зарифе енгенинъ юрегини къуванчнен нешелендирди. Гонъюлиндеки эр даим тилинде олгъан бу къадын:

— Вай джаным-козюм тилинъден сёз дегиль де, санарсынъ бал тамлай,— деди.— Валлах, бу тилинъизнен он секиз яшындаки къызнынъ башыны айландырмакъ да бир шей дегиль. Еди ольче, бир бич дегенлер, тюшюнип-ташынып бакъайым. Ашыкъманъыз, чамашырханени ве амамны барып озь козьлеримнен корьмегендже, менден разылыкъ беклеменъиз.

— Яхшы, барып корюнъиз,— деди Сабир Мухаммедович.— Лякин созгъаламанъыз, озюнъизге бир къач ярдымджы тап да, тезден ишке башланъыз.

— Амамда бухгалтер оладжакъмы?

— Оладжакъ. О акъта идаремизнинъ баш бухгалтеринен озюм сёйлеширим.

— Меним бир риджам бар.

— Айтынъыз.

— Бухгалтерликке Селимни беринъиз.

— Селимни?! — Сабир Мухаммедович шашкъын-шашкъын Зарифе енгеге бакъты.— Бухгалтериядаки анавы сары баш огъланнымы?

— Эльбет, ана шу фармазонны. Оны я адам этерим, я да Къайракъташтан айдарым.

— Мерамынъыз пек яхшы,— деди Николай Васильевич,— о йигит ярдымгъа мухтадж. Сизинъ элинъиз астында...

— О якъыны сонъ корермиз,— деп Зарифе енге

секретарынынъ сёзюни больди. Ичинчени кузьде саярлар. Айды. сагълыкънен къалынъыз.

Къапыгъа догърулаяткъан Зарифе енгени Николай Васильевич токътатты:

— Зарифе енге, Махрамкул аканынъ не ерде олгъаныны бильмейсинизми? Пек аджеле керек.

Демек, бу сафдиль къадынынъ Махрамкул акапен дост-дост олгъанларыны козьде тутаракъ:

— Оны Зарифе енге бильмесе, даа ким билир, деп ишилен алды. Махрамкул ака эки козьнен Сарварны беклей, огълуны эвлендирген сонъ озюне де той-дюгюн япаджакъ, дейлер,

— Вай джаным-козюм директор, бу ошек санъа да келип еттими? — Зарифе енгенинъ янакълары утанчакъ кизларнынъки киби алланды. Эль агъызына элеги арпини без етмез дегенлер, айталар ишите. Тильни къайда бурсанъ, онда айланыр, чюнки суексиздир... Махрамкул ака даа деминчик бу ерлерде эди. Чагъырайыммы?

— Замет олмаса, чагъырынъыз.

Зарифе енге чыкъкъанынен, секретарь элиндеки газетаны директоргъа узатты:

— Махрамкул аканынъ огълу акъкъында меракълы бир хабер бар...

Бир джаннен ичери Махрамкул ака сурип кирди: «Айтынъыз, не олды?» дер киби, кедерли козьлерини директордан секретарьгъа алмаштырды. Бир санье биле сурьмеген сукюнет къартны хавфсыраткъан киби олды, юреги къафесине сыгъмады.

— Мени чагъыргъансынъыз, бир иш бармы ёкъса?

— Сизге хайырлы хабер бар, Махрамкул ака, — деди Николай Васильевич. — «Правда» газетасында огълунъызнынъ Францияда косьтерген къараманлыкълары акъкъында язылгъан.

— Сагъ экенми? — Къарт озюни эльге алмагъа тырышса да, эль-аягъы къалтырамагъа башлады. Бенъизи апакъ кесильди. — Францияда дединъизми? Онда насыл тюшкен?..

Николай Васильевич газетаны козьлерине кетирип, отькюр бир давушнен окъуды: «Биз, французлар, узакъ Узбекистаннынъ джесюр огълу Сарвар Махрамкуловичнинъ Франциянынъ азатлыгъы огърунда япкъан къараманане ишлерини...»

Махрамкул ака макъаленинъ биринджи сатырларыны эшиткенинен, башы юкъары котерильди, чырайы кульди, козьлери нурланды. Озюнинъ хабери олмагъан эллерини кокрегине хачлады, къамбырайгъан белини догърултты. Эйкель киби къатып къалгъан бу къартнынъ ялынъыз дудакълары арекетте эди:

— Огълум... Сарварым... Аферин, машалла-субаналла...

Секретарь, санадан шиир окъугъан артистлер тавурынен, сесини эп котерди ве макъаленинъ ахырыны янъгъыравукъ бир давушнен битирди: «Биз, бу джесюр ве зийрек акъыллы, интернационалист йигитни осьтюрген ве тербиелеген ана-бабагъа, бутюн узбек халкъына озюмизнинъ миннетдарджылыгъымызны ве тешеккюримизни бильдиремиз».

Сабир Мухаммедович акъсай-акъсай Махрамкул аканынъ янына кельди ве онынъ тюклю янагъындан опьти.

— Козюнъиз айдын олсун! Акъикъатен баба йигитни тербиелегенсинъиз. Юрегинъиз гъам-къасевет ерине, къуванч ве ифтихарнен толсун.

Махрамкул ака озь давушындан къоркъкъан адам киби тыныкъ бир сеснен:

— Сагъ экенми?— деп сорады. Къачан къайтаджагъыны язмагъанлармы?

— Ёкъ, язмагъанлар,— деди Николай Васильевич.— Эльбет де сагъ-селяметтир. Язып соратырмыз. Франция Коммунист партиясынынъ Меркезий Комитетине язармыз. Мектюпни шахсен Морис Торез аркъадашнынъ элине туттырмалары ичюн Франциядаки эльчиханемизге мураджаат этермиз. «Коммунист Сарвар Махрамкуловнынъ [illegible] къайтаджакъмы?», деп соратырмыз.

— Яз, огълум, мутлакъа яз. Телеграмманен сорат, тездже олсун. «Бабанъ сени пек сагъынгъан, козьлери ёлда къалды», деп яз, бир шейге бакъмай эвге къайтып кельсин. Беслеген барашым тамам чагъына кельди. Той-дюгюн япармыз, эвлендирмиз. Сагъ ол, Николай Васильевич, бине яхшы огълумнынъ къара тепелерге сокъкъан юрегимни джоштурдынъ. Джемаатнынъ козюне мен энди ачыкъ юзнен бакъарым. Къуванынъыз койлюлерим, меним огълум Сарвар коммунист экен, партизан командири олгъан, Франциянынъ азатлыгъы ичюн кур-

решкен, дерим. Франция!..— Къарт къашларыны тююк-леп, недир хатырламакъ истеди. Тапамады.— Огълум, Сабир Мухаммедович, шу Франция дегенлерини харитадан косьтерип берчи.

— Якъын келинъиз, Махрамкул ака, — деп, дирекдор стол устюндеки линейканы алды, дивардаки эки курреден ибарет дюнья харитасына чевирильди.— Мына буси Ташкент. Юкъарыдаки мынавы кърмызы йылдыз — Москва. Москвадан сол тарафтаки мынавы эрылгъан тюсли ер — Франциядыр.

— Харитадан якъын амма...— деди Махрамкул ака ве чокъ айлардан берли ильк оларакъ шенъликнен къакъылдап кульди.

Николай Васильевич Махрамкул аканынъ бирден тазерип кеткен юзюне, тирилешкен козьлерине, чевиклешкен арекетлерине бакъаракъ: «Рух джошкъунлыгъы къартларны да яшарта экен», деп тюшюнди.

— Эльбет, пек якъын,— деди о,— Москванен Парижнинъ арасы олгъаны — оладжагъы эки бинъ километрдир.— Кульди. Онъа бакъып субеттешлери де кулюштилер. Лякин бу ёлны къыскъартмакъ чареси де бар. Насыл дейсинъизми? Мына насыл. Сиз, Махрамкул ака, огълунъызгъа шайлы бир къыз тапмагъа давранынъыз. Къыз тапылгъан киби Серверге телеграмма чекермиз: «Тез ол, йигит, келин сени беклей-беклей козьлеринде нур, юрегинде сабыр къалмады». Бойле бир телеграмма алса, валлах, учып келир. Ола билир, парашютнен дос-догъру азбарынъызгъа энер.

Кене кулюштилер.

— Энди келир,— деди Махрамкул ака ве теренден куресинди.— Ахмакъ бир къарт экеним шайтан шерине огърап, акъылыма кельмеген яман фикирлер къалмады. Ольгенлерден хабер кельди, сагълары къайтып кельдилер, десе меним огълум эсир тюшти, къул олды, деп къоркътым. Ашналарымнынъ козьлерине тикилип бакъмагъа утандым. Бойле бир шейнинъ ола биледжегине ышанмасам да, юрегимни шек-шубе къуртлары кемирди.— Бу сёзлерни айтаракъ, о козьлерини кене харитагъа ташлады ве огълунен сёйлешир киби, девам этти: — Янъылганым, багъышла огълум, гунаынъа кирдим. Ичкен сутюнъ элял экен, бабанъны утандырмадынъ, халкъынъны алдатмадынъ, силяны эльден ташламадынъ, душмангъа аркъанъны косьтер-

мединъ. Тезден къайт, огълум, къаргъайдым, [illegible] кетим дюньясыдыр, корюшинг къалайыкъ. Козьлер[illegible] бой-постунъа бакъмакъ, достларынъ арасында [illegible] шынъны эшитмек истейим... – Башыны котерди. Оз[illegible] лумдан гъает мемнуным. Бугунь акъшам бизге б[illegible] рынъ,— деди ве къапыгъа догъру адымлады.

Николай Васильевич оны торлангъан козьлеринен озгъарып, терендеп кокюс кечирди:

Баба!..

3

Янъы йыл арфесинде [illegible] сокъакълары, [illegible] эсселерининъ диварлары ве меркезий сокъакълар [illegible] чийлерни янъы гъалебелерге чагъыргъан плакатларнен ярашты. Даа якъында къурулып биткен ве бугунь уйле маалинде ишлеп башлагъан радиоузел Къайракълыкъ[illegible]ны шенъ музыка давушларынен суслендирди. Акъшам устю, нефтьчилер иштен къайтаягъкъанда, радиодан Сабир Мухаммедовичнинъ сеси янъгъырады. Директор залиге Янъы йылны хайырлап, нефть оджакъларында нефть ве газ чыкъарув девлет планы вакътындан эвель, декабрьнинъ он дёрдюнде толдурылгъаныны бильдирди.

Бу хабер йылдырым тезлигинен агъыздан-агъызгъа даркъалып, бир — эки саат ичинде эвлерге, устаханелерге, нефть къуюларына барып етти. Къайракълыкълылар артыкъ эвлеринде турамадылар: [illegible] ве сокъакъларгъа тёкюльдилер.

Бугунь тек бир Селимнинъ кейфи еринде дегиль эди. О, сабадан уйлегедже драма тёгерегининъ азаларыны беклеп турды — олар клубкъа кельмедилер. Сонъ, ичине атеш тюшкен адамнынъ ашыкъычанлыгъынен, «артистлернинъ» пешинден чапкъаламагъа башлады. Лякин бундан да нетидже чыкъмады: «баш режиссер» ве «Мешеди Ибад» пьесасында эсас рольни ойнагъан Галина Ивановна эвде де, балалар багъчасында да ёкъ эди; Ниярнынъ къайда экечини тувгъанлары да айтамадылар; Адиль ве Борис къуюда кечикип къалгъанлар..

Селим догъгъанына бинъ пешман олып, клуб огюндеки мердивен устюне чёкти, башыны тизлери арасына эгди. «Не къазалы, не белялы башынъ бар» йырыны

меним ичюн уйдурсалар керек,— деп мугъайды.— Халкъ байрамгъа азырлана. мен исе «мешур» артистлеринъ пешинден чапкъалап юрем».

— Селим, мамурлыгинъ бармы не? Бельки афьёныны патлатмакъ истейдирсинъ? Юр, Янъы йыл шерефине...

Селим абдырады. Къаршысындаки арбий урбалы, орденли, йылым-йылым йылтырагъан сахтиян чызмалы адамны бирден таныл оламады.

— Сизсизми, Андрей Палыч? — деди Селим бир къач саниеден сонъ.— Сагъ олунъыз, мамурлыгим екътыр: ичкини ташладым.

— Аферин, Селим, яхшы япкъансынъ. Мен сени денъемек ичюн айттым. Къайгъылы корюлесинъ. Янъы йыл акъшамы бу гъам-кедер сени къайдан келип тапты?

Устанынъ кейфи яхшы олгъаныны ве лакъырды этмек истегенини анълагъан Селим озюнинъ «лаф бокъчасыны» чезди:

— Ишлерим къартоп, Андрей Палыч.

— Хайыр ола?

— Хайыр дегиль, бугунь хайырсызлыкъкъа огърадым. Тамам эки ай шапырдыкъ-копюрдик, пьеса ойнайджакъмыз деп агъыз патлаттыкъ, мына энди ойнамагъа сыра кельгенде, къуруптымыз сабун кобюги киби патлады.

— Ачыкъ айт, не олды шу?

— Не олгъан, артистлерни джойдым. Бугунь акъшам клубда пьеса ойнайджакъ эдик, афишалар да асылды, амма генеральная репитиция олмади. Ёкълар! Бу не демек олгъаныны анълайсызмы? Провал! Полный провал!

— Я Галя? О да ёкъмы?

— Учь кере балалар багъчасына барып кельдим, эки кере эвинъизнинъ къапысыны къакътым,— ёкъ! Бугунь гъалиба ялынъыз «ёкъ» къапылары ачылгъан.

— Олмаса пешимден кель,— деди уста,— разведкагъа сени мен алып барайым. Галя ер астында олса да тапып чыкъарырмыз.

Ёлда, Белобородовларгъа расткельдилер. Хасталыкътан сонъ аякъкъа тургъан Нияр. Николай Васильевичнен, Зинаида Федоровнанынъ ортасында эди.

— Иште, гъайыплардан экиси чапылды, — деди уста ве оларнен эль тутушып селямлашты.

Селим Ниярны корьгенинен кунинин бутюн сыкъынтысызлыкъларыны унутты, онъа антмакъ, оньке-элем этмек ичюн азырлагъан «джиддий» сёзлери де акъылындан чыкътылар.

— Нур данеси, нар данеси, дюньянынъ бир данеси, сен бугунь къайда эдинъ я? — деп сорады. Деди де, тилини тишледи: «Мына шимди санъа нурыны да, нарыны да косьтерир, — деп элеслениди. — Бу къыз санъа джиддий адам ол, шаплавузланма, гевезелеиме демедими? Бильмейим, бу тайгъакъ тиль манъа даа нелер айттырмаз».

Лякин меселе акенне олып чыкъты: эвеллери бойле алларда Селимни «джевапсыз» къалдырмагъан Нияр, бу кересинде оны аджайип бир тебессюминен къаршылап, репетициягъа кечиккени ичюн ондан афу истеди.

Ниярнынъ муляйим-муляйим бакъышы ве афу истеп айткъан сёзлери Селимни даа зияде ферахландырды:

— Зинаида Федоровнанен клубкъа барынъ да, артистлерни бекленъиз. Биз Андрей Палычнен оларны онда айдаштырып кетирирмиз. Мына пьеса. Роллеринъизни бир даа текрарланъыз.

— Яхшы, Селим, биз клубта олурмыз, — деди Нияр. — Тездже келинъ.

Селим козьлерини Николай Васильевичке чевирди. «Сен партия хадими олсанъ, мен де Къайракъташта драма тёгерегининъ ёлбашчысым, — демек истеди. — Корьдинъми, магърур Нияр биле сёзюмден чыкъмай. Эй, Николай Васильевич, Селимнинъ козьге чёп олып юрген девирлери эвель заман тарихында къалды, шимди о, арабада бешинджи копчек дегиль де, квартетте примадыр».

Секретарь Селимнинъ фикирлерини козьлеринден анълады. Оны бираз даа къопайтмакъ мерамынен:

— Сен достум, Андрей Павловични де озь арабанъа ектинъ гъалиба, — деди. — Ишлер бойле кетсе Къайракъташта артист олмагъан адам къалмайджакъкъа ошай.

— Адьюо! — деди Селим ве устаны къолтукълап, онынънен сокъакъ бойлап кеттилер.

Уста бу «арабагъа» Селимге ярдым этмек ичюн екильмеди, акенне оларакъ, онынъ озю Селимнинъ ярдымына мухтадж эди. Меселе шундаки, бугунь саба

Галина Ивановна эвден чыкъкъанда, акъшамгъадже къайтып кельмейджегини айтты ве «олур-олмаз шейлерге сылтав этип, пешимден чапкъалап юрме» деп, акъайыны тенбиеледи. Къарбабайгъа костюм тикеджек экен! Уста уйлегедже онда-мында салланып юрсе де, ахыр сонъу чыдап оламады. Галина Ивановнаны кореджеги кельди. Арагъан дердини де, дерманыны да булур дегенлери киби, гъафлеттен Селимге расткельди...

Олар балалар багъчасынынъ кертме тахталарнен ишленген ве ренкли бояларнен орнеклеген ёл къапысына янаштылар.

— Мында киреджек оласызмы? - деди Селим гонъюльсизликнен. — Нафиле замет этменъиз, балаларны эрте къайтарсалар керек.

— Яшенинъ, Селим, керек адамны къыдырмагъа бильмейсинъ. Артымдан кель,

Олар чакъыл тёшельген тар ёлдан кечип, бир къатлы таш бинанынъ пенджересине кельдилер. Уста ишарет пармагъыны дудакъларына кетирип, Селимге сусып турмасыны эмир этти, озю исе кевдесини дивар артына гизлеп, оданынъ ичине бакъты.

— Мындадыр! — деди о балаларджасына къуванып. — Къокъла тике. Балаларгъа байрам бахшыны!

Селим пенджеренинъ экинджи кенарына ясланды. Аркъасынен чевирилип отургъан Галина Ивановна балабан оданынъ ичинде бир озю эди. Онынъ огюндеки столда ирили-уфакълы бир оба къокъла тура. Къокъларынынъ кийимлери чешит бичимде ве тюсте олса да, юзлери, янъы юмуртадан чыкъкъан чипчелер киби, тыпкъы бири-бирине бенъзейлер. Кошеде, чокъмарына ясланглан адам бойлу къарбабай тура.

Бираздан Галина Ивановна стол башындан турып, пенджереге айланды, лякин козьлери къучагъындаки къокълада олгъанындан, «разведчиклерни» эслемеди. О, къокъланынъ сарышын сачларыны сыйпады, кокюсине даяп, яш бала юкълатыр киби, оны салламагъа башлады.

Уста тесирленди. Бу саниеде о къарысы алдында, бутюн къадынлар алдында тиз чёкмеге, оларгъа юрегиндеки энъ муляйим сёзлерни айтмагъа азыр эди. Лякин онынъ бу рухий вазиетини анълап оламагъан Селим, гъамсызлыкънен:

— Андрей Палыч, бу сентименталь мелодрама

стилиндеки къокъла театрини даа сейир этеджексинми?— деп бурчанлады.

Уста Селимге ачувланаджакъ олып, бирден башыны котерди ве... кулип йиберди.

— Эх, Селим, Селим,— деди о кокюс кечирип,— меним яшыма етип, баланъ олмаса, бу мелодрамань нъ не экечини сен де анълар эдинъ амма, яшсынъ, дуйгъуларынъ кескинлешмеген.

Пенджере огюндеки бу лакъырды Галина Ивановнанынъ къулагъына чалынды. О, кери бурулып, пенджереге кельди. Эркеклерни корьгенинен, янакълары къып-къызыл олдылар.

— Не бар? Неге чапып кельдинъ?— деп пенджере къапакъларыны ачты ве акъайына сертийди.— Айткъанларым бир къулагъынъдан кирип, экинджисинден чыкъып кеттилерми?.. Хош кельдинъ, Селим!

— Сагъ олунъыз,— деди Селим сувукъкъанлыкънен.— Машаллаынъыз бар, Галина Ивановна, дюнья алтуеть олса биле, кейфинъизни бозмайджакъсынъыз. Орталыкъта янгъын, сиз исе сумюкли бурун къызчыкълар киби къокълаларнен ойнайсынъыз.

— Янгъын?!

— Эльбет, янгъын. Керчектен янгъын!.. Мен янам! Режиссер аркъадаш, сизинъ къокълаларгъа ола эки айлыкъ эмегимиз янып кульвиран олгъанындан хаберинъиз бармы?

— Вай, кечиккеним де!— деди Галина Ивановна ве къокъланы пенджереден акъайына узатып, алель-аджеле джыйышынмагъа башлады.

— Э,сизге коре не: «унуттым» дединъиз весселям! Къабакъ, эльбет де, меним белялы башыма патлайджакъ.

Галина Ивановна азбаргъа чыкъты, ири козьлеринен акъайыны баштан-аякъ сюзди. «Алёша, къуванчым, арбий форма санъа пек яраша. Дайма бойле юр» демек истеди.

— Галина Ивановна,— деди Селим шашкъынлыкънен,— мен бугунь текмиль пуселамны шашырдым: къайда кетеджекмиз? Репетицияны не ерде япаджакъмыз? Бильсенъиз керек, клубта акъшам башындан танц оладжакъ. Саат алты олаятыр,энди топланадырлар.

— Бизде, эвде япармыз,— деди Галина Ивановна.— Сен клубтакилерни чагъырып кель. Тездже олсунлар.

Селимнинъ устюнден агъыр бир юк тюшкен киби олды.

— Галина Ивановна, бу алидженаплыгъынъыз ичюн янагъынъыздан опер эдим амма, Андрей Палычтен къоркъам. Адью! Беш дакъикъадан артистлерни эвде бекленъиз.

Селим чапып кетти.

— Галя, я буны да не япаджакъмыз? — Уста элиндеки кокъланы косьтерди. — Бельки джебиме тикъарым?

— Сакъын урбасыны бурюштирейим деме! Джебине тыкъаджакъ экен! Элинъ устюне япкъыз Ана шай. Утанасынъ ёкъса? Я баламыз олса не япарсынъ? Алынмакъ керек, не бермеген алла, бельки... Кокъланы онынъ ичюн тиктим...

Олар энъ къалабалыкъ сокъакъта кезип чыкътылар. Тамам бу арада арабасыны эгленчирип, эмам ералиындан кене шу Айрапетов чыкъып къалды. Уста, кульдесеренен кеткенде Айрапетовкъа растгельгенини хатырлап: «Кене тиш къайрар», деп абдырады.

Араба оларнынъ янына кельгенинен, Айрапетов:

— Гр-р-р, бульбуллер! — деп аларнынъ башларыны тартты.

Тюбюне кийиз тёшельген арабада ятакъхане хызметчиси Елизавета Карповнанынъ балалары бар эди. Бири-биринден кучюк бу эки огълан балачыкъ сонъки вакъытларда Айрапетовнынъ бутюн дикъкъатыны озьлерине джелып эттилер. Не олды-не олмады, бу чыкъымсыз адам оларны тувгъан эвлятлары киби севди. Акъшамлары Елизавета Карповнанынъ эвине бара, кунь бою тозгъа боналгъан бу балаларнынъ усть-башларыны низамгъа чеке, ве, парасы олса, эллеринден тутып сокъакъкъа чыкъара, оларгъа мороженное я да газлы сув алып бере. Кимерде бир бу огъланчыкъларны тепа бир ерге алып, йырлата, кульдире я да экисини бирден сыртына урып, атлар киби кишнеп, азбар ичинде доландыра.

Мына бугуньки гезинти де ойле эгленджелерден бири олса керек.

Уста янъылмады. Атлар токътагъанынен, Айрапетов онъа чевирильди:

— Андрей Палыч, локъсаханеден къайтасынъмы? — деди ве шакъылдап кульди. — Баланъызнен къарт

олунъыз. Сабийчикни ачыкъ тугманъыз, [illegible] вукъланыр. Сонъ, арабадаки балаларгъа [illegible], элини котерди:— Къана, гвардия, азыр олунъыз! Программада «Катюша». Бир, эки, учь!

О эллерини котерип тюшюргенинен, «гвардия» эндже бир давушнен «Катюшаны» алып кочти:

Выходила на берег Катюша...

Айрапетовнынъ козьлери фалташ киби парылдадылар. «Мына, джансыз къокъла дегиль де, керчектен балалар!» дер киби, богъаз кермекте олгъан балаларгъа сукъланып бакъты. Сонъ, къамчысыны йигитлердженсине атларынынъ устюнде сызгъыртты:

— Ну-о-о!— деп багъырды.

Уста озюнинъ бу кулюнчли вазиетинден къуртулмакъ ичюн айнеджиликке урды:

— Галя, азизим, сен мына буны тут да, мен тюкянгъа кирип чыкъайым.

— Я онда не ишинъ бар?

О, пенджередеки шишелерге ишмар этти:

— Дженктен сонъ санада сенинъ биринджи дебютинъ ичюн ичермиз.

— «Дебют» экен! Гастрольге азырланмайым. Керекмей.

— Галя, байрам-байрамдыр, алмакъ керек. Спектакльден сонъ Николай Васильевичлерни Сабир Мухаммедовичлерни, бир аякъ олса да, эвге чагъырырмыз.

Галина Ивановна теслим олды, чюнки акъайынынъ чагъыраджакъ адамлары, хусусан Зинаида Федоровна ве Гульджиан, онынъ козюнде энъ азиз инсанлар олып къалдылар.

Догъру айтасынъ, мында кочюп кельгенимизге эки йыл толса да, шу куньгедже эвимизде мусафир къабул этмедик. Башкъаларындан не эксиклигимиз бар я! Лякин репетицияны не япармыз? Эвни алт-усть этип ташларлар... Айда, зарар ёкъ, онынъ да чаресини табармыз. Бар, амма чокъ эгленме.

4

...Ролелерине коре кийинген, гримленген «артистлер» геджe къаранлыгъында Андрей Павловичнинъ эвинден чыкъып, клубкъа догъру ёл алдылар. Санагъа клуб-

нынъ артындан чыкътылар. Залда эль чырпмалары гурюльдемекте эди.

— Башламакъ керек,— деди Галина Ивановна,— эшитесизми, перденинъ котерильмесини талап этелер.

Селим «артистлерге» бакъып мемнуниетсизликнен башыны саллады: боянынъ чокълыгъындан файдаланып, атыз чалгъыджылар биле келинин гузель къашбетлирине боя чеккенлер. О:

— Я пьесаны ким илян этеджек? — деп тааджипленди.

Бу меселе эвельден козьде тутылмагъан эди.

— Тёгерекнинъ реберн илян этсин,— деди Нияр ве титреген тебессюмини яшырып, дивардудакъларында рубильникке айланды.— Айыр оз, Селим, залдаки ярыкъны сёндирем.

Селим перденинъ огюне чыкъты. Залда инс ташламагъа ер ёкъ эди. Сейирджилер къалын къуреакълы Мешеди ролюндеки Селимни корьгенлеринен, кульгиден къутура яздылар: эль чырпмалары, кульги, къычкъырувлар, сызгъырувлар, эписи бир ерге къарышып, дернинъ залнынъ ортасында шатырдынен кок гудюрдеди.

Селим эллерини, башыны саллап, чырайыны сытып зорланса да, онъа агъыз ачырмадылар. «Не япайым, къабаат озюнъизде» дер киби, омузларыны къысып кери чекильди.

Якъаштан перде котерильди. Гульназ ролюндеки Галина Ивановна озюнинъ муляйим сесинен юрек сырларыны тёкмеге башлады. Зал чым-чырт кесильди. Нефтьчилер Къайракъташ тарихында ильк сефер озь бедиий авескярларынынъ усталыгъыны бакъмагъа азырландылар. Ог сырада отургъан уста, кулер козьлерини санадаки Гульназгъа мыхлап, янашасындаки Николай Васильевичке деди:

— Санада Галя тыпкъы озюни ойнай, омюрде исе аксине оларакъ, артистлик япа, дуйгъуларыны гизлеп тута, истегенини дегиль де, уйдургъаныны айта. Коресинъми сеси, арекети не къадар самимий ве табиий Яшлыгъында да мына бойле эди. Машаалла, Галя санъа дееджек ёкъ, лякин омюрде де бойле ол.

— Олур, къавиль этем мытлакъ олур,— деди Николай Васильевич къатты бир эмниликнен.— Ишке киргенинден берли Галя таныламайджакъ дереджеде денъиш-

ти. Я Зинаида Федоровна насыл? Санада долап башына бир бакъчы?

— О акъта сёз ёкъ. Онъа нафиле «юрек доктору» демегенлер. Коресизми, санада биле Гульназнынъ да дердине дерман арай...

Уста мемнуниетнен мыйыкъларыны бурды. Николай Васильевич исе, йырнен севинчини ифаде этмекте олгъан Галина Ивановнаны ишмар этерек:

— Ай-ай, Андрей Павлович, бойле бир бульбульни аз къалды эльден къачыра яздынъ,— деди.

Уста, олып кечкен вакъианы хатырлап, озь-озюнден утанды.

...Андрей Павлович ве Галина Ивановна мусафирлерни озгъарып, гедженинъ кеч маалинде азбаргъа чыкътылар. Шенъ-шерамет кечирильген Янъы йыл акъшамы ве ичильген шарап эписининъ башыны думанлатты. Шунынъ ичюн де сагълыкълашув чокъкъа сюрьди. Олардан эр бири бугуньки зияфетнинъ иштиракчилерини эртеси куню акъшамына озь эвине мусафирликке чагъырмагъа тырышты. Лякин бирининъ джаныны агъыртмай тура насыл олур да экинджисининъ хатирини тапарсынъ? Ёкъ, джаным, Къайракъташлылар хатир къыраджакъ адамлар дегиллер. Олар бу «къыйын» меселенинъ де чаресини таптылар: эртеси куню саба саат ондан башлап джемаатчасына бир къач эвге кирип чыкъмакъ къарарына кельдилер ве ялынъыз бундан сонъ самимий суретте сагълыкълашып, эвлерине таркъаштылар.

Галина Ивановна къаранлыкъ ичинде сигьмекте олгъан мусафирлернинъ пешинден бакъып, акъайына:

— Джемаатнен яшамакъ не къадар зевкълы бир шей экен! — деди. — Джемаатнен кельген той дюгюн дегенлери бу олса керек.

Секизинджи баб

ДЖЕФАСЫНЫ ЧЕКМЕГЕН, СЕФАСЫНЫ ДА ЧЕКМЕЗ

1

Къыш айлары къарлы боранларнен, аяз сувукъларнен кечти. Бир къач айлар ер юзю къар курюклеринден кунь ярыгъыны корьмеди. Къайракъташнынъ устюнден

окюрип-къыямет къопарып кечкен къасыргъалы бо-
ранлар къыр тёпелериндеки нефть кедиклерини къаргъа
булгъалады, керестелерни авагъа савурды, къоджаман
вышкаларны темелинден тепретти, отуз экинджи выш-
каны исе ерге серип ташлады. Лякин ачувлы къышнынъ
бутюн бу къышымларына ве мусаллатларына бакъма-
дан, ер астында, ер узеринде, авада — вышкаларнынъ
устюнде иш бир саат биле токътамады ве ильк баарь
якъынлашып, ернинъ къар тону устюнде къара тамгъа-
лар пейда ола башлагъан бир вакъытта, эр учь тараф-
тан. Къайракъташны сарып алгъан вышкаларнынъ ве
качалкаларнынъ алдындаки сафы нефтьчилер къасаба-
сынынъ дженюбиндеки тар богъазгъа барып етти.
Кешфият къуюлары буравлав вастасынен ер астындаки
нефть ве газ мейданлыгъынынъ сынъырларыны бельги-
лев ишлери, бойледжесине, сонъуна барып етмекте эди.
Лякин вышка ве качалкаларнен даире шеклинде ора-
лып алынгъан бинъ лернен квадрат метрлик бу районда
сонъки къуюларны буравлав арфесинде нефтьчилер-
нинъ алдына эвельден козьде тутулмагъан янъы бир
кучьлик келип чыкъты: къыр тёпелериндеки базы бир
вышкаларны бу ерлерге суйрен кетирмек ве богъаз ба-
шында янъы къую буравламакъ ичюн Махрамкул ака-
нынъ эвини йыкъмакъ ве а,бар багъчасыны кесмек
зарурети пейда о.ды. Оджакъларынынъ реберлери, геолог-
лар ве инженерлер бу акъта чокъ тюшюнип ташынса-
лар да, башкъа чаре тапамадылар, чюнки вышкалар-
нынъ шималий-шаркътан бу тарафкъа кетирильмесине
ярарлыкълы екяне ёл Махрамкул аканынъ эви артын-
даки Эгизобалар арасындан кечкени кибн, нефть райо-
нынынъ структура картасында косьтерильген нефтьли
къатламларнынъ меркези де къартынынъ къаралтысы
тургъан ерлерде эди. Бу пытракълы меселе чезильмей
къалды.

Бу этрафтаки нефть къатламлары буюк бир терен-
ликте олгъанларындан, буравланаджакъ къуюлардан
бирининъ проект теренлиги 2.700 метр къарарлашты-
рылды. Къайракъташта бойле тереникклерге даа тю-
шюльмеген эди. Онынъ буравланмасы, шубесиз, буюк
зорлукъларгъа огърайджакъ эди. Лякин геофизик ве
геохимик разведкалар нетиджесинде эльде этильген
малюматларнынъ догърулыгъыны испатламакъ ве ер
асты къатламларынынъ структурасы акъкъындаки таса-

вурларны амельде тешкермек ичюн бойле терен бир къуюнынъ буравланмасы зарур бир шей олып къалды.

Бу ишни Адиль устанынъ бутюн Къайракъташта шурет къазангъан бригадасына авале этеджек олдылар. Эр бир янъы ве къыйын ишке джангонъюльнен берильген Адиль, бу кересинде бирден разы ола къоймады ве джевап бермесини бир къач куньлер кери къалдырмаларыны риджа этти. Онынъ козюни къоркъузгъан эсас меселе къуюнынъ адден ашыкъ теренглиги эди. Шакъамы: 2.700 метр!

Бу лакъырды тюневин Сабир Мухаммедовичнинъ кабинетинде олып кечти. Адильнен Сервер идареден чыкъып, ятакъханеге кельдилер. Шу акъшамы кечь маалередже оларнынъ башларыны янъы вазифенен багълы тюшюнджелер ёрды. Эртеси куню сабасы эр кестен эвель турып, эски усталары Промкиннинъ эвине кеттилер. Къапыда оларны Галина Ивановна къаршылап алды:

— Хош кельдинъиз, танъ хоразлары!— деди.— Андрей Павловични гъалиба тюшюнъизде корьдинъиз Къана, къазыкъ киби къадалып турманъыз, ичери киринъиз. Акъайым, яшлыгъындаки киби кене юкъу маразына огърада. Ягтымы, боразан къычыртсанъ да уянмаз. Отурып турынъыз, мына шимди мен оны...

Галина Ивановна экинджи одагъа кирип кетти. Сервер бу къадынны биринджи керек буфетте корьгенде оны бегенмеген эди. Бойле бир дуйгъунынъ къозгъалувына, шубесиз, севимли устасы Промкиннинъ бу къадындан чеккен азаплары акъкъында танып-билишлеринден эшиткен лафлары да тесир этти. Лякин бу сонъки айларда комсомол комитети ишлери мунасебетинен оларгъа сыкъ-сыкъ корюшмек керек олды. Бунынъ нетиджесинде Сервернинъ эвельдеки менфий фикирлери яваш-яваш таркъала башлады. Галина Ивановнанынъ тек бир табиаты дегиль, тышкъы корюниши де кунь сайын деньишмекте эди. Онынъ къакъач киби къуруп къалгъан ве чешит боя-мазларнен орьтюльген уп-узун бети эп тазерди, толулашты ва табиий ренкине кирди. Ири къара козьлери де эвелькиси киби кич ве ачувнен къарамайлар, оларда рух джошкъунлыгъы пейда олды...

— Чокъ чикилип бакъма, назарынъ гиер, деди кери къайтип чыкъкъан Галина Ивановна Серверге.

Сонъ кене къапыгъа чевирильди.— Андрей, тавада къызаргылгъан къартопнен котлет бар, мусафирлернен ашарсынъыз. Чай да азыр. Мен кечикеятам, айды, сагълыкънен къал!— О, элиндеки сумкасыны салындырып, кене мусафирлерге бакъты. — Айып этменъиз, ашыкъам, балалар багъчасында мени торунчыкъларым беклей. Акъшамлары айланынъыз, сизни джаныныз истеген ашларнен сыйларым, — деди де, чыкъып кетти.

Галина Ивановнанынъ артындан гъырчылдынен къапы орьтюльгенинен, ятакъ одасындан устанынъ къарыкъ давушы эшитильди:

— Йигитлер, ичери киринъиз!

Сервернен Адиль пенджере орьтюлери тюшюрильген буюк бир одагъа кирдилер. Оданынъ ичи ян-янаша къойылгъан эки дане салмакълы кроватьнен, эмен агъачындан ясалгъан шифоньернен, устюнде радиоприёмник ерлештирильген къаверенки тюс комоднен донатылгъан, табаны ве диварлары Азербайджан махаллары ве килимлеринен ярашлырылгъан. Энди кийинип-къушангъан Андрей Павлович галстугъыны багъламакъта эди.

— Галя кеттими?— деп сорады ве джевап беклемеден, девам этти;— Ятакъ одасына адам аягъы бастыргъан инсан дегильдир. Ташкенттен къайтып кельген сонъ текмиль беля олды — мени гъайрыдан тербиелемек дердине урунды. «Сен участка начальнигининъ, сакъын Къайракъташ сокъакъларында сени бир даа нефтьли урбаларынънен корьмейим» деп, манъа ультиматум беян этти. Иште, идареге кирмеге сыра тюштими, эвге къайтып тыраш ол, костюм кий ве мына бу къуйрукъны багъла. Кеченлерде Андижандан бир фетр шляпа алып кельди. «Ёкъ, азиз къадыным,— дедим мен онъа,— башыма къопкъа кечирмеге биле азырым, лякин мени бу къазандан азат эйле». Дедим амма, къадыннен башкъа чыкъылырмы? Дегенинден къайтмады. Мына учь куньден берли бу тёгерек бадьенинъ этрафында дженк кете. Галянынъ атакалары эп кескинлеше. Къоркъа башладым, я башыма шляпа кийсетир, я да башымдан сачларымны дане-дане юлкъуп алыр.

Уста къарыкъ давушнен кулип алды ве: «Ишлер мына недай» дер киби, къашларыны котерип, дудакъларыны къысты. Сервер устанынъ джошкъунлыгъына юректен къувангъанындан, тили уджына кельген суальден къачынмады,

— Андрей Палыч, къутургъан денъиз ахыр сонъу сакинлеше тургъан. Гъалиба Галина Ивановнагъа да бойле бир ал олды.

— Догъру айтасынъ, Сервер. Чокъ вакъытлар сюрьген фуртунадан сонъ бизим хоранда яшайышымызда да сакинлик, тынчлыкъ девири юз берди. Лякин денъизлерде олгъаны киби, патламагъа кечикken далгъалар кимерде бир кене яйгъара къопаралар, алекет котерелер. Мен буны келип-кечиджи эпизодик бир шейдир деп зан этем. Сёз ёкъ, онынъ тили къашынты маразындан аля бугунь къуртулмады, лякин олмайджакъ шейлер уйдурып чыкъармагъа, шайтанланмагъа ве менимнен иддалашмагъа вакъыты етмей: онынъ куньдюзлери балалар багъчасында кече, акъшамлары исе — клубта. Керчегини айтсам, кимерде бир онсыз джаным сыкъыла. — Бу сёзлерни айтаракъ, уста къашларыны чатты ве джиддий бир тавурнен девам этти:— Эвленсенъиз къардашларым, акъай олмагъа тырышынъыз, къадынларынъызны бир кунь биле эвде бош тутманъыз, кулюк тавукъкъа чевирильмесинлер, ондан башкъа илле башынъызнынъ тёпесине чыкъарлар. Кетсин, ишлесинлер, эм джемиетке, эм де эвге файдасы олур.

Адиль лакъырдыны буравланаджакъ янъы къуюгъа чевирди. Бу ишнинъ онынъ бригадасына авале этмек истегенлерини айтып, фикирини шу сёзлернен нетиджеледи:

— Билем, ышанылгъан ишни оль-къал ячмакъ керек. Лякин кучюнъ етмейджек бир ишнинъ тюбюне сокъулып, сонъундан масхара олмакъ кимге керек? Ергъанынъа коре аягъынъны узат дегенлер, теджрибесизлигимиз себебинден аякъларымыз тышта къалыр деп къоркъам.

Адильнинъ сёзлери Промкиннинъ юрегине ятмады.

— Сен не бельлединъ, бу ишни санъа къашларынъ къара, козьлеринъ къонъур олгъаны ичюн ышандылармы? Ёкъ, къардашым, къара къашлы уста промыслада тек бир сен дегильсинъ. Бойле ишлерни къашкъа, козьге бакъып дегиль, устанынъ къабилиетине, гъайретине, тешкилятчылыгъына бакъып авале этелер. Къуйю, акъикъатен, пек терен оладжакъ. Зорлукъларгъа да расткелинир. Лякин джефасыны чекмеге, сефасыны да чекмез, дегенлер. Билеклеринъизни тирен ишке тюшсенъиз, эр шей ёлунда олур. Эшитип къал: янъы къуюнынъ ком-

сомол-яшлар бригадасына берильмесини мен теклиф этем. Къана, даа айтаджагъынъ бармы?

Яш уста ве онынъ оджасы бири-бирине бакъып къалдылар.

— Андрей Палыч, къуюнынъ теренлиги еди юз дегиль, эки бинъ еди юз метр!

— Сонъ не олгъан? Къуюнынъ тюбюне тюшмезден онынъ теренлиги козюнъизни къоркъуздымы? Бойле алларда нефтьчилер: Бориден къоркъсанъ — дагъгъа чыкъма, теренликтен сакъынсанъ — нефтьчи олма, дейлер. Мен бу ишке сени тевсие эткенде тюкенмез гъайретинъни ве тешкилятчылыкъ къабилиетинъни эсапкъа алдым. Теджрибенъ де аз дегиль: башкъаларынынъ бир къач кере корьмекнен огренген ишлерини, сен бир кередеч иликтирип алдынъ. Къоркъманъыз, ишининъ тюбюне джесаретнен сокъулынъыз! Мени де шеф оларакъ къабул этинъиз. Насыл, тюшюнесинъиз, эгер эпимиз бир арышкъа экильсек, арабаны еринден кочюрип олурмызмы?

Къуванчындан не япаджагъыны бильмеген Адиль Промкининъ элине япышты:

— Кочюрирмиз, Андрей Палыч, эльбет де кочюрирмиз, деди севинчнен, биз оны Ешиль Аметининъ машинасы киби чаптырырмыз. Бизге ишангъанынъыз ве бу ишле бизнен оладжагъынъыз ичюн сагъ олунъыз!

— Къуванмагъа ашыкъма къардашым. Сиз Макрамкул аканы тюшюндинъизми? Онынъ эви йыкъылмай, азбарындаки тереклер кесильмей тура, ишке де башламакъ мумкюн дегиль. Сабир Мухаммедович, агъыз арап, онъа янъы къурулгъан бир хорандалыкъ эвлерден теклиф эткен. Кочюп отурынъыз, къартлыгъынъызда раат олунъыз, деген. Къарт: «Огълум къайтып кельмегендже босагъамдан атламам», джевабыны берген. Огълунынъ дженк йыллары Францияда олгъаныны эшиткен сонъ козьлери ёлда къалды. Шакъамы я: дженкнинъ биткенине энди экинджи йыл кетеятыр, амма огълунынъ селяметлиги акъкъында аля бугунь хабер аламады. Къартнынъ эвельден кечирген аиле омюринден хатире оларакъ ялынъыз эви къалды. О, бу къаралтынынъ промыслагъа керек олгъаныны билип къалса, эльбет де, разылыкъ берир эди. Даа догърусы, юреги «ёкъ» десе де, тилини «разым» демеге меджбур этер эди. Лякин юреги къара талийинен къырылгъан бу алидженап адамны бир

даа ынджытмакъ мунасип бир шейми? Ёкъ, онынъ ю-гине башкъа бир ёл тапмакъ керек: эм иш олсун, эм де къартнынъ джаны агъырмасын.

Адиль ве Сервер меселенинъ бу тарафына эмиет бермеген эдилер. Олар, Махрамкул акагъа янъы эв берильсе севине-севине кочюп барыр, деп ойлагъан эдилер, албуки месele эвнинъ янъылыгъында-эскилигинде дегиль де, бу къартнынъ онынъ кечмиштеки аиле бахтынен, къуванч ве ачыкъларынен багълы олмасында экен.

— Андрей Палыч,— деди Сервер,— бу янъы эвни Махрамкул акагъа эски эви ерине дегиль де, нефть оджакъларындаки хызметлери ичюн бермели. Мен десем къарт да разы олур, ишимиз де ёлуна кирер. Махрамкул ака бойле бир бахшышкъа ляйыкъ адамдыр.

Уста козьлерини къысты, пошюндже далгъынлыгъынен Серверге бакъты.

— Айткъанынъ догъру амма, директор тарафындан кирагъа теклиф олунгъан эвни энди насыл олур да бахшыш деп берирсинъ! Кечикмедикми?

— Ёкъ, Андрей Палыч, кечикмедик, бу хатаны тюзетмек мумкюн.

— Насыл?

Сервер мерамыны айтты. Уста оны дикъкъатнен динълеген сонъ:

— Бильмейим, бойле бир зиярет нетидже берирми экен,— деп шубеленди. Итимал денъиз чыкъар дегенлер ,барып бакъынъыз.

Адиль ве Сервер бугюн къызгъынлыкъларында шу саат ишке кириштилер. Уйле аваяткъанда олар — Сервер, Адиль ве Борис, Махрамкул аканынъ азбар къапысы огюне келип токътадылар. Сервер Борисни тенбиелерек:

— Достум, лакъырды вакътында тилинъни тыйып тут,— деди,— бу орталыкъта нефть къуюсы бураваланаджагъы акъкъында агъыз ачма.

— Раатсызланма, Сервер мен дипломатия мектебини анамынъ къарнында битирдим,— деп джевапланды Борис ве къапыны къакъты. Риджа этем, экинъиз къатыкъ ашагъан адамлар киби чырайларынъызны сыгманъыз: биз янъы эв хайырламагъа кельдик!

— Сен тилинъни тыйджакъсынъмы-ёкъмы? — деди Адиль ве оны янбашындан чимчип алды.

Борис:
— Ой! — деп янбашына япышты ве сёгюнмеге азырланып агъызыны ачты. Лякин тамам бу арада азбар ичинден шыртнынъ тысырдысы эшитильди, къапы ачылды. Сонъки вакъытларда сач-сакъалы ап-акъ кесильген, козьлери оюлгъан, бели къамбырайгъан Махрамкул ака босагъада пейда олды. О, купе-куньдюз ве гъафлеттен келип къалгъан комсомол комитети азаларыны корип, гъает тааджипленди лякин элесленгенини сездирмеди.

— Хош сефагъа кельдинъиз, мехманлар! Ичери буюрынъыз!— деди ве оларны алдына алып, къурып къалгъан ве ер устюне серильген чичек мешерелери арасындан тахта сетке алып барды. Хош бешлен сонъ Махрамкул ака яшларнынъ огюне дастурхан джайды, пите догърады, чай дамлады ве не айтыр экенлер деп, сусып къалды. Сёзни Сервер башлады:

— Махрамкул ака, биз идареде эдик, Сабир Мухаммедовичтен севинчли бир хабер эшиттик: дирекция ве профсоюз тешкилятлары мындаки буюк хизметлеринъизни эсапкъа алып, сизни янъы эвнен мукяфатлагъанлар. Биз комсомол комитети адындан сизлерни тебриклемеге кельдик. Янъы эвинъиз хайырлы олсун! — Сервер бу сёзлерни айтып, Махрамкул аканынъ элини сыкъты ве кягъыткъа сарылы раманы онъа узатты. — Приказны кочюрип, рамагъа ерлештирдик. Нефть оджакъларынынъ хатиреси оларакъ оны янъы эвинъизнинъ диварына асарсынъыз.

Адильнен Борис аякъкъа турып, къартнынъ элини алдылар.

— Янъы эвде омюринъиз узун олсун!— деди Адиль.

— Кочюп баргъандан сонъ алла магъаричинден утандырмасын!— деп къошты Борис ве эписи кулюштилер.

Къартнынъ гъамлы козьлеринде къуванч нурлары йылтырады.

— Сагъ олсунлар, унутмагъанлар, — деди о ве чешит бочларнен орнекленген рамагъа бакъты. — Меним ичюн энъ къыйметлиси эв дегильдир, реберлеримизнинъ манъа косьтерген мына бу урьметидир. Лякин эв керек дегиль, мен оны кери къайтарам, озь адымдан джемааткъа багъышлайым. Акъайлары фронтта ольген балалы къадынлардан бирисине берсинлер. Меним озь эвим,

озь къаралтым бар. Къарт адамгъа дерт [illegible] тёшек де етер. Арткъачы керекмей.

Комитет азалары шашкъынлыкънен бири бир[illegible] бакъыштылар.

— Махрамкул ака, озюнъизге урьмет этил[illegible] ген мукяфатны ред этменъиз,— деди Адиль. — [illegible] маатта яман тесир къала билир, кибирлик сата, урь[illegible] ке бийсинмей, дерлер. Бу эски ве басыкъ эвге [illegible] къалмагъа не аджет бар? Иште, сачакълары [illegible] башлагъан. Озю де десенъ Къайракъташнын[illegible] тинде. Мусафирликке барып-кельмек ичюн бир къач километр ёл юрмек керек. Инсанлыкъ алынар, [illegible] нып къалмакъ да мумкюн.

Ёкъ, джаным, бойле яшамакъ олмаз, мытлакъа янъы эвге кочьменъиз керек, деп сёзге Борис къошулды. Эвеллери борюлернинъ [illegible] эдинъиз, Борюкъышлакъта парк къурула башлагъан сонъ олар да зувтылар. Янъы эвинъиз нее Къаар[illegible] нынъ ортасында: санъышмызда магазин, кино, [illegible] да амам, фурун ве хастахане. Неке къатнамасы [illegible] къолай: идаре бурнунъыз тюбюнде. Я азбары? Нешиден сув толу арыкъ акъкъаны-акъкъан, краны да бар: чешмедеки сув «кель де мени ичинъиз!» деб шырылдап тура. Бостан экесинъми, юзюм чубугъы комесинъми, мейва фиданы отуртасынъмы — козь ачып юмгъандже бирер метр бой узатырлар. Ярыгъы электрик, [illegible], ялынъыз радиосы етмей. Лякин мен эрте-ярыкъ тель алып азырладым, озюм чекерим. Демек музыкасы да оладжакъ. Я эвинъ озю демейсизми? Валлаи, падиша сарайы десенъ де азлыкъ этеджек. Бойле эвге кочюп дегиль, учып бармакъ керек. Къартлыгъынъызда Махрамкул ака баре бир кейф чатынъыз.

Борис «къандырдым» деп тюшюнди ве муспет джевап беклеп, къартнынъ агъызына бакъып къалды. Махрамкул аканынъ манълайындаки, козь къапакълары этрафындаки ве акъ тюклернен орьтюли бетиндеки къатмер сызыкълар тартылып, тегизленип, чырайы шенълик ве хошнудлыкънен айдынланды. О, ал-хатир соран ве оны къайгъырып кельген бу яшлардан гъает мемнюн эди. «Мени янъы эвге кочюрмек, гонъюлимни алмакъ теселля бермек истейлер», деп тюшюнди. Аферин, огъулларым, мерамларынъыз пек яхшы, къалплеринъиз де темиз пакъыр. Яхшы балалар, йигит яшлар

осип етишмекте. Алла оларгъа омюр ве сагълыкъ берсин».

Махрамкул ака башыны котерип, гонъюль джошкъунлыгъындан яшланайым деп тургъан кедерли козьлеринен яшларгъа бакъты.

— Огъулларым! Эвнинъ огюндеки мынавы учь дане
зердали ве эки дане алма терегини мен Сарвар догъгъан
куню отурткъан эдим. Олар Сарварнен яшдашлар. Сар-
вар осип-буюген сонъ, озь эллеринен азбар ортасын-
даки мына шу шефтали ве вишне тереклерини отуртты.
Демек бу тереклер онынъ тюсидир. Мен оларны джен-
нет багъчасына да денъишмем. Сарвар бу эвде догъды,
бу эвде буюди... Софанынъ багъаналарындаки анавы
кертмелерини коресизми? Бир яшында анасындан оксюз
къалгъан Сарварны мен куньдюзлери къомшуларгъа
эманет этип, ишке кете эдим, акъшамлары исе эвге озь
яныма алып, бешигини шу кертмелерге багълап, анасы
срине онъа айнениллер айтып, гедженинъ кеч мааллерине
къадар бешигини тебрете эдим. Бу эвнинъ ичинде Сар-
варнынъ озь одасы бар. Мен онынъ эллеринен соньки
кере джыйыштырылгъан тёшекке, рафкъа тизип къой-
гъан китапларына, язы столы устюндеки кягъытларына,
шкафтаки урбаларына, диваргъа асылы ресимлерине
шу куньгедже эль тиистмедим. Бу ода меним ичюн
огълумнынъ абидеси олып къалды. Мен, кимерде бир,
бу одагъа кирип, огълумнен субетлешем... Ёкъ, джаным,
береджек эвлери падиша сарайы олса да, босагъамдан
атламам. Реберлеримизге тешеккюрлеримни айтынъыз,
лякин манъа джанлары агъырмасын, омюримнинъ сонъ-
ки йылларыны да бу эвде кечирмек истейим.

Яшлар «къуруйтымыз куф чыкъты» дер киби, башларыны астылар. Итираз этмеге, къартнынъ айткъанларынынъ аксини тасдыкъламагъа аджет къалмады. Олар, истер-истемез, лакъырдыны чевирмеге, одыр-будырдай сёз ачмагъа меджбур олдылар. Сервер, сёз келими оларакъ, баарьде яшлар Борюкъышлакъта терек отуртаджакъларыны, Андижан питомнигине декоратив ве мейва фиданлары сымарлангъаныны айтып:

— Бу ишни озь незаретинъизге алмаз экенсинъизми?— деп къартнынъ разылыгъыны сорады.

— Къаравуллыкътан багъчиванлыкъкъа алмаш дейсинъми?— деп Махрамкул ака бирден шенъленип кетти. - Алмашырым огълум, мытлакъа алмашырым,

Яшайыштан макъсад айванлар киби дюньягъа бо-шына келип-кетмек дегиль де, озюнъден инсанларгъа мунасип бир тюс къалдырмакътыр. Ана, Сарварнынъ озю олмаса да, азбарда тюси бар. Догъаяткъан паркымызда барсын менден де тюс къалсын.

Махрамкул ака яшларны азбар къапыгъа къадар озгъарды. Учь дост къаралтыдан бираз узакълашкъан сонъ, ёл ортасында токъталып, зияретнинъ екюнини музакере эттилер.

— «Дипломат» аркъадаш, радио теллерини энди не япарсынъ? — деп Адиль Бориске айланды.— Макътамагъа шей тапкъан, радио экен! Бу къарт адам радио чалдырып куньдюзлери фокстрот ойнар беллединъми? Радиосыны, киносыны, козь юмып-ачкъандже тереклери бирер метр бой береджек «падиша сарайынынъ» азбарыны макътагъандже, меселенинъ аслыны сездирип алгъан эдинъ. Сёз ёкъ, «дипломат» экенсинъ!

— Тойдан сонъ къына теклиф этме, — деп Борис де къызышты. — Мен сёйлегенде сен агъызынънен торгъай тута эдинъми? «Меселенинъ аслыны сездиргей» экеним! Эвден кочюнъиз, азбарынъызда къую буравланаджакъ демек керек эдимми? Риджа этем, бу вазифеден мени азат эйле, кимге-кимге, лякин Махрамкул акагъа бойле шейни айтаджакъ адамлардан дегилим.

— Кечмишке мазы дерлер,— деди Сервер.— оладжакъ олды, нафиле чеккелешменъиз. Энди башкъа бир чаре тапмакъ керек. Лякин насыл этер де къартны окюндирмеден, джаныны агъыртмадан, эвининъ йыкъылмасына ондан разылыкъ алырсынъ! Айткъанлары киби, эм шиш янмасын, эм де кебап пишсин.

— «Дипломаттан» сора, о тапар, — деди Адиль. — Белки тапкъандыр да. Амма онынъ теклифлеринден иш корьсенъ, шиш де янар, кебап да.

Адиль къакъылдап кульди. Лякин онынъ дудакъларындаки кульги чизгилери тартылыр-тартылмаз, Борис:

— Таптым! — деп ишарет пармагъыны юкъары котерди. — Акъылыма оригиналь бир фикир кельди. Къартнынъ джаныны агъыртмакъ дегиль, юкъусыны биле больмеден, эви тюбюндеки нефтьни тартып алмакъ мумкюн.

— Тюш коресинъми, ёкъса эсинъде сандыракълайсынмы? — деди Сервер.— Айт бакъайыкъ, не таптынъ?

— Мен бу кересинде де Бакулыларнынъ теджрибесинден файдаланмакъны теклиф этем. Бильгенинъиз киби, оларнынъ вышкаларындан базы бирлери Каспий ялысында турса да, нефтьни денъизнинъ тюбюнден тартып алалар. Николай Васильевичнинъ айткъан мисали хатиринъиздеми? Бакуда Красин намындаки электрик станциясы тюбюнден нефть тапылгъанда оны йыкъкъанлармы? Екъ! Ондаки нефтьчилер биз киби ахмакъ олмагъанларындан, къуюны станциядан эки юз элли метр авлакъта буравлагъанлар ве нефть трубаларыны къыяден тюшюрип, станция тюбюндеки нефтьни насоснен чекип алгъанлар. Шиш янмагъан, лякин кебаб тавлана-тавлана къызаргъан. Мен къуюны Махрамкул аканынъ эви янашасындаки Эгизоба артындан буравламакъны теклиф этем. Эгизобанен эв арасындаки месафе олса-олса юз элли — эки юз метрдир. Эв тюбюндеки нефтьни къыядан тюшюрильген трубаларнен тартып алырмыз. Сонъ бу теклифке не дейсинъиз?

Борис эллерини хачлап, джевап беклеп къалды. Сервер кульди. Адиль исе:

— Достум, чул тутмагъан бош шейлернен баш кутесинъ, деди. — Сен миллионларнен рублеге мал олгъан станцияны Махрамкул аканынъ топракъ эвинен бир эгтинъми? Сенинъ теклифинъ девлетке юз бинълернен рубле джёремеге отураджакъ бир шейдир. Эм акъылда тут: Красин станциясы янында буравлангъан къуюнынъ теренлиги олгъаны-оладжагъы бинъ метр экен, бизимкиси исе эки бинъ еди юз метр! Сен бу ракъамгъа эки юз метр даа къошып, оны къыядан буравламакъны теклиф этесинъ.

Яшлар лакъырдыны кесип, ёлларыны девам эттилер.

2

Зияреттен сонъ Махрамкул аканынъ эфкяры да бозулгъан киби олды. Шенъ-шерамет олып кельген комитет азаларынынъ лакъырды эснасында мугъайсырап къалмалары, индемеден сагълыкълашып кетмелери онынъ башында бири-бирине зыт фикирлернинъ къозгъалмасына себеп олды. «Янъы эвге разы олмагъаным ичюн джанлары агъырдымы?— деп тюшюнди.— Шу-

кюрлер олсун, мен эвсиз дегилим, ёл ичинде къалмадым. Сыгъынмагъа, баш сокъмагъа ювам бар. Эвсизлерге берсинлер. Къайракъташта бойлелери аз дегиль экен. Къарт адамгъа эски эв ярашыр. Мен озь эвиме алышып-къарышып къалгъан бир адамым. Янъы эвге кочип, озюмни мусафир киби нс этмеге не аджет бар? Хайыр, мухтадж дегилим, манъа джанлары агъырмасын».

Къарт бу киби делиллернен озюни акъламагъа тырышса да, юреги тынчланмады, яшларынынъ кедерли-кедерли сагълыкълашып кеткенлерининъ билинмез себеби оны акъшамгъадже чекиштирди. Къаравуллыкъкъа чыкъмагъа даа баягъы вакъыт олса да, къош тюфегини сыртына урып, азбарындан чыкъты. Идареге эр кунь юрген кестирмесинден кечип дегиль де,— аилели нефтьчилер ичюн къурулгъан эвлерге бир козь ташлайым деп,— нефть резервуарлары тургъан мейдандан айланып кетти. Шу ердеки джан этегинде тикленеяткъан ве энди беш-он данеси къурулгъан, устьлери шифернен ортюли ве оглеринде джам софалары олгъан учь ханели бу эвлер, эгиз балалар киби, тыпкъы бири-бирине бенъзей эдилер. Олардан эр бирининъ алдында терек отуртмакъ ве бостан экмек ичюн азбарлыкъ ер къалдырылгъан. Сабир Мухаммедович онъа, къутучыкълар киби ярашып тургъан бу эвлерден, бириниджисини, ёл кенарында къурулгъан мынавы акъ диварлы эвни теклиф эткен эди. О, директоргъа да ред джевабыны берди.

«Энди приказнен кочюреджек олалар,— деп мемнуниетнен кулюмсиреди.— Алла сагълыкъларыны берсин, бу земане хадимлери пек худжур инсанлар экенлер: он бинълернен рублеге мал олгъан джаным-джаным эвни, бедавадан-беш ашагъы ал деп зорлайлар. Даа олмагъанда зорнен де кочюрирлер. Инсанны адам саймакъ мына не экен! Языкъ, анадан бираз эрте догъгъаным, къартайдым, ондан башкъа бойле девлет, бойле омюр ичюн такъатымны аяр эдимми?»

О, яваш-яваш идаре алдына келип етти ве тюфегини диваргъа ясландырып, тахта скемлеге отурды. Тюшюнджелерини кене яшларынынъ куньдюзки зиярети сарып алды. «Олар мени анъламадылар. Кибирлигине барып, янъы эвни ред этти, деп ойлансалар керек. Хайыр, огъулларым, меселе кибирликте дегиль, арткъач локъмагъа козюм ёкъ, анъланъыз буны. Озь эвимде тынч ве раатым. Инсангъа кереги де будыр. Арткъачы зийнет-

тир. Манъа зийнет керекмей. Бойле шейге асла джан агъырмакъ мумкюнми!»

Хаялгъа далгъан Махрамкул ака озюне догъру кельмекте олгъан Айрапетовны эслемей къалды.

— Акъшам шерифлер хайырлы олсун!— деди о гурь давушынен ве скемлеге чёкти.— Бир куньдаа кечти. Иште, шай этип, айлыкътан-айлыкъкъа куньлерини саям.

Махрамкул ака козь къыясындан бу ялпакъ бетли, къартал бурунлы адамнынъ юзюне хошнутсызлыкънен бакъты да:

— Бундан башкъа тюшюнджень ёкъмы?— деп сорады.

— Олгъанда не файда? Мындаки инсанларнынъ башлары ялынъыз ишнен авлангъан: тюшюнджелери де, лакъырдылары да, янкъанлары да, янаджакълары да эп иш ве иш. Къадени биле иш планынынъ толдурылмасы эшкъына когерелер. Дюньядаки джан сыкъыджы адамларнынъ эписи мында топлангъан.

— Я Селим?

— Акъылы сютлю агъыз Сержми? Бозулды, о да иш дердинен хасталанды. Джарис Зарифе оны амамгъа бухгалтер этип алгъан сонъ, ишнен багълап къойды, онъа адым атырмай: «Акъшам къайда эдинъ? Кимнен корюштинъ? Айлыгъынъны не яптынъ, ичмединъми?» Мудир олсанъ мудирлигинъни яп, адамнынъ шахсий омюрине киришмеге сенинъ не акъкъынъ бар? Ойле де! Сержге меннен корюшмесини ясакъ эткен: бир арышкъа екилысен эки къотур бири-бирини маразлар, дей экен. Ана, коресинъми, амамда даима сыджакъ сув олмасына, чамашырханеде урбаларнынъ темиз йыйкъалмасына дикъкъат этеджеги ерине, ара бозып юре.

Махрамкул ака Зарифе сиге алейгине айтылгъан бу сёзлерге къызса да, ачувыны сездирмеди.

— Я насыл олды да озь истегинънен бу «джарис» къадынынынъ элине тюштинъ? Фурундан чыкъ да, амамгъа кир деп сени ким меджбур этти?

— Не япайым, Къайракъташта кирип-чыкъмагъан тешигим къалмады. Амамнынъ мудири къадындыр, чокъ айдаштырмаз белледим. Янъылгъаным: юмурукътан къачып, сопагъа огърадым. Ёкъ, арабаджылыкъ да юрегиме ятмай. Зуварым гъалиба. Шеэрге кетерим. Эвелькиси киби бирде-бир тюкянгъа сокъулырым: сычангъа аш тапылгъан ерде, тюкянджы да ач къалмаз...

Мени Елизавета Карповнанынъ балалары тутып тура-
лар, алыштым оларгъа. Ондан башкъа мында изим би-
къалмаз эди.

— Демек бу ердеки адамлар санъа уймайлар, би-
леми?

— Уймайлар. Мени тюкяндан алып, мында кадрлар начальниги вазифесине сурюштиргенде, иши буюк, келири де онъа коре олур, беллеген эдим. Бекле, олур. Начальникликтен та арабаджылыкъкъа тюшюрдилер. Ярын-бир кун: арабаджылыкъны да беджермединъ, сипиркини ал да, ёлларны сипир, дерлер.

— Джемаат санъа дегиль де, сен озюнъ джемааткъа уймакъ керек эдинъ.

— Чокъ тюшюнджем эди. Мен агъырмагъан башкъа явлыкъ багълагъанлардан дегилим. Сурюнен къой юрер, мен исе озюне махсус бети, давушы ве къылыгъы олгъан бир шахсым.

— Алышкъан къутургъандан бетердир, дегенлери догъру экен де! — деди Махрамкул ака. — Бинълернен адам сыгъынгъан ерде тек бир сен озюнъе кечиниш тапамадынъ. Кет, огъурлы ёллар олсун, артымдан агълап къалырлар беллеме. Къайракъташ сенсиз де къурулыр.

Бу сёзлер Айрапетовнынъ джанына тийди. «Къаравулына баргъанджа мени софрада арткъач къашыкъ сана, — деп океленди. Токъта сен, къарт попаз, мына шимди пайынъны алырсынъ».

— Кет демесенъ де кетерим, — деди о козьлерини субетдешине тикип. — Мен юрмеге алышкъаным. Бу уджсыз-буджакъсыз дюньяда къайда барсам озюме бир локъма отьмек тапарым. Я сен озюнъ бу къарт башынънен къайдаларгъа ёл тутмакъ истейсинъ?

— Мен ер авуштырып юрген зыпкъынлардан дегилим.

— Озь истегинъе къалдырсалар бельки омюр билля ер авуштырмаз эдинъ амма, «къана, Махрамкул ака, чулунъны-чубурынъны йыгъыштыр да, эвинъден чыкъ, бу ерде элли дёртюнджи къуюю буравланаджакъ» десе-лер, не айтыр экенсинъ? Чыкъмам дерсинъми? Эсинъни башынъа топла, къартым, бу ерлерде нефть оджакъларынынъ ачылышына себепчилерден бири олсанъ да, шимди сенинъ эв-баркъынъны ана шу нефть ичинде гъаркъ этмек истейлер. Сонъ, бу ишке не дейсинъ? Бойле адамларнен насыл уюшырсынъ? Сен уюштынъ —

санъа мум якътылар, энди менним де уюшып, шемидангъа отурмам къалдымы? Ёкъ, алла разы олсун, мен о сой ахмакълардан дегилим.

Махрамкул ака къулагъы тюбюнде фысылдагъан Айрапетовны акъылындан чыкъарып, бутюн барлыгъыны янъы тюшюнджелерге къапылды. «Меселе мына недe экен! — деп енгильден нефес алды.— Бакъ сен оларгъа, эвимнинъ астындан нефть танкъанлар да, айтмагъа батынмайлар. Тувгъанларым, бугунь эвиме келипкеттинъиз, не ичюн манъа мерамынъызны анъылатмадынъыз? Къартнынъ юреги агъырыр, инджыныр, дединъизми? Козьлеринъизден айланайым эвлятларым, яш олсанъыз да пек незакетлисинъиз. Я сен, огълум Сабир Мухаммедович, къоджаман бир ишханенинъ башы олып, бойле уфакъ бир меселени козюме бакъып айтмагъанынъ не? Озь «сарайыны» девлет менфаатларындан устюн корер беллединьми? Къуйпа эшеклер киби инатланыр беллединьми? Фикиринъ бойле исе, санъа акъыкъатен джаным агъыра. Мени джанлы, саран бир адам деп бильгенсинъ. Хайыр, мен мектепте окъувязы корьмесем де, янъы омюр не экечини козюмнен корюп бильдим. Эмин ол, бирден-бир огълуны ватан ичюн берген адам, сачакълары эшильген эски бир дам эвини де аямаз».

Махрамкул ака озь ичинден опкеленген арада, аля даа тасырдысыны кесмеген Айрапетовнынъ гурь давушы къулагъына чалынды:

— Баш кестир, кочмем демектен вазкечме. Санъа зорнен бир шей япамазлар, чюнки ойле къанун ёкъ.

— О да насыл къанундыр?- деп Махрамкул ака Айрапетовгъа тикленди.

— Саиплик къануны! Зорнен кочюрмеге акълары ёкъ.

— Ойлеми? Бильмей эдим. Олмаса айтчы корейим, бу къанун ахреткедже денъишмесин деп, коктен эндирильгенми, ёкъса оны инсанлар озьлери тюшюнип чыкъаргъанлармы? Инсанлар дейсинъми? Яшхы, чокъ яхшы. Олмаса бир суальге даа джевап бер: инсанлар элинен язылгъан бу къанун эскирсе, ишке ярамаса, джемаат ишине зиян кетирсе, айны шу инсанлар эллерине кягъыт-къалем алып, бу къанунны денъиштирмеге акълары бармы?

Айрапетов шашмалады:

— Мен сизни анълап оламайым, ачыкъ айтынъыз, — деди.

— Менден де ахмакъ экенсинъ де, — деди Махрамкул ака. — Озюнънинъ акъылынъ етмеген меселеде башкъасына акъыл бермеге тырышкъанынъ да не эди? Мен сенден шуны сорайым: меселени зоргъа къалдырмасам ве гонъюлли оларакъ эвимден озюм чыкъып кетсем, къанун бузылармы?

Айрапетов йинлекярлыкънен кулюмсиреди.

— Шакъа этесинъ, къартым,— деди ве «билем мен сени, къарт тильки» дер киби, онъа пармагъыны саллады.— Мал джанынынъ ёнгъасыдыр, дегенлер, бермезсинъ я да эвинъ ичюн еди къат терилерини сыдырып алырсынъ. Саншлик къануны, не истесенъ...

Айрапетовнынъ сёзюнинъ ахыры агъызында къалды. Элиндеки явлыкъ бавыны салындырып, оларнынъ алдында ансыздан Зарифе енге пейда олды.

— Олян, Артём, атларгъа джылан тёкмегенсинъ де! — деди.— Къана, арангъа ёне! Атларнынъ аякълары тюбюне къуру тобан тёшемеге де унутма.

Айрапетов ине устюне отургъан адам киби абдырап, скемледен турды ве джортавлап арангъа догъру кетти. Зарифе енге исе бавыны скемле устюне къойып, пешкирни чезди ве онынъ ичиндеки къалайлы сагъаннынъ къапагъыны котерип, Махрамкул акагъа:

— Буюр, даа шимдичик къызарттым, — деди.

Сагъан ичинде дестеленген чиберекледен був котерильмекте эди. Махрамкул ака мемнюниетнен сагъангъа ве сонъ Зарифе енгеге бакъты.

— Чиберекнен пилав дженнет ашлары олса керекләр,— деди ве балаларджасына джошкъунлыкънен элини сагъангъа узатты.

Вакъытсыз оларакъ бири эрниден, дигери къарысындан марум къалгъан бу эки эсли-башлы инсаннынъ самимий достлугъы сакъланыладжакъ бир шей эди. Бу муаббетлик шакъа северлер ичюн чешит эмиш-демишлерге ёл ачса да, Къайракъташ джемаатчылыгъынынъ эксерияти оларнынъ бири-бирине къавушмаларыны чын юректен арзулай эди. Зарифе енге къартнынъ урбаларыны юва, ямай, афтада бир-эки кере онынъ къаралтысыны бармын, эвини сипире, джыйыштыра, чанакъ-чёльмегини ювып, ерли-ерине къоя эди. Махрамкул ака да озь невбетинде Зарифе енгени одуннен темин эте, дамыны

мелай, бостанлыкъ ернии къаза, эке ве сувара эди. Олрдан бирде-бирииде леззетли аш пиштими, илле бирликте отурып ашай ве софра башында бинъ бир дереден сув кетирип, узун-узадие лаф ача эдилер.

Бугунь Махрамкул ака Зарифе енгеге кейфсиз ве маддесиз олып корюльди.

— Яваш давранасынъ, чиберекни сыджакъ олгъанда ашарлар.

— Алла берекетини берсин, иштнанен ашадым,— деди Махрамкул ака ве явлыгъынен агъызыны, эллерини сюртти.

— Чибереклерни битир де, «берекет берсинни» сонъ айтырсынъ.

— Сагъ ол, тойдым, артыкъ маддем ёкъ.

— Кейфинъ ёкъ гъалиба,— деп раатсызланды Зарифе енге.— эвинъе къайт да, бастырылып ят, сытма олса керек, титремеге башладынъ.

— Сытма олса керек,— деп Махрамкул ака омюринде биринджи кере Зарифе енгеге ялан айтып, озь-озюнден утанды.— Къайтсам да олур амма, бильмейим, къаравуллыкъны кимге ышанайым?

— Я манъа не олгъан?— деди Зарифе енге сертийип.— Къадындыр, бир озю къоркъар дейсинъми? Эй-ей, сен мени бильмей экенсинъ де! Барып да бир явуз бурусыны идареге сокъаджакъ олмасын, башыны къопарып элине туттырырым. Айда, эвинъе джёне де, бираз раатлан.

Махрамкул аканынъ беклегени де бу эди. О, тюфегини Зарифе енгеге узатып:

— Мына буны сакъ олып тут, эки козю де туз ве баротнен толудыр. Тюфекнен ойнайджакъ олып бирде-бирини атып ольдирме, башыма беля чыкъарырсынъ,— деп кулюмсиреди.— Геджелер хайыр!

— Хайыргъа къаршы!

Къаранлыкъ къоюра башлагъан эди. Йыртыкъ булутлар арасындан джильпильдеген акъчиль йылдызлар ёл-ызларны айдынлатмакъ кучюнден аджиз эдилер. Лякин къарт ёл арамады, эндеклерге тюшип, тёпелерге тырмашып, сувгъа ве чамургъа батып, дос-догъру кестирип кетти.

О, азбар къапысына якълашып шыртны басъканы-

нен, вакъытсыз эшитильген тасырдыдан абдырангъан копек ачувнен авулдап къапыгъа чапкъылды. Лякин ит, ан шорбаджысыны абайлап, янълыш арекети ичюн афу истер киби, онынъ аякъларына суйкенди.

Къарт софадаки фенерни якъты, огъулунынъ одасына кирди, элиндеки фенернен онынъ дивардаки портретини айдынлатты.

— Огъулум, бизге бу эвден кочьмек керек, - деп пышылдады. - Бахтлы экенмиз, эвимизнинъ тюбюнден «къара алтын» хазинеси тапылгъан. Къазсынлар, алсынлар, мемлекетимиз даа да бай олсун...

Махрамкул ака буюк бир сакътлыкънен джамлы раманы элине алды, явлыкъкъа сарды ве оны азбаргъа чыкъарып, кенар бир ерге къойды. Бундан сонъ эв эшьяларыны ташып чыкъарды. Чокъкъа бармадан азбаргъа ташылгъан шейлер пичен черени киби обаланди. О, бу обанынъ устюни килим ве кийизлернен орьтти. Аз бучукъ токъталып, бир тынышнефес алды, бошалып къалгъан эвине къарады. Сонъ, бир элине ломнен кетмен алып, дигеринен эвининъ диварына ясландырылгъан мердивенге япышып, дам устюне чыкъты.

Гедже зифт къаранлыкъ ве тынч эди. О, ломны юкъары котерип, бар кучюнен сачакътаки топракъкъа урды. Ломнынъ сиври уджы топракъкъа къадалды. Къарт, ломны озюне тартты — топракъ шувулдынен азбаргъа авдарылып тёкюльди. Топракънен бирге онынъ юреги де шувулдап кетти. Лякин о юрегининъ давушына къулакъ асмады, ломны котере берип бир ве бир даа урды...

Геджениинъ кеч маалинде Махрамкул аканынъ къантерге пишип ве буюк бир ашыкъчанлыкънен озь эвини,— бир вакъытлары чокътан-чокъ замет ве мешакъатларгъа къатланып, озь эллеринен къургъан эвини,— шимди айны эллернен йыкъкъаныны, бозгъаныны корьген адам, шубе ёкъ ки, оны чылдыргъан, акъылыны ойнаткъан деп зан этер эди.

О, токътамады, тыныш алмады, ломны котерип индирген сайын мучелерине янъы къувет ве кучь толупкъан киби олды. Атмакъта олгъан танъ шавлелери къырсыртларыны алтын кимсеинен ялдызлай башлагъанда, дамдаки сонъки багъананы ашагъып юварлатып, озю де ерге попти. Лякин кене тыныш алмады: элиндеки кетменини ломгъа, ломны кетменге алмаштыра берип, диварларыны эшти...

Ниш узады. Махрамкул ака ялынъыз къушлукъ маал-леринде белини догърултып, этрафына бакъты. Азбар тоз-думан ичинде эди. Тозгъа бошъалгъан тереклер ве юзюм асмалары, тозлу топракъ устюнде рамаларынен бирликте къапакъланып яткъан къапы ве пенджерелер, джайылып тургъан таван тиремелери, тахталар, чалы-чыры — эр шей чырай сытып къалгъан. Юилерини кирпик ге къашларыны тоз бийлеген ве этрафында олып кечкенлерге буюк бир шашкъынлыкънен бакъып тур-гъан конек биле сымасыны денъиштирип, эфсаневий джанавар сыфатына кирген.

Махрамкул ака енълеринен бет ве манълай терлери-ни силип, аякълары астындаки балтагъа узанды. Бу эки агъызлы балта Осман агъачынъ бахшышы эди. Олар къыскъа бир муддет ичинде агъа-къардаш киби олып къалгъанларындан, тюс алышып-беришитилер, олардан бири, дженктен эвель демирджи олып чылышкъанда яп-къан эки агъызлы балтасыны, дигери исе чобанлыкъ девиринден къалма кумюш къынлы пычагъыны берди. Махрамкул ака балтаны къайрап къойса да, онынъ агъ-ызыны шу куньгедже агъачкъа тийсетмеген эди.

Къарт, пытакъларыны дёрт бир якъкъа яйдырып, дев къушлар киби джамнийип тургъан къалын кевдели алма терегине янашты, козьлерини терекнинъ топракъ-нен битишкен къыемына тикерек, балтаны башы устю-не котерди. Лякин оны алма терегининъ тюбюне урайым дегенде, билеклериндеки такъат бирден тюкенген киби олды. Балта ерге тюшти...

О, кене балтагъа узанды. Оны кене башы устюне котерди. «Апакъайлар киби юфкъа юрекли экеним» деп, озь-озюне дарылды. Терекнинъ янашасындан салмакъ-лап, балтаны бутюн кучюнен ашагъы эндирди. Лякин балта... бош топракъкъа сапланып къалды.

«Ёкъ, джанлы терекни кесмеге элим бармайджакъ,— къарарына кельди.— Мен оны озь элимнен асрадым, талдасында отурдым, мейвасыны едим. Ёкъ, джаным, мени бу иштен азат этсинлер, япып оламайджагъым. Озьлери кессинлер...»

Махрамкул ака эллерини янбашларына даяп, белини догърултмакъ ве керильмек истеди — бель кемиклери инеснен санчылгъан киби инъледилер. Энъсеси, омузла-ры, аякълары сызлады. Къуршун кесильген козь къа-пакълары озьлюгинден юмулдылар. Бутюн беденини

Зайылтыджы ёргъунлыкъ сарып алды. Шу ерде ятып юкъламакъ истеди. Лякин о ятмады. Арыкътан акъкъан арынчыкъ сув башына чёкип, эллерини, бетини ювды. Сонъ, чемоданыны ачып, байрамлыкъ урбаларыны кийди ве сонъки кере азбар къапысындан чыкъып, идареге кетти.

Кабинетте Сабир Мухаммедович бир озю эди. О, къартнынъ кийинип-къушаныпкельгенини таажипленип, аякъкъа турды ве оныннен эль-эльге селямлашты.

— Хайыр ола, Махрамкул ака?

— Бираз кейфсизлендим, къардашым... Юрегим санчыла бере. Андижангъа барып докторларгъа корюльмек истейим. Не олмагъан шейдир, бельки дердиме бир чаре тапарлар.

Директор къартнынъ «дердине» чаре докторларынынъ элинде олмагъаныны ве онынъ бу ёлджулыгъында башкъа бир себеп барлыгъыны сезсе де, бу акъта индемеди.

— Барынъыз, Махрамкул ака, – деди о,— эм докторларгъа корюлирсинъиз, эм де таныш-билишлеринъизнен корюширсинъиз. Шофериме айтайым да, сизни виллиснен алып барсын.

Сабир Мухаммедович секретарыны чагъырмагъа мерамланаракъ, къапыгъа догърулды.

— Керекмей, керекмей, кърдашым! Эр ким барып — кельген автобуснен мен де кетип-келирим. Меселе машинада дегиль...— деди Махрамкул ака, лякин лакъырдынынъ энъ пытракълы къысмыны неден башлайджагъыны бильмегенинден, агъызыны юммагъа меджбур олды. «Олар киби айнеджиликке урмасам олмайджакъ гъалиба» деп тюшюнди ве къайтадан башыны котерип: — Тюневин акъшам эвим эшильди, — деди.— Янъкъан бир эйлигим олса керек ки, кене яхшы эвде дегиль эдим, ондан гъайры башыма илле бир къаза келир эди. Оны ремонт этмеге де сыра къалмады, чюнки керестелери чурип-куфленип къалгъанлар. Азбарда беш-он дане мейва тереклери бар. Кесип ташлайджакъ эдим амма... кене юрегим санчыла башлады. Дееджегим шу: мен олмагъанда азбардаки тереклерни кестирип ташласанъыз чокъ яхшы олур эди, яз айларында къурусалар, къышта собагъа ярарлар.

Сабир Мухаммедович озь къулакъларынен эшиткенлерине инанаджагъы кельмеди, чюнки даа тюневин эвлиятсыз зияреттен къайткъан Серверинен Адиль, Мах-

рамкул аканынъ озь эвинден ве хусусан мейва тереклеринден айрылмакъ истемегенини айткъан эдилер.

— Энди лябит янъы эвге кочьмек керек олур,— деди директор,— эвсиз яшалмаз. Ред этменъиз, бу ерлерде нефть тапылмасына себепчилерден бири олгъанынъыз ичюн сиз бойле бир эвге керчектен акъ къазандынъыз. Шейлеринъизни кочюрмекни озь бойнума алам.

Къарт башыны чайкъады:

— Ёкъ, керекмей. Урьметинъиз ичюн сагъ олунъыз, лякин мени ялынъыз башымда балабан эвнинъ ичине тыкъып, азап чектирменъиз. Эшьяларым ичюн де баш ёрманъыз, мен бу ишни якъынларымдан бирине эманет этеджем.

Директор къартнынъ рухий вазиетини анъламагъа тырышып, онынъ лакъырдысынынъ аэнкине ве лакъырды эснасында бетинде ве козьлеринде пейда олгъан эр бир деньишмеге дикъкъатнен бакъты, лякин эви йыкъылгъаны, тереклери кесиледжеги ичюн къайгъырамы, лыкъсыраймы,— ич бир шей анълап оламады. Бенъизи, акъикъатен, солукъ ве ёргъун эди.

— Дуалер, сагълыкънен къалынъыз! — деди Махрамкул ака ве чар-чабик бурулып, кабинеттен чыкъты.

Бундан сонъ о экинджи бир къапыны — амам ве чамашырхане идаресининъ къапысыны ачты. Ичериде ялынъыз эки адам — счёт чекип тургъан Селим ве Селимге бакъып сёгюнген Зарифе енге бар эди.

— Тюфекни алмагъа кельдинъми?— деп Зарифе енге Махрамкул акагъа айланды.— Ана, шкаф янында тура. Языкълар олсун, тюфек патлатып сейир этерим деген эдим амма, пакъыл киби акъшам гедже сычан биле шытырдамады.

— Мен сагълыкълашмагъа кельдим,— деди къарт.— Тавым ёкъ, Андижангъа барып докторларгъа корюльмек истейим.

— Къайракъташ докторларыны бегенмединъми? — деп Зарифе енге онынъ сёзлерине шубесини бильдирди. - Башта мында корюльгей эдинъ, эгер дердин̆ъе дермаи тапамасалар, о вакъыт Андижангъа я да Ташкентке кетер эдинъ. Сабир Мухаммедовичнинъ къадыны Гульджиании бутюн хасталар макътай, эм дердин̆ъе, эм юрегинъе мельэм тапа, дейлер.— Зарифе енге «эм юрегинъе» дегенинен тилини тишлеп, сусып къалды. «Бельки бир къач куньге Къайракъташтан чыкъып-къай-

гъысыны енгиллештирмек истейдир, — деп тюшюнди. Кетсин, дост-эшлеринен расткелишсе юрегини алырлар, онъа теселля берирлер.— Я эв-баркъынъны кимге къал-дырасынъ?

— Эвим ёкъ!— деп кульди Махрамкул ака.— Эшильди...— Эшьяларым азбар ичиндедир. Замет олмаса, эр шейлерни вакъытынджа озь эвинъницъ бир кошесине топлап къойчы.

Селим, бу сёзлерни эшиткенинен, козьлерини йылтыратып, «бу ягъда бир къыл ёкъмы экен!» деп сырытты. Бу тебессюм Зарифе енгенинъ козьлерине илишти. О:

— Ишинъни бакъ, эдепсиз бала! — деп къычырды. — Къафа тасынъдаки чурюк фикирлер санъа раатлыкъ бермейлер гъалиба. Эшитмединъми: «вакъытынджа» дей де! Инсаннынъ башына не кельмеген алдыр, эр шей ола билир. Кене яхшы эшильген эвнинъ тюбюнде къалмады.— Зарифе енгенинъ тили бойле сёйленсе де, юрегини шек-шубе сарды: «Шейлерини азбар ортасында ташлап. Андижангъа ашыкъкъаны да не экен?». Козьлеринъ артта къалмасын, бутюн эшьяларынъны джыйныштырып, эвиме кетиририм. Къайтып кельген сонъ, сыгъынмагъа бир коше тапарсынъ эбет.

— Олмаса сагъылыкънен къалынъыз — деди Махрамкул ака.

— Сагълыкънен бар, огъурлы ёллар олсун! — деди Зарифе енге ве оны озгъарып азбаргъа чыкъты.

3

Арасы ярым саат кечмеден амамханенинъ эки атлы арабасы топракъ йыгъымына чевирильген эвнинъ огюне келип токътады. Арабадан Зарифе енге, Селим ве къамчысыны чызмаларынынъ къонучына тыкъкъан Апраметов тюштилер. Зарифе енге олып кечкенлерни тешкермеге кельген бир ресмий адам киби, топракъ обасыны бир къач кере айланып чыкъкъан сонъ, козьлерини яры йыкъыкъ дивардаки кетмен изилерине тикти.

— Я буcы да не экен? Эшильсе, эвнинъ сачакълары я да дамы эшилир, лякин диварлар авмаз эди, — деп озь башында мырылданды. — Диварлар кетменнен сёкюльген. Дамынынъ эшильмеси де шекли бир шей: багъаналары, ярмалары не чурюген ве не де сынгъанлар, чум

..гъачы киби сап-сагъламлар. Екъ, мында башкъа бир шей олгъан амма, не экечнне акъыл кестиремейим.

Айрапетов Махрамкул аканынъ арекетине озюндже къыймет кести:

— Къартлыгъына бакъмадан аля бугунь акъылбалыгъ олмагъан,— деди.— Энди буны он беш-йигирми биныге сатыладжакъ эвни йыкъып ташламакъ олурмы? Онынъ ерине лаф этмек укъукъы менде олса эди: я парасыны тёленъиз я да эвим ерине эв яптырып беринъиз, дер эдим. Эй сени къалпазан къарт, джебине кирейим деп азыр тургъан бинъликлерни тевеккель ерде топракъ обасына чевирдинъ.

— О да насыл бинъликлердир?— деп тааджипленди Зарифе енге.— Эвни къарт озю йыкъкъаныны сен къайдан билесинъ?

Айрапетов «тутулдым» деп элесленди, лякин къабаа- ты неде экечини бильмегенинден, тюневин акъшам Махрамкул аканен араларында олгъан лакъырдыны айтып берди.

— А-а, мына не!— деп Зарифе енге енгильден нефес алды.— Чокъ яхшы япкъан, эшкъ олсун Махрамкулгъа! Мен олсам да ойле япар эдим. Къана, эшьяларны арабагъа юкленъиз.

Айрапетов Зарифе енгенинъ артындан бакъып къалды. «Бу инсанлар акъылларыны чылдыргъанмы не мараз? Эви олса бу да йыкъаджакъ экен! Зырзоплар, паранынъ къадирини бильмейсинъиз. Языкъ, манъа эв саиплиги къысмет олмады, мен оны он къат къыйметинен сатып-савуштыргъан сонъ, тюбюндеки нефтьни де къопкъанен сатар эдим: къопкъасы бир кумюш, эльверсе алынъыз. Юзь къопкъасы — юзь кумюш, бинъ къопкъасы... Эх, бу бахт деген шей ондан файдаланмагъа бильмеген адамларгъа насип ола экен де».

Хаялында нефть алышвериши этеяткъан Айрапетовны бу татлы ойлардан Зарифе енгенинъ отькюр давушы айындырды:

— Эвининъ къайгъысы санъа къалдымы? Къана, тез ол, мынавы сетни Селимнен арабагъа котерип къойынъыз.

Араба юкленген арада Сабир Мухаммедовичнинъ кабинетинде дигер бир адисе олып кечти. Директор Махрамкул ака чыкъып кеткен сонъ тюневинки зияретнинъ иштиракчилерини чагъыртты.

— Махрамкул аканынъ эви эшильген,— деди о.— Бу хаберни къартнынъ озю кетирди. Эшъялары азбары ичинде къалгъан. Къарт озю разы олмаса да, оныnъ эшьяларыны ёл четиндеки биринджи эвге кочюрип къоюнъыз.

Сервер, Адиль ве Борис агъызларыны ачып къалдылар.

— Бу иште бир хата ёкъмы?— деди Сервер.— Дагъ тюневин торс къаядай къадалып тургъан эвнинъ бир геджеде эшильмеси акъылгъа ятаджакъ шейге ошамай. Къартнынъ озюнен корюшмек керек.

— Махрамкул ака докторларгъа корюльмек ичюн Андижангъа кетти,— деди директор.— Азбар багъчасындаки тереклерини кестирип ташламамыны риджа этти.

Яшлар юк машинасына минип Махрамкул аканынъ эвине кеттилер. Лякин машина сонъки айланманы кечип, Борюкъышлакъкъа буруладжакъта, огленинъ амамханесининъ арабасы чыкъты. Араба эв эшьяларынен юклю эди. Энъ огден, атларнынъ тельбевлеринден тарттып, Айрапетов, арабанынъ янашасындан, къолтугъы астында Сарварнынъ чаршафкъа сарылы портретини туткъан Зарифе снге, кочь мерасимининъ энъ аркъасындан исе ,янъы шорбаджысына бойсунмагъа истемеген Акъбашны тарткъычлап, Селим кельмекте эди.

Яшлар машинадан секирип тюштилер.

— Кечиктикми?— деп Зарифе сигенинъ янына баш та Борис кельди.

— Чагъырылгъан олса эдинъиз, кечиктинъиз дер эдим, лякин сизге ярдымгъа келинъиз деген олмады да гъалиба?

— Хайырлы къаза?—деп оларгъа Сервер къошулды.

— Ана санъа бир шей даа! О да насыл къазадыр? — деди Зарифе снге.— Махрамкулнынъ эви эшильген деп эшиттинъизми? Масал! Къарт оны озь эллеринен йыкъкъан. Неге агъыз ачып къалдынъыз? «Бельки нефть хазинесини озьлери къазып алмагъа батынамазлар, ишлерини къолайлаштырайым» деген де, эвини бир геджеде йыкъып ташлагъан. — О, кери бурулды.— Олян, Селим, йипни чокъ тарткъычлама, копекни богъаятырсынъ да!

Яшлар шашкъынлыкъ делялети ичинде эдилер: Нефть сырыны къарткъа ким бильдирди? Къарт не ичюн алель-аджеле шеэрге чыкъып кетти? Джаны агъырдымы?

Борис ири козь къапакъларыны керип, къашларыны чатып:

— Зарифе енге, нефть меселеси къайсы бир онъмазнынъ агъызындан чыкъкъаныны бильмейсизми?— деп сорады.

— Къайракъташнынъ джемаат деллялы ким олгъаныны бильмейсинъми?— О, козьлеринен Айрапетовны ишарет этти.— Ана шу акъылданем къарткъа: азбарынъда нефть къуюсы къазмакъ истейлер, эвинъни йыкътырма, зорнен йыкъмагъа акълары ёкъ, деп огют берген.

Борис ачувындан ком-кок кесильди.

— Сагълам тенде къотур дегенлери мына бойле сойларыдыр. Саф юрек къарткъа о даа ким бильсин нелер айткъандыр. Ёкъ, шу пезевенкке дюньянынъ къач буджакъ экечини огретмесем олмайджакъ.

Борис юмурукъларыны тююклеп, огге атылды.

-- Борис, сенинъ янкъанынъ недир шу?— деп Адиль онынъ пешинден етти ве омузларындан къаныплан тутты.— Махрамкул ака бойле бир кельмешекнинъ сёзюне инангъандыр, дейсинъми? Быракъ, шамата къопарма. Коресинъми, миянетликнен айтылгъан сёзлерден къарт озюнджесине нетидже чыкъаргъан: бизлерни беклеп турмадан эвини озю йыкъкъан.

Борис бираз сусып турса да, океси ятышмады.

— Бакъ сен онъа, джаным-джаным адамнынъ юрегини къырмакънен, озюнинъ арам юрегини нешэлендирмек истеген. Нерон, валлан бурунгъы Рим Нероны! Токъта сен, эзит, эгер сенден ахтымны алмасам, бугуньден сонъ адым Борис олмасын.

Бу лакъырдылар Айрапетовнынъ къулагъына чалынса керек ки, о адымда бир къоркъунен аркъасына бурулаaракъ, атларны зыкъарлады:

— Ну-о-о, бульбуллер, давранынъыз!

Машина кери къайтты. Яшлар кочь мерасимине къошулып, арабанынъ пешине тюштилер. Ёл тозуна боналгъан Селим, Акъбашны джетеклеп, яшларнен сыралашты ве омузынен Адильни тюртип:

— Къуюны буравламакъны гъалиба санъа ышангъанлар,— деди.— Къана, эв эшильмеси ве ярындан отеде вышка къуруладжагъы эшкъына бугунь акъшам джеблеринъни бираз енгиллештирмез экенсинъми? Магъарич дейим де!

Айтты да, агъызыны юмды: Зарифе енгенинъ а[illegible] пускюрген козьлери онъа тикленген эдилер.

— Не, магъарич дединъми? Я мен санъа магъарич сёзюни тилинънинъ уджындан силип ташла демедимми?

Селим башыны салындырды. Сервер Зарифе енгенинъ алевленип кетмесине ёл бермемек ичюн, лакъырдыны чевирмеге ашыкъты:

— Эв йыкъылды амма, азбарда джаным-джаным мейва тереклери къалды. Оларны кесмеге къартнынъ эли бармагъандыр.

— Биз оларны бир саат ичинде абрап ташлармыз,— деди Борис.— Бойле уфакъ бир шейнинъ лафы биле арам.

— Ёкъ, достум, бу уфакъ шей дегильдир,— деди Сервер.— Бу тереклер къартнынъ къуванчыдыр. Талийи хор бу адамны ич олмадым бу къуванчындан марум этмейик.

— Не демек истейсинъ шу?

— Тереклерни кесмемиз.

— Ана санъа бир шей даа! Тереклер кесильмеден къую буравланырмы?

Араба ёл кенарындаки янъы эвлерге якълашып, тамам бетке бурулды.

— Эй, даа къайда кетесинъ, кельдик де!— деп къычырды Борис Айрапетовкъа.— Индемесенъ дюньянынъ сонъунаджек кете бередже к.

Араба токътады. Айрапетов Зарифе енгеге чевирильди. О, исе:

— Къайда кельдик? Неге арабаны токътаттынъ?— деп Бориснинъ устюне атылды.— Махрамкул ака меним эвиме коче, менде отураджакъ, бундан хаберинъ бармы? Артём, атларны айда, шорбаджы меним, онынъ зырылтысына къулакъ асма.

Селим джылмайып кульди. Борис исе буюк бир сырнынъ аслына ирген адамынъ шашкъынлыгъынен:

— Эй-ей, меселе теренге чаткъан да!— деп созды.— Багъышланъыз, къуруntынъызны бирден анълап оламадым: демек эки эвден бирининъ йыкъылмасы, эки яш юрекнинъ бир эвде къавушмасына къапы ачты, ойлеми? Хайырлайым. Лякин чалгъы-чагъанасыз той олурмы? Ёкъ, разы дегилим, адетинидже келин киевнинъ эвине тюшмек керек. Яшлар, арабаны мынавы янъы эвнинъ азбарына бошатынъыз. Киев бала шеэрден къайтып

кельген сонъ келинии бу эвге машинанен, кемане-даре чалдырып тюшюриримиз.

Яшлар озьлерини джиддий тутмагъа тырышсалар да, олдырамадылар, къакъылдап-кулип йибердилер. Зарифе енгеден сакъынгъан Селим бетини четке бурып, кульгиден тыйылып-тыйылып къалды. Атьта Айрапетов биле оларгъа къошулып, гурюльтили давушынен шакъылдап алды.

Зарифе енге бир ан олса да шашмалады, не айтаджагъыны тапыштырамады. Череси япылы кок юзю киби сытылды, манълайындаки бурюшиклер бири-бири устюне къатмерленип, къашлары тююлип, козьлеринден алев пускюрген киби олды.

— Сен де ырджаясынъмы, незевенк?— деп башта Айрапетовнинъ устюне атылды. Бар, атларынъынынъ башындан тут да, амамгъа догъру айда. Сонъ, Бориске айланды. Патлакъ козь джинасир, дудакъларынъдаки эмчек сютюни сильмей тура мениммен лакъырды этмеге сенинъ не акъкъынъ, бар? Бакъ онъа: той япаджакъ экен! Бар, ананъа той яп. Бир даа бойле шей айтайым деме, арабанынъ къолтукъ агъачыны алыр да, давулны сенинъ сыртынъда чокъмарларым.— Онынъ козюне кене Айрапетов илишти.— Олян, неге агъыз ачып къалдынъ, эмиримни эшитмединъми? Тез ол, атларны айда.

Араба еринден кочер-кочмез, атларнынъ огюне Борис чыкъып, тельбевлерни элине алды.

— Махрамкул ака мынавы янъы эвде яшайджакъ! — деп кестирди.— Сенинъ къобанъда онынъ иши ёкъ. Истесенъ сенинъ шейлеринъни де мында кочюрип кетирейик. Эй, достлар, арабаны бошатынъыз!

— Баштакълыкъ япма, Борис, ич бир тюрлю янъы эв танымам! Махрамкул: эшьяларымны озь эвинъе кочюрип къой, деди.— Бу сёзлерни айтаракъ, Зарифе енге де тельбевлерге япышты.— Ну-о-о!

— Тр-р-р!— деди Борис.

— Атларынъ башыны боша, шорбаджы меним!

— Сиз атларгъа шорбаджысынъыз, эшьяларгъа дегиль.

— Эшьяларны да манъа ышанды, къайда истесем, алып бармагъа акъкъым бар.

— Ашыкъмай турынъыз, эшьяларны бошатайыкъ да, акъкъынъызны бош арабанен алып кетерсинъиз. Адиль, арабанынъ иплерини чез!

Зарифе енгенен Борис керчектен иддалашмагъа башладылар. Шакъанен башлангъан лакъырды давагъа айланды. Эки ортагъа къалгъан арабаджы киминъ аслысына ойнайджагъыны бильмегенинден, кенаргъа чекильди ве дава ненен битеджегини беклеп, агъыз ачып къалды. Сервер даваджыларнынъ арасына кирмеге меджбур олды.

— Зарифе енге, Махрамкул ака бу эвге бизим истегимизнен дегиль де, директорнынъ эмиринен кочюриле.

— Эмир?!— Зарифе енге даа зияде алевленди.— О да насыл шейдир? Бельки директор Къайракъташ адамларынынъ ялынъыз яшайджакъ ерлери акъкъында дегиль, ашайджакъ ашлары, киеджек урбалары, юреджек ёллары акъкъында да эмир берир? Екъ, бойле шейлерде эмир-мемир кечмез, эр ким озюне шорбаджыдыр, къанда истесе, онда яшар.

Сервер тынмады:

— Зарифе енге, бу эв Махрамкул акагъа бахшыштыр. Бильсенъиз керек, бахшыш деген шей къулланылмакъ ичюн бериле: саат олса эльге такъалар, радиоприемникнен музыка динълейлер, фотоаппаратнен сурет алалар, эв берильсе ичине кирип яшайлар. Сиз не, бу эвни Махрамкул акагъа мунасип корьмейсизми? Бу асылзат къарт бойле бир эвге акъ къазанмадымы?

Зарифе енге ялынъыз «бахшыш» сёзюни эшиткен сонъ ятышты. Борис, кускен бир адам киби элини сильтеп, ёл кенарына чекильди. Айрапетов исе янъы эвнинъ бахшыш оларакъ берильгенине тааджипленип, къаршысындаки эвге тикилип бакъты, онъа фикрен къыймет кести: «Элли биньге эль-аягъынъыны опип алырлар, деп къарарлаштырды. Махрамкул айнеджи тильки экен, эски эвни йыкъып, янъысына сахип олды. Я бу анакъай да ничюн къартнынъ ишине къарыша, онынъ зенгинлешмесине къаршы кете? Эх, эв сахиби мен оландым...».

Зарифе енгенинъ оке-алеви сёнеяткъаныны эслеген Адиль, Серверге ярдымгъа кельди:

- Биз, Зарифе енге, эшьяларны софагъа ташыяйыкъ, сиз исе бу шейлерни эски эвдеки киби джыйыштырып къойынъыз да, Махрамкул ака шеэрден къайтып кельгенде шашып къалсын. Кучюк одагъа Сарварнынъ

портретини асмакъ мумкюн. Бу ишни, эльбет де, сиз япаджакъсынъыз.

— Тахта сетни кене азбар ортасында ерлештирирмиз, — деп лафкъа къайтадан Сервер къошулды.— Куньдюзлери онынъ устюнде ял алыр, чай ичер.

— Там-такъыр азбарда сет къойылырмы?

— Тереклерни де кочюририрмиз.

— Ана санъа бир шей даа! Терек кочюрилирми?

— Истек олсун, чареси тапылыр...

5

Учь дост баштан-аякъ ишке бериљдилер. Олар янъы вазифеге ялынъыз намус иши оларакъ дегиль де, айны вакъытта бутюн Къайракъташ комсомол тешкилятынынъ шибарыны котереджек я да, онъайтсызлыкъкъа огърагъанлары алып, джемаат козюнде тешкилятнынъ адыны кирлееджек бир иш оларакъ бакъдылар. Адиль, Сервер ве Борис янъы къуюны буравлагъанда нейда ола биледжек зорлукъларынынъ ве козьден къачырылмасы итимал олгъан хаталарынынъ огюни эрте-ярыкъ алмакъ ичюн, Къайракъташтаки бутюн геолог ве инженерлернен корюшип, озьлерини меракъландыргъан суаллерге джевап алдылар; акъшамлары ятакъханенинъ къызыл кошесинде къапанып, терен къуюларны къазув акъкъында Баку нефтьчилерининъ иш теджрибелери тасвирленген китапларнен таныш олдылар; бригаданы теджрибели комсомол ве яшларнен текмилледилер.

Бутюн бу азырлыкъ ишлеринде оларнынъ эсас таянгъычы ве оджасы Промкин эди. Эр кунь деген киби, устанен корюшип, онъа ишнинъ кетишатыны бильдире ве эртеси куню япыладжакъ ишлер акъкъында онен акъыл таныша эдилер.

Махрамкул ака шу кетишнен къайтып кельмеди. Мейва тереклерининъ балталанмасыны озь козьлеринен корьмектен къачынып, «хасталыкъкъа» урунгъан къарт, шеэрге баргъан сонъ керчектен хасталанып, акърабаларындан бирининъ эвинде ятып къалды. Арадан кечкен он беш кунь ичинде Зарифе енге эки дефа шеэрге барып кельди ве сонъки кересинде къартнынъ хастаханеге ерлештирильгенини акъкъында хабер кетирди.

Бу хабер эр кестен зияде Серверни мугъайтты. Махрамкул аканен талийлери бир кельгениндеми, бельки чын къалибли бу адамнынъ къара такъдирине аджынынмы, насыл да олса, Сервер оны бабасы ерине корьген, онъа эвлятлыкъ дуйгъулары беслей эди. О къартнынъ хатирини тапмакъ, аз бучукъ олса да оны ферахландырмакъ ичюн, азбар багъчадаки мейва тереклерини янъы эвининъ азбарына кочюрмеге ниетленген эди, лякин богъаздан ишинен мешгъуль олгъанындан, мерамынынъ ерине кетирильмесини эп кериге къалдырды. Тюнегюн, Зарифе енге кетирген хайырсыз хабернен бир вакъытта, онъа экинджи бир кедерли хабер даа келип етти: Сабир Мухаммедович тереклернинъ кесильмесини, азбарнынъ тегизленмесини ве шу ерде вышка тикленмеси ичюн эмир берген. Вышка къуруджылар бугунь-ярын ишке тюшеджеклер. Сервер: «Сафиль къартнынъ инсаниетлигине деґерли кучюк бир эвкъининъ тюбюнден биле чыкъамадынъ» деп ойлюнди ве бир баш олып директорнынъ алдына барып етти.

— Сабир Мухаммедович, ялварам, тереклерни бир къач кунь кестирмей турынъыз,— деди ве аджизликнен директорнынъ козьлерине бакъып, джевап бекледи.

— Хайыр ола? Себебини анъламак мумкюн дегиль ми? Сен графикнинъ бозулмасы не демек олгъаныны билесинъми?

— Билем, Сабир Мухаммедович, пек яхшы билем. Сизге сёз беремиз, шимдигъаны эксильген иш куньлерини бурав вакъытында одермиз. Бунъа пек шубенъиз олмасын. Базар кунюнеджек тереклер кесильмесин. Чокъ дегиль, эки кунь даа къалды.

Директор Серверининъ ялварыджы козьлерине, эйджанлы юзюне бакъты.

— Аджеба бу эки кунь санъа не береджек? Кесиледжек тереклерге ёкъса фатиа окъутмакъ истейсинъми? Дуагъа мени де чагъыр.

— Себебини сонъундан анъларсынъыз, Сабир Мухаммедович, шимдилик артыкъыны сораманъыз.

— Демек, сыр тутасынъ, ойлеми?

— Эльбет, сыр тутам,— деп кулюмсиреди Сервер.— Комитет азаларынен лакъырдымыз бугунь акъшам оладжакъ. Эгер олар мениминен разы олсалар, ярын сабадан узурынъызгъа келип, «сырымны» ачарым. Бу иште сизнинъ де ярдымынъыз керек.

— Бакъ сен онъа, графикни бозгъаны-бозгъан, даа ярдым истемеге де козь батыра. Яхшы, арекет эт, лякин акъылдан чыкъарма: базардан сонъ бир куньбиле беклемем. Сёз сиз буравладжакъ къую акъкъында кете. Зан этсем озюнъиз де пике тюшмеге ашыкъадырсынъыз.

Комсомол комитети базар кунюне талакъа илян эткени акъкъында хабер йылдырым тезлигинен бутюн Къайракъташны айланып чыкъты. Талакъагъа ялынъыз комсомоллар ве яшлар давет этильген эдилер. Лякин къартнынъ алиджепап ишлеринден ве шимди хастала ныгъындан хаберлери олгъан Къайракъташлылар, деерлик бири къалмадан, кетмен ве куреклерини алып, сабадан яшы эвининъ азбарында топландылар.

Адиль эли-башылларыны янына алып, азбар эттрафында топракъ дивар чевирди: элинде эски азбарнынъ планы олгъан Борис, янъы азбарынынъ ичини адымадым ольчеп, терек отуртыладжакъ чукъурларини къаздырды; Зарифе енгенен Нияр бераберлерине бешалты къадын алып, эвни ичтен ве тыштан акъламакънен, полларыны ювмакънен, эв эшьяларыны джыйыштырмакънен мешгъуль олдылар.

Иш къызышып кеткен арада, атларыны пертавлатып, ёлда Айрапетов пейда олды. О, «беш-он капик къазанмакъ ичюн» базар куньлери Къаратёпе базарына барып келе тургъан. Зарифе енге кене ойле бир шейдир беллеп:

— Артём, шу гунасыз айванларны ич олмадым базар куньлери чекиштирме, - деп багъырды.— Беш-он кумюшке аджетинъ олса, кель, озь джебимден берейим.

Айрапетов бурну астындан сомурданып, арабадан тюшти ве элиндеки къамчысыны асабийликнен чызмасынынъ къонучына шыплап, Зарифе енгенинъ янына кельди. Джан агъырысынен:

- Сен не, мени адамлар джедвелинден силип ташладынъмы? - деди. — Бельки мени айванат багъчасына теслим этерсинъ? Ашыкъма, бельки мен де бир шике керек олып къальрым. Къана косьтер, ат-атрабанен япыладжакъ не иш бар?

Зарифе енге: «Бакъ сен, къартны севиндирмек эмели буна да юкъкъан!» деп ойланды.

— Багъышла, джаным Артём, бираз къызыштым. Кельгенинъ чокъ яхшы, азбардаки анавы киреч ве таш-

топракъ обаларыны кимге ташытайым деп баш ёра эдим, эгер замет олмаса...

— Заметин не, талакъагъа чыкъкъан сонъ ишлемек керек,— деди Айрапетов ве атларнынъ башындан тутып арабаны азбаргъа кирсетти.

Айрапетов акъикъатен базаргъа азырлангъан эди. Лякин ятакъхане янындан кечеяткъанда бир аякъ олса да синириджин къадынен корюшип алмакъ ичюн, араба басыны токътатты ве къапугъа барып:

— Елизавета Карповна! — деп багъырды.

Онынъ сесине индже ве акъчиль бетли, орта яшларында бир къадын чыкъты. Айрапетов элиндеки къягъыт торбаны онъа узатып:

— Балаларгъа берирсинъиз, — деди. — Конфеттир. Тюневин талоннен алдым.

— Сагъ ол, Артём, — деди Елизавета Карповна. — Талакъагъа кетесинъми? Ишимни къолайласам, мен де бараджам.

Бу сёзлер Айрапетовны шимшек киби чакътылар. «Не айтайым? Балалы къадын да талакъагъа бараджакъ экен, мен исе... Базаргъа кеткенимни анъласа, бир даа юзюме бакъмаз. Бир акъча тапты дегенде, ондан да къуру къаладжам. Не айтайым?»

— Талакъагъа кетем,— деди о. — Лёшаны, Петяны да алып кель, эгленирлер.

Бу сёзлерни айткъан сонъ Айрапетов юрегинде шырын бир енгиллик сезди ве атларыны дувлатып, базаргъа дегиль де, Махрамкул аканынъ эвине келип етти...

Сервер Махрамкул аканынъ эски азбарында эди. Яшлар мында беш-алты юк машинасы ве Осман агъа да бульдозерини айдап кельген.

— Эль-эльге, кучь-бельге, айдынъыз башладыкъ! — деди Сервер ве элиндеки кетменни алма терегининъ тюбюне урды. Талакъагъа кельген яшлар ве шу джумледен шоферлер де тереклернинъ этрафыны дёрткошелеп къазмагъа башладылар. Сервер тосат-тосат оларнынъ янларына барып, тенбиелеп турды.

— Сакъ олунъыз, достлар, янъы азбарда тереклер къурып къалсалар эль-алем масхарасы олурмыз.

Уйлеге якъын тереклернинъ асты адам бою теренлигинде къазылды. Демир алкъаларнен бири-бирине шыртлангъан тахталарны башта алма терегининъ тюбюне тюширип, онынъ тамырларыны топрагъынен бир-

ликте къуршавгъа алдылар, терекнинъ чувалнен сарылы кевдесине челик тросынынъ уджуны багъладылар.

— Давран, Ваап, макътавлы Архимед рычагъынъны бас,— деди Сервер кранлы машинаны шоферине.

Ваап машинасыны терекке янаштырды. Трос йип кибн тартылды. Терек бир къач кере тельгенди, салланды, лякин ериндеи кочьмеди.

— Олды, олды,-- деди Селим, – моторынънынъ джаны чыкъаяга амма, терек топракътан чыкъаджакъкъа ошамай.

Машинасы алейине айтылгъан сёзлер Ваапнынъ зытына тийсе де, ынджынгъаныны сездирмеди. Тросны бошатып:

— Топракъ анадыр, дей тургъанлар, коресинъми багъырында етиштирген эвлядыны бермеге къыймай,— деди о.

Терекнинъ тюбюни бираз даа теренлештирдилер. Трос кене тартылды, кергинлешти ве терек бирден ериндеи кочип, юкъары котерильди ве авада салынып къалды.

— Ур-ра!— деп багъырышты яшлар.

Ваап башыны кабинадан узатып ве майнен лекеленген юзюндеки ап-акъ тишлерини косьтерип:

— Сонъ, насыл, кимнинъ джаны чыкъты? — деп къыскъылдап кульди.— Энди мевтаны машинагъа серинъиз.

— Ой тилинъ къуругъайды, - деди Селим,— терекни ольди, бир да тирильмейджек сандынъмы? Баарьде о кене аллы-гуллю урбаларына къушанып.

Терекни янаша кетирильген машинагъа авдардылар. Машина яваштан ериндеи тепренип, ёлгъа чыкъты.

Алма терегинден сонъ, бири-кетин, зердали, шефтали, вишне тереклери де машиналаргъа юкленип, янъы азбаргъа джёнетильди.

— Невбет энди сизге кельди,— деди Сервер Осман агъагъа.— Арсланынъызнен ортагъа тюш де, бу ерлерни тегизлеп ташланъыз.

Бульдозер тургъан еринде тарсылдап, силькинип, бирден огге атылды ве тазе топракъ обаларыны кениш курегинен терек чукъурларына сурюштирип, йыкъылгъан эвнинъ тикленип тургъан диварларына догъру кетти.

Сервер сонъки терек юкленген машинанен янъы

азбаргъа къайтып кельди. Мында да иш битмек узьре эди: джемаат эльбирлигинен эвининъ этрафына эки метр юксеклигинде дивар чекильген; бу диварнен сарып алынгъан азбарда гурь пытакълы тереклер отуртылгъан; бойдан-бойгъа арыкълар ачылгъан, тарачыкъ ёллар ясалгъан, гуль ве чичек сачмакъ ичюн кумбалар къазылгъан; чешме огюндеки хауздан чыкъарылгъан топракъ устюне топ-топ тал отуртылгъан!

Къуванчындан не айтаджагъыны тапыштырамагъан Сервер:

— Яшанъыз джемаат, заметинъиз ичюн сагъ олунъыз!— деб багъырды.

Къайдандыр радио гъырылдысы эшитильди. Сервер сачакъ устюне балабан бир репродуктор ерлештирмекте олгъан Борисни эследи.

— Яша, Борис, сен де бинъ яша!

Докъузынджы баб

ИНСАН ТАШТАН СЕРТ, ГУЛЬДЕН НАЗИКТИР

1

Талакъадан эки кунь сонъ Махрамкул аканынъ эски къаралтысында гъайрыдан иш къайнады. Мында онларнен дюльгерлер, чилингирлер, вышка къуруджылары ве электрик монтёрлары кельдилер. Андижан беттен келип-кеткен юклю машиналар кунь сайын чогъалды. Къуруджылыкъ мейданы къудретли двигателлернинъ къысымларынен, штапеллерге тизильген нефть трубаларынен, къуруджылыкъ материаллары ве чешит керестелернен толуп къалды. Танъ мааллеринде башлагъан иш къаш къаранлыгъы басхъандже девам эте. Ири демир кесеклерининъ ышкъыланмасындан асыл олгъан къулакъ йыртыджы гъыджырдылар, лебёдкаларнынъ ве балчыкъта чапалагъан машиналарнынъ гурюльтилери аваны сарсытып, ортальгъыны сес-шамата ичинде комди.

Мейданлыкъынынъ ортасында эфсаневий пеливанлардай аякъларыны тиреген вышка, бу сес-шаматанен гъыджатланыр кибий, эп юкселип, эйбетленип, кок юзюне

нигылды. Апрель айынынъ ахырларында вышкарлар бу къыркъ бир метрлик вышканынъ сонъки къатына етип, учюнджи, энъ юкъарыдаки мейданчасына таль блокыны асмакънен мешгъуль олдылар.

Иш соньуна етмекте эди. Уч дост ишчен ара гантыларны, къуруджылыкъ мейданына джувурып келе, махсус бу къую ичюн кетирильген янъы машиналарны огрене ве, кимерде бир вышка къуруджылыгъы инженерини янларына алып, редукторны, кронблокны, насосларны, электрик джиазларыны къайта-къайта козьден кечире ве энъ талабкяр шорбаджылар сыфатынен инженерге бинъ бир тюрлю итиразда булуна эдилер. Механизмлерининъ ерлештирилювинде бирде-бир къусур эледилерми, оны дерал янъыдан яптыра эдилер. Бу мыз-мыз шорбаджыларнынъ элеминден джаны янгъан инженер, ахыр соньу даянамады ве ишчи кучю етмегенини, къуруджылыкъ графиги бозулгъаныны сылтав этерек, оларны баштан аткъармагъа тырышты. Бойле алларда учь дост бирден тильге келерек, инженернинъ агъызыны къапата эдилер:

— Ишчи кучю етмейми? Буюр, сизге насыл сою керек: ташчымы, чилингирми, дюльгерми, монтёрмы? Бизде эписи бар. Ярдымгъа эр даим азырмыз. Тек агълаиманъыз, чюнки козь яшы эп бир файда бермез. Билип къалынъыз, бизлер дегенинден вазкечкенлерден дегильмиз.

Акъикъатен, шимди Адильнинъ бригадасында экиучь зенаат саибн олмагъан адам ёкъ. «Эр бир ишчининь кьошма бир усталыгъы олмалы!» шиарынен Борисининъ вахтасында котерильген тешеббюс, тезден башкъаларыны да къызыштырды. Бу сонъки бир къач ай зарфында Адильнинъ адамлары янъы тешкиль олунгъан бригадаларны инструктирлемек ишлеринен мешгъуль олсалар да, олардан эр бири Къайракъташтаки къуруджылыкълардан бирде-бирине багъланып, иштен бош вакъытларында гоньюллерине яткъан зенаатларыны огрендилер. Вышка къуруджылыгъы графиги бозулдымы, Адиль бригада азаларыны топлап кетире ве оларны мындаки усталаргъа ярдымгъа бере эди.

Сервер тюневин комсомол комитетининъ бюросыны топлады. Адиль уста азырлыкъ ишлерининъ кетишаты акъкъында беянатта булунды. Бундан сонъ къызгъын мунакъаша башлады. Бюро азалары бири-бирининъ

сёзюни болерек, бу адден терен къуюнынъ Къайракъ-таш комсомол тешкиляты ичюн буюк сынав олгъаныны, бойле месулиетли бир вазифени шан-шерефнен беджермек кереклигини, эгер иште бекленильмеген бир кучьлик чыкъа къалса, бутюн тешкилятнен ярдымгъа келеджеклерини айттылар. Эр кестен сонъ сёзге чыкъкъан Борис нуткъуны къыскъадан кести:

— Джемаат! Инсаннынъ авучы къашынса пара келеджек, дейлер. Бельки ойле де оладыр. Лякин меним-ки иш асретлигинден къашына. Мына ярын-бириси кунь ишке тюшеджекмиз. Демек бугунъ байрам арфеси! Байрамнынъ биринджи кунюнден башлап бизим яшлар гвардиясынынъ вышкасы устюнде ал байракъ елпиремек керек. Узакътан бакъкъанлар биле онда яшлар чалышкъаныны анъласынлар. Бугунь бизим меджлисимизге партия тешкилятынынъ секретарынен эски устамыз Андрей Палыч иштирак этелер. Мен бригада адындан оларгъа сёз бермек истейим. Эмин олунъыз, ишке тюшювимизнинъ биринджи он куньлюгинден кечиджи къызыл байракъны къазанып, къую буравланып битькенге къадар оны эльден къачырмайджакъмыз! Достлар, разысынъызмы?

Бюро азалары:

— Разымыз! Къачырмамыз! - деп чувулдаштылар.

Бу джошкъун нуткълар меджлисинде ялынъыз Ниярнынъ агъызы ачылмады. Шаматалы яшлар арасында озюни арткъач бир адам санаракъ, бутюн вакъыт сыкълетленип отурды. О, бирде-бир шейге сылтав этерек, бюро меджлисине бельки кельмез де эди. Лякин бабасы аман бермеди, зорнен олса да, бюрогъа чекип кетирди.

Бюро азалары эртеси кунию бригаданынъ техникий конференциясыны отькермек ве айны шу топлашувда Борисининъ теклифини музакере этмек къарарына кельдилер. Сервер меджлисини къапалы илян этти. Мына тамам бу арада Николай Васильевич, янындаки устагъа буруларакъ, онъа недир айтты.

— Токътанъыз, йигитлер, менде янъы бир теклиф бар!— деп уста аякъкъа турды.

Яшлар ерлерине къайтып отурдылар. Даа стол башындан чекильмеген Сервер, тюшюнджели-тюшюнджели устагъа бакъаракъ,

— Буюрынъыз, Андрей Палыч!— деди.

— Янъы къуюнынъ буравланмасына еди-секиз ай вакъыт берильди. Демек, огюмиздеки яз ве кузь айлары буравджыларнынъ омюрлери шу къуюю башында кечеджек. Иш — иш амма, яшларнынъ медений раатлыгъыны да козьде тутмакъ керек. Бу макъсат ичюн онда махсус эв къурулды. Иштен бош вакъытларда, бозукъ аваларда онда раатланмакъ, эгленмек, газета-журнал окъумакъ мумкюн. Лякин бу эвнинъ саиби ёкъ. Бу акъта шимдиден тюшюнмек керек. Мен бу ишке Ниярны теклиф этем. Бир вакъытлары о яхшы тешкилятчы эди. Хасталыгъы оны аякътан кести. Зан этем ки, экиде-бир лабораториядан ачыкъ авагъа чыкъса, эвелькисидай яшларгъа къошулса, хасталыгъы да савушыр, ишке де буюк файдасы токъуныр. — Уста Ниыргъа айланды.— Къызым, разысынъмы?

Ниярнынъ башындан ашагъы къайнакъ сув тёкюльгендай олды. Бозаргъан янакъларына къан къызыллыгъы тюшти. «Мени де, Галина Ивановна киби, девалайджакъ истейлер, — деп абдыради. — Вай, текмиль масхара олдым да!... Турып къачайыммы? Мусаллат... Мени, къадемсизни къайгъыралар, бахт хырсызына адамзадлыкъ косьтерелер. Сервер де манъа бакъып къалды. Тюкюр бетиме, бельки онынъ шифасы олур...

— Нияр, Андрей Палычнынъ теклифине разысынъмы?

Эльбет, бу Сервернинъ давушы эди. Нияр сескенди. Къалбини кене бельгисиз умютлер сарды. «Даа эр шей битмеген, яшамакъ мумкюн экен» фикири йылдырым тезлигинен анъындан келип кечти. Озюнинъ хабери олмадан аякъкъа атылып турды ве ансыздан пейда олгъан бир джесаретнен:

— Разым!— деди.

* * *

Бугунь саба Нияр биринджи хоразларда уянды. Пармакъ уджларына басып аяткъа чыкъты. Орталыкъ чым-чырт эди. О, элине пол къопкъасыны ве сипиркини алып, ымпыз- тымпыс мердивенлерден тюшти.

Къайракъташ танъ юкъусы бейутлигинде эди. Эмекчи къасабанынъ бу татлы юкъусыны айненилеп, дере ичинде электрик станциясы эшитилир-эшитильмез бир давушнен тонкъулдамакъта эди.

Нияр нефть резервуарлары янындан кечеяткъанны, кимдир, онынъ артындан къычырды:

— Танъ хоразы, огъурлар олсун!

Нияр энииштесини онынъ къалын давушындан таныды. Олар селямлаштылар.

— Комсомол комитети янгы къуюдаки къурулыш ишини манъа авале этти, — деди Нияр. — Бугунь бригаданынъ техникий конференциясы оладжакъ. Эрте-эрте барайым да, бинанынъ ичини джыйыштырайым, дедим. Я озюнъиз къайда ёл тутынъыз?

— Къайда олсун, кадям, бизимки белли: Борюкъышлакъкъа кетем. Акъшам бульдозеримнинъ моторини демсызлатты. Къаранлыкъ басмандан ерини тапамадым. Иште, тракторчистлер кельгендже машинамны ёлуна къояйым деп, бугунь мен де эрте турдым.

Осман агъа Ниярнынъ хастаджан чыкъкъаны биле эди. Шимди бу къызда эвельден сечильмеген бир джоншкъунлыкъ, рушенлик эслеп, айрете къалды. «Къыз юреги къаранлыкъ геджедир, дегенлери догъру экен, деп тюшюнди.— Айды, не де олса, назар тиймесин».

— Тюневин Борюкъышлакъта бир къашкъыр баласы тутым, — деди о. — Акъшам эвге, кель де, сейир этерсинъ.

— Я олар Борюкъышлакътан къачмадылармы?

— Эски дуракъларыны ёкълап, кимерде бир келе келелер. Мен оны тал терегининъ къувушындан тартып чыкъардым.

— Анасы кимсиз насыл янълыкъладыр. Баре ташлап йибергей эдинъиз, бельки анасыны тапар эди.

— Ёкъ, джаным, колхоз малларыны хырсызлагъанлары етти энди. Мен оны копек киби метине алыштырмакъ истейим. Кесиккъулакъ къартайды.

— Къашкъыр озь къылыгъыны денъиштирмез, дей тургъанлар, ондан копек олурмы?

— Денъиштирмесе озюне языкъ.

Нияр къыскъылдап кульди. Затен мына бу ири мучели, пельван кевдели, оламан бойлу ве бол табиатлы эништеси янында Нияр озюны эр данеге шенъ десе де.

— Къашкъыр олса да, баладыр, — деди Нияр. — Бугунь акъшам бир ишиме сунсен мен онъа мусафирликке барырым.

— Мыткъкъа кел. Кесиккъулакъ оны тиалиба эвлятлыкъкъа къабул этмек истей. Акъшам башындан сер-

тийин ырылдаса да, шимди мен эвден чыкъкъанда ана-бала киби бири-бирине мулайимликнен бакъышып тура эдилер.

Олар ёл экиге чаталлашкъан ергедже берабер кельдилер.

— Ананъ эвдедир,— деди Осман агъа.— Бугунь онынъ раатлыкъ куню. Айткъан олсанъ санъа ярдымгъа келир эди...

Къуруджылыкъ мейданынынъ къаршысындаки акъ диварлы эв буюк бир одадан ве аяттан ибарет. Нияр бошатылгъан ағлагъаныен, шашып-шашмалап къалды: ичерисн там-такъыр олгъаны-олгъан, пол топракъ, киреч ве ёнгъа обаларынен орьтюльген, къапы ве пенджерелерини, диварларны бир къарыш тоз басхъан.

Нияр мемнюниетсизликнен башыны эгди. «Бу адамлар къайта огураджакъ, неге яланаджакъ, насыл раатланаджакълар,— деп опкеленди.— Энди буны ыларede стол, скемле къытмы?»

Нияр къопакъасыны, сиңиркисини полгъа ташлап, аман эвлерине чапып кельди. Ана ве бабасы саба къавалтысы софрасы башында эдилер.

— Вай къызым, сен энди турдынъмы? — деп Зинаида Федоровна еринден котерильди.— Юкъунны бозмайым деп сени ашкъа чагъырмадым.

— Мен къуюгъа барып кельдим.

— Къуюгъа? Я танъ маалинде онда не ишинъ бар эди? Зинаида Федоровна соравджы козьлерини Ниярдан акъайына чевирди.— Бир шей анълап оламайым. Бу къыз ёкъса къуюларгъа алмашпымы?

Николай Васильевич къызына ийлекярлыкънен козь къымып, къадынынынъ суалине джевапланды:

— Догъру, бизим Нияр къуюда да чалышаджакъ: комсомол — яшлар бригадасында медений-кутлевий ишлерин алып бармакъ ичюн оны янъы къуюдаки культбудкагъа багъладылар. Бир аягъы къуюда, экинджиси лабораторияда оладжакъ. Энди ондан чекеджегинъни корь.

Николай Васильевич шенъликнен кульди. Нияр исе онынъ бойнуна сарылып:

— Ах меним акъыллы бабачыгъым, козьлериме бир бакъмакънен мерамымны анъладынъ,— деди.— Мына шимди, бу дакъикъада идареге бар да, къызыл кошеге эки стол, он скемле ве диварларгъа ясландыр-

макъ ичюн ятакъханеден бир къач дане тапчан [illegible] ёлла. Анълаштыкъмы? Айса ёне, эм тезджерек [illegible] конференция уйле устю башлайджакъ.— Нияр [illegible] ланып, анасыны къучакълады.— Анайчыгъым энди сен динъле. Сандыкътан эки дане стол орьтюси чыкъар, дивардан Баку нефть манзаралары картиналарыны [illegible] шир, радиоприёмникни явлыкъкъа сар, этажеркадаки нефис эдебият китапларыны, бабамынъ шахмат ве домино къутуларыны зембильге къой. Мен бир-эки къапынгъандже бу шейлерининъ эписи азыр олсун!

Нияр стол башына кечип, элине не растгельсе буюк бир иштиянен ялмап-ютмагъа башлады. Зинаида Федоровна къызында эвельки рушенликни корип, акъайына иркилип бакъты, козь зарлары къуванч яшларынен нурланды. Николай Васильевич эр шей ёлунда дер киби, манналы-манналы козь къымып алды ве шинелини омузлары устюне ташлап:

— Зинаида Федоровна, командирнинъ эмирини эшиттинъми? деп сорады.— Эмир-эмирдир, ойлашып турмагъа аджет ёкъ, сандыгъынъны ач. Командир аркъадаш, кетмек мумкюнми?

— Мумкюн,— деди Нияр ве вилкалы элинен честь берди.

Николай Васильевич кетти. Арасы беш-алты дакъикъа кечмеден Нияр да картиналар сарылы орьтюни къолтугъына къысты, зембилини элине алды.

— Языкъ, приёмникни алып оламайджам. Адам ёлларым, оныньнен йиберирсинъиз.— Нияр къапыгъа адымлады. Сонъ, бирден токъталып, кери чевирильди.— Ван, аз къалды унута яздым: я тапчанлар устюне не [illegible]джекмиз? Анай, бельки бир шейлер тапарсынъ?

— Яхшы къызым, арар-бакъарым.

Нияр Селимни де ишке екмек истеди. Селим [illegible] экинджи ай Зарифе енгенинъ эвинде яшай эди. Бу эвлятсыз къадын Селимни «керчекген адам» этмек эмелине къапылып, оны озь эвине алгъан.

— Зарифе енге, мен Селимге кельдим,— деп Нияр элиндеки шейлернен эвге сокъулды.— Бугунь оны иштен бошамаз экенсизми?

Миндер устюне чёкип, джезбеден къаве сузьмекте олгъан Зарифе енге:

— Керек олса не ичюн бошамайым,— деди,— Айт корейим, кене не къурунтынъыз бар?

Нияр айтты.

— Эй-ей, джиддий иш экен де!— деди Зарифе енге ве янаша оданынъ къапысына бурулды.— Олян, Селим, тур энди огълум!— деп багъырды — Акъшам яры геджегедже эсап-къасапнен огърашты. Отчётны битирмегендже козюме юкъу кирмез, деп баш кестирди. Пек инат бала.

Нияр Селимнинъ турмасыны беклемеди. Онынъ япаджакъ ишлерини Зарифе енгеге анълатып, эвден чыкъты. Ёл устю апасына кирди. Олар бирликте къуюгъа кельгенде вышка къуруджылары энди иш башында эдилер. Реан апте чалыкъ козьлерини эвининъ ичине доландырып:

— Вай кадям, бу къадар чёплюк кюпкъанен ташылып битерми?— деп тааджипленди. Къана, бир зембер тапып кельчи.

Чокъкъа бармадан Нияр элиндеки земберини суйреклеп, сыртында мердивен ве электрик материаллары олгъан Сейтабланы джетип кельди.

— Къана, Сейтабла, косьтер бакъайым: янъы зенаатынъны огрендинъми, ёкъса монтёрлар янында ялынъыз къокъланып юрдинъми! Тез пишкен отьмек хам ола тургъан, сен де иш япаджакъ олып башыма беля ачма. Эм тезджерек давран, яшлар кельгендже приёмниктен музыка давушлары янъгырасын. Бу ишни бир озюнъ башарырсынъмы?

Сейтабла джан агъырысынен:

— Ышанмасанъ чагъырмагъай эдинъ де!— деди ве мердивенни тиклеп, диваргъа даяды.

— Чагъырмаз эдим амма, не чаре, бу арада башкъасыны тапамадым. Озюнъ билесинъ, адам къытлыгъында хоразны да Сулейман паша деп чагъыргъанлар.

Адымыны мердивенге ташлагъан Сейтабла аягъыны кери алып, сертийген козьлерини Нияргъа котерди:

— Хораз? Демек мени хоразлардан олгъан Сулейман пашанен бир этесинъ, ойлеми? Я бу «хораз» ишинъни ташлап кетсе не япарсынъ?

— Монтёрлыкъ иши элинъден кельмесе, кет, къаршы дегилим, иш япаджакъ олып масхара олма.

Нияр зембернен эвге кирди. Ачувы богъазына тыкъылгъан Сейтабла исе, сёз тапалмай, тильсизлер киби онынъ артындан бакъып къалды. Сонъ, элини сильтеп ташлады да, мердивен басамакъларындан юкъары ко-

терилип, тыштаки диваргъа тель тартмагъа башлады. Ниярнынъ шакъасынен бозылгъан эфкяры иш эснасында яваш-яваш ерине келип, о эски бир йырны созды:

Ешиль япракъ арасында кырмызы гуль гъонджеси,
Къайда кетти, кельмез олды, гоньлюмнинъ эгленджеси.

Сейтабла озюнинъ муляйим ве шырныкълы эзгисинен гъурурланып, давушыны бираз даа котерди:

Бардым ярем багъчасына, бир нар кестим емее,
Ах гузелим бир сёзюм бар, утанырым демее...

Зембернинъ сапындан тутып апасынен босагъада пейда олгъан Нияр кене Сейтаблагъа саташты:

— Айтмагъа утангъан сёзюнъ бельки манъа мы? Утанма, айт, ачувланмам, — деп кульди.

— Эр корьген сакъаллынъа баба деме, сакъаллылар чокъ ола, — деди Сейтабла.— Узбекистанда сенден башкъа дюльберлер де бар.

— Йырла-йырла, джанынъ агъырмасын.

— Йырла демесенъ де йырларым.

Бардым ярем багъчасына, бульбуль сайдым сесини,
Назлы ярем — къушчыгъым, эгри къоймыш фесини...

Сейтабла бирден сесини кесип, ёлгъа бакъып къалды: сыртындаки юк астында дёрт бюклентен Селим, зар-зорнен адымлап, эвге догъру кельмекте эди.

— Нияр, аммалынъ келеятыр, — деб багъырды о.— Заваллынынъ ай-ойы кетип, тек бир вай-вайы къалгъан.

Нияр пенджереден секирип, Селимге чапып кетти. Онынъ сыртындаки кийизлерни ве балабан приёмникни корьгенинен, айретте къалды:

— Вай джаным, бу къадар шейни бир кереден аркъанъа урмасанъ олмаз эдими? Баре элинъдеки боя къутуларыны манъа бер, бираз енгиль олур.

Селимнинъ бетинден бурчакъ киби тер чыбыреа да:

— Бу юкми энди! — деп форсаланды. — Истесенъ аркъама озюнъ де мин.

Селим юкюни эв алдында ташлап, бол-сал нефес алды, енълеринен бетини сюртти ве Ниярга айланып:

— Мудир аркъадаш, диваргъа языладжакъ шиарларны бейитнен язайыкъмы? — деп сорады.

— Элинъден келирми?
— Ёлда келеяткъанда эки бейитчик уйдурдым. Айтайыммы?
— Айт.
Селим юксек бир шадлыкънен эзберден айтты:

Эльбирликнен тюштик ишке, ёлумызгъа нур сечильсин!
Вышкамызнынъ тёпесинде байрагъымыз ельпиресин!

— Мартавал!—деди Сейтабла мердивеннинъ устюнден.
Селимнинъ чырайындан зеэр тамса да, Сейтаблагъа къулакъ асмагъандан олды ве козьлерини Нияргъа котерип, ондан джевап бекледи.
— Чокъ яхшы! — деди Нияр. — Къапынынъ устюндеки диваргъа язарсынъ.
Селимнинъ бети гъурур тебессюминен гульгуленди.
— Эшиттинъми, мусьё,— деп Сейтаблагъа бурулды. — Поэзия, достум, индже бир шейдир, оны анъламакъ ичюн баш керек, сен исе...
— Етти, етти шаир аркъадаш, — деп Нияр Селимнинъ чезильген тилини багълады. — Вакъыт тар. Экинджи бейитни айт да, ишке башла.
— Экинджисини ялынъыз къулакъкъа айтмакъ мумкюн.
— Диваргъа языладжакъ шейни сыр этип тутмагъа не аджет бар?
— Башта цензурадан кечсин, дейим де. Эгильт къулагъынъны. Энди динъле:

Акъшам ах деп ятаман, ай баткъандже,
Адынъ айтып чыкъаман, танъ аткъандже...

— Кене эски зырылтымы?—деп Нияр ачувлангъандан олды.—Тез ол, озюнъе мердивен тап да, ишке башла...
Уйлеге таба эвнинъ огюне юк машинасы келип токътады. Сейтабланен Селим ве шофер машинадаки тапчанларны, стол ве скемлелерни эв ичине бошаттылар. Ниярнен Реан апте ортю ве киийзлерни джайдылар, диварларгъа леваларны астылар, столларнынъ устюне янъы газета ве журналларны къойдылар. Сейтабла къапы янындаки розеткагъа янашып:

— Сакът олунъыз, козьлеринъиз къамашмасын, деди де, включательни бурды. Эвнинъ ичи бирден яп-ярыкъ олды.

— Яшасын ярыкъ, ёкъ олсун къаранлыкъ!— деб багъырды Нияр.— Аферин Сейтабла, сен керчектен монтёр экенсинъ!

Нияр радионы къурып, енгиль бир музыка тутты. Гонъюль джошкъунлыгъы бир къат даа артты. Затен бутюн вакъыт кульмек, шенъленмек, шакъалашмакъ истеги бугунь сабадан берли онъа аман бермеди. Бойле аллар онда эвельден де ола эди. Игимал, хасталыгъы девиринде топланып къалгъан бир къач айлыкъ рушенлиги, шенълиги бугунь кокюс къафесини ярып, онынъ эвельки шаянлыгъына гъайрыдан ёл ачкъандыр.

— Нияр ойнайыкъмы? - деди Селим ве джевап беклемеден, элини онынъ омузына ташлады.

Олар столлар арасында айланмагъа башладылар. Кенардан къыйыш-къыйыш Селимге бакъып тургъан Сейтабла:

— Азыргъа дуаджы дегенлери сен экенсинъ де! деди джан агъырысынен.— Замети менден, кейфи сенден. Ойле олмаз, Нияр бириндижи оюны меннен ойнамакъ керек.

Селим куле-куле джевап берди:

— Иш беджерешнинъ, аш хотараннынъ! Ачыкъ агъыз олма. Ачыкъ агъызлыкъынынъ не къадар зарарлы бир шей олгъаныны бильмек истесенъ, Крылоз эмдженинъ, «Тильки ве къаргъа» масалыны окъу...

Эв огюнде бригада азалары топланмагъа башладылар. Оюнгъа далгъан Нияр пенджереден ве ачыкъ къапыдан онларнен козьнинъ озюне тикильгенини абайламай къалды. Темашаны къапыдаки Серверининъ давушы больди:

— Машалла Нияр, эллеринъ кумюш, пармакъларынъ алтын экен!

Нияр тарс токъталып, кери айланды. Онынъ назары Серверининъ козьлерине илишти. Бирден ичине атеш тюшкен киби олды. Хырсызлыкъта тутулгъан адам киби къулакъларынадже къызарды.

— Николай Васильевич, къызынъызнынъ мерафетини корь де, сукъланынъыз, деп Сервер девам этти: чёплюк толу эвни бир куньде медениет сарайына айландыргъан. Сизге де тешеккюрлер олсун, Реан апте.

Яшлар одагъа толуштылар. Оларнынъ пешинден баш геолог, уста ве партия тешкилятынынъ секретары кирдилер. Николай Васильевич Нияргъа таба ынтылды, лякин мазун-мазун отургъаныны эслеп, мерамындан вазкечти ве Серверининъ янына барып токъталды. Эр кес ерли-ерине отурып, зив-чув кесильген сонъ, стол башындаки Адиль аякъкъа турып:

— Аркъадашлар, техникий конференциямызны ачыкъ илян этем, — деди. — Бизге энъ терен къуюны бурав- ламакъны авале эттилер. Демек бизим кучюмизге ве гъайретимизге ышаналар. Бу ышанчны, оль-къал, акъ- ламакъ керекмиз. Эгер бу ише имтиан тутамасакъ, Къайракъташтан масхаралардж асына зувмакъ керек олур. Шахсен мен озюм бойле бир вазиетте къалмакъ истемейим. Зан этсем сиз де бу фикирдесинъиз. Эгер арамызда къатты низамгъа ве агъыр ишке алышмагъан адамлар олса, утанмасынлар, мына шимди, бу дакъи- къада эвлерине къайтып кетсинлер .Ойлелери керекмей- лер. Ватан бизден нефть талап эте. Бу нефтьни тап- макъ, чыкъармакъ ве номай-номай мемлекетимизге бермек бизим буюк борджымыздыр. Къоркъакълар, за мет севмезлер, юфкъа юреклилер эйиси бу мубарек иш ке къатылмасынлар, оларсыз да ишининъ астындан чы- къармыз. — Адиль бир къач сание сусып, козьлеринен бригада азаларыны сюзип чыкъты. Оларнынъ юзлерин- де, козьлеринде джесарет ве гъайрет парылдамакъта эди.— Достлар, сизни геологик-техникий нарядынен та ныш этмек истейим.

О, къалалакълангъан буюк бир табакъ кягъытны ачып, нарядны окъумагъа ве сёзме-сёз анълатмагъа башлады. Яшлар джан-къулакъ олып, козьлерини Адильчининъ агъызына тикип къалдылар. Адиль сёзюни девам этерек, бригада азаларыны бурав графигинен, иш нормалары ве къыйметлеринен таныш этти.

Суаль-джевап биткен сонъ Адиль тенеффюс илян этти. Ичериде Нияр бир озю къалды. Юреги эскенджеле эзильгендай азапланды. Сабадан берли гонъюлини охшагъан ышыкъ кене кедерге айланды. «Айше не ичюн Серверге мектюп язмады?— деп, энди бинъ бирнинджи кере озюне берген суальни текрарлап зарланды.— Мен онъа Серверининъ фотосыны ёллагъан эдим де, бу етерлик дегильми?.. Бельки язгъандыр да... Язгъан олса Сервер къанатланып-учып барыр эди. Гунахкярым.

Къозукурпечнен Айслу арасында тегенек олып осьти. Бойле инслиним ола тура. Кене янъларыны [illegible] сокъулдым. «Мудир!» Саплынъкъа баткъан адам къыч бырдагъан сайын даа теренге дала экен де...

Нияр азбаргъа чыкъты. Онда зий-чув эди. Озюнинъ козьлери, истер истемез, Серверни къыдырды [illegible]. О, Адильнен бель-бельге тутушып, куреше[illegible] эди. «Сервер пек кучьлю, — деди о ичинден. — Адильни аздараятыр. Айше бахтлы къыз экен... Мен мында ярын да келирим... Эр кунь келирим. Серверсиз, джемаатсыз бу дюнья манъа тарлыкъ эте».

Нияр саатына бакъып: беши он кече. Саат алтыда ишке олмакъ керек. О, Къайракътан бегке чыкъып кетти...

Техникий конференция акъшамгъадже девам этти. Нефть оджакъларынынъ баш геологы — тюкенз башлы ве мыйтлы тёгерек чересини электрик ярыгъында джам киби йылтыратаракъ къарт бир адам, — [illegible] къатлагъындан янъы-янъы табелъларыны ачып, бригада азаларына буравланаджакъ къую тюбюндеки геологик къатламлар ве нефть ятакъларынынъ шекиллери акъкъында, расткелинеджек таш-топракъ джынсларынынъ къатлылыгъы ве юмшакълыгъы акъкъында, иш эснасында къулланыладжакъ буравларнынъ типлери ве буюклиги [illegible] изаатта булунды. Конференциянынъ сонъунда Адиль Серверге козь этерек, муляйим бир тебессюмнен:

— Минберге буюр, Сервер!— деди.

Мен сёзюмни къыскъадан кесмек истейим, — деди о, — тургъан еримден айтсам да олур. Аркъадашлар, вышка къуруджылыгъынынъ битмесини беклеп, баягъы вакъытлар иш аретлиги чектик. Хаялымыз, тюшюнджемиз ве истегимиз тезден ишке башламакъ эди. — Сервер пенджере тышындаки вышкагъа чевирильди. — Мына о, дюльберлер-дюльбери, Эльбрус киби къадалып турмакъта. Онынъ устюнде ал байракъ ельпирсе даа да ярашыкълы оладжакъ. Комсомол комитети бизге, биринджи онкуньликнинъ ахырында кочьме къызыл байракъны къазанмакъны авале этти. Мен, ярындан башлап, нефть трубаларыны эндирюв ве котерюв хронометраж тутулмасыны теклиф этем. Нетиджесини эр онкуньликнинъ сонъунда чыкъарырмыз. Бакъайыкъ, кимнинъ вахтасы енъер. Биз, куньлеримизни ольчеп-

мек ичюн. Берксининъ вахтасыны ярышкъа чагъырамыз.
Борис отургъан еринден сесленди:
— Къоркъмайсынъызмы? Биз курешике азырмыз. Лякин ярыш тек бир хронометраж алып бармакънен нетекъалмасын. Мен янъы бир теклифте булунмакъ истейим: уфакъ-тюфек ремонт ишлерине четтен уста чагъырылмасын, эр вахта озь чаресини озю корьсин. Ярышны екюнлегенде бу иш де эсапкъа алынсын.
— Демек, чагъыргъанымызны къабул этесинъ, ойлеми?
— Къабул этем, лякин айтхъан шартымнен. Мен учюнджи вахтаны да куреш мейданына чагъырам.
Кулюмсиреп отургъан Николай Васильевич:
— Сакъ ол, Борис, эки къочкъарнынъ арасына тюшкен бёрю онъмаз, бойнузнен эшинъни алырлар, деди.
— Къочкъарлардан къоркъакъан бёрю-бёрю дегиль де, къойдыр. Мен къоркъакълардан дегилим. Буны ишнен де исбат этерим...

Экинджи куню танъ маалинде ротор айлана башлады. Машиналар, саат механизмлери киби, айны бир ритмнен ишлемекте эдилер. Буравнынъ кескин агъызы топракъ ве ташларны тешип, парчалап, нефть трубаларыны ер астына чекти. Джошкъунлыкънен роторгъа бакъып тургъан Адиль уста:
— Огъурлы ёллар олсун, джанаджан бурав! — деп алды.
Сервер эйджанлы бир давушнен иляве этти:
— Узун ве мешакъатлы ёлунъда нефть дерьяларына расткель, азизим!

2

Баарь озюни чокъ беклетмеди. Март айынынъ ахырларында бир къач куньлер сюрген аяз сувукълардан сонъ, ава бирден йымшап кетти. Апрельнинъ башларында къыш гъайрыдан къайтавламагъа тырышып, геджелери ер юзюни акъ чаршафнен ортьсе де, олдурамады: энди кучюне киреяткъан кунеш, сабалары уфукътан баш котерир-котермез, къарны еритип, ер юзюни къурутып ташлай эди.
Къыш айлары къар курьтюклери тюбюнде чырай

сытып яткъан топракъынынъ юзю ачылды, череси кульди: о, къабара берип, пышнады ве бол-сал нефес алды. Чокъкъа бармадан топракъ ешиль къадифеге бурюнди. Тереклер ешиль антерлерини кийдилер, бадемлер исе япракъ атмай тура, гульгули чечеклернен безендилер. Бадемлер дер экен, ёллар кенарында, азбарлар ичинде отуртылгъан зердали, алма, вишне, армут, кирез тереклери де озь зийнетлерини косьтермеге ашыкътылар: органикъ акъ, гульгун, къырмыз ве мавымсы мор тюслернен ярашты, ава хош къокъуларнен сюсленди.

Къайракъташнынъ бу йылки баари пек аджайип эди. Эвеллери чыр-чыплакъ топракъларыны адырликлерини косьтерип тургъан ве майыс кельмез сарарып къалгъан тогъайлар биле бу йыл баарь сыра-сыра тизильген бир къач эвлернен эвлерининъ алдындаки ешилликлернен ярашты. Нефтчилер иштен бош вакъытларында топракъ къазмакъ, кубрелемек, зерзеват урлугъы сачмакъ ишлеринен огъраштылар. Кыш ве кузь айларында сёкючин ташлангъан ве ер асты сувлары терен арыкълар вастасынен тарылып алынгъан Борюкъышлакъ сазлыгъы да къыяфетини денъиштирди: онда сафлаштырылып отуртылгъан декоратив ве мейва тереклери япракъ ачтылар. Энди парк шекилине киреяткъан бу орталыкъта къушларнынъ шенъ садалары янъгъырады.

Баарь укюмге кирди!

Майыснынъ бешинде Сабир Мухаммедович Махрамкул акадан мектюп алды. Къарг, сагълыгъы ерине кельгенини ве якъынларда Къайракъташкъа къайтаджагъыны бильдирди. Мектюпте кене огълуны сората эди: «Франция Меркезий партия Комитетинден хабер кельмедими?»

Хабер кельди... Майыснынъ докъузында, Енъиш байрамы куню. Сабир Мухаммедович Махрамкул аканы кетирмек ичюн Зарифе енгени ёлгъа азырлагъан арада, кабинетке партком секретары Николай Васильевич кирип къалды. О, сонъ дередже эйджанлы эди. Элиндеки пакетни директоргъа узатаракъ:

— Окъунъыз, Морис Торез аркъадаштан! — деди ве башыны эгди. — Француз аркъадашлар Сарварнынъ портретини де йиберpredicted.

Сабир Мухаммедович «не хабер?» дер киби, мектюпни ачмай тура секретарьгъа бакъып къалды. «Десене?!.. Талий сени! Заваллы къарт исе огълум келеджек деп дёрт козьнен беклей».

Директор пакеттен машинкада язылы бир кягъыт чыкъарып, оны козьлерине кетирди. Окъугъан сайын козьлери торланды. Сонъ, кягъытны столгъа ташлап, эшитилир-эшитильмез бир давушнен:

— Яткъан ери енъгиль олсун!— деди.

Зарифе енге башыны къысылгъан омузлары арасына алып, ич чекип агъламагъа башлады. Директорнен секретарь мерумнынъ шерефине яс тутар киби, баягъы вакъыт индемей турдылар. Тынчлыкъны Николай Васильевич бозды:

— Эрте ярыкъ къартны бу къара хаберге азырламакъ керек. Сиз, Зарифе енге, эсли-башлы къадынсынъыз, ойле алларда не япмакъ керeклигини билединсинъиз. Машинагъа мин де, бугунь акъшам Махрамкул аканы эвине алып келинъиз. Топлашувдан сонъ бир къач адам олып биз де аякъ устю кирип чыкъармыз.

Богъазына толушкъан козь яшлардан лакъырды этмеге меджалы къалмагъан Зарифе енге агъыз ачмады да башыны салындырып, яваштан кабинеттен чыкъты. Байрамлыкъ урбаларыны кийген Къайракъташ эалиси даа якъынларда асфальт тёшельген меркезий ёлгъа тёкюлерек, кулюшип, зий-чув олып, ёл бойлап кезинмекте эдилер. Зарифе енге энди чокътан бойле шенълик корьмеген эди. «Дженк башлагъан сонъ, оксюзлерининъ оджагъы киби, шенълик де сёнген эди,— деп ойланды.— Гъарез душман шенълигимизни, кульксюмизни эбедий оларакъ тутып алмакъ истеди. Алды хияр! Ана, адамларымызгъа кене къуванч ве кулькю къайтып кельди. Лякин онынъ кери къайтарылмасы нидже-нидже къурбанларгъа мал олды...».

О, бу тюшюнджелернен мешгъуль олгъан арада, кимдир, артындан:

— Зарифе енге,— деп къычырды.

Зарифе енге абдырап кери бурулды ве чапып кельмекте олгъан лаборантка Ниярнен юз-юзге къаршылашты. О, шенъ ве джошкъун эди.

— Зарифе енге, бугунь акъшам концертимиз бар,— деди.— Мына сизге теклиф билети. Мытлакъ келинъиз.

Зарифе енге: «Къызым, Нияр, сизлерге бу къуванчлы куньлерни Сарвар агъаларынъыз кетирди, о йигитлер сизлер ичюн джанларыны фида эттилер» демек истеди, лякин тили бармады.

— Къызым, сен Махрамкул аканынъ эвини барып джыйыштыр. Мына, анахтарны ал. Мен оны кетирмеге кетем. Бир къач сааттен къайтып келирим. Риджа этем, Сарварнынъ столындаки гульбардакъкъа бир топ чичек тапып къой,— деди.

— Хабер кельдими?

— Кельди... Къара хабер,— деди Зарифе енге ве теренден кокюс кечирди.

...Виллис Къайракъташкъа киреяткъанда Махрамкул ака янбашына айлангъандан олып, козь къыйыгъындан джан этегине бакъты. Онда, бир вакъытлары гурь тереклернинъ талдасында эви гизленген ерде, шимди арман табаны киби тегиз мейдан къулач ачкъан. Мейданнынъ ортасында, къуббе кокке ынтылып эйбетли демир вышка котерильген. «Машалла йигитлерге! - деди о ичинден.— Бу ерлерни де яраштыргъанлар. Лякин тереклерге языкъ...».

Машина дос-догъру янъы эвнинъ азбарына келип кирди. Къарт машинадан тюшкенинен агъызыны ачып шашып къалды: бир вакъытлары онынъ ве Сарварнынъ элинен отуртылгъан тереклер мында кочип кельгенлер. озьлери де тойгъа азырлангъан тотай къызлар киби, баштан аякъ чичекке бюрюнгенлер. Къарт озь козьлерине инанмайып, тереклерге элинен тийип бакъты. «Джаным, бу козь алдавы дегильми? Насыл олды да тереклер ер алмаштырдылар? Азбар да тыпкъы меним ки! Ана, сет... О кене алма тереги тюбюнде».

Къартнынъ фикирлерини эзберден окъугъан Зарифе енге:

— Яшлар кочирип кетирдилер,— деди.— Серверинъ мерафети. Тереклерни балталатмам, деп баш кестирди.

— Худжур шей, корьгенлериме асла инанаджагъым кельмей.

— Эвни де кирип, бакъ.

— Дегенлерини яптылар, кочюрдилер десе!— Къарт башыны чайкъап, джошкъунлыкънен кулюмсиреди.—

Валлап, чаресини тапсалар инсанны эль устюнде туталжакълар.

Оларны къаршылап босагъагъа чыкъкъан Нияр, Махрамкул аканы корьгенинен, шыпъшыкъламагъа башлады.

— Сус, дуйдырма! деди Зарифе енге онынъ къулагъына.

Къарт босагъадан атлап ичери кирди. Зарифе енге юренсе «неден башлайым экен?» деп, бутюн ёл бою юрегини хырпалагъан тюшюнджелерге далып, софада къалды. Шеэрден къайтаятккъанда бу къара хаберни Махрамкул акагъа айтмакъ ичюн бир къач кере агъыз ачса да, сёйлемеге джесарети етмеди. «Энди вакъыт, айтмакъ керек,— деп ойланды. — Мен айтмасам, башкъа бириси айтар, эп бир хабери оладжакъ».

— Яхшы эв, керечектен де «падиша сарайы», — деди Лякин бойкери къайтып чыкъкъан Махрамкул ака. — Лякин бойле балабан бир эв мен ичюн арткъач бир шейдир. Керекмей эди. Амма оларгъа сёз динълетчи... Я барып да Сарвар сюрип кельсе? Эм келир де!— Къарт бирден шенъленип кетти.— Энди етишкен йигиттир, юйдюгюн япмакъ, келин тюшюрмек керек олур. Яхшы, чокъ яхшы! Сагъ олсунлар, къуваидырдылар. Нияр чай къайнаткъан, юр Зарифе, янъы эвде бир чай ичейик.

Зарифе енге яшлы козьлерини яшырып:

— Сагъ олунъыз, мен топлашувгъа ашыкъам,— деди.

— Керчек, бугунь Енъиш куню де! Олмаса юр, берабер кетейик.

— Сиз ёргъунсынъыз, бармасанъыз да олур, даа бугунь хастахането чыкътынъыз.

— Хастаханеде раатлангъаным да олур, бездим энди, ярындан ишке башлайджагъым.

Олар учевлешип ёлгъа чыкътылар.

Топлашув энди башлагъан эди. Олар клубгъа киргенде минбер башындаки докладчы Николай Васильевич Улу Ватан дженкинде совет халкъаларынынъ къараманлыкъларыны икяе этмекте эди.

— Бизим аскерлер,— деди о,— мемлекетимизни азат этмекнен къалмайып, Авропа халкъларыны да фашист эсаретинден къуртардылар. Мен сизге Къайракъташ омюринден бир мисаль кетирмек истейим. Бугунъ урьметли акъсакъалымыз Махрамкул ака адына Франция

Коммунистлер партиясынынъ секретары Морис Торез аркъадаштан мектюп кельди. Мен сизге шу мектюпни окъумакъ истейим.

Николай Васильевич стол устюндеки пакетке узанды. Зал чым-чырт кесильди. Юзлерден козь минберге тикильди. Махрамкул ака озюнинъ хабери олмадан, адым-адым санагъа джылышты. Оны ич кимсе эслемеди, чюнки залдакилер джан-къулакъ олып, мектюпни динълемеге азырландылар.

Залнен сананынъ огюндеки онъ тарафтаки кошеде, къызыл орьтюли стол устюнде, Сарварнынъ балабан портрети къойылгъан. Рессам оны арбий пилоткада, мор гимнастёркада, юксек тёпенинъ устюнден авлактаки койге бакъып тургъан вазиетинде ресимге алгъан. Билеклерине къара бавлар багълагъан Адиль, Сервер, Борис ве даа бир къач яш портретнинъ янында фахрий къаравуллыкъта къатып къалгъанлар.

Махрамкул ака столгъа якълашып, огълунынъ портретини корьгенинен: «Сарварым!..» деп, портретке догъру ынтылды... Лякин портрет рамасына оралгъан къара шертни коререк, бирден кери чекильди, эти-тени чымырдады, козьлери алдында алев балкъылдагъан киби олды: ольген! Къара шерт онъа огълунынъ къара хаберини бильдирди...

О, озюни элые алды. Козьлеринден тамчы-тамчы яш чыбырса да, башыны котерди, букюльген белини догърултты ве тим-тикине турып, фахрий къаравуллыкъта къалды.

Николай Васильевич мектюпнинъ энди ахырыны окъумакъта эди:

— «Азизим, Махрамкул ака! Огълунъыз душман элине эсир къалып, ана юртындан узакъ тюшсе де, мукъаддес арбий борджуны унутмады, мемлекетлеримиз ичюн мушкюль куньлерде Францияныкъ ве озь ватанынынъ азатлыгъы ичюн яш джаныны фида этти. Языкъ ки, элял сют эмген бу йигитке енъишнинъ шадлы куньлерини корьмек къысмет олмады. Эвлядынъыз акъикъатен ифтихар этиледжек арслан юрекли йигит экен. Онынъ шанлы хатиреси сизге теселля берсин, яныгъынъызны енгиллештирсин.

Халкъларымызнынъ азатлыгъы огърунда къанлы чарпышмаларда эляк олгъан къараманларгъа эбедий хатирелер олсун!».

Залдакилер аякъкъа турып, башларыны эгдилер. Тынчлыкъ бир къач сание девам этти. Николай Васильевич:

— Отурынъыз!— деди ве назарыны залгъа ташлады. О, фахрий къаравулдаки Махрамкул аканы ялынъыз шимди чакълады. Къарт, ап-акъ сачлы, балавуз кибн сары бенъизли башыны юкъары тикерек, бирден-бир эвлядынынъ къараманлыгъына гъурурланып, посттаки бекчилер кибн къадалып турмакъта эди. Николай Васильевич нуткъыны эстен чыкъарып, онъа бакъып къалды. «Инсан таштан серт, гульден назик экен!» деп тюшюнди.

Залдакилер докладчынынъ сусып къалгъаныны эслеп, козьлерини о бакъкъан тарафкъа тиктилер. Кимдир:

— Ана, Махрамкул ака да кельген! — деб ташлады.

Топлангъанлар бирден ерлеринден атылып турдылар. Гурьдели эль чырпмалары янъгъырады. Давун эп кучьлешти. Аякъкъа котерильген бутюн зал къараманнынъ бабасыны алгъышлады.

3

Айше университеттен эрте-ярыкъ къайтып кельди. Джума эртеси куню олгъанындан, акъшам уйгю Зухранен «Комсомол голю» паркына чыкъаджакъ олдылар. Айшенинъ кельмесини дёрт козьнен беклеген Шапаг апа, оны азбар къапыда къаршылап алды.

— Къызым, санъа мектюп бар,— деди ве сеттеки кийинизининъ тюбюнден бир конверт чыкъарып, Айшеге узатты.

«Серверденди!» деп къуванды Айше ве бу теэсюратнынъ шырын сезгисинде къалмакъ ниетинен, мектюпнинъ кери адресине бакъмады.

— Агъанъданмы?

Айшенинъ къуванчы юзюнде ифаделенип, мор лекели чересинде ильк баарь кунеши балкъылдады.

— Бильмейим,— деди ве мектюпни къалкъыкъ кокюслерине басып, озь одасына чапып кирди. Столы устюнде Серверининъ даа якъынларда пейда олгъан ресимине бакъып:

— Сервер, дживаным, бу мектюп сенденми? — деп пышылдады.

Эйат, хаялда догъгъан татлы арзу эр дайм акъикъат олып чыкъамы я? Мектюп Айшенен Серверинъ эски мектеп аркъадашлары Володядан эди. Володя Айшенинъ бундан учь ай эвельси язгъан мектюбине джевап къайтаргъан. О да Серверни сораштыра. Мектюп шу сёзлернен бите: «Риджа этем, Серверинъ адресини билип къалсанъ, дерал манъа мектюп яз я да телеграмма чек. Оныныънен мытлакъа корюшмек кереким».

Айше портфелинден бош бир дефтер чыкъарып, элине къалем алды, Володягъа Серверинъ адресини бильдиреджек олды. Лякин бу адреснинъ догърулыгъына Айшенинъ озю де чокъ эмин дегиль эди.

Бундан эки-эки бучукъ ай эвельси Айше конверти устюнде кери адреси олмагъан бир мектюп алды. Шу мектюпнинъ ичиндеки ресимни корьгенинен, къуванчындан делире язды. Эвде бир озю олса да: «Сервер! Сервер! — деп багъырды. Нихает тапылдынъ!»

О, Серверинъ суретини козьлерине сингдирмеге истер киби, баягъы вакъыт ресимге бакъып турды. Сонъ элини конвертке сокъты: конверт бом-бош эди! Ресимнинъ артына ялынъыз бир сёз язылгъан: «Къыракъташ».

Айше шу саат ёлгъа чыкъмакъ, Къайракъташкъа барып етмек, Сервернен корюшмек къарарына кельди. Шапат апа ве Мамарасул акъагъа «агъасы» тапылгъаныны бильдирди. Олар да къувандылар. Лякин Айше чемоданыны элине алып, босагъадан атлайджакъкъа, бирден мерамындан вазгечти. Къонакъбайларынынъ таджиплерине джевапланаракъ:

— Сагъынгъан олса озю келип тапар... — деди.

Айше ёргъунлыгъыны сылтав этерек, шу куню акъшам башындан тёшекке кирди, лякин сабагъадже козюне юкъу кирмеди, ойланып тюшюнип чыкъты. «Аджеба, Сервер не ичюн тек фотосыны ёллады? Эки сатыр язы язмагъа эли бармадымы? Фотонынъ устюндеки де онынъ эль язысы дегильдир. Мен Серверинъ язысыны озюмнинъ беш пармагъым киби билем. Ана о да, чемодан ичинде, джеминнинъ биринджи айлары Серверден кельген бир десте мектюп ята. Серверинъ язысы ири

ве салмакълыдыр, бу несе... Ёкъ, джаным, Сервер тек бир фотосыны йибермез эди... Айса бу кимнинъ нишидир! меним эв адресим Къайракъташта ялынъыз Нияргъа беллидир. Лякин Нияр, не ичюн бильмем, Къайракъташлы къадынынен ёллагъан мектюбиме аля бугунь къарышылыкъ язмады. Себеп неде?.. Унутчакъ, перишан инсангъа ошамай эди де! Эдепли, акъыллы ве атик бир къыз эди. Ола билир, бу ресим Серверинъ Нияргъа берген бахшышыдыр... Нияр керчектен де дюльбер къыз. Истеген йигитини озюне бойсундыра билир. Белки... Ташла шуны, бойле шей ола бильмез. Серверге мен эминим. О мени кене эвелькинен киби севедир, эвельки Айшеси беллейдир... Чолакълыгъымны, лекели бетимни корьсе не япар экен? Ташлап къачмазмы? Ёкъ, къачмаз... юрегини зорлеп олса да эльге алып, манъа аджыныр, севгисини манъа къурбан этмеге тырышыр. Мен исе, бичарелигим ичюн аджынгъан, хатир ичюн севильген, башкъасынынъ башына мусаллат олгъан бир инсангъа чевирилирим. Серверинъ ресимине бакъ, о санъа къошакъмы? Ёкъ, керекмей, бойле севги менден узакъ олсун! Севгиме къавушмакъ ашкъына севгилимнинъ бахтлы омюрге акъкъыны хырпаламакъ истемейим. Себеп керек, тарерим, лякин онъа аскъы олмам. Беклемек керек, талийимни вакъыт чезсин...»

Шу геджеден сонъ бу ве бунынъ киби фикирлер онынъ не тюшюнджелерине ве не де юрегине раатлыкъ бермедилер. Мына шимди де козьлери Володягъа джеван язмакъ ичюн азырлагъан бош кягъыты устюнде олса да, тюшюнджелери кене Серверде эди.

Айше кедерли ойларгъа далгъан арада, бурунына кескин мис къокъусы урды. Кимдир, пармакъ уджларына басып, аркъадан онъа янашты ве йымшакъ авучларынен онынъ юзюни орьтти.

— Зухра, ойнама, сени къокъунъдан анъладым, — деди Айше.

Зухра инджечик давушынен къыскъыллдап кульди де:

— Сен, достум, агъанъа севда олдынъ гъалиба, — деди.— Сакът ол, бу ресимге бакъа-бакъа, козьлеринъ сокъурланмасын.— Зухра ай киби тёгерек ве ялпакъ бетини Айшеге чевирип:— Насыл; бегенесинъми?— деп сорады.

Айше Зухранынъ сюрьме чекильген кемер къашла-

рына, пудранен бол-сал акълангъан бетине, къызыл боянен аялангъан дудакъларына бакъты. Тап кульдежеги кельди.

— Чокъ яхшы.

— Я причёскам?

— О да чокъ яхшы.

— Агъанъ мени мына бу фасонда корьсе бегенирми?

— Оны «агъамдан» сорармыз...»

Олар азбар къапыдан чыкъкъанда Шапат ана Айшенинъ артындан багъырды:

— Кечикме, къызым, сен кельмей тура бабанъ да юкълап оламаз.

Паркта къалабалыкъ эди. Зухра Айшенинъ къолтугъына сокъулып, оны парк ичинде дёрт доландырды. Агъызы да тынмады: келип-кечкен йигитлернинъ беден бичимлерине, бет сымаларына, къадынларнынъ исе кийимлерине, бояларына, сачларына, озьлерини тутувларына къыймет кести, таныш-билишлерине окъталды, яшларнен шакъалашты. Утангъанындан не япаджагъыны бильмеген Айше ниает.

— Сус, я да ташлап кетерим,— деди.

Зухра куле-куле:

— Мен къолтугъындаки къызны къолайлыкънен къачыргъан кавалерлерден дегилим, – деди де, онынъ билегине пекинди.

Олар, пуспюлли гурь далларыны къыз сачлары киби гольге саркъыткъан сугют тереклери аллеясына кирген сонъ, Зухра дакъикъада бир артына айланып бакъа башлады. Онынъ худжур адетлерине алышкъан Айше бу арекетине де эмиет бермеди. Ниает, Зухранынъ озю патлады:

— Артымызгъа такъылгъан лётчикни эслемединъми?

Айше кери бурулды. Туралы фуражка кийген весташынынъ балакълары ерге сюйрельген лётчикни корьгенинен къакъылдап кульди.

Ешиль Амет, сен мында не япасынъ? Къайракъташтан зувдынъмы?

- Биз хызмет адамларымыз,— деди Амет гъурурнен, къайда айдасалар, онда кетемиз. Арбий низам! Къайракъташтан чыкъкъаныма учь ай олды. Шимди Ташкент аэропортында чалышам. Бир даа таныш олайыкъ: Лётчик Ешиль Амет!— О, къызларнынъ огюнде

дёрт букюлип, оларнынъ эллерини сыкъты.— Мен сени сачларынъдан таныдым,— деди о Айшеге,— лякин дос-догъру янынъа кельмеге джесарет этемедим.— Амет енъини котерип, [illegible] буюклигиндеки саатине бакъты.— Эки сааттен авулгъа котериледжегим, шимди бошым. Истесенъиз бираз гуляйт этейик.

Учевлешип кезиндилер. Къызларнынъ ортасында озюни еди къат кокнинъ тепесинде ис эткен Амет, дженк йыллары «башына келип кечкен» маджералардан сёз ачты. Айше онынъ икяе эткенлерини энди чокътан нефис эдебият китапларындан окъуп бильгенинден, Аметнинъ къонайчоралыгъына къулакъ асмады. Оны башкъа меселе меракъландырды.

— Амет, Къайракъташта кимлеринъ къалды? — деп сорады о.

— Къайракъташта ялынъыз аякъ ызларым къалды. Мен кеткен сонъ олар да силиндилер. Тувгъанларым Самаркъандда яшайлар.

— Къайракъташта дост-эшлеринъ ёкъмы?

— Не ичюн олмасын, онда джаным-джаным достларым къалды. Эгер оларны сафкъа тизмек керек олса, мен бириндживи сырагъа Борис достумны къояр эдим. Борис Речевский! Кескин тишли, аджджы тилли, аджайип бир йигиттир. Досту ичюн джаныны берир. Джинасирни пек сагъындым. Онынъ янында Адиль устаны къоймакъ мумкюн. Дувадакъдай юваш, кирпидай тегин. Лякин ишге бирде-бир осаллыкъ сездими, бу дувадакъ арслангъа айлана да, оркендеки къабакъ киби, башынъны шапкесинен узип ала. Бизде онынъ акси де бар: Серж Къатыкъчиев! Делидон бир эриф. Борисининъ къуруньтысындан сонъ дурула башлагъан эди. Лякин дурула-дурула къайсы бир озенге барып токътагъаныны бильмейим. Къызлардан Нияр макътамакъ мумкюн. Къыз десенъ де ери бар: алтын къадеге тёкюльген бир ютум сув! Достларымнынъ эписи онъа къара севда олдылар. Тек мен кенарда къалдым. Демек бу джеэттен бакъкъанда юрегим анадан догъма бекярдыр. Джанынъыз агъырмасын, бир акъикъат айтмакъ истейим: къызларнынъ ве къуйпа атларнынъ табиатлары бир экен. Бильсенъиз керек, къуйпа атлар: «но-о!» дегенде токътайлар, «тр-р!» дегенде кетелер. Къызлар да ойле: севсенъ-севмейлер, севмесенъ — озьлери севелер. Иште Нияр дегеним де «севем» дегенлерге юз чевирип, Сервер адлы

бир достума урулды. Урулды амма, гуль олып ачалмай дегенде, сарарып солды. Артындан тюшкен меджнунларнынъ гунасы тийгендир, шимди озю де ах-вах чекип юре. Хастам, дей, аптекада илядж къалдырмады. Билем мен къыз хасталыгъы не олгъаныны. Онъа илядж дегиль де, Сервер керек. Сервер исе,— дюньяда бойлелер де ола экен де! — озюни сыкъмай дерсинъ бу дюньялы дегильдыр, Марстан тюшкен, севгиден зерре къадар хабери ёкъ. Лякин, тама-тама голь олур дегенлер, Ниярнынъ кунешни бузлап къалгъан бу юрекни де иритир. — Амет Айшеге айланды. — Къалтырайсынъызмы не? Языкъ, кителимни алмадым, омузларынъызгъа ташлар эдим...

Айше тюрленген бир давушнен:

— Зарар ёкъ, девам этинъиз, — деди. — Сервер дегенинъиз ким ола я?

— Сервер Арсланов! Фронт аркъадашымдыр. Дженк йыллары бир эскадрильяда хызмет эттик. Меним экипажымда борт механик эди...

Айше Аметнинъ кене «учмагъа» азырлангъанына тарсыкъып, онынъ сёзюни больмеге меджбур олды:

— Анавы «Йылдызлы самолётны» айтаджакъ оласынъмы? Ташла шуны. Ич олмадым Сервер достунъ акъкъында керчегини айт.

— Догъру лаф: йигит киши эр вакъыт керчегини айтмалы. Сервер де ойледир. Яланджынынъ тилини сувурып алыр да: бу яланджы эт парчасыны мышыкъкъа бер деп, огюне ташлар. Я ишкирлигини айтмайсынъызмы? Тюшюнде биле джемаат ишлеринен огърашса керек. Сонъ бойле адамнынъ башында севгиге ер къалырмы? Онынъ ашы-сувы иш. Шунынъ ичюн де Къайракъташ джемаатынынъ козюне кирди, юреклеринде юва къурды. Бильмейим, Шишмандан башкъа оны бегенмеген адам бармы экен? Эгер манъа озь достларынъдан бир отряд тиз деселер, бу отрядкъа командир Серверни къоюп, озюм де онынъ адъютанты олур эдим. Энди буравджы намыны алгъан! Аз бир вакъыт ичинде буравджы олмакъ къолай шейми? Башымны кефиль къоям, бир-бир бучукъ йылдан даа мыгылакъа уста дереджесине етер. Лякин усталыкъта да токътамаз. Башлы яш, къармагъыны терен ата. Акъшамлары онынъ чызгъан схемаларыны корьсенъиз, башынъыз айланыр, дерсинъ бийлерге юва оре. Дееджегим шу ки, Нияр Къайракъташ-

ынынъ ильваны олса, Сервер де йигитлерининъ ярашыгъыдыр...

Айше артыкъ чыдап оламады:

— Сервер Нияриы севмей дединъиз, себеби не?

Амет ийлекярлыкънен кулюмсиреди.

— Нияриы севмемек мумкюнми? Эр шейнинъ вакъты-саати бар. Шимди севмесе келеджекте север. Ким биле оны, бельки севедир де. Юрек деген шей къаранлыкъ бир къобадыр, онынъ ичинде не гизленгенини къайдан билирсинъ. Серверининъ артындан ах чеккен тек бир Нияр дегильдир, лякин бу ярышта финишни илле Нияр къазаныр, чюнки олардан бири къуту, дигери де шу къутунынъ къапагъыдыр. Юварлана-юварлана бир кунь ола тапышырлар эльбет.

Бу сёзлер Айшенинъ юрегине атеш киби тюштилер. Амет исе Айшенинъ неден себеп тюрленгенини, кейфсизленгенини бильмегенинден, энди Зухрагъа бурулып, лакъырдысыны девам этти:

— Олар бир-бирине пек ляйыкълар. Аналары оларны «бу балалар бири-бирине къавушсынлар» деп догъурса керек. Ойле олгъанда Ляйле ве Меджнун ролюни ойнамагъа не аджет бар, къавушна беринъ де! Балкъурт иненинъ аджджысыны сезмей тура бал асралмагъаны киби, бахткъа иришмек ичюн де башта бахтсызлыкъ азабы чекмек керек экен. Буларнынъки де шу. Лякин олар экинджи бир шейни унуталар: сандыкътаки ятырлыкъкъа сюме тюше тургъан. Ойле дегильми ханым... Багъышланъыз, таныш олгъанда адынъызны эшитмедим.

Зухра козьлерини ойнатып, шырныкълы бир тебессюмнен:

— Зухра!— деди.

— Зоечка десе! Аджайип адынъ бар.

Зухра джильвеленди:

— Я озюм?

— Озюнъиз галлерея сурети! Ёкъ, сурет дегиль де, гуль! Лякин мен сизге гуль де деялмам, чюнки гульнинъ омюри къыскъа ола.

— Олды, олды!— деди Зухра назнен. — Чокъ котерменъиз, эндирмеси зор олур.

— Мен юксектен учкъан адамым: котерс де билирим, тюшюре де билирим. Зенаатым ойле: учмакъ ве къонмакъ! Омюримнинъ ярысы авада кечти. Истесенъиз сизни де учурайым. Къоркъмайсынъызмы?

Зухра:

— Вай! — деп вайылдап алды. — Самолёт [illegible] тап башым айланды. Даа учмадым. Бир лётчикнен танышып олса эдим деп хаяллана эдим. Бахтыма сиз раслашып динъиз. Ярын мен бошым, аэропорткъа барайыммы?

Зухрадан бойле тез разылыкъ беклемеген Амет «тутулдым!» деп абдырады. «Сюрип келир де, масхара олурым».

— Ёкъ, ярын кельмей турунъыз,— деди Амет, - самолётымнынъ ремонты бар, подшипниклери эзильген. Бир къач куньден сонъ келирсинъиз, ярын эйиси киногъа барайыкъ, «Шаркъ» кинотеатринде...

Айше аркъадашларынен адымласа да, оларнынъ не барлыгъыны сезди ве не де лакъырдыларыны эшитти. Шимди онынъ бутюн тюшюнджелери бир тюйюнге келип багъланды, бутюн дикъкъаты тасавурында джанлангъан мавы козьлю Серверге ве кулер юзлю Ниярдже келып олунды, ялынъыз оларны корьди, дернинъ къяниатта олардан башкъа адам ве аят ёкъ эди. Оны бу тюшюндже далгъынлыгъындан Зухранынъ шакъылдап кулюви айындырды.

Айше:

— Кетмек керек, кеч олды,— деп кери бурулды

Айшенинъ бирден тюрленмеси, мугъайсырамасы Зухраны айретте къалдырды:

—Санъа не олды?.. Даа эрте де?

Амет ерге сюйрельген балакъларыны котерип:

— Сиз акъшам башындан кумесине сокъулгъан тавукъ экенсинъиз де!— деди. - Козьлеринъизде тавукъ хасталыгъы олмаса бираз даа гуляйт эгер эдик

Айше юрегинде яра ачкъан бу шашлавуз яшнынъ ешиль козьлерине ачувнен бакъаракъ:

— Эки сааттен авада оладжакъ лётчик сен дегиль эдинъми? — деди.— Бир даа саатинъизге бакъынъыз, арадан эки дегиль де, эки бучукъ саат кечти.

Амет саатине дегиль, кокке бакъты: онда, йылдызларнынъ алтын нурларынен гульгулилешкен ве шайлы къызларнынъ джильвели назынен уфукъкъа сюзильмекте олгъан акъ булутлар ялдай эдилер. Шай да олса Амет чырайыны сыпып:

Авасы бозуладжакъкъа ошай, - деди Бойле авада учурмайлар. Ишке бармасам да олур. Демек бо-

шим. Эмир къулунъыз эр шейге азыр, буюрынъыз: отурып лафнен боткъа пиширейикми, ёкъса гуляйт этейикми?

Зухра бир джаннен:

— Кефейик! — деди. Ярын раатлыкъ куню! кеч ятыр, кеч турармыз.

Айшенинъ не лакъырдыгъа, не де кезмеге авеси ёкъ эди. Шимди онынъ бирден-бир истеги эвге къайтмакъ ве одасында бир озю къалып, тюшюнджелерине берильмек эди.

— Мени багъышланъыз, япыладжакъ дерслерим бар, — деди о. — Экинъиз кезинъиз. Айды, геджелер хайыр!

Айше ренкли лампаларнен айдынлатылгъан демир къапыгъа догърулды. Зухра:

— Достлыгъым, ашыкъма мына шимди арканъдан етерим, — деп багъырды.

Айше бекледи. Парктан чыкъкъан сонъ, трамвай ёлуны кечип, телеграфкъа кирди ве телеграммане Вологдагъа къайракътан нефть оджакъларынынъ ачылгъаныны бильдирди.

4

Яшлар дегенлеринде турдылар: къуюгъа бурав тюшюрильгенининъ он бешинджи куню нефть оджакъларынынъ кочьме къызыл байрагъы комсомол-яшлар бригадасынынъ вышкасы устюнде ельпиреди!

Эр шей ёлунда эди. Ишнинъ мувафакъиет къазанаджагъына ынанч асыл эткен нефтьчилер, ильк куньлериндеки хавфсырав ве теляшланув дуйгъуларындан къуртулып, теджрибе ве бильгилерине базанаракъ, эминликнен чалыштылар.

Челик бурав таш-топракъны делерек, саат сайын ер тюбюне саркъты. Тюневин Серверинъ вахтасы ишке тюшкенде бурав 675 метр теренликте эди. Лякин арасы ярым саат кечмеден балчыкъ шингенлигининъ циркуляциясы бирден токъталып къалды...

Серверинъ чырайы ап-акъ кесильди. Циркуляциянынъ токъталувы джиддий къазаларгъа себеп ола билир эди. Даа дегенде къуюнынъ диварлары энилип, трубалар ве бурав топракъ астында комюлип къалыр...

Сервер насоскъа чапты ве шишгенликни къабартирмелерини эмир этти. Лякин къую бир къач дакъикъа ичинде юз элли кубометр шишгенликни бир юдумда сув киби ичсе де, циркуляция текрарланмады. Бурадан юкъары чыкъарып, къуюгъа топчаларнен цемент ве балчыкъ ийбердилер, лякин бу да файда бермеди.

Бугунь саба бригаданынъ бутюн азалары топланып кельдилер. Олар къайгъы ве теляш ичинде эдилер. Къуялукъкъа таба сынадлан шишген джам, цемент ве силикат порошогы юклю машиналар кельдилер. Бу материалларны невбет-невбет къуюгъа акъыздылар. Лякин нетидже бермеди. Энди не япмалы?

Юкъусызлыкъ, ёргунлыкъ ве эйдженланув Серверни тюшюнмек-ташынмакъ, фикирлерини бир меселе этрафында топламакъ къабилиетинден марум этти. О, къуюгъа кондуктор тюшюрмек теклифинен булунаджакъ олды, лякин бу фикирни айтмагъа биле тили бармады: кондуктор, юзлердже метрлик демирден трубалары колоннасы, девлетке он биньлерден рубльге мал ола. Аджеба девлетни бойле бир джереметке къалдырмакъ нефтьчилерининъ намусына сыгъаджакъ бир иш ми я!

Онынъ янына Промкиннен Адиль уста кельип токътадылар.

— Бурунынъызны асманъыз,— деди Промкин. — Бойле аллар олуджы шейдир. Сабырнен, себатнен бутюн черелерини корьмек керек. — Онынъ козьлери аякъ устюнде буюкъып-буюкъып къалгъан Серверге токъталды. — Сенинъ янкъанынъ да иш дегиль, къардашым. Мучелеринъ челиктен олса эди бельки къатланыр эдинъ, лякин сен де джанлы махлюкълардан бирисинъ. Эр шейнинъ бир къарары олмакъ керек. Бар, раатлан, керек олса чагъырырмыз. Сен, Адиль, Борисни де къувала, о да раатлансын. Къуюда ишлемек ичюн энъ кереклиси тендиристликтир.

Сервер басыкъ бир давушнен:

— Андрей Павлыч, масхара [illegible] ве джевап беклемеден [illegible]: — Яхшы, мен къулыбудкада олурым.

Сервер тапчан устюне узанды. Ичери бир топ газета ве журналнен сюрип кирген Нияр:

— Вай, башынъыз тюбюне къоймагъа бир шей ёкъ да! — деди. — Къана, башынъызны котеринъиз. — Нияр омузларындаки юн жакетини томарлап, Серверининъ ба-

шына эгильди. Бу ан севимлисининъ юзюне шу дередже
якъын кельди ки, аз къалды онынъ дудакъларындан опе
язды. Озюни зор-белянен эльге алып, къалтыравукъ бир
давушнен: — Бориске Аметтен мектюп бар, — деди. —
Аджеба Ташкентли бу «лётчик» не яза экен?
Ниярнынъ сёзлери къапыдан бакъып тургъан кюели
бет Бориснинъ къулагъына чалынды.
— Бакъ сен хынзырчыкъка, башкъаларынынъ мек-
тюплерини де меракълана, — деди о. — Бу адетинъни
бильмей эдим. Къана, мектюпни саибине бер!
Нияр конвертни Бориснинъ огюне ташлады. «Баш-
къаларынынъ мектюбини козюм ёкътыр, — демек исте-
ди, лякин айтмады, сёзю тили уджунда къалды.— Бойле
адетим олгъаныны Борис къайдан биле экен?— деп элес-
ледди. — Ёкъсам анавы огъурсыз мектюптен хабери
бармы?»
Нияр бирден бурулып азбаргъа чыкъып кетти.
— Бакъ сен онъа, эм сучлы, эм кучьлю,— деп куль-
ди Борис. — Шакъа котермей башлады. Насыл бир
къарт тишледи бильмем, табиаты баарь авасы киби
кельмеген-кетмеги олды. Эвельден бойле дегиль эди.
Къса сенинъ назарынъ тийдими?
— Борис, бошбогъазланма, юкъум келе.
Лякин Сервер юкълап оламады: Къапынынъ босагъа-
сында Осман агъанен Махрамкул ака пейда олдулар.
Махрамкул ака огълундан къара хабер алгъан сонъ
тамамиле букюльди. Алтмышларына атлагъан бу къарткъа
шимди тесельлилик ашлагъан екяне бир теселля огълу-
нынъ шанлы хатиреси эди. Якъынларда Франциядан
Сарварнынъ «урметли легион» орденини ёлладылар.
Къарт бу орденни Сарварнынъ баш ястыгъы устюне къа-
ялды. Морис Торез аркъадашнынъ мектюбини исе Борис
ясагъан дёрткоше рамагъа ерлештирип, диваргъа асты.
Нефть оджакълары дирекциясы ве профсоюз тешкилятлы
онъа пенсиягъа чыкъмасыны теклиф эттилер. Къарт ра-
зы олмады. «Аякъларым юрдикче, къолларым да ишсиз
къалмаз, — деди. — Мени парккъа къоюнъыз, багъчы-
ван олайым, осеяткъан несильге озюмден тюс къалды-
райым».

Олар шимди Осман агъанен паркъта чалышалар. Ос-
ман агъа бульдозеринен ер тегизлей, тракторнен арыкъ
ача, ер айдай, Махрамкул ака исе кузьде ве ильк баарь-
де отуртылгъан тереклерни къарай, чичек эке, сувара.

Джаным, истек олсун, иш тапылыр. О, бир къач [illegible] диджангъа ве къомшу кейлерге барып кельди, чичек [illegible] делери ве урлыкъ кетирди. Базар куньлери [illegible] чыкъкъан комсомолларнынъ ве яшларнынъ [illegible] Борюкъышлакъта кезинмек ичюн таратыкъ ёллар ачтылар, оларны чакъыл ве къумнен тегизледилер, клумбаларда чичек сачты ве эктилер.

Сервер бу адамларны кене паркъкъа ярдым этек кельгендирлер, белледи. Лякин Махрамкул ака, иши олсун-олмасын, эр кунь Серверге келип, онынъ ал-хатрини сорап кете. Сервер де онъа алышып къалды. Эгер бирде-бир себеплерден толайы къарт къуюгъа я да эвге кельмесе, Сервер оны озю барып тапа, чокътан корюшмеген адамлар киби онынъ сагълыгъындан селяметлигинден хабер ала, кимерде исе онынъ эвинде геджелей.

— Сервер, огълум! — деп башлады Махрамкул ака. — Сен де динъле, Борис. Ойле бир вакъытта яшаймыз ки, заманымызнынъ эски-башлы осал адамлары да яваш-яваш догъру ёлгъа чыкъалар. Мен Артёмни айтмакъ истейим. Къылыгъыны денъиштирмез беллеген эдим. Янъылгъаным. Онъа элел сют эмген адамнынъ назары тюшсе керек, осаллыкътан яхшылыкъкъа бурула башлады. Мен чайханедеки анавы тул къадынны ве онынъ оксюз балаларыны айтмакъ истейим. Артём оларгъа багълангъан къалды. Тапкъаныны балаларгъа ташый. Шунынъ ичюн де ичкисини ташлады. Бу, тесадюфий бир шей дегильдир. Демек Артёмнынъ адамлыгъы да къозгъалды, озюнинъ инсан олгъаныны анълады. Онъа мына бу ёлда пекиштирмеге ярдым этмек керек. Деседжегим, оны бу къадынгъа акъай, балаларгъа да баба этмек керек. Барсын мерум дженкчининъ севабыны, джемаатнынъ да тешеккюрини къазансын.

— Мен онъа ышанмайым, — деди Борис. — Зыкъкъынлардан биридир. Бугунь ичмесе, ярын ичер. Керекмей. Елизавета Карповнагъа онсыз да ярдым этермиз.

Осман агъа багъанадай къалын ве юнлю элини Бориснинъ омузына ташлады.

— Яшсынъ, къардашым, акълынъ кесмей, эйнен бизни динъле, — деди о. — Айрапетов ичкини озю ич дегъмагъан, ичкиджиликни де анасынынъ къарнында огренмеген. Омюр дегенлери къолай бир шей дегильдир, агъынынъ тайгъымы, дуйи юварланып кетесинъ. Айрапетов да юварлангъан ве юфкъа юрекли олгъанындан бу

батакълыкътан чыкъамады. Энди къыркъларгъа кирди, яныгъызлыкъ, кимсесизлик джанына тийди. Эр бир киши-ге хас олгъан бабалыкъ дуйгъулары шимди онда да къозгъалды. Озюнъки олмаса да, бабалыкъ этмеге анле къа-танты. Бу сой дуйгъугъа темеллешкен анле омюрли къа-ви ве эбедий ола тургъан.

— Алла берсин, темелли олсун, — деди Махрамкул ака. — Тюневин Артёмны Османнынъ эвине чагъырдыкъ. Онда оны фелекнинъ чемберинден кечирдик. Бойледже-Лисине озь фикирлеримизни денъеп бакътыкъ. Бугунь Ли-занен де корюштик. Дееджегим, къудалыкъ иши биткен-те ошай. — О, бу сёзлерни айтаракъ, енгильден сырытып Ляслды ве башыны Серверге чевирип, девам этти: — Ля-кин экиси де бири-бирнден «зенгинлер»: джаймагъа тё-шеклери, орьтюнмеге ёргъанлары, башлары астына къой-магъа ястыкълары ёкъ. Сен, огълум, бу акъта яшларнен къонуш. Оларгъа ярдым керек. Амма бу ярдым хайыр киби бир шей олып чыкъмасын, айыптыр, барыр да на-мусларына сыгъдырмазлар. Той киби бир шей япсакъ яхшы олмазмы экен? Ана о вакъыт эр кес гонъюлинден къопкъаныны бахшыш оларакъ берир. Бу ишке не дей-синъ?

Сервер Ма́храмкул акането лакъырды эткенде эр шей-ден зияде бу адамынъ сынъырсыз бол гонъюлине, ялынъыз башкъалары ичюн яшагъанына ве тюшюнгени-не, дюнья къуванчыны, башкъаларына эйилик япмакъта корьгенине таадживленне ве сукъланана эди.

— Мерамынъыз чокъ яхшы, — деди Сервер. — Ярдым этермиз. Бу къолай иш. Лякин къайда яшарлар? Айра-петов ятакъханеде ятып тура, Елизавета Карповнанынъ одасы исе кумес къадар да ёкъ.

Сервер бу суальни беререк, аджеба Махрамкул ака догъаяткъан бу анлени озь эвинде сыгъындырмазмы экен деп тюшюнди. Къарт да Серверинъ фикирини анълаcа керек ки, назарыны ондан алып, башыны ерге эгди.

— Эв чаресини озлери корьсинлер, — деди о. — Директоргъа барсынлар, бельки онынъ ярдымы токъунур.

Махрамкул аканынъ джевабы Серверни айретте къалдырды. «Эвим пек бол, ичинде джойылмакъ мумкюн деп шакъа эткен адам не ичюн одаларындан бирини бу къадынгъа бермей? Къызгъанамы?»

Сервер мына бу дакъикъада къартнынъ мийини ке-

миргеи тюшюнджелерни бильсе эди, тааджиплене[illegible] эди амма...

Мусафирлер кеттилер. Сервер юрегини тырмалагъан тюшюнджени Бориске айтты. О исе:

— Сен не белледиңъ, бу къарт омюр билля бекяр къаладжакъмы? — деп лакъырдыны шакъагъа чевирди. — Эгер Махрамкул ака Зарифе енгени озь эвине келин тюшюрмесе, меним адым Борис олмасын...

Сервер азбаргъа чыкъты. Къуюю башындан Адильниңъ сеси эшитильмекте эди:

— Бош!.. Бас!.. Бош!..

Бугунь Серверниңъ вахтасы гедже сменасында чалышаджагъындан, о эвге къайтып раатланмакъ къарарына кельди. Сервер тогъайлыкъкъа кочип чыкъкъан халкъ тарафындан «Сувлы джап» ады берильген маалеге тараф кетти. Эвельден там-такъыр олгъан бу тогъайлыкъ янъы ясалгъан эвлернен яраšты. Бундан бир афта эвельси Промкин, Адиль уста, Борис, Сайтабла ве Сервер де озь кучьлеринен къурулгъан бир къатлы эвге кочьтилер. Олардан эр бирине экишер ода ве софа тийди.

Сервер азбарда Галина Ивановнагъа расткельди.

— Андрей Палычны корьмединъизми?— деп сорады о. Танъ хоразларынен тура, ятсы олмагъандже эвге къайтмай. Алла бильсин къайдаларда юре. Анъламадым кеттим: бу адам эксплуатация участкасынынъ начальнигими, ёкъса яшлар бригадасынынъ устасымы? Мына мен де башымны алып кетерим, сонъ барсын да къыдырып тапсын.

— Акъайынъыз къуюдадыр,— деди Сервер.— Шимизге шайтан къарышты гъалиба, балчыкъ шингенлиги циркуляциясыны аля даа ёлуна къоямадыкъ. Биз эр дакъикъа Андрей Палычнынъ ярдымына мухтаджмыз. Кедерленменъиз, озь эвинден башкъа къонаджакъ ювасы ёкътыр.

Экиси де бири-бирине бакъып кульдилер.

Кунь батмакъ узре эди. Сервер одасына кирип, будильникнинъ акърebини «11» ракъамы устюне кетирди. Усть урбаларыны ташлады. Эсеп-керилип алды. Сонъ, юзю къоюп тёшекке тюшип, ястыгъыны къучакълады. Вуджудыны татлы бир байгъынлыкъ сарды. Козь къапакълары къуршун киби агъырлашты. Лякин юкъугъа кетейим дегенде, тасавурында Елизавета Карповна,

онынъ яш балачыкъларыны джанландылар. Къулакъларында бу къадынынъ тыныкъ давушы янгъырагъандай олды:

— Раатланасынъмы?— деди о опкенен.— Раатлан, раатлан... озь эвинъ олгъан сонъ раатланмакъ керексинъ. Не япайым, эрим дженктен сагъ-селямет къайткъан олса, бельки о да мына бойле бир эв къурар эди... Мугъайма, раатлан, раатлан... Козьлеринъни яхшы юм, башкъаларынынъ азабыны корьсенъ юкъунъ къачар...

Сервер бу тюшюнджелерден къуртулмакъ ичюн экинджи тарафына бурулды. Лякин олдурамады. Яры эс, яры тюш бейутлигиндеки тасавурында кене Елизавета Карповна пейда олып, мыскъыллы опкесини девам этти:

— Чекинесинъми? Юкълап оламайсынъмы? Виджданынъ къозгъалгъандыр... Бастыр оны. Урдумтуймаз-лыкъкъа урул. Мерум дженкчининъ балалары куместе яшагъаны сенинъ не ишинъ... Кейфинъе бакъ! Балабан одалардан биринде шапкенъни къалдырдынъ, экинджисинде сырыкъ боюнънен озюнъ узандынъ... Ойле де, гъамы менден, кедери сенденми? Ялварам санъа, озюнъни кольгелемек ичюн Махрамкул аканы топ агъызына къойма, онынъ дерти бизсиз де озюне етеджек. Юкъла, юкъла... Эвни озюнъ къурдынъ, толасыны озюнъ кестинъ, озюнъ тиздинъ. Эвинъ джанынъдыр. Джан берилирми? Ахлякъ акъкъында да тюшюнме, чюнки ахлякъ деген шей саф юрек адамларынынъ арджыдыр, сен несе... Эйиси Айшенъни хаяллан, бу бош одаларыны онъа сакъла, тапылса — той япарсынъ, биз несе...

Елизавета Карповнанынъ козьлеринде яш корюльгендай олды. Ёкъ, Сервернинъ озь козьлери яшлангъан...

О, аякъкъа атылып турды, алель-аджеле урбаларыны кийди ве чемоданыны элине алып, дос-догъру ятакъханеге кетти. Онда айны шу он бириндже оданынъ къапысыны ачып:

— Мусафир къабул этесизми?— деп ичери кирди.— Энди къувсанъыз да кетмем. Джематнен яшап алышкъаным, эвде бир озюм ашшынамадым.

Одадакилер сонъки вакъытларда нефть оджакъларына джельп олунгъан яшлар эдилер. Олар Серверни яхшы билип къалгъанларындан, онынъ кери къайтып кельмесини къуванчнен къаршыладылар.

— Мен олсам да ашшынамаз эдим, — деди къывыр-
чыкъ сачлы сарышын бир йигит.— Айры башына ятма-
макънен теклик камерасында къапалы ятмакъ арасын-
да не фаркъ бар? Экиси де бир шей! Союн, Сервер
агъа, кроватынъ боштыр.

Сёзге ногъай бетли, кенъ омузлы бир осьмюр къа-
рышты:

— Табиатымыз бир экен, Сервер агъа. Мен тап са-
бийлик девиримден балалар эвинде оськенимден, чок-
лукъ, къарышыкълыкъ къаныма синъип къалды. Мында
кельгенде энъ къоркъкъан шейим: мени тек башымда
бир одагъа тыкъмазлармы, деген фикир эди. Шукюрлер
олсун, кене озь шарангыма тюштим. Икълими де айны:
шу умумий ятакъхане къокъусы! Экшили-аджджылы
эм биберли бу къокъунынъ лезетини ялынъыз къокълап
алышкъанлар анълая билир.

О, тарачыкъ козь къапакъларыны бираз даа кысып,
инджечик сесинен кыскъылдап-кыскъылдап куль-
ди. Онынъ бу чанькильдиси шу дередже кулюнчли
эди ки, онъа бакъып башкъалары да кульдилер.

Одагъа Елизавета Карповна келип кирди. Онынъ
козьлери, акъикъатен, бунарлы эдилер Сервер, не
ичюндир бильмем, озь-озюнден утанды.

— Сервер, къардашым, сен кери къайтып кельдинъ
ми? — деди о. — Азбардан кечкенде сени Артём Михай-
лович корип къалгъан. Чемоданынен кельди, дей Екь-
са, къомушларынынен анълашамадынъмы?

— Не ичюн анълашамайым, — деди Сервер, — ман-
найына тюшмедик де! Озюм истемедим. Умумий ятакъ-
ханелер манъа ана-баба эви олып къалдылар. Шакъа-
мы, тап студентлик йылларымдан берли джемаатнен
бир дам тюбюнде яшап келем.

Тул къадын бу сёзлернинъ самимийлигине инана-
мады.

— Я эвинъ? Оны кимге ташлап чыкътынъ?

— Эвим къачмаз, къавин гемель устюнде тура, — деп
шакъалашты Сервер.— Къаравул да къалдырмадым,
чюнки бутюн байлыгъым бир чемодангъа сыгъды. Не
япайым, эвге шорбаджы олмакъ меним арджым дегиль
экен. Къайракъташта эвсизлер азмы? Озюме олмаса,
башкъа бирине олур.

Ойле олгъанда бош ерде замет чекмек, къарзлан-
макъ не керек эди? Янкъашнынъ аслā акълынъа ятмай.

— Къурулгаи эв бош къалмаз,— деди Сервер.— Артём Михайлович сиздеми?

— Чыкъып кетмеген олса, биздедир.

Сервер къуту киби дёрткоше ве уфакъ бир одачыкъка барып киргенде, Айрапетов балаларгъа недир икяе этип, къарагъач кесегинден дан-дурюк кертмекте эди.

— Буюр, тёрге кеч,— деди о Серверге гъайретликнен, лякин ялынъыз «тёрде» дегиль, оданынъ ортасында да ер олмагъанындан, бу акъта суемагъа меджбур олды. Балаларгъа бираз тарашлыкъ эте...

— Саг олунъыз, лякин мен отурмагъа кельмедим,— деди Сервер.— Мумкюн олса, бир дакъикъа азбаргъа чыкъайыкъ.

Айрапетов тизлериндеки ёнгъаларны ерге сийпап, онынъ артындан чыкъты.

— Мен сизге буюк бир риджанен кельдим,— деди Сервер.— Ярын саба амамханенинъ арабасынен бу аилени меним эвиме кочюринъиз. Айткъанынъыз чокъ доргъру, бу ода оларгъа тарашлыкъ эте. Кочьсин-отурсынлар, эп бир бош тура. Мен кене ятакъханеге къайтып кельдим.

Айрапетов шашкъын-шашкъын Серверге бакъып алгъан сонъ:

— Елизавета Карповнагъа эв кирасыны тёлемек зор олур, деп къоркъам,— деди.— Заваллы къадын бир озю чалыша. Бу агъыр вакъытта эки баланы бесдемек къолай ишми я! Бу ода кучюк олса да, бедавадан-беш ашагъы, ондан айлыкъ-майлыкъ сорамайлар.

— Меним де бедавадан-беш ашагъы! Бир шей керекмей. Озь эвлери сайсынлар. Азбарда бош топракъ да бар, ярдым этсенъиз ондан да файдаланыр эдилер. Эвдеки шейлер де оларнынъки олсун. Анълашитыкъ гъалиба? Мына, анахтарны алынъыз.

Сервер кетти. Айрапетов элиндеки анахтаргъа шашкъын-шашкъын бакъаракъ, дудакъларыны ойнатты:

— Худжур шей!.. Бу йигит делими, дертлими?.. Валлан, ич бир шей анълап оламайым: бири эвини йыкъып кете, дигери исе не тувгъаны ве не де акърабасы олмагъан бир адамгъа эвини бере. «Озь эвлери сайсынлар» экен! Бу насыл джюмертликтир? «Эвдеки шейлер де оларнынъки олсун...» Бакъ сен онъа, байлыкъны сигар тюпчиги къадар да корьмей.

Былтыр Махрамкул ака озь эвини йыкъып [illegible] сонъ Айрапетов башыны салындырып, бир къач [illegible] бу акъта тюшюнип юрди. Къартнынъ мерамыны анъ[illegible]макъ истеди. Анълап оламады. Энди онынъ фикирин[illegible] янъы бир суаль кемире башлады: Сервер неден себе[illegible] озь эвинден кочьти? Бегенмедими? Бегенмесе сатар эди, мюштери онларнен...

Онунджы баб

ДЖЕМААТ ТАШ КЪОЙГЪАН ЕРДЕ, СЕН БАШ КЪОЙ

I

Джума куню акъшамы Серверинъ азбары азар-азар адамнен толып къалды. Къасыр шляпа, нагъышлы кольмек, генералларнынъки киби къызыл каймалы штан ве янъы чызма кийген Айрапетов ве байрамларджасына кийиниип-къушангъан Махрамкул ака мусафирлерни ёл къашыда къаршылап алдылар. Озюни пек къолайсыз ис эткен Елизавета Карповна оджакълардаки къазанлар башында эди. Онъа Реан апте ярдым этти. Зарифе енгенен Нияр мусафирлер тарафындан кетирильген бахшышларны къабул эттилер, столларны донаттылар.

Кунь къавушмакъта эди. Елизавета Карповна озюнинъ сакин давушынен:

— Зарифе енге, аш пишти, мусафирлерни эвге давет этейикми?— деп сорады.

— Аш пишкен олса чокъ яхшы. Къалгъаныны биз озюмиз япармыз. Сен, къызым, балаларынъны ал да, эвге кир.

Дженк йылларынынъ агъырлыкълары ве къайгъы-къасеветлер нетиджесинде эр шейге итиразсыз итааткъа алышкъан Елизавета Карповна ненинъ иčен олгъаныны сорап турмады ве балаларынен япала одагъа кирди. Мында Серверинъ эки кроватындан башкъа ич бир шей ёкъ эди. Зарифе енге кровать устюндеки бокъчалардан бирини онъа узатты:

— Ал, къызым, бу къафтан меним бахшышымдыр. Чокъ киймек къысмет олмады, къартайдым. Сен даа яшсынъ, кийип парла. Козьлеринъни силь. Бир даа

козьлеринъде яш корьмейим. Балаларынъны къайгъыр,
оларны осьтюрмек ичюн баба керек. Айды, азырлан.—
Бу сёзлерни айтаракъ, Зарифе енге оны козюнден опьти.— Мына бу бокъчаны да Гульджиан кетирди. Тосун-
чыкъларынъа киймеге олур. Унутма, оларны да кийин-
дир.
Азбаргъа бутюн теркибилен Борнснинъ вахтасы ке-
лип кирди. Олар озь эллеринен ясалгъан дёрт курсю,
эки тапчан, бир стол ве бир дане де буфет кетирдилер.
Адиль уста да олардан артта къалмады. Къапысы огюн-
де багълы тургъан бир яшар къунаичиини йипинден
чезип, Айрапетовнынъ алдына айдап кельди де:
— Эйилигинъиз хайырлы олсун, Артём Михайло-
вич! — деп, йипнинъ уджуны онынъ элине тутты.
Балаларынъызгъа бу айваннынъ сютюни ичмек къыс-
мет олсун.
Нышан нышанай Шишман келин къалды. Айрапе-
товнынъ элини озюнинъ семиз авучларында сыкъып:
— Бекярлыгъынънен сагълыкълашасынъмы, къарт
кнев? — деп майлы козьлерини онъа тикти. Къыскъыл-
дап кульди. — Айып этме, факъырлыкъ дюньясы, менден
мынавы тютюн къутусыны къабул эт. Ал, ал, утанма!
— Мына буны да алынъыз! — деп оргагъа Селим
сокъулды ве къолтугъы тюбюндеки багъыравукъ та-
вукъны Айрапетовгъа узатты.— Сиз, Артём Михайло-
вич, бу айваннынъ хастаджан олгъанына къулакъ
асманъыз. О локъсадыр. Бундан дёрт кунь эвельси йы-
мыртагъа ятты. Мына йымырталары да. Сайып алы-
нъыз, он данедир. Кепе тюбюне къоярсынъыз. Учюнден
хораз, экинесинден тавукъ чыкъаджакъ. Хораз деген зам-
паралары соярсынъыз, амма тавукъларгъа токъунма-
нъыз, арта берсинлер, озь ферманъыз олур.
Борис сырыкъ узунлыгъындаки элини Селимнинъ
омузына ташлап, ийлекярлыкънен онынъ козьлерине
бакъты:
— Айтса достум, бу кулюкни кимнинъ кумесинден
хырсызладынъ?
Селим озюни сыкъмады.
— Сен де бараджакъ оласынъмы?— деп сорады.—
Нафиле замет этме. Кумесимде бир тавугъым бар эди,
оны да озюм хырсызладым.
Топлангъанлар къахкъаха котерип кульдилер. Бу
кулькю софадаки Зарифе енгенинъ къулагъына чалын-

ды. «Кулелер, бизим джинасир кельгендир,— деп [illegible] ды о.— Айса, даа ким ола билир».

— Олян, Селим, сен кене шамеклик этесинъми? Ва[illegible]лан, Озенбашлы Ахмед акъай десенъ де ери бар. Тез-та сен, эвге къайтып барайыкъ да, комедиянынъ [illegible] олгъаныны онда коректинъ. — Зарифе енге ачувлы [illegible] шыны назик бир сеске айландырып, джемааткъа [illegible] джаат этти:— Эвге буюрынъыз, мусафирлер! Унутма нъыз, аякъларынъызнынъ тозуны босагъадаки [illegible] чувалгъа сюртинъиз...

Азбарда Махрамкул ака бир озю къалды. О, Сервер-ни бекледи. «Огълум къайда къалды, онъа не олды?— деп раатсызланды.— Ёкъса, корюшкен тотайы бармы? Яшлыкътыр, не десенъ олур... Я Нияр?.. Бре сенинъ эйилигинъни корьгейдим, огълум...»

Эвден Зарифе енге чыкъты.

— Мында экенсинъ де!— деп тааджиплениди.— Халкъ кейфлене, сен исе эски зенаатинъни хатырлап, кене къаравуллыкъта къалгъансынъ. Юр, эвге кир. Артём сени беклей.

Махрамкул ака софагъа догъру адымлады. Факъат босагъадан атлайым дегенде, амамханенинъ айгъырыны пертавлатып, Сервер эвининъ огюне келип токътады. Къартнынъ кедерли юзю бирден язылып кетти.

— Огълум, Сервер, къайда гъайып олдынъ? Ёкъса аджеле бир иш чыкътымы?

— Район меркезине бармакъ керек олды. Ишим тез битер беллединм, лякин керек адамларны тапкъанджеке джаным чыкъа язды. Мында келип етемем деп, [illegible] атны айдаштыра бердим. Не де исе: иш битти [illegible] унутылды.

— Атынъны кобюк баскъан. Озюнъ де терге пиш-кенсинъ. Усть-башынънынъ тозуна бакъ! Бег сымаинъ тыпкъы эвельки Серверни хатырлата... Унуттынъмы? Чувалны сыртынъа урып, «Сычаны» йырлагъан эдинъ де? О вакъыт да бетинъ мына бойле аялангъан эди. Бар, чайкъан, сыфатынънен джемаатны къоркъузма.

Сервер атыны ёл къапыгъа багълап, къую башына барды, урбаларынынъ тозуны къакъты, ювунды, сюр-тинди ве Махрамкул акагъа айланып:

— Насыл, адамгъа ошадыммы?— деп кульди.

Къарт Серверге бакъып къалды.

— Огълум, сенде Сарвардан бир шейлер бар амма,

не олгъаныны анълап оламайым. Юзюнъми, бой — постунъмы, табиатынъмы... Эгер о сагъ-селямет къайткъан олса, мытлакъа агъа-къардаш олур эдинъиз... Сен бу эйиликке бош эльнен кельдинъми? Унуткъандырсынъ да. Истесенъ, санъа беш-он кумюш аджетлеп турайым.

— Сагъ олунъыз, керекмей, бахшышым джебимдедир...

Олар эвге кирдилер. Галина Ивановна «Ревизор»дан Бобчинскийнен Добчинскийнинъ диалогыны окъумакъта эди. Кулькюге къапылгъан мусафирлер оларны эслемедилер. Сервер стол башындакилерни козьден кечирди. Тёрде Елизавета Карповнанен Артём Михайлович отургъанлар; бу шенъ къалабалыкъны къуванчнен сейир эткен Лёшанен Петя оларнынъ ортасында ерлешкен; аякъчылыкъ вазифесиндеки Зарифе енге мусафирлерни сыйлай. Мусафирлер нее козьлерини Галина Ивановнадан алмадан, оны динълейлер. Шишман нее козьлерини столдаки ашларгъа тикип къалгъан.

Серверни башта Селим эследи:

— Сервер кельди! — деп илян этти о. — Кечиккени ичюн онъа учь къатлы штраф!

Огюндеки шишеге узанды. Лякин шу ан элини кери алып, янбашына япышты.

— Агъырттымы? — деп сорады Зарифе енге Озюнъни тегин тут бала, чимчемек дегиль, къопарып алырым. Мында эсли - башлы адамлар бар, мен барым не янаджагъымызны сенсиз де билемиз.

Мусафирлер Серверге бурулдылар. О нее бу акъшамнынъ себепчилерине якъын барып, оларнынъ эллерини алды ве эйиликлерини хайырлады.

— Сабир Мухаммедовичнен Николай Васильевич экинъизге де узун омюрлер, балаларынъызгъа сагълыкъ ве бахт тиледилер. Олар Андижангъа комбинатнынъ мушавересине кеткенлеринден, мында келемедилер. — Сервер къоюн джебиндеки дефтерден буклю эки кягъыт чыкъарып, олардан бирини козюне кетирди. — Директорымыз мына бу эмирни эйилигинъизде окъуп берменни риджа этти.

Айрапетов ири къара козьлерини бираз даа керди. Елизавета Карповна башыны юкъары котерип, Серверге къайырылды. Мусафирлер сустылар.

Сервер окъуды:

«— Артём Михайлович Айрапетовны, сонъ и [illegible], зарфында анълы низам-интизам косьтерген, эм[illegible] верлиги ве техникий бильгиге малик олгъаны [illegible] амамханеде арабаджылыкъ ишинден бошатып, шу ай-нынъ йигирми бешинджи кунюнден автогаражнынъ ди-ректоры вазифесине тайин этем. Нефть оджакъларынынъ директоры С. М. Санакъулов».

Ичеридекилер бу хаберни гурьдели алгъышларнен тебрикледилер. Озюнинъ хабери олмадан аякъкъа атылып тургъан Айрапетовнынъ юзюнде, козьлеринде шашкъынлыкъ аляметлери пейда олды. Бир шейлер айтмакъ истесе де, тапыштырамады, ич бир себепсиз джылмайып кульди. Лякин козьлери Серверинъ назарына чатышкъанынен, бирден тюрленип кетти... Башыны эгип, яваштан ерине отурды. «Я бу вазифени учь бинъ кумюшке Серверге мен озюм теклиф эткен эдим де!..— деп мугъайды.— Бу алчакълыгъымны о унутмагъандыр, манъа кулип бакъкъанлан олса да, ичинден мыскъыллайдыр. Мени башкъалары да куледирлер... Иштен не ичюн айдалгъанымны эписи биле. Корьдинъми беляны... Мен оларны сатын алмакъ истеген эдим, амма олар манъа эллерини узаталар, адам ол, джемиетте озь еринъни тап, дейлер...».

Сервер Айрапетовнен олып кечкен эски даваны акъылына биле кетирмегенинден, шимди бу адамынъ мугъайсырамасынынъ себебини де анълап оламады. Мусафирлер де шашып къалдылар. Тек бир Зарифе енге меселенинъ фаркъына барып, Айрапетовны бу азаптан къуртармакъ ниетинен ,оны опламагъа башлады:

— Ёкъ, Артёмны ич кимсеге бермем! - деди о. - Бойле арабаджыны купе-куньдюз фенернен къыдырсанъ да тапамазсынъ. Атларгъа бакъынъыз, бир къач ай ичинде тирильди ве семирдилер. Дюльдюль десенъ де азлыкъ этеджек. Артём да атларгъа алышты, оларны ташламагъа джаны къыймаз...

Зарифе енге сёкъанынен, мусафирлер онынъ устюне атылдылар ве бири-бирининъ сёзюни болерек, Айрапетовнынъ дурулгъаныны, буюк ишке ляйыкъ олгъаныны, арабаджылыкъкъа истидат талап олунмагъаныны тасдикъламагъа ашыкътылар. Сервернен Махрамкул ака да бу фикирге къошулдылар. Тек бир Лёша разы олмады:

— Артём эмдже, атларны берме, арабаны озюмиз кезермиз.

Айрапетовнынъ кейфи яваш-яваш ерине кельди. «Джемаат къасд мерамлы дегиль экен,— деп къарарлаштырды. — Кечмишине мазы дей, бугуньки ишине къыймет кесе. Э, бу къарсамбалы омюрде янъылгъанлар азмы! Сервер айткъаны киби, бир ташкъа эки кере сюрюнме, адымынъны билип ат. Сюрюндинъми, гъайыпсынъ. Тек бир озь адымларынъа къарама, башкъаларынынъ адым аткъанына да козь-къулакъ ол, догъру юрмеге огрен, яхшыны ямандан айырмагъа биль».

Айрапетов Лёшанынъ башыны сыйпап:

— Огълум, энди машинанен кезермиз! — деди.

Биринджи дефа ве ансыздан тильге алынгъан бу «огълум» сёзю Айрапетовнынъ гонъюлини ойле бир охшады ки, о, озюнинъ хабери олмадан, Елизавета Карповнагъа айланып бакъты ве кульди. Къадыны да эсленмез бир тебессюмнен онъа джеваплады.

Айрапетовгъа мусафирлер де къуванъгъандай корюльди. Олар неге къуваналар: «огълум» демекнен бабалыкъ укъукъыны озь элине алгъанынамы, ёкъса «энди машинанен кезермиз» деп, янъы вазифеге разылыкъ бергенинеми? Айрапетов буны анълап оламады. «Экисинде де къуванадырлар» деп кестирди ве Зарифе енгеден афу истер киби, басыкъ ве тыныкъ бир давушнен шойле деди:

— Догъру айтасынъыз, атларны ташлап кетмеге керчектен де джаным къыймай. Атлар да мени севелер, кельгенимни бир километр ёлдан сезип, кишнемеге башлайлар. Не демек олсун, айван да севгиден анълай. Лякин не япмалы, эмир-эмирдир, эгер ляйыкъ коре экенлер, бойсунмакъ керек. Сен кедерленме, Зарифе енге атларгъа мен кене де козь-къулакъ олурым.

Сервер элиндеки экинджи кягъытны Елизавета Карповнагъа узатаракъ:

— Мына бу сенет меним сизге бахшышымдыр,— деди. — Бугунь махсус район меркезине барып кельдим, бу эвни сизинъ адынъызгъа яздырдым. Ялварам сизге, бахшышымны ред этменъиз. Бу эвде Артём Михайловичнен муаббетликте яшап, балачыкъларынъызнынъ хайырыны корюнъиз. Олар оксюзлик не олгъаныны бильмесинлер, шенъ-шерамет оссюнлер.

Серверге буюк бир тешеккюрнен бакъып [illegible] мусафирлер, онынъ сёзю биткенинен, козьлерини [illegible] ры-къоджагъа чевирдилер.

Елизавета Карповна тутула-тутула:

— Сагъ ол, къардашым! — деди. — Алла [illegible] берсин, мурадынъа къавуштырсын...

Айрапетов бутюн кунь бу джыйында айтаджакъ нуткъуны тюшюнип юрген эди. О, «сюрюден айрылгъан къойны борю богъар» деп башлайджакъ ве [illegible] сонъки йылларда ичкиджиликнен кечирген серсерий бозукъ омюрини энъ кескин сёзлернен къаралап, джемаатнынъ ярдымынен бу телюкели сазлыкътан аман-эсен кениш ёлгъа чыкъаяткъаныны, шимди онынъ бирден-бир макъсады джемааткъа хызмет этмек, эли астындаки мына бу балачыкъларны гербиелемек олгъаныны айтаджакъ эди. Лякин бу джыйын акъшамы оны шу дередже эйджанландырды ки, шимди бутюн бу сёзлер онъа кучьсиз, дуйгъусыз, онынъ юрек сезгилеринден ич бир алякъасы олмагъан бош лакъырды олып корюльди. О:

Джемаат! Урьметли мусафирлер! — деп башлады. — Тувгъанларым!..

Бу арада чай табагъынен ичери келип кирген Нияр:

— Сервер, сени бир адам сорай, — деди.

Сервер ерине Зарифе енге джеваплады:

— Софрада къысмети бардыр, айт, эвге кирсин.

— Айттым амма, кирмей. Тап дженюбий Украинадан, Николаев шеэринден кельген. Манъа Сервер Арсланов керек, дей.

«Дженюбий Украина» сёзюни эшиткенинен, Шинманнынъ элиндеки вилка бирден стол устюне тюшти, агъызындаки аш чайналмай къалды. Тюссиз, буланыкъ козьлери теляшнен йылтырап, козь чукъурларындан атылып чыкъкъандай олдылар.

— Барып бир сигар думанлатайымчы, — деп салыны кевдесинен стол башындан котерилип, Серверининъ артындан чыкъты.

Гедже ай ярыкъ эди. Сервер азбар ортасындаки адамгъа догърулды. Ачыкъ якъалы акъ кольмек, кок костюм кийген бу ал янакълы, кулер юзлю йигит элиндеки плащыны чемоданы устюне ташлап:

Сервер! Азизим! Джан достум! — индаларынен огге атылды, Серверни къучакълады, онынъ бетинден,

дудакъларындан опьти.— Танымадынъмы? Достунъны, Володя Скуратовны унуттынъмы?

— Володя, тувгъаным, сенсинъми?

Олар гъайры баштан къучакълаштылар.

Бу къуванчлы корюшювни аят кешесинден гизленип сейир эткен Шишман, Скуратов фамилиясыны эшиткенинен абдырап кетти, эль-аягъы къалтырады. «Мында да къысметим кесильди,— деп кокюс кечирди.— Артымдан излеп юрелер гъалиба... Энди къайда барайым, къайсы бир деликке сокъулайым... Топракъкъа агъырлыкъ этем, мени бегенмей, айдаштырып юре... Незевенклерининъ къуванчына бакъ! Языкъ, оккупацияда элиме тюшмединъиз... Шимди оларнынъ дюньясы. Я меним-чи? Меним дюньям къайда? О бир дюньядамы? Онда да аманлыкъ бермезлер, олюлери богъазыма япышырлар...»

Шишман, артына-огюне бакъынгъан сонъ, софанынъ тахта пармакълыгъындан секирип, эвнинъ артына чекилип кетти...

Володянен Сервер, бири-бирини болип, шен шамал лакъырды этмекте эдилер.

— Аянынъ енгиль экен, Володя, тамам джыйын устюне раст кельдинъ,— деди Сервер.— Юр, джемааткъа къошулайыкъ, къапыдан айланып кетсенъ, къонакъбайларынъ джаны агъырыр. Чокъ отурмамыз.

— Керекмей,— деди Володя ве бирден мугъайып къалды.— Тынч бир ер тап да, бир озюмиз къалайыкъ.

Даа шимдичик къуванчындан делиреязгъан Сервер, достунынъ кедерленгенини сезип, озю де сусмагъа меджбур олды. Ничюндир бильмем, юреги ынджынув, аджынувнен сызлады.

— Олмаса юр, бош одагъа кирейик,— деди о.

2

Олар къаршы-къаршыгъа къойылгъан кроватьлар устюне отурдылар. Янаша одадан гармонь давушы эшитильди. Гармонь дер экен, Галина Ивановнанынъ муляйим сеси янъгъырады. Бираздан бутюн джемаат йыргъа къошулды.

Володя бир къач саниелер сюкюнетте къалды. Оны, недир, азапламакъта эди. Сонъ, кедерли ве басыкъ бир давушнен, икяесине башлады.

— Мен сенинъ дженкте сагъ-селямет къайтып кельгенинъни якъында анъладым. Бельки мектюп де язгъандырсынъ, лякин дженктен сонъ бизим адресимиз денъишти: бабамны бундан эки йыл эвельси Николаев шеэрине, немселер тарафындан йыкъылгъан геми къуруджылыгъы заводыны тиклемеге ёллагъанлар. Онда месуль бир ишде чалышкъан. Лякин мен дженктен къайтып кельмезден эки ай эвель хастаханеге тюшкен. Дженк йыллары алгъан яралары ве чеккен азаплары онъа аман бермедилер. Хастаханеде булунувынынъ учюнджи айы вефат этти...

Мен Орта Асияны корьмеге чокътан авес эте эдим. Талебелик ве студентлик чагъларымда Орта Асия акъкъында окъугъанларым нетиджесинде тасавурымда аджайип бир эфсаневий ульке пейда олгъан эди. Иште, сенинъ мында олгъанынъны бильген сонъ, эм сенинънен корюшмек ве эм де бу улькени козьлеримнен корьмек арзусы башкъа бутюн истеклеримден устюн кельди, мен ёлгъа чыкътым. Акъикъатен, бу мемлекет аджайип бир ер экен! Лякин меним мында кельмемнинъ башкъа бир себеби даа бар. Бабам ольмезден бир кунь эвель мен хастаханеге баргъан эдим. О манъа дженк йыллары аиленъизнинъ башына келип кечкенлерни айтып берди. Бабанънен экиси бир партизан отрядында олгъанлар. «Эгер Сервернен корюшмек къысмет олса, — деди о, — онъа бабасынынъ ватан ашкъына япкъан федакярлыкъларыны сёйлерсинъ. Бабасы Мемет агъа аджайип ватанпервер бир адам эди...» Бабамнынъ алы мушкуль олса да, сонъки кучюни топлап, шу куню акъшамгъадже партизанлыкъ омюрлерини икяе этти.

— Тувгъанларымдан сагъ къалгъанлар бармы?

Володя Сервернинъ суалини эшитмегенден олып, буюк бир далгъынлыкънен икяесини девам этти:

— Биз ордугъа чагъырылгъан сонъ, чокъкъа бармадан, душман Днепрни кечип, Донбасскъа якъынлашкъан. Немселернинъ тез илерилемелери нетиджесинде шаркъкъа ёллар кесильгенинден, койимизнинъ халкъы ве шу джумледен аиленъиз койде къалып къалгъанлар. Бабанъ район партия комитетининъ авалесинен рус, украин ве татарлар арасындан отузгъа якъын энъ ишанчлы адамлардан топлап, койге немселер кельмезден бир къач кунь огюне, оларны бабам командирлик эткен партизан отрядына алып баргъан. Душманнынъ Азов

ялыларына аякъ басмаларынынъ биринджи куньлеринден, партизанларнынъ оларгъа къаршы амансыз куреши башлагъан...

Володя, козьлеринен корьген бир адам киби, партизанларнынъ немсе гарнизонларына ве штабларына япкъан уджюмлерини, силя юклю душман эшелонларыны учурымлардан ашагъы юварлаткъанларыны, арбий складларыны патлаткъанларыны буюк бир эйджан ве шатлыкънен икяе этти. Сервер достунынъ джошкъунлыгъына къапылып, онынъ айткъанларыны джан-къулакъ олып динъледи ве бабасынынъ, Семён акъайнынъ, дигер партизанларнынъ федакярлыкъларына ифтихарланып, юреги къуванчнен толып ташты.

Янаша одадан онларнен аякъларынынъ дюмбюрдиси эшитильди: кейфлерини ачкъан мусафирлер оюнгъа тюшселер керек.

— 1942 сенеси, — деди Володя гъамлы бир давушнен, — койимизде ят бир адам пейда олгъан. Сонъундан анълашылгъанына коре, бу эриф 1927 сенеси Уралгъа сюргюн этильген Джантемир адлы бир мырзанынъ огълу экен. Мемиш Джантемиров. Бу эзиг дженктен эвель дженюбий Украинагъа къачып кельген ве эвельден яшагъан ерлеринде корюльмеге къоркъкъанындан, шу ортальыкъларда къалгъан. Чокъ языкъ ки, илькъ вакъытларда онынъ ким олгъаныны анълап оламагъанлар. Ин[illegible] немселер тарафындан ишленен ве озюне ишанылмагъан ер арагъан бир байгъуш сыфатынен койде къалып, къокъланмагъа башлагъан. Партизанларнен багълы олгъан кой эалиси, араларында бойле ят бир адам пейда олгъан сонъ, эр итималгъа къаршы агъызларыны юммагъа, къулакъларынен динъленип турмагъа меджбур олгъанлар. Ярым ай аман-эсенликте кече. Лякин геджелерден биринде, бабанъ партизанларгъа ашайт топламакъ ичюн арабанен келеяткъанда, оны кой четинде гизленген Мемиш ве немсе патруллери якъалай... Оны сабагъадже эзиетлеп, партизанларнынъ тургъан ерлерини ве оларгъа ярдым эткен ватанперверлернинъ адларыны айтмасыны талап этелер. Экинджи куню акъшамы немсе автоматчылары бабанъны, ананъны ве къардашынъ Исмаилны Молочный озени ялысына алып баралар. Къабирни озьлерине къаздыралар... Шу ерге кой эалисини де айдап кетирелер. Немсе офицери айны шу суаллерни текрарлай, догъру джевап бергени алда

азат олунаджакъларыны бильдире. Бабань [illegible] агъызыны ачмай. Вашийлешкен айдутлар оларнынъ учюн де автомат атешине туталар...

Сервернинъ юреги шувуллап кетти. Деренинъ б[illegible]дан ашагъы къайнакъ сув тёктилер. О, ичине атеш тюшкен адамнынъ янып-яннен кокюс кечирип, б[illegible] асты.

— Сабагъа якъын партизанлар етип кельгенлер, — деди Володя. — Койдеки фашистлерни къыйыр-чыйыр этип ташласалар да, Мемишни тапамагъанлар. Къачкъан... Бутюн джемаат ве партизанлар акъшамдан комюльмей къалгъан джеселернинъ башына топлангъанлар. Онда Исмаилнынъ джесети ёкъ экен. Бельки яралы алында къабирден сюйреп чыкъкъандыр бельки, дёрт бир якъны арашырсалар да...

Володянынъ сёзюнинъ девамы агъызында къалды. Азбарда, ананеизден, телячили бир давуш къопты:

— Янгъын! Янгъын!

Серверне Володя азбаргъа атылып чыкътылар. Гедженинъ кеч маали олса да, ярыкънынъ кескинлигинден козьлери къамашты. Дженубий Къыйрыкътаки алевлер авагъа чагълагъан алев, кокни ольмеге ишыклыр кибик, эр юкъары котерильмекте эди. Сервер:

— Янгъын! Янгъын! — деп къычырды да, Володянен бирликте алев чыкъкъан тарафкъа чапып кеттилер.

Буравланмакъта олгъан юз он учюнджи къую янмакъта эди. Къуюнынъ тюбюнден буюк бир гурюльтинен ансыздан авагъа атылгъан газ, онъ ёлунда кенди бир къыгъылчымгъа растке[illegible], туташып кеткен. Алев ялынъыз кокке чагъламакънен къалмайып, ердеки эр шейни якъып, кюйдирип, джанлы бир махлюкъ кибик, дёрт бир якъкъа сычрамакъта эди.

Янгъын алайы машиналарындан тюшкен адамлар, шлангларыны къуюгъа догърулттып, алевни сув алкъасы ичине алдылар. Олларнен нефтьчилер эллерине курек, кетмен алып, атешнинъ сюйреленюв ёлуны кесмек ичюн, къуюнынъ этрафында арыкъ къазмагъа башладылар. Брезент урба кийген Серверден Борис алев ичине сокъулып, къуюнынъ агъызына бармагъа тырыштылар, лякин алев оларны якъын къоймады.

Айрапетов да шу ерде эди. Гедженинъ бу дешет манзарасына бакъып агъыз ачып къалды. Онынъ янына къадиша ве Лёшанен Петя чапып кельдилер. Артём

Михайловичнинъ козьлери Елизавета Карповнанынъ назарына илишти. Къадыны онъа опке ве интизарнен бакъкъан киби корюльди.

«Халкъ байлыгъы янгъанда, мен эль къавуштырып турам,— деп тюшюнди Айрапетов.— Джемаат мени сазлыкътан тартып чыкъарды, эв баркъ саиби этти, мен несе... Алмасы къолай, бермеси зор экен. . Лёша да манта бакъып къалды. Тавшан юрек бабасындан къаманлыкъ беклейдир. Не япмалы?.. Бу джемаат ичюн джанымны фида этсем де, борджым тёленмей къалыр. Тез ол, Артём, бир къарарга кель, къадынынъ, балаларынъ ве джемаат огюнде масхара олаятырсынъ... Сынав дакъикъасы кельди...»

Айрапетов козьлерини янгъындан алмадан, шляпасыны Лёшанынъ элине туттырды, онынъ башыны сыйпады. Кулюмсирей Елизавета Карповнагъа бакъып алды. Сонъ, джесаретнен адымлап, янгъын машиналары янына барды, устюне брезент костюм кийди...

Кимдир:

Артём Михайлович, огъурлар олсун? деп кульди.

Айрапетов индемеди. Бирден ериндеп кочип, финишке ашыкъкъан адамынъ тезлигинен, алев ичине чапып кирди.

— Артём, сен не япасынъ шу?— деп къычырды Елизавета Карповна.— Тез ол, кери къайт!

Бол-сал костюм ичинде даа да оламан корюльген Айрапетов, къуюнынъ агъызына барып еткенинен, ерге ятты. Недир, къармаламагъа башлады. Шлангълардан фышкъыртылгъан сув Айрапетовгъа догърултылды...

...Омюрлеринде бир-бирини сюфте корьген эки адам, - узбек къартынен рус яшы,— янгъын сёнеяткъанда таныш олдылар. Махрамкул ака Володядан:

— Серверининъ мехманы сенсинъми? — деп сорады.

— Меним, къартым.

— Бу гедже менде къонарсынъ. Сервер меним... огълумдыр.

«Барсын огълу олсун,— деп ойланды Володя.— Серверге шимди тувгъанлыкъ дуйгъусы беслеген адам керек».

Олар лафкъа тутундылар. Володя мында кельмесининъ себебини анълатып, сёзюнинъ сонъунда:

— Серверининъ эш-достлары бу гедже онынъ янында олсунлар,— деп иляве этти.

Махрамкул аканынъ чырайы, клубда огълунынъ къара хаберини эшиткенде олгъаны киби, балавуз кесильди, къысылгъан омузлары титреди, коьзлери горланды...

— Яхшы, Серверни озь башына къалдырмамыз, деди де, алев ичинден чыкъарылгъан Айрапетовнынъ башы уджундаки Адильге догърулды.

Сервер ятакъханеге къайтып кельди. Аркъадашлары энди юкъуда эдилер. О, кроваты устюне отурып, къайгъылы тюшюнджелерине далды. Онынъ артындан одагъа келип кирген Адильни, Борисни ве Нияр ны эслемеди. Олар, достларынынъ далгъынлыгъыны бозмамакъ ичюн, стол башына кечип отурдылар. Чокъкъа бармадан Адильнен Борис бореукъып-юкълап къалдылар. Тек бир Нияр козьлерини Серверден алмады Шимди о, аз бучукъ олса да, севимлисининъ юрек агъырыларыны йымшатмакъ ичюн, онынъ бутюн къайгъыларыны озь устюне алмагъа азыр эди...

Гедженинъ къара пердеси азар-азар тартылып, ачылмакъта олгъан сабанынъ буланыкъ ярыгъы пенджерелерге урды. Нияр яваштан ериндеи турып, Серверининъ янына барды, онъа хатир алыджы, гонъюль охшайыджы сёзлер айтаджакъ олып, башыны эгди ве... абдырады: Серверининъ культеленип тургъан сачлары ортасында бир ёлакъ акъ сач корьди...

Нияр кери чекильди. «Ёкъ, меним сёзлерим онъа теселля бермезлер,— деп ойланды.— Шимди онъа дюньяда энъ азиз адамы керек. Айше керек... Онынъ хатирини тападжакъ, дердине-дерман оладжакъ ялынъыз Айшедир! Айше...»

Нияр хайли вакъытлар аякъ устюнде къалып, озь фикирлеринден чекишти. Ахыры олдырамады ве комбинезонынынъ джебинден дефтерини ве къалемини чыкъарып, алель-аджеле бир шейлер язмагъа башлады. Токътады. Язайыммы-ёкъмы дер киби, тюшюнджеге далды. Кене язды. Кягъытнынъ экинджи тарафыны айландырып, онда да бир шейлер къаралады. Бундан сонъ пармакъ уджларына басып, Серверининъ янына барды да, дёрт букленген бу кягъытны онынъ тизлери устюне

къойды. Ничюндир бильмем, эсмери гузельнинъ юзю бу ан сют киби агъарды, дерсинъ бу кягъытнен шу ерге юрегини де кесип ташлады...

Нияр одадан чыкъкъан арада ичери Махрамкул ака
кирип, Серверининъ янына барып отурды. Сервер къы-
бырданмады. Онынъ хаялында 1941 сенеси июль айын-
да гувгъанларынен сагълыкълашув левхасы джанлан-
ды. Сервер эвлерининъ босагъасындан сонъки кере
атлагъанда, анасы: «Сени аллагъа эманет этем, огълум,
сагъ-селямет къайтып кель» деп, онынъ манъ-
гезден опьти. Бу опюшнинъ джылылыгъы аля бу-
лайындан опьти. Бабасы, акъайджасына
гунь манълайында сакъланды. Бабасы, акъайджасына
онынъ элини сыкъты да: «Эвлядым, борюден къоркъ-
санъ — дагъгъа чыкъма, дей турганлар, - деди. - Сен
къутургъан борюлерге къаршы дженкке кетесинъ. Олар-
ны корьгенде элинъ титремесин. Дженктир о, эр шей
ола билир, лякин аркъадан яралангъан хаберини
эшитмейим. Акъылда тут: къоркъакъ адам дженкте эр
кунь беш-алты кере олип тириле, йигиттен исе къур-
шунынъ озю къоркъа...»

Махрамкул ака:

— Сервер, огълум ,олды энди, башынъны котер, - деди.

Сервер сескенип Махрамкул акагъа айланды ве тере-ренден кокюс кечирди.

— Билем, огълум, эшиттим...— деди къарт.— Юр, эвге барайыкъ, чай ичерсинъ, раатланырсынъ. Мусафиринъ менде къонды.

— Сагъ олунъыз, — деди Сервер,— мени къайтырманъыз. Дердимни элиме алырым... Ишке кетмек керек. Володягъа айтынъ, ишден сонъ корюширмиз.

Сервер юзбезини алып, ювунмагъа чыкъты. Махрамкул ака онынъ тизлери устюнден полгъа тюшкен кягъытны котерип, ястыгъы астына сокъты. Бундан сонъ стол башында юкъламакъта олгъан яшларнынъ янына барып:

— Турунъыз, огъулларым иш вакъты олаятыр, — деди.

Юкъудан башта Борис айынды. О ири козьлерини тарсайтып, назарыны Серверининъ кроватына ташлады.

— Сервер турдымы?

— Сервер юкъламагъан... Ювунмагъа кетти. Ишке азырлана!..

3

Николай Васильевич иштен къадынынен берабер къайтып кельди. Эр куньбу къарарда аш азырлап, ана-бабасынынъ кельмесини беклеген Нияр эвде ёкъ эди. Зинаида Фёдоровна къызынынъ одасына кирди. Нияр онда ёкъ эди. Сабалейин тумбочка устюнде къалдырылгъан ашкъа Нияр эль биле тийсетмеген.

«Ёкъса иштен даа къайтмадымы? — деп ойлады Зинаида Федоровна. Иши саат беште бите де! Саат еди олаятыр. Бутюн гедже ятакъханеде олгъаны-олгъан, сабасына да эвге бир аякъ кирип чыкъмагъан. Анма-ач ве юкъусыз ким бильсин къайдаларда чапкъалап юредир. Кейфсизлиги кечти дегенде, кене шаталакълыгъы къозгъалды».

О, Ниярнынъ язы столына чевирильди. Бакъса, обалангын тургъан дерсликлер устюнде айры бир кягъыт тура. Зинаида Федоровна кягъытны козьлерине кетирип, шу сатырларны окъуды:.

«Севимли аначыгъым! Азиз бабачыгъым! Меним ичюн кедерленменъиз. Къабаатлы олгъан адамыма сучыны бильдирмек ичюн ёлгъа чыкътым. Къабаатымны багъышласа, ярын-бириси куньи къайтып келирим. Къызынъыз Нияр».

Мектюпнинъ кинаели манасы къары-къоджаны къасеветке салды: насыл суч? Оларнынъ къызы кимге къабаат ишледи? Я къабаатыны багъышламасалар не япаджакъ ола?

Олар бу меселе узеринде баягъы баш ёрсалар да, бир къараргъа келемедилер.

— Зина, сен чай азырла,— деди Николай Васильевич,— самовар къайнагъандже мен де кери дёнерим. Ишнинъ аслыны анъламасам козюме юкъу кирмейджекке ошай.

Николай Васильевич къызыны арашгырып, Ниярнынъ бутюн таныш-билишлерининъ эвлерине кирип чыкъты, Реан енгенен сёйлешти, лякин олардан ич бир шей анълап оламады. Ахры лабораториягъа келип, уйкен лаборантка къадындан Ниярны сорады. Акъ халатлы, инндже, нарын бетли бу къадын:

— Нияр учь куньге рухсет алып кетти,— деди.— Шеэр докторларына корюледжек экен.

— Къайсы бир шеэрге кетти?

Лаборантка къадын тааджипленип, онынъ суалине суальнен джеваплады:

— Я сизинъ бундан хаберинъиз ёкъмы? Къайда олсун, Андижангъа кеткендир де!

Николай Васильевич тынчланамады. «Хаста экечте докторларгъа корюльмектен баш тартты, шимди, сагълыгъы еринде олгъанда, докторларгъа не аджети бар?— деп фикир этти. — Оськен сайын табиаты денъише. Сыр тутмагъа башлады. Эвельден бойле адети ёкъ эди, гонъюлиндеки тилинде эди. Шимди куню-кунюне уймай. Ёкъса севдалыкъ девраны еттими? Не десенъ олур, табиат къануны къачынылмаз бир шейдир.— Николай Васильевич озь фикирлерине кулюмсиреди.— Бакъайыкъ, къысмети кимдир... Сучы бар экен.. Худжур шей! Эп ш хайырлысынен къайтып кельсе эди.

Сервер ёрулгъан, ореселенген бир алда иштен къайтып кельди. О, ювунаджакъ, урбаларыны дегиштиреджек ве Махрамкул акъанынъ эвине кетеджек эди.

Сервер бутюн куньни ишнен мешгъуль олса да, тувгъанлары козю алдындан чекильмедилер. Тормоз башына кечкенде де, верховойнен сейлешмек ичюн вышкагъа чыкъкъанда да, биразкъапынмакъ ичюн бир озю къалгъанда да, — мерхумлерининъ козьлери онъа бакъып тургъан киби корюльдилер. Дерсинъ олар: «Чалыш, Сервер, эмегинъни аяма, биз ичюн де чалыш! — демек истей эдилер. — Яныкъ тек бир сенинъ башынъда дегильдир, миллионларнен джаным-джаным совет адамлары ватан ичюн джанларыны фида эттилер. Чалыш! Джемиет ичюн япкъан эр бир ишнинъ дженк къурбанларына эбедий хатиредир. Чалыш! Биз ичюн де чалыш!».

Сервер иш урбаларыны алмаштырмакъ макъсадынен, баш ястыгъыны котерди ве онда, утюленген штаны устюнде, дёрт букленген бир кягъыт корьди. Не экен деп, оны элине алды ве шу сатырларны окъуды.

«Ниярчыгъым!

Санъа мектюп язмакъ чокътан арзым олса да, эв адресинъни бильмегенимден, истегимни ерине кетиремедим. Яз татили куньлеринде сизинъ тарафларгъа бармагъа авесленген эдим амма бу истегим де олмады: шефлигимиздеки колхозгъа ярдымгъа кеттик. Бугунь, тесадуфен, нефть оджакъларындан кельген бир къадыннен расткельдим. Бу къадын сени пек яхшы биле экен.

Сагъ-селяметсинъми? Окъуйсынъмы? Осман агъ[illegible] языщсанъ керек, оларгъа мектюп ёллагъанда менден с[illegible] лям бильдир.

Достчыгъым! Сенде меним кучюк бир эманетим бар Гугюм! Бу эскирген савут севимли адамымнынъ бирден-бир тюсю олгъаныны санъа айткъан эдим. Заметчилик аяма, шу савутны эвинъизнинъ бош бир кошесине тыкъып къой да, ёлум тюшкенде алырым. Къысмет олып Гугюмнинъ сапбинен корюшсем, бу савутны косьтерип, оны къувандырмакъ истейим.

Шимдилик бу къадар. Джевап яз ве эв адресинъни бильдир. Меним эв ве университет адреслерим бу къягъытнынъ артындадыр. Сырлы козьлеринъден опем: Айше Къуртбединова».

Сервер чылгъынджасына:

— Тапылды! Тапылды! — деп багъырды.

Одадаки яшлар Серверинъ давушыны эшитип, козьлерини онъа чевирдилер. Сервер текрар мектюпке къаради. Негедир фикир кестиремей, башыны чайкъады. Дженкнинъ биринджи айлары Айшеден алгъан мектюплерини чыкъарып, оларны эльдеки мектюпнен теңъештирди. «Ёкъ, Айшенинъ язысына бенъземей, — деген къарарга кельди.— Кочюрилип язылгъан. Ниляр кочюргендир. Мен ишге олгъанда кетирип ташлагъандыр... Я числосы? О, бу мектюпни къачан алды? Къышта, къуюдан къайткъанда насылдыр бир хиянетлик ерини акъкъында агълап айткъан эди! Мен оны хастадыр, беллеедим...Ёкъсам...».

Онынъ янына къысыкъ козьлю ногъай яш келип токъталды.

— Сервер агъа, Шишман къачты! — деди о.

— Къачты?! Я онъа да не олгъан?

— Бугунь саба ишке кетеджекте оны да уянтаджакъ олдыкъ. Бильсенъиз керек, о башыны-юзюни орьтип ята. Биз айтып бакътыкъ, къычырып бакътыкъ, башыны котермеди. Бельки хасталангъандыр деп, одеялыны котердик. Бакъсакъ не корейик, одеял тюбюнде къабарып тургъан Шишман дегиль де Елизавета Карповнанынъ пол ювгъан четеклери экен. Эзиз эриф шкафтан он эки чаршаф ве беш дане де байка одеял алып кеткен. Елизавета Карповна агълай-агълай бир олды.

— Айтынъыз, кетерленмесин, ярдымлашырмыз, — деди Сервер ве пошюнджели бир алда къапыдан чыкъты.

Башы-бети бинтнен сарылгъан Айрапетов солгъун козьлерини тавандаки алтын кимсенли абажургъа тикип алды. Абажур саллангъандай корюльди.

Юксек арарет сыкълетлигинде эди. Юзлердже инелернен санчылгъан ве сызлагъан бедени онъа бир дакъикъа биле тынчлыкъ бермеди. Кокюс къафеси корюкдай къабарып-къабарып энди. Лякин бу чыдалмаз азапларгъа бакъмадан, ынъраймады, инълемеди, озюнинъ: «Сус, шышшыкълама!» эмирине бойсунаракъ, тишлерини сыкъып тутты.

Янгъын геджеси оны эсиз алда хастаханеге кетирдилер. Шу геджеси ве эртеси куню эсизликте ятты. Ялыныз акъшамгъа таба озюне келип, козьлерини ачты, башы учундаки Гульджианны эследи.

— Артём Михайлович, кейфинъиз насыл?

Хаста сейленеджек олып зорланса да, къуруп, когерип къалгъан дудакъларыны ойнатамады. Буны корьген Гульджиан хапели стаканны онынъ агъызына кетирип, экинджи элинен башыны котерди:

— Ичинъиз... энди олур.

Айрапетовнынъ къулагъына таныш бир давушлар чалынды. Бираз динълеп тургъан сонъ, суаль бериджи козьлерини Гульджиангъа чевирди. Эким къадын скемледен турып:

— Огъуллары ве къадыны кельди, — деди. — Саатте бир сагълыгъыны сорап келелер. Ичери кирсетсем бельки тынчланыр эдилер.

Айрапетовнынъ козьлери бунарланды, тенине кучь ве гъайрет тёкюльгендей олды.

— Кирсинлер... кирсинлер, — деди о бир джаннен.

Гульджиан къапы артында бираз эгленген сонъ, Елизавета Карповна ве онынъ эки баласынен кери къайтып кельди. Балалар Айрапетовнынъ башына эгилип, куйген мыйыкълары тюбюндеки дудакъларындан опьтилер. Елизавета Карповна исе кровать огюнде тиз чёкип, эллеринен акъашынынъ бинтли башыны сыйпады.

— Шукюрлер олсун, хастанынъ энъ агъыр девири кечти, — деди эким. — Эринъиз сагълам беденли бир адам экен, чыдады. Тезден аякъкъа турар. Шимди онъа энъ керекли тынчлыкътыр. Етти энди, хаста ёрулмасын, ярын кельгенде чокъча отурырсынъыз.

Къадыны ве балалары келип кеткен сонъ, Айрапетов озюни еди къат кокнинъ устюнде ис эткен эди. Гонъюль

джошкъунлыгъы беден азапларындан кучьлю олып чыкъты ве о: «Сус, пышпыкълама, бала дегильсинъ» деп, озь-озюне эмир берди.

Тюневин акъшам ве бугунъ ондан ал-хатыр сорап Сабир Мухаммедович, къарыларынен бирликте Николай Васильевич ве Андрей Павлович, Алиль, Борис ве башкъалары келип кеттилер. Бугунь саба Селимнен Зарифе енге кельдилер. Бу тынчлыкъ бильмез къадын Гульджиангъа, Айрапетовнынъ башы уджунда къалагъыны ве бир къач кунъ невбетчилик япаджагъыны бильдирди. Эким, хастаханеде бу иш ичюн махсус эмширелер олгъаныны айтып, зор-белянен ондан якъасыны къуртарды.

Айрапетовнынъ вазиети агъыр олса да, той акъшамында олгъаны киби, мында да чокъ тюшюнди, омюрнинъ манасы неде экенини озь акъылынен анъламагъа тырышты. Ичкиджиликнен кечирген омюрининъ сонъки куньлеринден башлап, онъа нисбетен къайракъташлыларнынъ мунасебети деньишмеси, башкъалары киби онынъ да инсанлар сырасына кирмеси, оны эм севиндире ве эм де тааджиплендире эди. О, кендисине насиат берир киби: «Къазанынъа не ташласанъ, къашыгъынъа да шу келе экен! — деп укюм этмеге башлады. — Сюрюден къалгъан сюрюлип олюр дегенлерини озь теджрибемде корьдим. Энди, Артём Михайлович, кокке дегиль, копке бакъ, джемаат таш къойгъан ерде, сен баш къой».

Айрапетов сыкълетленюв, сандыракълав ве [illegible]люв вакъытларында бир къач кере янгъын геджесини хатырлады. Шу геджеси не олып кечкенини бильмесе де, алев ичинден чапып баргъаны, къую башында юзю къоюн яткъаны, краныны бургъаны акъылында эди. Бундан сонъ не олды — не кечти, алла биле.

...Мына шимди де, палатада бир озю къалды, абаджургъа тикленген козьлерини юмгъанынен, кене алев балкъылдагъан киби олды. Алев деген арада, козьлери алдында атеш пускюрген аждера пейда олды. Джанавар къоркъунч агъызыны керип, этрафкъа атеш сачып, онынъ устюне юрди. Артём юмрукъларыны сыкъты, онъа къаршы атылмагъа азырланды. «Кене кельдинъми? — деп аждерагъа джекирди.— Я мен сени богъгъан эдим де! Бир даа ольмек истейсинъми? Мына санъа...».

Айрапетовнынъ сандыракълавына чапып кельген

Гульджиан, онынъ юкъары котерильген бинтли эллерини тутып:

— Артём Михайлович, джаным, къычырманъыз, хасталарны къоркъузасынъыз,— деп кулюмсиреди.— Кене аджджеранен талаштынъызмы?

— Эльбет, кене шу бешаретнен тутуштым,— деди Айрапетов. Юкъугъа кеттим деген арада, мени келип тапа. Ятагъым астында гизленсе керек.

— Олар еди башлы ола экенлер. Бир даа чыкъса, едисини де кесип ташланъыз.

— Айса сиз манъа бир къылыч тапынъыз.

Гульджиан кульди.

— Сизге кене мусафирлер кельди,— деди о.— Сиз мында тюшкен сонъ хастаханемиз Меккеге айланды, «аджиликке» келип кеткенлернинъ сонъу-ахыры корюльмей.

Севинчинден не янаджагъыны бильмеген Айрапетов, мыйыкъларыны бураджакъ олды, лякин оларынынъ кюйгенини хатырлап, мерамындан вазкечти.

— Ким кельди?

Ялынъыз «ким» олса зарар ёкъ амма, «кимлер» олгъаны ярамай. Юз он учюнджи къуюнынъ адамлары бригадаларынен топлашып кельгенлер. «Артём Михайловични корьмеден къапыдан чекильмемиз,» дейлер. Ните, эшитесизми, балкъурт сепети киби къайнашкъанлар сизге кельген нефтьчилердир. Оларны кирсетмейджек олам, башкъа бир вакъыт бирер экишер кельсинлер.

Гульджиаnнынъ индже дудакъларында шырныкълы тебессюм ойнады. Айрапетов исе джан агъырысынен:

— Эйлеме, Гульджиан къардашым,— деп элесленди.— Олар иш адамларыдыр, бош вакъыт я тапарлар да я ёкъ. Къапыгъа кельген адамны къайтармакъ олурмы? Сиз, эким ханым, эстен чыкъарманъыз: мени савултаджакъ да, аякъкъа турсатаджакъ да мында келип кеткен адамлардыр. Кунюм тек бир сизнинъ иляджынъызгъа къалгъан олса, мен...

Айрапетов агъызыны юмды. Гульджиан къапыны ачаракъ, софадаки адамларгъа:

— Киринъиз!— деди.

Эллеринде гуль дестелер туткъан секиз-он адам ичери кирип, Айрапетовнынъ кроватыны сырып алдылар.

— Селям алейкум!— деди олар хорнен.

— Сизге сагълыкъ ве узун омюрлер тилеймиз!

— Сагъ олунъыз! — деди Айрапетов. — Замет этип кельгенинъиз ичюн гъает мемнюним.

Кельгенлерден эслиджерек бири огге чыкъып:

— Артём Михайлович, бригадамыз адындан сизге тешеккюримизни бильдирем, — деди. — Сизнинъ федакярлыгъынъыз къуюны буюк къазадан къуртарды. Янгъындан кельген уфакъ-тюфек зиянларны япып битирдик. Бурав кене къуюгъа тюшти. Бир даа сагъ олунъыз!

О, элиндеки гуль-дестени Айрапетовнынъ кокюсине къойды. Башкъалары да оны такълид этип, хастанынъ кроватыны гуль-чечек дестелеринен орьттилер. Айрапетов джылмайды:

— Сиз мени гуллер астында тип-тири комеджек оласынъыз гъалиба.

Эслиджерек нефтьчи куле-куле:

— Йигит адам комюлирми? — деп шакъалашты. — Азраиль кельсе биле, биз оны сопалап-айдап йиберирмиз. Бугюн бригадамызнен сизге дуаджымыз...

Мусафирлер кеткен сонъ Айрапетов гонъюль джошкъунлыгъынен Гульджиандан сорады:

— Урбаларым къайдадыр?

— Складда.

— Языкъ... чокъ языкъ!

— Не олды?

— Мени автопаркта беклейдирлер. Урбаларым янымда олса, пенджереден къачып кетеджек эдим...

4

Андижан-Ташкент самолёты куньдюз саат экиде Ташкент аэропортына къонды. Мердивенден биринджи энген Сервер, элиндеки чемоданыны ве бокъчасыны салындырып, къызыл тола тёшельген гар ёлчыкъган аэропорт бинасына догъурылды. Тамам шу арада, самолёткъа бензин ташыйыджы машина келип янашты ве кимдир, онынъ артындан къычырды:

— Сервер!

Сервер кери айланып бакъты. Машина кабинасындан тюшкен бол комбинезонлы, алчакъ бойлу шофёр, онынъ янына чапып кельди.

— Сервер, достчыгъым, хош кельдинъ!

— Амет, сен мында не япасынъ?

Олар къучакълаштылар.

— Не япасынъ дегенинъ не я?— деди Амет ве бурунларыны тиклеп тургъан самолётларгъа ышмар этти: «учам!» дееджек олды, лякин бирден тилини тишледи, чюнки онынъ къайсы «самолёттан» тюшкенини Сервер озь козьлеринен корьди.— Пилотлыкъдаа шимдичик бош ер ёкъ экен... Автомашинада чалышам, самолётларгъа бензин ташыйым...

— Ойле де ола тургъан,— деди Сервер.— Насреддин оджа да бурунынен кебап къокълап, агъызынен отьмек ашай экен. Самолётлар арасында къокъланып юргенинъ де етер.

Амет мугъайды.

— Сервер, санъа бир риджам бар.

— Сёйле, достум.

— Бориске менден селям айт, лякин бензин машинасында ишлегенимни дуйдырма, мени иг масхарасы этер.

— Яхшы, дуйдырмам.

— Аэроклубкъа къатнайым. Энди учь кере самолёттан парашютнен секирдим. Сенден яхшы лётчик олур, дейлер...Ишнен кельдинъми?

— Ишнен,— деди Сервер.— Къуванчлы бир ишнен кельдим.

— Айса, магарич!

— Магаричи тойда олур.

— Эвленеджек оласынъмы? Амма да иш тапкъансынъ...Э, не япмалы, эр бир адам озюнджесине делире. Сен, эйиси, акъшам устю «Комсомол голю» паркына кель. Сорасанъ косьтерирлер. Гуляйт этермиз. Пиво менден! Истесенъ бочкасынен ич.

Сервер элини Аметке узатып:

— Багъышла мени,— деди.— Бизлерни унутма, экиде бир Къайракъташкъа келип кет.

Сервер баягъы узакълашкъан сонъ, Амет онынъ артындан къычырды:

— Сервер, тоюнъа чагъырмагъа унутма. Бориске айт, мектюбиме джевап язсын...

Амет бир шейлер даа айтты, лякин эйджанлы дуйгъуларнынъ укюминде олгъан Сервер, дюньясыны унутып, даа янъы келип токъталгъан автобускъа ашыкъты. Къалын джелькели бир ёлджунынъ артына невбетке кечип, саатине бакъты: экини он беш кече. Демек ярым

сааттен Айшенинъ янында оладжакъ, беш йылдан берли асретлигини чеккен Айшесининъ элини сыкъаджакъ, онынъ юзюне бакъаджакъ, кулькюсини, сесини эшитеджек!

Сервер автобускъа киреджек олып аягъыны котерген арада, онынъ дикъкъатыны ог къапыдан тюшкен ёлджы джельп этти. Устюне язлыкъ плащ кийген бу къара шляпалы, ешиль козьлюкли, чот сакъаллы къарт, саквояжны къолтугъына къысып, аэропорт бинасына догъру кетти. Сервер бу адамнынъ бет сымасыны кереги киби эслемесе де, онынъ плащ астындан биле сезилип тургъан услубсыз беден мучелерине, къатмерлешкен семиз энъсесине, къыскъа кемер аякъларына дикъкъат этерек, шек шубеге къалды.

— Неге агъыз ачып къалдынъ, ичери сокъул! - деп ашыкътырды Серверинъ артындаки адам. Машина кочеятыр.

Сервер невбеттен чыкъып, бельгисиз ёлджунынъ пешинден кетти. О, исе, залдаки халкъ къалабалыгъы ичинден джанбазлыкънен кечип, билет кассасына янашты. Башыны уфачыкъ пенджере делигине эгип, элиндеки параны кассирге узатты.

— Куйбышев шеэрине бир билет. Сдач къайтармасанъыз да джаным агъырмаз.

Пенджере артындан къадын давушы эшитильди:

— Бугуньге билет къалмады. Паранъызны кери алынъыз.

Ёлджу парасыны алмады. Къоюн джебинден эки юзлик даа чыкъарып:

— Ялварам, ред этменъиз, - деди,— бугуньки самолётка манъа бир билет тапынъыз. Ильмий ишнен кетем. Ярын докладым бар. Заметинъиз ичюн мына буны алынъыз.

Кассир къадын параларыны кери сюрюштирип:

— Биз къабар алмаймыз, - деди ве пенджеренинъ къапагъыны ачувнен орьтти.

Ёлджу тынчланмады. Юзлюклерини авучында томарлап, юмругъынен пенджерени къакъаджакъ олды. Лякин бу кересинде онынъ юкъары котерильген эли авада асылып къалды, оны Сервер къап-къач этип тутты:

— Къачасынъмы, хырсыз?

Ёлджу, бир ан олса да шашмалап, майлы козьлерини Серверге тикти. Юзю ап-акъ кесильди. Не ападжагъыны

бильмегенинден, онъуна солуна айланып бакъты. Бирден элини кери тартып:

— Къаравул, ярдым этинъиз!— деп яйгъара къопарды.— Къуртарынъыз, параларымны алаятыр! Ташла элимни, ташла!

Оларны залдаки адамлар сарып алдылар. Мазаллы бир йигит Серверининъ эллерини аркъасына къайырды. Милиционер де етип кельди. Топлангъанлар эйджанлы бир афакъаннен Серверининъ устюне атылдылар:

— Утангъайдынъ маскара, хырсызлыкътан башкъа зенаат тапамадынъмы?

— Азнавур киби сагъламсынъ, ишлеп кечин де!...

— Бекле, ишлер санъа! Алышкъан къутургъандан бетердир,— дей тургъанлар, бойлелерининъ янына баргъанда эллерининъ джебинъде тут.

— Ички инсангъа нелер яптырмаз. Коресизми, пьянсалыкътан эли аягъы къалтырап къалгъан.

Серверинъ тек бир эль-аягъыны дегиль, ачувындан бутюн кевдесини сытма къалтыравугъы тутты.

Плашлы адам авучындаки параларны халкъкъа косьтерип:

— Буларны джебимден тартып чыкъарды, купе-куньдюз сойгъунырмакъ истеди,— деди.— Милиционер аркъадаш, мен самолёткъа ашыкъам, шу эрифнинъ чаресини озюнъиз корюнъиз.

О, параларыны джебине сокъты ве къалабалыкътан файдаланып, чекилип кетмек истеди. Лякин Сервер бар кучюнен зорланып, къайырылгъан эллерини бошатты ве эки адымда плащлы адамнынъ аргъындан етип, онынъ джелькесине япышты:

— Токъта, меним элимден къолайлыкънен къуртулаямазсынъ.

Шу ердеки къадынлардан бири:

— Вай, богъаятыр да!— деп чыгъынджасына айкъырды.— Милиционер аркъадаш, неге бакъып къалдынъыз, шу залымгъа кучюнъиз етмейми? Бу ердеки акъайларгъа да машалла, олар бу бичаре къарткъа ярдым этмек дегиль де, сейир этмеге кельгенлер.

Сервер этрафындаки гъаля-гъулягъа къулакъ асмады. «Къартны» кендисине чевирип, онынъ джакъларындаки япма сакъалны тартып тюшюрди, козьлюклерини чыкъарды ве ачувындан зорнен нефес алып:

— Мына онынъ къартлыгъы! — деди.— Иш къачагъы! Девлет малыны хырсызлап къачты.— С[illegible] янима сакъалнен ешиль козьлюклерни Шишман[illegible] аякълары астына ташлады.— Ал, копек огълу, [illegible] тюрьмеде такъарсынъ.

Бу вакъиагъадже ачув экенен къаршылагъан [illegible] сюрюси, акъ сакъаллы къартлан къыш [illegible] лы, чочкъа козьлю адамгъа чевирильген бу эриф[illegible] бакъаракъ, айретте къалдылар. Даа демин ванда-дап багъыргъан ве арекетсизликлери ичюн милицио-нерни ве акъайларны къабаатлагъан къадын, Шиш-маннынъ огюне барып:

— Тьфу санъа, наразы! — деп онынъ бетине тю-кюрди.— Сен о[illegible] мерез экенсинъ де! Артист! Санагъа маска такъып чыкъкъан.

— Артист олгъаны не, о кенеф къуртыдыр. Бой-лелерине джемаат котеги керек.

Шишман бетини сюрте-сюрте Кудудукер кибин ба-шына ябырылгъан ве оны къыйыр-чийыр этмеге азыр олгъан бу окели халкъ сюрюсинден якъасыны къуртар-макъ ичюн, арды-кери чекильмеге башлады. Лякин бу кересинде онынъ ёлуны милиционер кести:

— Гражданин, токътанъыз! — деп онынъ къол-тугъына япышты. Сонъ, Серверге мураджаат этти: — Сиз бу адамны танъыйсынъызмы?

— Танъыйым, — деди Сервер.— Бу эриф нефть оджа-къларында чалыша эди. Будан эки кунь эвель кассаны темизлеп къачты.

— Фамилиясы?

— Озюнден сорарсынъыз. Бизде оны фамилиясы-нен дегиль, лагъабынен чагъыра эдилер: Шишман! Къайракъташ нефть оджакълары кадрлар болюгине мураджаат этинъиз.

Милиционер Серверининъ фамилиясыны ве адре-сини язып алгъан сонъ, Шишмангъа:

— Алдымдан юрюнъиз! — деди.

Шишман огге догъру эки-учь адым атар-атмаз бирден Серверге чевирильди, тишлерини гъычырда-тып мырылдады. Онынъ майлы козьлери къан къуе-къандай олды...

Сервер автобускъа минип, эски Джуваргъа келип тюшти. Онда тар бир сокъакъкъа кирди ве ёлнынъ эр эки тарафыны тугъан суретте къаплагъан алчакълы-

юксекли топракъ диварлардаки эв номерлерини окъуп, мектюпте тарифленген «96» ракъамлы къапыны арады. къыркъ дёрт... къыркъ алты... къыркъ...

Сабыры тюкенген Серверининъ нетегине бакъмадан, ракъамлар пек явашлап алмаша эдилер. Накъыл ки- [illegible] бу чифт ракъамлар сырасына кечип бир мейдан [illegible] къалды. Мейданны кечтим дегенде, насылдыр [illegible] бир [illegible] ёл бою узанып кеткен кервансарайы- [illegible] диварлеры котерильди. Не исе, кене эвлер башланды. докъсан... докъсан эки.. докъсан дёрт ве.: Сервер [illegible] бояды бу къапыны къучакълайджакъ, опеджек олды.

[illegible] Азбардан сес солукъ эшитильмеди. Бир [illegible] Азбардаки эвнинъ къапысы [illegible] аякъ давушлары эшитильди. Кимдир, [illegible] «Айшедир» деп ойлады Сервер. — Онынъ аякъ давушларына ошай...

Къапы ачылды ве.. Сервер козьлеринен корьгенине инанмады: онынъ алдында Айше дегиль де, Нияр [illegible] О, башыны [illegible], къабаат ишлеген адам киби [illegible] къалды. Сервер де айтмагъа сёз тапыштырамады...

— Нияр, сен къачан кельдинъ?

— Ичери кир, Сервер агъа, эписини айтып беририм.— деди Нияр ве онынъ элиндеки бокъчаны алып, [illegible] япракъларнен орьтюльген юзюм сергиси [illegible] сетке догърулды.— Самолётнен кельдиниз, ойлемы? Бираз кечиктинъыз. Айше сизни саат дёрткедже бекледи, сонъ, поезднен келеджектир деп, даа демининк Шапат апанен вокзалгъа кеттилер. Поезд саат беште келе экен. Ола билир, сени беклеп саат еди поездына да къалырлар.

— Олмаса Айшени вокзалдан барып бакъайым,— деди Сервер ве аякъкъа турды,— нафиле беклемесин.

— Айшени танырсызмы?— деп къызарды Нияр.— Замет этменъиз, Сервер агъа, бельки озьлери къайтып келирлер. Бугунь акъшам мен саат еди поездынен къайтаджам. Эвден хаберсиз чыкътым, раатсызланадырлар. Бир саат даа вакъытым къалды. Тезден ёлгъа чыкъмакъ керек. Сиз оларны эйиси эвде беклендъиз. Сизнинъ келеджегинъиз акъкъында козь айдын хаберини Айшеге мен кетирдим. Разы олсанъыз, энди эвде олгъанынъызны да мен бильдирейим.

Нияр озь эвлеринде шорбаджылыкъ этер киби, Серверинъ огюне дастурхан тёшеди, чай [illegible]. Олып кечкенлерни хатырламакътан къачынып, [illegible] будырдан лаф ачты ве сёз келими оларакъ, [illegible] йыл акъшамлыкъ мектепнинъ онынджы сыныфыны битирсе, келеджек йылы мытлакъа университетнинъ [illegible] реджесини ве Ташкентте Айшенен бирликте бу[illegible] яшайджагъыны айтты.

— Айше геология факультетине кирмеси [illegible] этти. [illegible] къоншы — Дагъ инженери олурсынъ, дей...

— Чокъ яхшы, — деди Сервер, — демек биз экимиз де Къаракъалпакъстаннынъ келеджектеки инженер ве геологларымыз.

— Мемлекетимизде ер асты байлыкълары [illegible] келеджек ерлер аз ми? Къаракъалпакъстан олмаса, башкъа бир район олур.

Сервер аэропортта олып кечкен вакъианы икяе этти. Нияр айретленген козьлерини керип, агъыз ачып къалды. Лякин лаф япма сакъалгъа келип еткенинен, кулип йиберди.

— Бакъ сен сенъке, профессор олгъан десе!.. Онда онынъ ким олгъаныны анъларлар. Лякин той геджеси къачкъаны меракълы...— Нияр аякъкъа турып, эль саатине бакъты.— Кечикеятырым, - деп эв ичине кирип кетти. Бираздан, амузлары устюне акъ жакетини ташлагъан, башына сары каймалы кок шляпасыны кийген Нияр кери къайтып чыкъты. Негедир, къарар кестиремей, бир къач сание сукюнетте къалды. Сонъ, козьлерини ерге тикип, утана-утана шойле деди:

— Мен Айшенен сизден эвель корюшмеге тырыштым.. Онынъ аякъларына тюшип, коре-биле хыянетлик эткенимни, мектюпни сизден гизлегенимни айттым... О мектюп бир къач айдан берли богъазыма ильмек олып къалды, мени богъаязды, лякин онынъ мундериджесини сизге бильдиремедим. Айшеге де язмадым... Онъа ялынгъыз суретинъни ёлладым. Мен мектюпнинъ мундериджесини эзберден бильгенимден, шу куню саабасы... окъугъандырсынъыз.. мени багъышламасы ичюн Айшеге козь яш тёкип ялвардым. Багъышлады... сагъ олсун, тонъюнимни алды. Юрегим тынчлангъан, темизленген киби олды... Бугунъден ответ менимки къаргъанмм ол», деди. Эгер сиз де...

Нияр ялварыджы козьлерини аджизликнен Серверге тикти ве джевап бекледи. Сыкъылгъан дудакълары, торлангъан козълери агълап йибермек дереджесинде эдилер. Сервер, омюринде биринджи кере севген ве бу онъайтсыз севгиси ичюн озюни гунахкяр саяракъ, азаплар ичинде чекишкен бу мазун къызга бакъып, юректен аджынды. Теэсирленген бир давушнен:

— Нияр, кадям, мен де сой-акърабасызым,— деп аякъкъа атылып турды,— бугуньден сонъ меним де озюкъыз къардашым ол.— Сервер Ниярнынъ башыны озюне чекип, оны манълайындан опьти.— Артыкъ ич бир шейден сыкъылма, дост эдик, илериде де дост олып къалайыкъ.

Нияр:

— Сагъ ол, Сервер агъа,— деп бу корюшювлеринде учюнджи кере «агъа» сёзюни текрарлады.— Къапы ачыкътыр. Айшенинъ одасына киринъиз, стол устюнде альбомны бакъып эгленирсинъиз. Айды, бахтлы олунъыз...

Нияр сокъакъкъа чыкъаджакъта кери бурулды, бир даа Серверге бакъты. Сырлы козьлеринден тамчы-тамчы яш тёкюльди...

Бир озю къалгъан Сервер тарсыкъмагъа башлады. О, Нияр айткъан альбомны хатырлады. Онда, эльбет де, Айшенен бирликте чыкъарткъан ресимлери де бардыр. О, эвге кирди. Орта ода бом-бош эди. Янаша одалардан бирининъ къапысыны ачып, босагъадан атлады. Бурьда Айшенинъ къокъусы урунгъан киби олды. Табаны ве диварлары келин одалары киби килим ве сюзанелернен яраштырылгъан бу уфакъ ода, нагъышлы акъ чаршафнен орьтюльген никель кровать, акъ орьтюли дёрт коше стол, йымшакъ курсю ве рафлары китап толу этажерканен донатылгъан. Къапы артындаки кошеде, устьлерине без чекильген къафтанлар асылы тура.

Сервер къафтанларнынъ эксериси мавы, мас-мавы ве мавымтыракъ ренкте олгъанларыны эслеп:«Айше севген тюсюне садыкъ къалгъан», деп ойланды.

О, стол башындаки курсюге отурып, къызыл джылдлы альбомны ачты. Фотоларда Узбекистаннынъ аджайип табиат манзаралары, тарихий абиделери, сув иншаатлары, Ташкент шеэрининъ сокъакълары, парклары акс эттирильген. Сервер Айшенинъ фотосыны тапмакъ

мерамынен, альбомнынъ саифелерини чевире берди. Мында адам суретлери де бар эди. Олар севимлисининъ Узбекистандаки достлары олсалар керек. Айшенинъ ресими ёкъ эди.

5

Сервер азбаргъа чыкъаджакъ олып аякъкъа тургъанда, онынъ козьлерине сюзанеге асылгъан алтын ялдызлы рамкадаки сурет илишти. Эльбет, бу ресимни олар 1941 сенеси, Мелитополь Гидромелиоратив техникумины битирген куню чыкъарткъан эдилер. О вакъыт Сервер бу фотоны алып еништиремеди, чюнки фотографкъа бармаларынынъ учюнджи куню совет ордусына чагъырылды.

О, козьлерини фотогъа къадап, омюрининъ энъ бахтлы кунюни хатырлады: техникумдан шеадетнаме алып, автобуснен койлерине кеткенлери, бутюн ёл боюнджа илеридеки сеадетли ве месуд омюрлери акъкъында къулакълашкъанлары, келеджектеки омюрлери оларгъа ялынъыз бахт, къуванч ве иджадий эмек куньлеринден ибарет оларакъ корюльгени,— джанлы левха киби козьлери огюнден келип кечтилер. Олар дёрт йыл девамында бир мектепте, бир сыныфта ве бир раледе отурып, окъусалар да, мектепни битирип койлерине къайткъанда озьлерини узун муддетли асретликтен сонъ къавушкъан ашыкълар киби ис эттилер, бири-бирининъ юзюне бакъа-бакъа тоямадылар.

Сервер, тылсымлангъан бир адам киби, козьлерини фотодан алмадан бакъып турды. Фотогъа бакътыкъча, онынъ афызасында Айшенен достлыкъларынынъ эп янъы саифелери ачылды, узакъ кечмишининъ бу хатирелери мына шимди, бу дакъикъада, онынъ козьлери алдында гъайры баштан текрарлангъан киби олды. Дивардаки фото джансыз бир эшья дегиль де, гуя Айшенинъ озю оларакъ корюльди.

Фото чокъ вакъытлар дженге ташылгъанындан, баягъы орьселенген ве ипрангъан. Юзлери зиян корьмесе де, эр экисининъ кокюсинден ашагъы къысымлары насылдыр бир тамгъанен орьтюльген.

Сервер фотоны элине алып, пенджере ярыгъына кетирип бакъты. —Къан! деген фикир онынъ бутюн

барлыгъыны титретти. – Инанам, дживаным, дженк-
нинъ энъ агъыр куньлери биле сен мени юрегимъде
сакъладынъ,– деп тюшюнди о,— Уджюм вакътында
да, уджюмден сонъки раатлыкъ саатлеринде де, хирург-
нынъ пычагъы астында джан алып бергенде де дост-
лыгъымызны эстен чыкъармадынъ, умюдинъни кес-
медиинъ. Мен де шай, Айшечигим, асырлар олып корюль-
ген бу асретлик йылларында сени юрегимде ташыдым,
янымда олмасанъ да, сенден бир дакъикъа биле
айрылмадым».

Серверинъ элиндеки фото сеслениген кибн олды
Эшитилир эшитильмез тынчкъ бир давушнен: «Сервер!»
деди. Давуш текрарланды: «Сервер, сенсиньми?».

Сервер сескенип бирден кери бурулды ве босагъада
къатып къалгъан Айшенен юз-юзге расткелишти. Айше-
нинъ чересини аджиз бир тебессюм къаплагъан: о,
къуванчындан, эм агъламагъа, эм де кульмеге азыр
эди.

— Айше!— деп къычырды Сервер ве эллерини
онынъ белине сарып, озюне чекти, сачларындан опьти.
Айшечигим!— деп текрарлады.— Даа бир шейлер айта-
джакъ олды, лякин бу корюшюв вакътында айтмакъ
ичюн йыллардан текрарлап кельген сёзлери бирден
ёкъалып кеттилер, фикири дарма-дагъын олды.

Айше де индемеди. Башыны Серверинъ кокюсине
даяп, даима онынънен бирге олмакъ, бир тенде, бир
юректе омюр тапмакъ истегине берильди. Тынып тур-
макъны, сеадетни сукюнетте сезмекни, бутюн барлыгъы-
нен къуванч кейфине берильмекни, нешэленмекни,—
озъ дуйгъуларыны сёзнен ифаде этмектен устюн ко-
рьди.

— Айше, башынъны котер, мен сенинъ юзюнъе,
козьлеринъе асрет къалдым...

Айше абдырады. Шырныкълы байгъынлыгъы теляш-
къа айланды. Чокътан берли мийини кемирген фикир-
лер гъайрыдан шубелерини къозгъады. «Сервер мени
эски Айше беллейдир,— деп элесленди.— О, дженктен
эвельки Айшени, чырайы баарь гуллери кибн ачкъан,
бетинде ич бир тюрлю мин ве леке олмагъан Айше-
ни корьмеге кельгендир. Мени, аля бугунь орьселен-
меген, сымасыны джоймагъан, шенъ ве шаян бир къыз
зан этедир. Аджеба юзюмни корьсе, чолакълыгъымны
эслесе, не айтыр? Севгисине пешман олмазмы? Энди

не япмалы? Корюшювимизни дёрт козьнен [illegible] тургъан вакъытларымда бу дакъикъаларны не ичюн ойланмадым? Къачайыммы? Я сонъ... Ёкъ, о мени [illegible] на шимди, бу дакъикъада, бу ерде корьмек керек. Мен онынъ дуйгъуларыны козьлеринден сезерим, давушындан, лафларындан анъларым».

Айше башыны Серверинъ кокюсинден алып, бир адым кери чекильди ве яшлы козьлерини севимлисине котерди. Олар бири-бирине бакъып къалдылар. Айше Серверге эвелькинден де гузель, нарын, ве муляйим олып корюньди. Айшенинъ юзюндеки мор лекелер дерсинъ бу гузелликини айдынлатмакъ ичюн къойулгъанлар.

— Айше, сен тынкъы меним беклегеним киби экенсинъ! — деди Сервер ве юрек джошкъунлыгъынен кульди. — Арадан айлар, йыллар келип кечтикче, сен де меним тасавурымда ссе, буйой ве devranлыкъ чагъында кирердинъ. Валлах, зерре къадар янъылмагъаным; хаялым, уста рессамлар киби, тасавурымда тынкъы сенинъ озюнъни яраткъан. — Сервер бу сёзлерни айтаракъ текрар Айшени къучакълады, онынъ башыны багъырына басты, сачларыны сыйпады. — Анъладынъмы, Айшечигим, бугуньден сонъ олюм бар, лякин айрылыкъ ёкътыр!

Къапы ачылып ичери чал сачлы, бюрюшик бетли бир узбек къадыныnen, айны шу яшларда, лякин сагълам ве кесментик бир узбек кишисен кирдилер. Айше оларгъа айланды. Буюк бир итирам ве урьметнен:

— Мына меним агъам бу йигиттир, — деди. — Таныш олунъыз! Мен къызынъыз эдим, агъам да огълунъыз олур.

Къартлар, тувгъан огъулларыны расткетирген ана-бабалар киби къуванды ве эйджанландылар. Экиси де айны бир сёзлернен Серверинъ ал-хатрини сорадылар. Сонъ, яшларынъ бир озьлерини къалдырып, азбаргъа къайтып чыкътылар.

Айше орта одадан курсю кетирди. Олар къаршы-къаршыгъа кечип отурдылар. Сервер:

— Мен «агъа» олдыммы? — деп кулюмсереди ве Айшенинъ екяне элини авучында сыкъты.

— Не япайым, башкъа чарем ёкъ эди, — деди Айше. — Шимдилик «агъам» олып къал, оягъыны тюшюнир ташынырмыз. Арадан йыллар келип кечти, сен де денъиштинъ, мен де эвельки Айше дегилим...

Айше?!..

— Ашыкъма, Сервер, энъ муими сагъ-селямет тапышмакъ эди. Шукурлер олсун, тапыштыкъ. Умют этем ки, эндиден сонъ къайда олмайыкъ, бири-биримизни джоймамыз. Бираз сабыр этейик, эски достлыкъны тазертейик, севгимизни бир даа денъеп бакъайыкъ.

Серверинъ нешэли бетине къара булут къонды.

Айше, дёрт йыл сюрген сынав, асретлик эгмедими? — деди о кедерли бир давушнен.— Анъла, меним ичюн сен эм ана, эм къардаш ве эм де... - Серверинъ сёзюнинъ девамы агъызында къалды.— Меним ичюн тек бир сен къалдынъ. Сенсиз яшап оламайджагъым... Мен сени бизге, Къайаркъташкъа чагъырмакъ истейим. Меним киби сен де окъувынъны заочно девам этерсинъ. Къайаракъташта мектеп олса иш де тапылыр. Мен бугуньки корюшювимизни ... къалдырсынъ. ... иштедир, деп зан эткен эдим..

Айше, Серверинъ бу сёзлери къызгъынлыкънен айтылгъан бир шейдир сайып, лакъырдыны башкъа мевзугъа чевирмеге тырышты:

— Бизим къартлар сени озь эвлеринде къалдырмакъ истейлер, — деди. Мен Ташкентке келип тюшкеннимден берли оларнынъ эвлеринде отурам. Пек алидженаплар. Сенинъ сагъ-селямет олгъанынъ акъкъында Москвадан хабер алгъан сонъ, олар да ана кельди — мына ... деп, сени беклеп турдылар. Бабалыгъым сайылгъан Мавлян ака озю ишлеген токъумаджылыкъ комбинатында, огълума деп, санъа насылдыр бир иш тапкъан.

— Балалары ёкъмы?

— Джонкъынынъ башында огъулларындан учю де орду сафына алынгъан. Джебеде эляк олгъанлары акъкъында экисинден къара кягъыт кельди, учюнджиси бельгисиз гъайып. Сервер, эгер чаренъ ве истегинъ олса, бу инсанпервер къартларны ынджытма, мында къал, юреклерине тесселля ол. Балабан шеэрде санъа да иш тапылыр.

— Джан къурбан Айшечигим, къалыр эдим, амма мен нефтьчиликке урундым, нефтьчилик зенаатыны огренмек къарарына кельдим. Омюримни бу ишке багъышламакъ истейим. Геология институтына кирдим, къысмет олса геолог оладжам. Мен, бирликте Къайракъташта яшармыз, деп умют эте эдим.

«Кене шу меселени къозгъады,— деп Айше джаны юректен къуванды.— Севе! Керчектен севе! Азизим, Серверим, догъру айтасынъ: олюм бар, айрылыкъ ёкъ! Юреклеримиз де кунеш киби озь ёлундан дёнмегенлер. Бир джан, бир тен экенмиз... Шай да шай амма, Серверинъ бу дакъикъадаки севги къызгъынлыгъы [illegible] дженктен эвельки дуйгъуларынынъ серпинтиси дегильми экен? Бельки бу тесурат онынъ козьлерине перде чеккендир, къусурларымны ондан гизлегендир? Онынъ шимдики джошкъунлыгъы яваш-яваш сёнмей къалмазмы?.. Ашыкъмакъ керекмей, якъасына асылып къалмайым. Сабыр этейим, Серверинъ эйджанланувы кечсин, бир къач кере Ташкентке келип кетсин, юрегини бир даа сынап бакъсын. О, чагъына кельген мазаллы ве эр ким тарафындан беенилеек дюльбер бир яштыр. Сонъундан пешман ола билир. Орталыкъта дюльберлер азмы? Я Нияр? Гуль киби бир къыз! Бельки Сервер онынъ севгисини манъа берген сёзю ичюн ред эткендир?.. Десене юрегининъ истегинен дегиль де, виджданынынъ талабынен иш тутты?.. Мени Нияр киби яп-яш бир дюльбер къызнен къыяс этмек мумкюнми? Ёкъ, эвельки достлыкъ эсабына Серверинъ башына беля олмакъ истемейим. Агъыр олса да, бираз даа сабыр этейим, севгисининъ садыкълыгъына къанайым, эмин олайым...».

Бир къач сание сюрген сукюнеттен сонъ:

— Сервер, чокъ кетти, аз къалды,— деди Айше,— аджеле ишке шайтан къарышыр дегенлер. Бу меселени бираз кериге къалдырайыкъ. Эмин ол, мен сени эвелькисинден зияде севем, лякин...

— Етти, Айше,— деди Сервер къуванчнен,— мен сенинъ агъызынъдан мына бу сёзни эшитмек истей эдим. Яхшы, мен разым, лякин шу шартнен ки, «сынав» азабы чокъкъа сюрьмесин. Насыл, келиштикми?

— Келиштик!— деди Айше кулюмсиреп.

Сервер чемоданыны ачты ве онынъ ичинден къалын бир дефтер чыкъарды.

— Бу дефтердекилер дженктен сонъ язылгъан, лякин йиберильмей къалгъан мектюплердир,— деди о ве дефтерни Айшенинъ элине тутушарды.— Дефтерде къаладжакъларыны бильсем де, санъа мектюп язмакъ юрегиме тесель бере эди. Яза бердим... Заметлерим зая кетмесин, бош вакъытлар [illegible] окъурсынъ. Бираз ке-

чекинлер, энди оларгъа джевап язмасанъ да джаным агъырмаз, деп кульди. Бундан сонъ о полдаки бокъчаны алып тююмини чезди ве ювулып йылым-йылым йылтыратылгъан гугюмни, мукъаддес бир эшья киби котерип, стол устюне къойды.— Сенинъ изинъе тюшмеге мына бу савут себеп олды. Сёйле, Айше, бу гугюмни къайдан алдынъ?

Айше торлангъан козьлерини Серверден яшырып, башыны тёбен алды. О, Серверинен корюшювлерининъ биринджи дакъикъаларындан башлап, мына бу къоркъунч суальни теляшнен беклеп турды.

— Сервер, бу лакъырдыны бельки башкъа бир вакъыткъа къалдырырмыз?

— Сёйле, Айше, мен эр сой хаберни эшитмеге азырым. Тувгъанларым башына кельген фелякетни бундан учь кунь эвельнен анъладым. Манъа мусафирликке Володя кельди.

— Мен, 1943 сенеси Мелитополь якъынларында тесадуфен Исмаилнен растькелиштим.

— Исмаил?! Сервер еринден атылып турды. Демек къыркъ учьте о сагъ эди, ойлеми?

— Эльбет, о сагъ эди, деди Айше. Дженюбий Украина фронтунынъ мото-пехота къысымында эди. Якъылгъан кой ичинден аскерлеримизнен кечеяткъанда, Исмаил чана бу савутны тапып алгъан. Биз чокъ лаф этип етиштиремедик, чюнки Ор къапысына кетмекте олгъан къысымлары энди баягъы узакълашкъан эди. Исмаил ашыкъты. Гугюмни манъа берип: «Айше апа, чаресини тапсанъыз, бу савутны гъайып этменъиз, - деди,— керексиз бир шей олса да, аилемизден къалгъан екяне тюстир. Хатра оларакъ сакъламакъ истейим. Биз уджюмге кетемиз, сагъ къалып дженктен сонъ корюшсек, алырым». Мен Исмаилнынъ эманети ве сенинъ балалыкъ хатренъ олгъан бу савутны тап мында алып кельдим.

— Айше, Володянынъ айткъанына коре, о вакъыт Исмаилны тири де, олю де тапмагъанлар...

— Билем, тапамадылар. Мен де сонъундан анъладым. Шу геджеси Исмаил яралы бир алда мезардан чыкъып, якъын койлерден бирине барып еткен. Онда оны бир украин къарты озь эвинде гизлеген. Яралары бираз сагъылгъан сонъ, фронтны кечип, бизим аскерлерге къошулгъан.

— Айше, шу корюшювден сонъ Исмаил акъкъында ич бир шей эшитмединъми? О сагъмы?

— Хайыр, ич бир шей эшитмедим. Мен, сагълыгъым ярамай олгъанындан, 1943 сенесининъ декабрь айында Орта Асиягъа келип тюштим. Баягъы вакъыт Андижанда олдым. Ниярнен иште о вакъыт таныш олгъан эдим...

Айше бир шейлер даа айтаджакъ олса да, къапы аралыгъындан бакъкъан Шапат апа оны ишмаренен кендисине чагъырып, къулагъына пышылдады.

— Яхшы, мына шимди барырмыз,— деди Айше ве кене Серверге айланды.— Мавлян ака сенинъ джениктен сагъ-селямет кельгенинъ шерефине къой сойгъан, мусафир чагъыргъан. Азбаргъа чыкъайыкъ. Вакъыт бар, даа сёйлешир-дертлеширмиз...

Олар энди акъшам серинлиги тюшкен азбаргъа чыкътылар. Электрик лампаларынен айдынлатылгъан юзюм сергилери тюбюнде Серверни йигирмиге якъын яш-явкъа сарып алды. Озьлюгинден багъланып кеткен лакырдынынъ энъ къызгъын вакътында азбар къапы ачылып, босагъада кунеш киби парылдагъан тёгерек бетли, тёгерек шляпалы, тос-томалакъ Зухра пейда олды. Къапы алдындан Серверге ве яшларгъа къаради, гонъюль джошкъунлыгъынен джылмайып кульди ве бойле бир корюшювден сонъ еринден кочип, папилдап ялдап яшларгъа догърулды.

— Омюринъиз мына бу гуллер киби ярашыкъ олсун! — деб Сервернинъ элине бир топ къырмызы гуль туттырды. Машаллаhъ бар йигит: бир бакътым бегендим, эки бакътым пейледим! — деп къасыкълады. Сонъ, козьлерини Серверден алып, акъ ортюли узун столдаки къавалты емеклерине, табакъ-табакъ емишлерге, чешит бичимдеки шишелерге бакъты. Сонъ, кебаб ве дамланмакъта олгъан пилавнынъ мадде къозгъатыджы къокъусы кельген тарафкъа айланды: — Мавлян ака! — деп къычырды.— Мехманларгъа софрагъа буюрынъыз демеге вакъыт олмадымы?

Зердали тереклер тюбюнден чыкъкъан Мавлянака:

— Хош кельдинъиз мусафирлер! — деп, олардан эр бирининъ элини сыкъты. — Къана, софрагъа буюрынъыз!

Мусафирлер столлар башына кечтилер. Зухра Серверинен Айшени къолтукълап, софра башында оларнынъ ортасында отурды.

— Зухра ханым,— деди Cервер незакетнен,— сиз Крыловынынъ «Квартетини» унутсанъыз керек гъалиба. Ондаки музыкантлар мына бойле отургъанлар,— деп, Айшенинъ янашасына кечти.

Зухра озюни сыкъмады.

Къардашынъны сагъынгъан ырсынъ да,— деди ве Къаделер-айны мераметликнен аякъчылыкъкъа урунды: къаделер-те шарап текти, Айшенинъ огюнден узанып Сервернинъ тарелкасына закуска къойды ве элини котерип: — Эй, джоралар, яваш олунъыз! — деп къычырды. — Къаделер-ни котермезден эвель Мавлян ака эки агъыз сёз айтаджакъ.

Мавлян ака ич бир тюрлю сёзге азырланмагъан эди, лякин Зухранынъ орта ерден айтып ташлагъан теклифи оны аякъкъа турмагъа меджбур этти.

— Огъулларым! — деп башлады о. — Бу софранынъ башында учь ер бош къалды. Бу эвнинъ сизлернен отурып эгленеджек учь йигити арамызда ёкъ. Олар гурь омюр кечиреджек чагъларында, омюрлерининъ баарինде, дюньяларынен сагълыкълаштылар. Лякин дженктен сонъ матем туткъан тек бу эвми? Шимди бинълернен, он бинълернен ана-бабалар ватан огърунда къурбан кеткен эвлятлары ичюн, эвлятлар исе фида олгъан ана-бабалары ве туvгъанлары ичюн анзар чекелер. Яраланмагъан, тельчеленмеген, кюймеген юрек къалдымы я? Не дейим, къанлы дженклер ёкъ олып кетсин де, бир даа къайтып кельмеге ёл тапмасынлар.

Яшайыш, огъулларым, токътатылмаз бир арекет экен. Къурбан кеткенлерининъ ерине янъылары осип етмекте. Мен мына сизлерге бакъа да, чын юректен къуванам: осинъиз, эвлятларым, яш джанларыны ватанымызнынъ азатлыгъы ичюн фида эткен агъаларынъызнынъ ляйыкъ къардашлары олунъыз!

Бу софра башында узбеги де, русы да, таджиги де, татары да бар. Сиз акъшам емеги ичюн софра башына топлангъан бир ана-бабанынъ эвлятларыны анъдырасынъыз. Сиз, чешит ренктеки гуллерден топлангъан аджайип бир гульдестеге ошайсынъыз. Иште, даима бойле муаббет олунъыз. Омюрнинъ зевкъы да, ватанымызнынъ къудрети де мына бу достлыкътадыр.

Мен, бу софра башында учь ер бош къалды, деген эдим. Лякин эвим бошамады, оджагъым сёнмеди. Эляк олгъан огъулларым ерине худай манъа Айше адлы

етишкен бир къыз багъышлады. О, тувгъан бала кибик эвиме ве юрегиме кирди. Шукюрлер олсун, къызым бар. Лякин нефис деген шей резина киби тартыла берген экен. Къызым бар, энди хавлимде бир огъул да тапылса экен, деп юре эдим. Бугунь худай манъа огъул да йиберди: Сервер адлы йигит босагъамдан атлап, эвиме кирди. Чекинме, огълум, бугуньден отеде бизлерни янъыдан тапылгъан ананъ ве бабанъ деп биль, бу эвни озь эвинъ сай. – О, элиндеки къадесини котерип: Къана, йигитлер, алынъыз! – деди. Сервернен къаде токъушты. Сонъ ичейимми, ёкъмы дер киби, шарапкъа бакъты. – Хош сефагъа кельдинъ, огълум! – деп къадесини авдарды.

Бинринджи къаdeden сонъ экинджиси, учюнджиси теклиф олунды. Зияфетке чагъырылгъанлардан эр бири Серверге урьметини бильдирмеге ашыкъты. Къаделер тюпленген сайын яшларынынъ гурультиси де артты. Аз бир вакъыт ичинде йырланмагъан йыр, айтылмагъан шакъа къалмады. Къайдандыр аккордеон алып кельдилер. Шарапнынъ тесиринден томбул янакълары чукюндир киби къызаргъан Зухра, гемилердай чайкъалып, ортагъа тюшти, чалынгъан авалардан ич бирини къачырмады – ойнады. Башкъалары да артта къалмадылар. Мавлян аканынъ азбары, дженк башлагъандан сонъ биринджи кере, къызгъын оюн мейданына чевирильди.

Сервер Айшенен вальс ойнаяракъ:

– Не къадар аджайип халкъымыз бар! – деп къуванды. – Мен бугунъ акъшам озюмни керчектен де тувгъанларым арасында ис этем. Бакъ, Айше бир акъшамда мен не къадар янъы дост къазандым!

Айше авучында Сервернинъ элини сыкъты.

– Бугунъ акъшам сенинъ «къазанчынъ» ялынъыз бунынънен битмеди, – деди о. – Бизим къартлар сени эвлятлыкъкъа къабул эттилер. Оларнынъ тувгъанлыкъ дуйгъуларыны ред этме. Сырасы тюшкенде оларгъа ана ве баба де, олар бу сёзге мухтаджлар. Сен мени анълайсынъмы, Сервер?

– Анълайым, Айше, чокъ яхшы анълайым. Инсан сувсыз ве авасыз яшап олмагъаны киби, оларнынъ бошап къалгъан юреклери де эвлят къуванчына мухтадж. Бу алидженап къартлар, озьлерининъ юрек яраларыны бизге беслеген севгилеринен сёндюрмек истейлер. Я биз

озюмиз? Етишкен яшлар олсакъ да, кене ана-баба охшавына ве сёзюне мухтадж дегильмизми?

— Догъру, Сервер, бу къартлар бизге, биз де оларгъа мухтаджмыз,— деди Айше. Онынъ юзюни муляйим бир тебессюм къаплады.

Дженк йыллары Айше Серверининъ козьлери алдында даима мына бу денъишмез ве озюне мефтун этиджи тебессюминен пейда ола эди. Шимди, беш йыллыкъ асретликтен сонъ, севимлисининъ юзюнде айны шу тебессюмни корьди.

Мусафирлер, къонакъбайлар тарафындан теклиф олунгъан чайны ичкен сонъ, Серверинен сагълыкълашып, сюрюнен азбар къапыгъа догъруладылар. Зухра эалет артта къалды. Айшени къучакълады ве оны зердали тереги тюбюне чекип, яваштан къулагъына фысылдады:

— Айшеджан, сенинънен сырдашмакъ истейим, - деди ве козьлерини сюзип, ерге эгди.— Мен Серверге ашыкъ олдым. Валлах, керчегини айтам. Бир корьмекнен йигит севильмез дегенлер амма, бугунь агъанъны корьгенимнен юрегим къафесинден учып кетти. Бойле шей менде олмай тургъан эди. Екъса меним де бахт йылдызым догъдымы?.. Агъанъ менимнен меракълан-мадымы?

Айше кулип йибермемек ичюн дудакъларыны къысты. Зухра исе онынъ индемезлигини озь алейхине къабул этип, джан агъырысынен:

— Мени агъанъа ляйыкъ корьмейсинъми? деп оикеленди.— Кимден эксиклигим бар? Къоркъма, зорнен бойнуна сарылмам. Бегенсе — тешеккюр, бегенмесе — худайгъа шукюр. Шусы беля ки, агъанъ юрегиме окъ олып санчылды, энди оны ондан насыл чыкъарайым?... Сен, достчыгъым, агъыз арап, Серверининъ фикирини бильмеге тырыш: бегенеми — ёкъмы? Сырасыны тюшюрип, мени бираз макътасанъ да зияны олмаз. Баландыра бер...

Айше Серверининъ ким олгъаны акъкъында сырыны Зухрагъа да ачмагъан эди, шунынъ ичюн шимди пек къолайсыз бир вазиетте къалып:

— Онынъ гъалиба нышанлысы бар экен... — деп, меселенинъ огюни алмагъа ынтылды.

— Бизге кельгенде эр вакъыт танъ ата: я эвли, я нышанлы, я да биревине сёз берген,—деп Зухра чырайы-

ны сытты.— Бу къызлар йигит авына танъда чыкъадж... гъалиба. Екъ, нышан-мышан танымайым, Серверге айт: ярын киногъа учь билет аладжам. Акъшамгъа таба мени бекленъиз, ишден сонъ догъру сизге келирим. .

Зухра джевап беклемеден, азбар къапыдан чыкъып кетти. Айше исе онынъ артындан ойланып-шашып къалды. «Къабаат озюмде,— деп мугъайды о.— «Гизли нышан» не вакъытгъадже гизлене билир? Башкъа чаре де екъ. Севимлимдир десем, яланым чыкъаджакъ, айып да оладжам, «агъам» олып къалса, куньдешлер пейда оладжакъ...»

Сервернен сёйлешмекте олгъан Мавлян аканынъ давушы Айшенинь тюшюнджелерини больди:

— Къызым, Серверге тёшекни сет устюне тёшерсинъ, серин авада ятсын.

Къартлар эвге кирдилер. Айше ёргъан-ястыкъ чыкъарып, сетке тёшеди ве озю де Серверninъ янына отурды.

— Айше, озюнь акъкъынъда бир шейлер айтчы, деди Сервер.

Гедже серинлиги эп кескинлешмекте эди. Айше жакетининъ якъасыны тюймелеп, Серверге джылышты.

— Екъ, сен айт, давушынъны сагъындым,— деди де, башыны онынъ кокюсине янтайтты.

Он бириндже баб

АШЫНЪНЫ БЕРМЕ, КЪАШЫНЪНЫ БЕР

1

Комсомол-яшлар бригадасы къую тюбюндеки бошлукъны къапатмакъ ишлеринен огърашты. Балчыкъ шингенлиги материалларыны ташыгъан автомашиналар, шингенликни буюк бир тазыйкънен къуюгъа айдаштыргъан насослар, къую башындаки машиналарны ве механизмлерни идаре эткен адамлар гедже-куньдюз чалыштылар, лякин къую «тоймады», озен киби акъкъан шингенликни иче берди.

Вазиет агъыр ве тюлюкели эди. Бу меселе бутюн къайракъташлыларны эйджанландырды. Сокъакътамы, тюкяндамы, азбардамы, эки къайракъташчы бир ерге

растнеле къалса, лакъырды мытлакъа юз он алтынджы
къуюгъа келип багъланa эди:
— Сонъ, насыл, башладымы?
— Циркуляциямы? Ёкъ, башламагъан.
— Джинасир къуюнынъ богъазы къуругъайды...
Сервер Ташкенттен учь кунь устюнде къайтып кельди. Соньки куньлерде яшап кечирдиги кучьлю тесуратлар ве къуюдаки вазиет оны тёшек хастасы дереджесине кетирди. Эвеллери пармакъ чергеенъ къан фышкъыраджакъ киби толгъун ве ал янакъларына сарымтылыкъ тюшти, кенъ ве тегиз манълайында чызыкълар пейда олды, башы устюнде сачакълы къалпакъ киби къабарып тургъан къара къувурчыкъ сачларына чал тюшти...
Сервер Къайракъташкъа акъшам базары къайтып кельди. Бу афта онынъ вахтасы саба сменасында чалышса да, о урбаларыны алмаштыргъанынен, къуюгъа ашыкъты. Ташкенттен мында келеяткъанда ве шимди онъа аман бермеген меселе къуюдаки вазиет эди: циркуляция башладымы?
О, Къайракъташнынъ дженюбиндеки тёпеге котерильди. Козьлери алдында онларджа километрге джа-ныйгъан кенъ-къулач уванынъ эйбетли манзараси ачылды. Лякин оны табиатнынъ бу корюниши дегиль де, тёпенинъ этегиндеки мейданлыкъта къадалып тургъан вышка меракъландырды. Онда кене къалабалыкъ укюм сюрмекте. Сервер теренден кокюс кечирди:
— Ёкъ, башламагъан...
Сервер къую башындаки аркъадашларынен селямлашкъан сонъ, Адильни араштырып, культбудкагъа кирди. Онда, дивargъа асылы техникий-геологик наряд башында тургъан директор, партия тешкилятынынъ секретары, нефть оджакъларынынъ баш геологы, Адиль уста ве Промкин къуюдаки вазиетни музакере этмекте эдилер. Баягъы давалашкъан сонъ Сабир Мухаммедович геологкъа айланды:
— Риджа этем, меним бир суалиме джевап беринъиз: шап этейик ки, къуюдаки бурав бу ерлердеки энъ буюк къувушлардан бирине расткельгендир. Аджеба тахминен айткъанда бу бошлукънынъ аджми не къадар ола билир?
Геолог, бу суальге эрте-ярыкъ азырлангъан киби, шу саат джевап берди:
— Геологик малюматларгъа къарагъанда бу ерлер-

де ойле бир бошлукълар олмасы мумкюн ки, оларны толдурмагъа тырышмакъ, ташыма сувнен дегирмен чюрмеге ынтылмакъ киби бош бир хаялдыр.

— Сиз бу меселеге бир якълы янашасынъыз, — деп сёзге Промкин киришти. — Акъикъатен, ер астында пек буюк къобаларгъа расткельмек мумкюн.

Лякин биз къую тюбюне япышкъакъ, цементленильген материалларны йибергенде бу бошлукъны ыргъма рыкъ балчыкънен толдурмагъа бельсенмедик, ахмакъ дегильмиз. Биз, бу материаллар бири бирине япышыр ве къую делигинен бошлукъ арасында торе къая киби котерилип, къобанынъ агъызыны къапатыр деп зан эттик. Меним-джесине ойле де олур. Шунынъ ичюн ташыма сувнен кочюриледжек дегирмен лакъырдысыны башкъа бир вакъыткъа къалдырып, насосларны ишлете бермек керек.

Субетни дикъкъатнен динълеп тургъан Серверинъ козюне Селим илишти. О, сигар тютюнине боныалгъан оданынъ кошесиндеки столгъа эгилерек, бригада «Биберинъ» невбеттеки номерини язмакъта эди. Селим бир къач кере башыны котерди, чырайыны сыкъты, акъсырды, оксюрди ве бутюн бу арекетлеринен тютюнден нефрет кельгенини, ишлеп оламагъаныны косьтермек истеди, лякин онъа къулакъ асмадылар. Ниает, къапы янындан кулюмсирен тургъан Серверге шикяетленеджек олды. «Секретарь аркъадаш, бу не маразмышлыкъ шейдир?» дер киби, онъа козьлерини терсанды, эллерини джайып алды. Сервер онъа джевапламайып, козьлеринен пенджереге ишмар этти: «Ач, тютюн чыкъсын!».

Пенджере ачылгъанынен, оданынъ ичине тазе ава толушты, тышарыдаки шакъырдылар, гурюльтилер эшитильди. Лакъырдысы болюнген Промкин бутюн кевдесинен Селимге айланып, онъа дарыладжакъ олды. Лякин бу арада къуюдан кельген давушлар онынъ дикъкъатыны джельп этти. О, динълеп турды. Сонъ, тили уджуна кельген сёзни айтмагъа къоркъар киби, басыкъ бир давушнен:

— Гъалиба башлады... деди. Эльбет, башлады!

Ичеридекилер сюрюнен азбаргъа атылып чыкътылар. Бу сес-шамата арасындан къую башындаки Бориснинъ къалын давушы янъгъырады:

— Адиль, достчыгъым, козь айдын: циркуляция башлады!

Бориснинъ сёзлерини тасдыкълар киби, денъишмез

бир ритмнен дёне башлагъан роторнынъ тыныкъ тонкъулдысы эшитильди.

Мейданлыкътаки бутюн нефтьчилер ве мутехассыслар къую этрафына топландылар: кроиблоктан саркъкъан трубалар яваш-яваш ер астына энмекте эди...

Сервер къуюда геджеледи. Эртеси куню сабасы онынъ вахтасынынъ адамлары вакътындан ярым саат огюне етип кельдилер ве ишке башламаздан алдын, ич бир ерде язылмагъан къанунге бойсунаракъ, бурав кедиклерини тешкердилер, бошалгъан болтларыны сыкътырдылар, уфакъ-тюфек нукъсанларынынъ огюни алдылар.

Сменасыны теслим эткен Борис, юкъусызлыкътан шишкен козьлерини мазутлы юмругъынен окъалап, Серверининъ янына кельди:

— Ишке бисмиллянен башла, достум, — деп кульди, — бурав яны бир къобагъа даа барып сокъулмасын.

Сервер тормозгъа яныны. Козьлерини дриллометр ве монометрге тикип, бурав режимини ёлуна къойды. Роторнынъ, насоснынъ ве моторларнынъ давушы онынъ къулакъларында тантаналы марш кибик чынълады. Юреги моторларнынъ ритминен тепренди ве айны маршны чалды...

Уфукътан чыкъып эп юкъары котерильген сентябрь кунеши шеффаф нурларыны бол-сал ер юзюне сеперек, гедже серинлигинден эсер биле къалдырмады. Уйлеге якъын вышканынъ демир кевдеси атеш киби къызды. Кюйген машина майынен къарышыкъ бу тыныкъ ве арекетсиз авада нефес алмасы гъает къыйынлашты.

Яшлар баштан-аякъ терге пиштилер. Бетлеринден чыбыргъан тер данечиклери бурунлары ве сакъал кемиклери уджуна топланып, тамчы-тамчы ерге тамды. Лякин олар кунешнинъ бу «хиянетлигине» къулакъ асмадылар, циркуляциянынъ гъайрыдан башламасы оларнынъ юреклерине шадлыкъ шербети тёккендай олды.

Сменанынъ ахырына таба Адильнен Володя ве Махрамкул ака келип къалдылар. Володя Серверни кенаргъа чекип, ондан Айшенинъ ал-эвалыны ве сагъылыгъыны сорады.

— Биз тюневин Адильнинъ къышлагъына барып кельдик,— деди о.— Адиль аилесини кочюрип кетирди. Сен онынъ къыз къардашыны корьдинъми?

— Ёкъ, корьмедим,— деди Сервер,— не ичюн сорайсынъ?

— Дженкте манъа къуршун тиймесе де, Къайракъташкъа кельген сонъ юректен яраландым.

— Шакъамы?

Володя индемеди, «ёкъ» манасында башыны чайкъады.

— Ярады юрекнен къайтмакъ зор олур,— деди Сервер кулюмсиреп.— Мында къал, берабер олурмыз.

— Джан къурбан, бир сёзсиз къалыр эдим. Аммаларынъыз алтын, яшагъан ерлеринъиз дженнет экен. Тюневин къышлакъта олгъанда узбеклернинъ манъа косьтерген самимий мусафирперверликлеринден хайретте къалдым. Не къадар ачыкъ гонъюлли ве алиджеанап адамлар экенлер! Языкъ ки, анам пек яман меджалсызланды, ёл къыйынлыкъларына къатланамаз, деп къоркъам. Николаевнан мында аз ёлчин!

— Къызнынъ адыны огрендинъми?

— Мухаббат!— деди Володя къуванчнен.— Онынъ джии санифины битирген. Мында ишлейджек. Языша-джакъ олдыкъ...

Володянен Махрамкул ака, иш кунюнинъ битмесини беклеп, культбудкагъа кирдилер. Онда Нияр бир озю эди. О, диварда асылы «Биберин» бакъкъанындан, оларынынъ келип киргенлерини эслемеди ве озь башында къыскъылдап кульди.

— Асселям, Нияр къызым!— деди Махрамкул ака.— Бир озюнъ кулесинъ, ёкъсам шакъаджы шантанларынъ санъа мусафирликке кельдилерми?

— «Биберин» окъуй эдим, пек меракълы...

Серверенен Ниярнынъ апансыздан ёкъалып кетмелерине озюнджесине къыймет кескен Махрамкул ака, бу къызны джоштурмакъ ниетинен:

— Къачакълар, къайдаларгъа барып кельдинъиз я?— деп сорады.

Эйвах эй, Махрамкул ака бу суалинен Ниярнынъ ярады юрегине ханджер санчкъаныны бильсе эди, агъызыны ачмаз эди амма, къарт адамгъа яшларны анъламакъ зор экен.

— Мен бир озюм кеткен эдим...— деди Нияр.

Махрамкул ака мыйыкъ астындан кулип, Володягъа козь къымды. Бунынънен де къанаатленмейип, онынъ къулагъына фысылдады:

— Келиним оладжакъ! Насыл, Серверге келишеми?
Володя тааджипте къалды: я Айше?..

Бираздан Сервер кельди.

— Ярын Адиль уста меним ериме чалышаджакъ,— деди о,— бутюн кунь берабер олурмыз. Сени къырларгъа алып чыкъарым, бу диярнынъ дюльберлигини сейран этерсинъ.

— Ярын Володя къайтаджакъ ола,— деди Махрамкул ака.— Зорлап бакътым амма, чаре олмады.

— Володя, сен шашырдынъмы не?— деп тааджипленди Сервер.— Бири-биримизге бакъып тоймадыкъ энди къайтаджакъ экен. Къайракъташтан адым биле аттырмам.

— Анамны къайгъырам,— деди Володя,— кечиксем раатсызланыр, баш урмагъа ер тапмаз. Бухарагъа да бармакъ истейим. Келеджек йыл Айшенен бизге мусафирликке келинъиз. Анамнынъ риджасы да будыр. Мен бугунь телефоннен билет сымарладым. Бош олсанъ, ярын мени Андижангъа озгъарырсынъ.

Сервер аякъ устюнде мугъайып къалды. Тувгъаны киби корьген ве узакъ ёлларны ашып, онъа силягъа кельген мектеп достундан айрыладжагъы онынъ кейфини бозды.

Махрамкул ака бу арада башкъа бир тюшюнджелернен мешгъуль эди: «Володянынъ айткъан Айшеси кимдир? Ёкъсам Серверининъ тувгъанларындан бири тапылдымы?

— Володя анасыны къайгъыра экен, не япаджакъсынъ, кетеджектир де,— деди о.— Мен, огълум, ананъа бир торба урюк ве юзюм къурусы азырлап къойдым. Къошаф пиширип ашасын. Узбекистан мейвасы чокъ шифалыдыр.— Бу сёзлерни айтаракъ, къарт Серверге айланды.— Юринъ, эвге кетейик, бугунь акъшам эш-достларны чагъырдым. Чай ичер, субетлеширмиз.

Олар къапыдан чыкъаджакъта, нефеси тыйылгъан, сыджакътан янакълары гульгулилешкен Галина Ивановна дувлап кельди.

— Секретарь аркъадаш, авескярлар тёгерегине мени бедиий ребер оларакъ сайладынъызмы, ёкъса чапкъаламакъ ичюн къойдынъызмы?— деп Серверининъ устюне атылды.— Бугунь акъшам шеф колхозымызда концерт береджек эдик... Эдик амма, бар да тёгерек азаларыны тапчы. Селимнен чапкъалай-чапкъалай эсимиз кетти.

Бу масхаралыкъ дегильми?— Онынъ козьлерине Нияр илишти.— Вай Ниярчыгъым, сен де мында экенсинъ. Мен даа деминчик телеграмма алдым.

— Кимден?— деп тааджипленди Нияр.

— Санъа мектюп йиберген къыздан, Айшеден!

Айше адыны эшиткен Сервер бирден кери бурулды. Нияр, зорнен олса да:

— Айше не яза?..— деп сорады.

Ташкенттеки косметика экимининъ адресини сорай. Бу, шифрли телеграммадыр. Ташкентте корюшкенде аньлашкъан эдик: Айшенинъ севимли йигити тапылса ве бу йигит оларнынъ дженктен эвель башлагъан севгилерине садыкъ олса, Айше косметика экимине барып, бетиндеки лекелерни сильдиреджек эди. Демек, тапышкъан-къавушкъанлар. Бахтлы олсунлар. Аджеб шу йигит ким экен?..

Сервер: «Сиз Айшенен не вакъыт корюштинъиз, не ичюн манъа айтмадынъыз?» дееджек олды, лякин бу анда аякъкъа атылып тургъан Нияр, мазун бир давушнен:

— Сервер!..— деди.— Айшенинъ йигити Сервердир. Юринъ, Галина Ивановна, кечикмейик...

Нияр къапыгъа догъру адымлады. Галина Ивановна онынъ артындан козьлерини парылдатып:

— Сервер?!— деп тааджипленди. «Сервернинъ кольгеси олып юрген сен дегиль эдинъми?» демек истеди, лякин тилини тишледи.— Меним эшиткеним недир? Валлаи, купе-куньдюз ачыкъ кокте шемшек чакъса биле тап бу къадар тааджипленмез эдим. Демек, Сервер сен оласынъ, ойлеми?

— Сиз, Галина Ивановна, меним адым Сервер олгъаныны эшитмединъизми?— деди о.— Эльбет, Ниярнынъ айткъан Сервери меним.

Олар азбаргъа чыкътылар. Бир озю кетмекте олгъан Нияр, айланма ёлда сагъгъа бурулып, козьден гъайып олды...

2

Яз тез келип кечти. Кузь айларында сийрек-сепелек ягъгъан ягъмурлар, ноябрнинъ ахырында бирден къаргъа айланды. Къар гедже-куньдюз япалакълап ягъды. Къою къар туманындан козь-козьни корьмеди, дерсинъ кок ерге энди. Арыкълар, эндеклер, дерелер къар куртюклеринен орьтюльди, эвлер къар ичинде джамиййни-

алчайып къалды. Табиатнынъ бу аджайип манзарасыны пенджерелерден, къапы араларындан сейир эткен къартлар:

– Чокътан бойле терен къар корьмеген эдик, – дейиштилер . Берекетке аляметтир...

Нефть оджакълары къасабасына узакътан къарагъан ёлджы, акъ чаршаф орьтюнген бу орталыкъта чокътан-чокъ къара тамгъалардан башкъа ич бир шей эслеп оламаз эди. Бу тамгъалар - кешфият ве эксплуатация къуюларынынъ вышкаларыдыр. Олар Къайракъташны даире шекилинде къуршавлап алдылар ве нефть районынынъ сынъырларыны бельгиледилер. Шимди бу черчиве ичинде янъы-янъы къуюлар буравланмакъта. Къайракъташ ватанымызнынъ нефть анбарына озюнинъ иссесини къошкъан янъы нефть оджакъларындан бири олды.

Зан эткен ёлджумызнынъ дикъкъатыны, шубесиз, бу къара нокъталар ортасындаки ал байракълы тамгъа джелып этер. Бу, комсомол-яшлар бригадасынынъ вышкасыдыр!

Саат ве кунь сайын, афта ве ай сайын ер тюбюне эндирильген бурав, октябрь-ноябрь айларында биринмекте олгъан бурав, октябрь-ноябрь айларында биринджи нефть къатламларына расткельди. Ондан алынгъан пробалар шу ерлерде нефть барлыгъыны ве номайлыгъыны тасдыкъладылар. Лякин баш геолог:

— Тапылгъан нефть бизимкидир, бизден къачмаз, - деп буравны эвельден къарарлаштырылгъан теренликке — эки бинъ еди юз метргедже эндирмек фикиринден къайтмады. – Нефть районынынъ сырыны ве сынъырыны сонъуна къадар огренмек керекмиз. Зан этсем, биз даа ойле бир нефть ятакъларына расткелирмиз ки, эйэй, къоймагъа тек савутынъ олсунъ...

Яшлар итираз этмедилер. Бурунларына биринджи къатламларнынъ нефть къокъусы ургъан сонъ ишнинъ мытлакъа муваффакъиет къазанаджагъына ышанчлары артып, инатлыкъ, гъайрет ве себатнен къуюны теше бердилер.

Бундан учь кунь эвельси бурав, ниает, эки бинъ еди юз метр теренликке етти. Бу кересинде пробаны лабораториягъа Адиль уста озю алып кельди. Оны тешкерип бакътылар. Лаборантка къыз онъа:

— Бу къатламдан алынгъан пробада нефть барлыгъыны косьтерген алямет тапамадыкъ, - деди.

Лабораториягъа къуванчнен кельген Адиль, бу сёз-лерини эшитип, бурунны асты ве гъамлы бир [illegible] реге, келип, геологнынъ кабинетине кирди, онъа сонъки анализнинъ нетиджесини бильдирди.

Бу хабер геологны да тааджиплендирди. О, чекме-джесинден Къайракъташ нефть районынынъ геологик картасыны чыкъарып, стол устюне джайды. Козюни картадан алмай тура:

— Ишни девам этинъиз!— деди.— Ер къатламлары-нынъ бизим тасавур эткенимизден бираз башкъаджа-сына янтайышы мумкюн. Буны анъламакъ ве нефть ятакълары акъкъында эвельден эльде этильген малю-матларымызны мукеммеллештирмек ичюн, бурав ишле-рини девам этмек керек.

— Ридджа этем, ачыкъ айтынъыз,— деди Адиль уста, — бурав ишлерини даа къач метргедже девам этти-реджекмиз: эллими, юзми, бинъми?.. Къуюны ниаетсиз бурламакъ мумкюн олмагъаныны акъылдан чыкъар-манъыз, чюнки вышка тикленгенде ве бурав кедиклери бельгиленгенде къуюнынъ эки бинъ еди юз метр ола-джагъы козьде тутулгъан эди. Къоркъам, барыш да йигирми учюнджи къуюдаки ал текрарланмасын...

Къуру чыкъкъан йигирми учюнджи къуюнынъ анъыл-масы, геологнынъ кейфине уймады:

— Ямангъа ёрама, ишген малденъ къайтыр, — деди о.— Бу къуюда янъы нефть къатламларына растгельме-сек биле, энди тапылгъанлары да масрафларымызны беш-он къат одер. Лякин мен эминим, биз даа ойле бир нефть ятакълары ачармыз ки, эй-эй...

Бурав ишлери девам этти.

3

«Биберинъ» декабрь номеринде Адиль устанынъ каррикатурасы чыкъты. Буравнен бирге ернинъ тюбюне саркъкъан Адиль, дюньяны бойнузларынен тутып тур-гъан «къара огюзнинъ» сыртына минген. Каррикатура-нынъ тюбюнде шу сёзлер бар:

«Огюз: «Тюш аркъамдан, арсыз бала агъырлыкъ эте-синъ!»

Адиль: Агъырлыкъ эткен мен дегилим, буравдыр. Я ёлдан чекиль, я да аркъанъдан кирер де, кобегинъден чыкъар».

Декабрьнинъ орталарында, бельгиленген муддеттен эки кунь эвель, бурав сонъундан бельгиленген теренликке де якълашты. Геологларнынъ айткъанларына коре, бурав мына-мына нефть ятагъына барып сапланаджакъ эди. Нефтьнинъ чешмедай чагъламасы ихтимал бир шей олгъанындан, зарур чарелер корюльди. Лякин Адиль уста бунынънен де кифаетленмеди. Бригада азалары къуюдан къыркъ-элли адым авлакътаки деренинъ агъызыны таш ве топракънен къапатып, оны табиий нефть анбарына чевирдилер.

Бу кергин ве месюлиетли куньлерде номай-номай ягъгъан къар да яшларнынъ башына аз беля ачмады. Акъшамдан курелип ташлангъан ёлчыкъларда сабагъа къадар тизден къар топлана эди.

Бугунь бутюн бригада къар куремеге чыкъты. Селим де кельди. О, Ниярнен невбетлешип, эки куньде бир культбудкагъа газета кетирe ве вакъыт-вакъыт «Бизлерин» чыкъара эди. Борис элиндеки курекни онъа узатып:

— Къана, косьтер бакъайым, курек тутмагъа билесинъми?— деди.

— Ёкъ, бильмейим, деп кульди Селим. Пармакъларым назик ишлерге алышкъан: къашыкъ тутмагъа, бал сюзьмеге, счёт чекмеге...

— Олды, олды, - деди Борис. Айса Анифечигинъе бар да, стол башында оньгынен къучакълашып, бизге бу къую ичюн тиеджек мукяфатны эсаплаңыз. Хатиринъдеми, былтыр Анифенен бойле бир алиджепап иш япкъан эдинъиз.

Эр сёй шакъаны къолай-къолай ютып йиберген Селим бу кересинде чыдап оламады: Анифенинъ яман тарафтан анълылмасы онынъ джанына тийди.

— Сен, достум, Анифени тильге алма, не япаджагъыны сенсиз де биле. Шахсиетке де токъунма. Къучакълашамызмы, севишемизми-озь ишимиз. Сен эйиси озь студентканъны тюшюн.

— Онынъ несини тюшюнейим?

— Несини олсун, Андижанда башкъа Борислер де бардыр.

— Бардыр, дейсинъми? Айса башкъа Борислерининъ ахтыны сенден алайым.

Олар бири-бирининъ белине япышып, чекклешмеге башладылар. Борис Селимни чаталгъа алып, ерге йыкъ-

ты. Лякин Селим де оны бошамады. Олар къар устюнде юварлана-юварлана, эндекке авдарылып кеттилер.

Къар тюбюнден башта Борисининъ башы корюнди. О, тез-тез нефес алып, эллеринен Селимни къыдырып тапты.

— Тур энди шуны, пуф тёшек таптым, д[illegible] юкълап къаладжакъсынъ.

Яшлар къаргъа бойналгъан Бориснен Селимни сейир эткен арада, оларнынъ янына виллис машинасынен Айрапетов келип токъталды ве ишмарнен Серверни озюне чагъырды.

— Мында келеяткъанда огюме почтальон къыз чыкъып къалды, — деди о. — Санъа мына бу ысмарышлы мектюпни бермемни риджа этти. Прокурордан олса керек...

— Прокурордан?!

Сервер алель-аджеле мектюпни ачып, онынъ ичинден машинкада басылгъан ярым бетли бир кягъыт чыкъарды ве Айрапетовгъа эшитиледжек дереджеде юксек бир давушнен шу сёзлерни окъуды:

«Ташкентте сизнинъ ярдымынъызнен якъалангъан ве милициянынъ элине берильген Шишман лагъаблы кишининъ, энди чокътан берли тешкерюв органлары тарафындан араштырылгъан бир шахс олгъаны анълашылды. Бу шахс Ватан дженки йылларында янкъан джинаетлеринден къоркъуп, къалп документлернен гизленип юрген. Кунь эвельки тешкерювлер, джемиет ичюн техюкели бу джасуснынъ фаалиетине аит буюк бир джинаетнинъ устюни ачты. Бу ишнинъ къозгъалмасына себепчи олгъан лейтенант якъын куньлерде Ташкентке келеджек. Сизнинъ де мында келип, тешкерюв материалларынен таныш олманъыз ве бу джинаетнинъ сонъуна къадар ачылмасы ичюн бизге ярдымда булунманъыз керек...»

Сервер кягъыт тюбюндеки имзагъа бакъып къалды. Шу ан онынъ хаялында Шишманнынъ моюнджакъ киби уфакъ ве нурсыз козьлери джанланды. Зарлары даима яшланып тургъан бу козьлер, этрафтаки барлыкъны корьмеген, оныньнен меракъланмагъан киби къарай эдилер. Сервер оларда ялынъыз эки кере джан алямети сезди: биринджи кересинде бу козьлер онъа ялкъынлы окъ киби санчылды, экинджисинде исе, аэропортта раст кельгенде, шемшек киби чакътылар.

«Къозу териси кийген къашкъыр,— деп ойланды
Сервер.— Мен оны дёнюмсиз ве гъамсыз бир эриф зан
этер эдим, албу исе... фронтта душман къаршынъда ту-
ра, тюфегинъни онъа козьлеп атасынъ, мында исе айны
шу душман сенинъле бир чанакътан аш ашай, шакъа-
лаша, лякин онынъ ким олгъаныны бильмейсинъ... Лей-
тенант! О да ким экен? Ола билир, бу арбий адам
Шишманнен дженк девиринде расткелишкендир. Дженк-
те нелер нелер олмады. Лякин мен Шишманы ялы-
ныз мында корьдим, онынъ кечмишини бильмейим...».
Бу хабер Айрапетовны да элеслендирди. «Шу хын-
зырнен пьянсалыкъ этип юрдим, сёзюне уйып джаным-
джаным адамларгъа ачув беседим,— деп озь-озюне
океленди.— Эй-эй, Артём, о сени пармагъы устюнде ай-
ландырып, маймундай ойнатты... Языкъ, копекнинъ
баласы ягакъханеми хырсызлап къачкъанда хаста эдим,
ёкъса артындан етип, къабургъаларыны дане-дане саяр
эдим амма...».
Айрапетов козьлерини Серверге котерди:
— Кетеджексинъми?
Артём Михайлович, онда баргъанда биле бу эриф
акъкъында не айта билирим? Хырсызлыгъы акъкъында
акт язып ёлладыкъ... «Башкъаларындан артыкъ биль-
ген бир шейим олса, о да онынъ козьлеридир, деп ойлан-
ды Сервер. Лякин бунынъ не эмиети бар!»— Ёкъ, ба-
рамам! Бойле месулиетли куньлерде къуюны ташлап
кетсем, аркъадашларым огюнде виджадансызлыкъ яп-
къандан олурым.
Айрапетовнынъ чересн кузь куньлери киби сытылды.
-- Багъышла, Сервер, айтмагъа унуткъаным. Бу
мектюп манъа эски бир тарихны хатырлатты. Сен Къан-
ракъташкъа кельгенден бираз вакъыт сонъ Шишман,
сёз арасы, менден сенинъ кечмишинъни сорагъан эди.
Кадрлар болюгинде чалышкъанда сенинъ анкетанъны
окъугъанымдан, ахмакълыгъыма барып...
— Я меним кечмишим онынъ не иши экен?
— Бильмейим... Шусы меракълы ки, бу лакъырды-
дан сонъ Шишман бам-башкъа адам олып кетти, эр
адымда козьге кирмеге тырышты...
Сервернинъ юрегини билинмез кедерли тюшюндже-
лер сарды.
— Артём Михайлович, бу эриф дженкте олгъанмы?
Айрапетов мыскъылнен кулюмсиреди.

— Дженк чарпсын оны. Анкетасында: оккупацияда къалдым, гизли фаалиетим ичюн учь кере гестапо батырыгъында къыйналдым, деп язгъан. Масал окъуй, фашистлернинъ чызмаларыны ялап юргендир.

Сервернинъ фикирлерини бир тамам Шишман забт этти. Бираз тюшюнип тургъан сонъ.

— Екъ, ишни ташламакъ олмаз,— деген фикирге кельди.— Бу бир къач кунь ичинде алты-еди айлыкъ эмегимизнинъ нетиджеси белли оладжакъ. Къуюдан эр сой мерафет беклемек мумкюн. Меним мытлакъ мында олмам керек...

Онынъ сёзлерини тасдыкълар киби, тамам бу арада къую башындан сес-шамата эшитильди, ишчилер о якъ-бу якъ чапышмагъа башладылар. Адиль устанынъ:

— Куюгъа! Къуюгъа ашыкъынъыз!— деген давушы янъгъырады.

Яшлар къуюгъа таба чапып кеттилер. Ондаки ишчилер буюк эйджан ичинде эдилер. Махсус бригаданынъ азалары озь усталарынынъ багъырып-чагъырып берген эмирлерине бойсунаракъ, буюк бир чевикликнен арекет этмекте эдилер. Козьлерини манометрге тиккен инженер, джошкъунлыкънен:

— Ишлер ёлунда! — деп багъырды.— Тазыйыкъ арта. Нефть ятагъы мына-мына къозгъалайым деп тура.

Тезден Сабир Мухаммедович, Николай Васильевич ве баш геолог етип кельдилер. Директор Адиль устанынъ янында токъталып:

— Буравынъыз «къара огюзнинъ» кобегини тешкен деп эшиттик, догъруму?— деп кульди.

Къуванч ве теляш дуйгъулары эсирлигинде олгъан Адиль уста не айтаджагъыны таныштырамагъанындан:

— Гъалиба тешти... — деди ве озю де сырыгъыны алды. Тазыйкъ пек тез арта. Беклеймиз... Мына мына...

Къуюдан газнен къарышып чыкъкъан буланыкъ сув, ер юзюндеки акъ къарны лекелеп, иритип, эндеклерге акъты. Онда топлангъан сувнынъ устю яваш-яваш къарарып, индже нефть пердесинен орьтюльди.

Бирден ер астындан увулты эшитильди. Эндеклердеки сув тезликнен котерильмеге, шапырмагъа, копюрмеге ве къайнамагъа башлады. Эп кучьлешмекте олгъан увулты къоркъунч бир гурультиге айланды. Ер тепренгендай олды. Вышка сарсылды, силькинди. Махсус бри-

гаданынъ устасы къую этрафындакилерге мураджаатта булунаракъ:

— Тез ол, чекилинъиз, къуюдан узакълашынъыз! — деп гетяшнен багъырды.

Айны шу арада Бориснинъ давушы янъгъырады:

— Нефть! Нефть!

Арыкълардан сув дегиль де, энди къап-къап нефть акъмакъта эди. Лякин топлангъанларнынъ дикъкъаты арыкълардан акъкъан нефтьке джельп олунгъан бир вакъытта, къуюнынъ агъызындаки къоджаман демир арматура агъач парчасы киби атылып кетти де, ер тюбюнден буюк бир тазйыкънен ургъан газ авагъа котерильди. Газнынъ артындан дешет бир шувулдынен нефть чагълады. Къалын бир багъана шеклинде къуюдан къайнап, окюрип чыкъкъан нефть вышка устюндеки керестелерини авагъа котерип, юкъарыдан ашагъы учан сув киби авдарылды. Ервинъ ат-акъ юзю бир ан ичинде къап-кара олды. Нефть ташкъыны агъачларны, тахталарны ялмап-ютып, дереге акъты.

Чокъкъа бармадан Къайракъташ эалиси етип кельди. Олар курек ве кетменлернен ишке тюшип, арыкъ къаздылар, голленип яткъан нефтьни эндеклерге ве ово-не сет чекильген дереге акъыздылар.

Бетинден ве усть-башындан нефть чыбыргъан инженер, геологнен субетлешмекте олгъан директорнынъ янына чапып кельди ве эйджанлы бир давушнен:

— Янъылдыкъ, Сабир Мухаммедович, къалмазанлыкъ эттик, — деп кокюс кечирди. Арматуранынъ агъырлыгъына базандыкъ...

— Я мен сизге не айткъан эдим? — деди геолог. — Бакъынъыз, не къадар нефть зиян олмакъта! Кене яхшы ки, ишчиларнынъ тешеббюсинен дере нефть анбарына чевирильди. Лякин бу анбар да толып ташар. Сонъ не япармыз? Нефтьнен тарлаларны суварайыкъмы?

— Эр бир дертнинъ дерманы олгъаны киби, бу белянынъ да чареси бар, — деди инженер эминликнен. — Къайнап ташкъан бу чешмени ойле бир бугъавлармыз ки, тыныш алмагъа биле меджалы къалмаз. — О, недир ойланып, иляве этти: — Башыны трубагъа тыкъармыз! Къутургъан нефть ялынъыз труба делигинде эсини топлар.

Директор:

— Айтынъыз, вакъыт кечмесин, насыл бир февкъульаде чарелер корьмек истейсиз?— деп сорады.

Директорнен инженер озь аралары субетлешкенде, Адиль устанынъ этрафындаки шаматалы яшларгъа Махрамкул ака келип къошулды. О, гъает джошкъун ве шенъ эди.

— Бурунынъыз пек кескин экен,— деди о бригада азаларына,— мышыкъла́р киби къокълана-къокълана, меним эвим тюбюндеки хазинени келип таптынъыз. Яхшы ки, бу ерден эрте-ярыкъ кочюрдинъиз, барын да бу нефть озь башында чагълагъан олса, эвими де, озюмни де ким билир къайдаларгъа атар эди.

Къарт гонъюль джошкъунлыгъынен къакъылдап кульди. Огълунынъ къара хаберини алгъан сонъ бу онынъ биринджи кулькюси эди.

— Сизнинъ сезгинъиз де бизимкинден эксик дегиль экен,— деп лакъырдыгъа Борис къошулды.— Эвинъизни нафиле ерде бу чет-буджакъта къурмагъандырсыз, бир шейлер бильгендирсиз. Айткъаным догъруму, Махрамкул ака?

Къарт ичюн Селим джевапланды:

— Иш сезгиде дегиль, бахттадыр. Махрамкул ака нефть йылдызы астында догъгъан. Иште о бу йылдызгъа бакъа да, иш коре. Къайракъташта биринджи нефтьни ким тапты? Сайгъылы къартымыз! Энъ чокъ нефть къаерден чыкъты? Урьметли къартымызнынъ эви тюбюнден! Мегер меселе бойле экен, онынъ янъы эви тюбюнде де нефть хазинеси бардыр.

Махрамкул ака куле-куле Селимге бакъты да:

— Олмаса янъы эвни де йыкъаджакътырым да! — деди.

Къаранлыкъ къоюрды. Нефть ве газнынъ юрек буландырыджы, баш агъыртыджы къокъусы бираз даа къоюрды.

Кокнинъ сытылгъан юзюнде биринджи йылдызлар пейда олдылар. Лякин олар, кюели лампа шишелери киби, нурсыз ве сёнюк эдилер.

Къаранлыкънынъ пердесини ярып, Къайракъташ беттен кельмекте олгъан машиналарнынъ фарлары парылдады. Арды-сыра прожекторлар балкъылдап янды, оларнынъ козь къамаштырыджы ёлакълары къую устюндеки эйбетли манзарагъа узанды. Нефть, айны ачув ве афакъанинен, кок юзюне чагъламакъта эди...

4

Январьнынъ бешинджи куню Айше Къайракъташкъа келип тюшти. Билет будкасы пенджересинден къарап тургъан ойнакъ козьлю къыздан Сервер Арслановнынъ эвини сорады.

— Сервер агъамынынъ эвинде башкъалары отура, — деди билетчи къыз. — Умумий ятакъханеге барынъыз. Я сиз онынъ кими оласынъыз?

— Къардашы...

— Къардашы? Тюф, сизни озгъарып эдим амма, билет сатмакъ керек де! Вай кимни къалдырайым экен?

— Раатсызланманъыз, озюм барып тапарым.

Айше тапталгъан къар устюндеки чемоданыны элине алды.

— Апа, кетмей турунъыз, мына шимди... — деп билетчи къыз башыны пенджереден узатты. — Зарифе енге, замет олмаса, мында кельчинъиз.

Айшенинъ юреги еринден кочкен киби олды. О, Зарифе енгени де, онынъ бет сымасыны да, адетлерини де, алиндженаплыгъыны да Серверинъ «йиберильмеген мектюплеринден» окъуп бильген эди.

Зарифе енге билетчи къыздан:

— Не бар я, папти буруп? — деп сорады.

— Сервер агъамынынъ къыз къардашы кельди. Мына... Агъасыны сорай.

— Къардашы? Онынъ къыз къардашы бар я? Эшитмеген эдим. — Зарифе енге Айшеге айланды. — Сервернинъ къардашы сен оласынъмы, къызым? Къана, кель корюшейик.— Зарифе енге Айшенинъ белинден къучакълап, оны манълайындан, янакъларындан опьти. — Бакъ сен Серверге, бойле гузель къардашы бар да, агъыз ачып лям-мим демеди. Валлаи, къыз дегиль де, пери экенсинъ балам. Агъанъдан къалышмайсынъ. Бой-постунъиен къарт ол. Юр, бизге барайыкъ. Сервер иштедир, огъланлар ятакъханесинде бир озюнъ не япаджакъсынъ.

Олар меркезий ёлгъа чыкътылар. Айшеге мына бу ёл да, онынъ эр эки тарфында къурулгъан ве къурулмакъа олгъан бир ве эки къатлы эвлер де таныш киби корюльдилер. Онынъ назары къырлар

этегиндеки тогъайларгъа айланды. «Бундан бир бучукъ йыл эвелиси бу ерлер там-такъыр экен, а[illegible] рюкъышлакъ дегенлери деренинъ ашагъысындаки шимди абадан бир къасабагъа чевирилеятырлар. Бо- анавы тюземлик олса керек. Осман агъа онда ишлей экен... Махрамкул ака... Андрей Палыч... Акъ башлы Николай Васильевич... Галина Ивановна... Адиль уста, Борис, Селим... Буларны дефтерден окъуп бильген эдим, энди козюмнен кореджегим. Къайракъташкъа биринджи кере аякъ бассам да, танышларым онларнен. Аджеба олар омюрде насыл экенлер? Хаялымдаки кибилерми? Я Нияр?... Дос-догъру оларнынъ эвлерине бармакъ керек эди. Джаны агъырыр...»

Билет кассасындан эвге баргъандже, бутюн ёл бою, Зарифе енгенинъ тилинден сёз дегиль, бал тамды: Къайракъташны, ондаки адамларны макътай-макътай бир олды. Эв къапысы алдына кельгенде узун нуткъына екюн чекерек, шойле деди:

— Мында къал, къызым, агъанынен бир ерде ол. Сервер пек агъырлашты, эвеллери бойле дегиль эди...

Олар кучюк бир одагъа кирдилер.

— Чекинме, къызым, союн. Ёрулгъандырсынъ, миндерге узан. Мен барып Серверге хабер этейим. Ким билир насыл къуваныр. Селим келип къалса, онъа айт да, чай къайнатсын, къазан ассын. Селим дегеним эвлятлыгъымдыр. Бу мийыкълы «сабийни» былтыр тербиеге алдым. Адам эттеджек олам. Пек зырзоп эди. Кимерде бир кене алып къача. Бошбогъазланса, къулакъ асма, табиаты ойле, аслында исе пек яхшы баладыр.— Зарифе сиге юн шалыны омузларына ташлап, къапыгъа догърулды.— Къызым, сенинъ келеджегинъден агъанынынъ хабери ёкътыр да?..

Айше бир озю къалды. Эльбет, онынъ келеджегинден Серверининъ хабери ёкъ эди. Бу ёлджулыкъ ансыздан келип чыкъты.

Январь татили арфесинде Айше Ниярдан мектюп алды. Мектюп Сервер акъкъында эди. Нияр дёрт табакъ дефтер кягъытында Серверининъ куньден-куньге азгъаныны, агъырлашкъаныны, гъам-къасеветини унутмакъ ичюн раатлыкъ ве юкъу корьмеден ишке берильгенини тасвирлеп, Айшени Къайракъташкъа чагъырды. «О,шенъ олып корюльмеге, дерт ве анзарларыны

инлемеге тырыша, лякин багъырындаки яныкъ оны кечиракъ киби ирите, тоздыра, бельки аякътан да ке-сер, — деп язды Нияр. — Шимди сен онъа сув ве ава кибин керексинъ. Серверни керчектен севсенъ, оны якъын адамынъ сайсанъ окъувынъны ташла да, адже.ле ярдым экими оларакъ, мынла келип ет».

Айше Серверни корюшкен сонъ да «талийимни вакъыт чезер» фикиринден къайтмагъан эди. Биринджи корюшювден ве акъшамлары къайта-къайта окъуды-гъы «йиберильмеген мектюплерден» алгъан тесюрат-лары, сонъки айлар ичинде севимлисинден арды-сыра кельген мектюплер, — онынъ эвельки шек-шубелерини йымшаткъан киби олды. Лякин буна бакъмадан, Ай-ше вакъыт сынавынынъ кесен-кес нетиджесини бекле-джек ве университетни битирмегендже еринден къыбыр-дамайджакъ олгъан эди.

Ниярнынъ мектюби бу къарарны ал-усть эп ташлады. Эгер о, бу вакъыткъадже ялыныз севги, муаббетлик, бири-бирине садыкълыкъ акъкъында тю-шюнген олса, шимди севимли адамынынъ сагълыгъы ве селяметлиги меселеси де келип чыкъты. Сервер онынъ ярдымына муўтадж экен! Айше Сервер ичюн ялынъыз окъувыны ташламакъ дегиль, керек олса джаныны да аямаз.

Мектюп кельген куньден Айшенинъ чапын-чапкъа-лавлары башлады: зор-белянен университетнинъ заоч-ный болюгине алмашты, мааариф министрлигинден мында оджалыкъкъа кягъыт алды, тувгъанлары киби сайып-севген къонакъбайларыны къандырды ве ёлгъа чыкъты...

Айшенинъ кельгенини Серверден эвель бербер Али эшитти. О, устраларыны къайратмакъ ичюн Андижан-гъа кетеджек эди. Лякин билетчи къыз бу эмиш-демиши севген «тельсиз телефонгъа»:

— Серверинъ къыз къардашы кельди!— дегенинен, онынъ элиндеки билет ерге тюшип кетти.

— Деме?!! Айса билетинъни кери ал, къардашым, ёлджулыгъым башкъа бир вакъыткъа къалды.

Али акъай алчакъ бойлу, арыкъ кевдели бир адам эди. Узакътан къарагъанда оны яш бир бала зан этмек мумкюн. Лякин бу адамгъа тыраш олаяткъан-

да онынъ кузьгюде акс олунгъан ве кевдесинин [illegible] черик къысмыны тешкиль эткен ири бар[illegible] лешкен манълайына, дюгене армуты киби къы[illegible] къабарып тургъан эгри бурунына ве ба[illegible] эки тарафындан салынып тургъан юпю къулакъларына дикъкъат этсенъиз, онынъ балалыкъ чагъы [illegible] нинъ та бириндже йыллары биткенини анъларсынъыз. Шимди онынъ шаян балалыкъ девирини анъдыргъан скяне хатире аркъасындаки къамбурлар, кирез хырсызлагъанда теректен йыкъылып, белини сындыргъан!

О, бир озю яшай. Эвленмеге, эв-баркъ сайби олмагъа сыра тюшмеген. Бу акъта сёз ачылгъанда: «Ляйыкъымны тапамадым, — дей. — Ашыкъмагъа не адже? Кунюкельсе мен де эвленирим. Сабырнынъ тюбю сары алтын».

Къайракъташта онынъ киби эвинджи бир «джемаатчы» я ташлыр да я ёкъ. Тоймы, джыйынмы, дженаземи, — Али акъайны ондан аранъыз. Нетеджелерми-ёкъмы, лякин о мытлакъа аякъчы, тешкилятчы, маслеатчы олмагъа тыраша. «Мен халкънынъ хайырына да, шерине де барам», — дей. Анъкъанларына коре, даа якъынларда Али акъай бедий авескярлар тёгерегине языладжакъ олгъан, лякин Селим онъа бираз даа беклемесини тевсие эткен.

Арасы ярым саат кечер-кечмез, Севернинъ кыз къардашы кельгени хаберини Али акъай бугюн Къайракъташкъа даркъатып чыкъты. Деллялджылыгъыны битирген сонъ, тюкянына къайтып кельди, ичериден къапынынъ шыртыны кечирип, кузьгю къаршысына кечти. Сабадан тыраш олгъанына бакъмадан, текрар сакъалыны, мийыгъыны тегизледи, тек-тюк сачларына одеколон пюскюртип, оларны чыплакъ къафа тасы устюне дане-дане джайдырды. Бундан сонъ джиддий бир тавурнен кузьгюдеки суретине бакъты: озюнден гъает мемнюн къалды!

О, Серверни барып тападжакъ ве онынъ «кыз къардашыны» кореджек эди. Лякин тюкяндан чыкъаджакъ арада кимдир къапыны къакъты. Али акъай хошнутсызлыкънен:

— Выходной! — деп сесленди. — Ишлемейим.

— Али агъа, къапыны ачынъыз, тазе хабер бар.

— Кечиктинъ, къардашым, о хаберни мен озюм даркъаттым,— деди.

— Къапыны ачынъыз, ёкъса пешман олурсынъыз,— деп текрарлады Селим.— Сиз даркъаткъан хаберге меним илявем бар. Сенсация!

Али акъай Селимге чокъ инана къоймаса да, «сенсация» сёзю онынъ тынчлыгъыны больди ве о, истер-истемез, къапыны ачты.

— Кир, тевез. Къана, айт корейим, лакъырдынъ джиддий бир шейим, ёкъса базар ошегими?

Селим индемеден кузьгю огюндеки креслогъа барып отурды, янакъларындаки сары тюклерни сыйпап, устагъа мерамыны бильдирди.

— А-а, мына не!— деп созды Али акъай.— Мени алдап тыраш олмакъ истейсинъми? Тез ол, креслоны бошат. Сенинъ авлагъан ахмагынъ даа анадан догъмады.

Селим ериндеп къыбырдамады.

— Эль элини ювар, дегенлер,— деди о,— тыраш сизден, илявеси бизден. Акъайим бир хабер кетирдим, эшитсенъиз шашып къаларсынъыз!

— Зевзеклеме, бала, айтаджакъсынъми айта къой.

— Ягъма ёкъ! Сакъалымны кобюклеп, устрагъымны элиме алмагъандже, агъызымны да ачмам, тилимни де ойнатмам.

— Тилинъ къурутъайды,— деди Али акъай.— Яхшы, сенинъ дегенинъ олсун, лякин акъылда тут: айтаджагъынъ мартавал бир шей олса, сакъалынъны ярым къалдырырым.

О, муштерийнинъ сакъалыны кебюклеп, устрасыны элине алгъан арада, Селим де икяесине башлады:

— Сиз даркъаткъан хаберни эшиткенимнен, эвге чаптым. Киййинип-къушанайым да, барып Серверни тапайым, къардашынен таныш олайым, дедим. Дедим, амма, эвге барып, пенджереден бакъсам, не корейим, оданынъ ортасында бир пери долана. Валлах, керчектен пери! Кирпиклери окъдай, къашлары зифтдай, козьлери десенъ эки эльмаз: парыл-парыл янала. Янакълары къандиль алма, дудакълары ал кирез, герданы исе шефтали!

— Сен, Селим, бираз къачырасынъ гъалиба,— деди

Али акъай. Унутма, манъа бойле маргъавал олурджакъ олсанъ, сакъалынъ ярым къалыр

— Риджа этем, больменъиз, даа ялынъыз мукъаддемесини айттым, энди асылыны динълединъиз. Онынъ дюльберлиги юрегиме ханджер олып сапланды. Кысметим озь аякъларынен юрип кельген, деп къувандым. Барып Али акъайгъа тыраш олайым да, къысметиме сонъ корюнирим, дедим. Озюнъиз билесинъиз, сап сары сакъалнен..

— Айтаджагъынъ бу эдими? — деп, Али акъай Селимнинъ джакъындаки устрасыны кери алды. — Бар, къысметинъе кобюкли сакълнен корюль. Башымы кутме, башымдаки сачтан чокъ ишим бар.

Селим тынмады:

— Деседжегим ёлгъа чыкътым. Бир да бакъсам, къаршыма Галина Ивановна дувдан кельмекте. «Айше сиздеми?», деп сорады. Ёкъ, — дедим мен онъа, — биздеки башкъа бир къыздыр. Мени арап кельген. Бир корюште юрегимни яралап ташлады. Анекагъа юрек иляджы алмагъа кетем.

Мен айтам, о куле.

— Сакъ ол, бу сёзлерни Сервер эшитмесин, янгъан юрегинъни агъызынъдан тартып алыр, — дей. Ергъанынъа коре аякъ узат, Айше Серверге кельди.

Мен неге огъраргъанымны бильмедим:

— Сервернинъ къардашы дегенлери биздеки къызмы?

— О да насыл къардаштыр.— дей Галина Ивановна, — Айше Сервернинъ къардашы дегиль де...

Селим энъкъастан сусты. Сабыры бурнундан чыкъаяткъан Али акъай:

— Тез ол, сонъуны айтчы!— деп ашыкътырды.— Айше ким экен?

— Айше Сервернинъ нышанлысы экен! — деди Селим. Деди де, абдырап къычырды: — Вай!

— Багъышла, къардашым, айткъан янълыгъынъдан тап элим къалтырады. Айды, бугуннинъ къазасы да шуныгъынен кечсин, къулагъынынъ кесильген ерине под силермиз, кечер-кетер... Демек нышанлысы экен, ойлеми? Худжур шей! Мезардан къарт бабанъ чыкъып кельди деселер де, тап бу къадар таадживленмез эдим. Я Нияр? Нияр деп юре эдинъ де?

— Нияр отставкагъа чыкъты! Аферин онъа! Юрек

кибн уфачыкъ бир ювагъа эки ыргъачы бульбуль сыгъар-
мы? Сач юлкъув дженки чыкъмасын деп, Нияр байра-
гъыны котерип, арабасыны кенаргъа чеккен.
Али акъайнынъ козьлюги буруны уджына тюшти,
бюрюшик дудагъында мыскъыл тебессюми ойнады.
Нияр кене санъа къалдымы? Хайырлайым! Бу
кересинде оны эльден къачырма.
Эй сени къарт тильки,— деп океленди Селим.— Ни-
ярдан къалса-къалса ашагъан зыкъыларымынъ юрек
аджысы къалды, сен буны пек яхшы билесинъ. Ондан
умюдимни кескенимни де билесинъ. Шай олгъанда не
ичюн меним эски дертлеримни къозгъайсынъ? Тилинъ
къашынамы? Кульмек истейсинъми? Мына, пайынъны
ал да, сонъ кулерсинъ».
— Ниярдан вазгечтим, келишмей,— деди Селим.
Бу меселеде сабыр этеджек олам. Сиз эвленгенде, бель-
ки мен де нышан беририм.
— Сус, сус арсыз бала! — деп ачувланды Али акъай,
Сёйлеме, ёкъса дудагъынъны да кесерим.
Селим тыраш биткендже агъызыны ачмады. Али
акъай да онынъ эсамесини окъумады, чюнки «нышанлы-
сы» сезюни эшиткенинен, бурунына той къокъусы урды.
Козьлери ве устрасы Селимнинъ сакъалында олса да,
фикирлеринде Серверни тоюна азырлыкъ башлады...

5

Айше, Къайракъташкъа кельгенининъ учюнджи куню
едийыллыкъ мектепке оджалыкъкъа тайин этильди. Онъа
арифметика, алгебра ве геометрия дерслерини бердилер.
Энди отурып-турып дерске, омюринде биринджи кере
янаджагъы оджалыкъ ишине азырланмакъ къалды.
О, шень-шерамет мектеп азбарындан кечеяткъанда,
къаршысына Сервер чыкъып къалды. О да эйджанлы
эди.
Ишинъ биттими, Айшечигим?— деп сорады ве
джевап беклемеден, онынъ элине япышты.— Оджалы-
гъынъ хайырлы олсун! Менде де янъылыкъ бар. Даа
шимдичик бутюн бригадамызнен Сабир Мухаммедовичте
эдик. Къуюны вакътындан эвель буравлап битиргенимиз
ичюн он бешер кунь отпусканен мукяфатландыкъ. Бир

торба да пара алдым. Бельки Андижангъа барып кельмиз? Эвге керек оладжакъ шейлерни ондан алыр эдик.

Бу сёзлер Серверининъ агъызындан шу дередже табийий олып чыкътылар ки, Айше де озюнинъ макъсадыны ачыкъ-ачыкътан айта къойды:

— Мен, Сервер, мында сенинъ ичюн кельдим... Зан этсем, окъувым да къалмаз, ишим де олур. Озюнъ бакъ, насыл ляйыкъ корьсенъ, ойле япайыкъ.

Серверининъ къуванчы юрегине сыгъмады: о, чокътан беклеген сёзлерини эшитти.

Иште олар, Айшенен Сервер, ёл бою кетелер. Дунья оларгъа даа да дюльбер, шенъ ве зевкълы олып корюне. Ачыкъ кокте ялдагъан къыш куненши, деренинъ яз чиллеси кемалына кирди де, оларнынъ башы устюне алтын нурларыны сепе! Ер юзюне тёшельген ап-акъ къар, бу нурларыны акс эттиререк, деренинъ оларгъа кулип, кулимсирен къарай! Ёлдан келип-кечкенлер де, негедир, къувансалар керек.. Аджеба ер юзюнде олардан да бахтлы адам бармы экен?

— Ёкъ, Андижангъа дегиль де, башта район меркезине, загске барырмыз! — деди Сервер. — Машинагъа толушып кетермиз. Менджеснне ярыдан кечи ёкъ. Адильни, Борисни, Галина Ивановнаны янымызгъа алырмыз. Никя къыйылгъанда шаат да керек экен. Бирликтеки омюримизнинъ биринджи кунюнинъ шаатлары барсын бу достларымыз олсунлар.

— Я Нияр, Зарифе енге?

— Догъру, оларны да алырмыз. Ондан да Андижангъа кетермиз. Къайтып кельген сонъ эш-достларыны чагъырып, Сабир Мухаммедовичнинъ эвинде зияфет акъшамы отькерирмиз.

Айше кульди.

— Зияфеттен сонъ сен ятакъханеге кетерсинъ, мен де Ниярларгъа барарым, ойлеми?

— Эндиден сонъ олюм бар, айрылыкъ ёкъ! — деп Сервер Ташкентте Айшенен корюшкенде айткъан сёзлерини текрарлады. — Мушавереден сонъ Сабир Мухаммедович мени кабинетинде къалдырып, озь эвинден бир козь ода теклиф этти. Янъы эв къурулып биткендже бизде отурырсыз, деди. Разы олмасакъ, джаны агъыраджакъкъа ошай. Багъышла, Айше, сенден сорамадан бу теклифке разы олдым.

Айше не ичюн разы олмасын? Гульджананнен чокътан

таныышлар, Ташкентте апа-къардаш киби эдилер. Языкъ, тюневин онынънен корюшемеди, Нияр Айшени озь эвлерине алып кетти.

— Яхшы, чокъ яхшы,— деди Айше.— Демек ярын... омюр худжур шей экен! Арзу эткен шейинъни айларнен, йылларнен беклейсинъ де, бунынъ сонъу-ахыры олмайджакъ деп тала башлагъанда, бирден пат этип огюнъе келип чыкъа. Демек бизим арзлагъан кунюмиз де етип кельди...

— Кельди! — деди Сервер шадлыкънен.— Ёкъ олсун асретлик! Эндиден сонъ эвде — козюминъ огюнде, иш-де исе — хаялымда олурсынъ.

Бири-биринин къолтугъына кирген эки дживан, илеридеки омюрлери акъкъында юрек тельмирювинен пышылдашып, меркезий ёлгъа чыкътылар.

— Сервер, сен манъа хастаханени косьтер,— деди Айше.— Гульджиан апаны корьмек истейим.

Олар къурулып битмекте олгъан меденийет сарайынынъ огюне баргъан сонъ, сагъгъа бурулдылар.

Ерининъ де къулагъы бар дейлер. Ярын саба загскъа кетеджеги ве огюмюздеки базар куню Сабир Мухамедовичнинъ эвинде той (эльбет, зияфет дегиль, той!) оладжагъы акъкъындаки хабер, бир чокъ илявелер ве ялдызламаларнен бербер Алининъ къулагъына келип чалынды.

Уйле маали эди. Али акъай креслосындаки сонъки муштерининъ сакъалыны алып:

— Сиххатлер олсун! — деди де, алель-аджеле пальтосыны кийип, Адильнен Борисни къыдырмагъа кетти. Къайракъташта кирип-чыкъмагъан муэссисеси, чайханасы ве тюкяны къалмады. Ниает, оларны китабханеден барып тапты.

— Мында келинъиз! — деп Адильнен Борисни азбаргъа чагъырды.— Эшиткениме коре, базар куню достунъызнынъ тою оладжакъ экен. Чокъ яхшы, тебриклейим. Тойгъа ляйыкъ йигиттир. Келин де айтувлы къыз. Лякин той оладжакъ деп, къол къавуштырып беклеп турайыкъмы? Мен десем, той агъырлыгъыны тек бир Сервернинъ бойнуна къалдырмакъ олмаз. Сиз онынъ достларысынъыз, бойле бир вакъытта...

Олар азбар ортасында обаланын къойылгъан тал кутюклерининъ устюне отурдылар. Лакърды ярым сааттен зияде девам этти. Къозгъалгъан меселе эр кестен зияде Борисни меракъландырды. Достунынъ тоюны ярашътырмакъ, гурьделештирмек эмели онынъ зенгин ве чевик хаялында эп янъы-янъы фикирлер догъурды. Озюни «той устасы» сайгъан ве бу меселеде Борисенен Адильге «акъыл огретмеге» кельген Али акъай биле, Бориснинъ бири-биринен багълы ве олдукъча зевкълы теклифлерини эшитерек, агъызыны ачып къалды. О, ялынъыз бир суаль берди:

— Тап бу къадар алекет котерип, яйгъара къопарсакъ, Сервер ачувланмазмы?

— Къандырырмыз, — деди Адиль.— Амма шимдилик индемей турунъыз, тартынчакълыгъына барып, бутюн къуруитымызны бозар. Юринъ, ишни Айрапетовдан башлайыкъ.

Айрапетовны автопаркънынъ азбарындаки шоферлер арасындан таптылар.

— Артём Михайлович, сизге буюк бир риджанен кельдик! деди Адиль.— Мумкюн олса кабинетке кирейик.

— Буюрынъыз!

Автопарк бинасынынъ кучючик бир одасына кирдилер. Онда беш-он дакъикъа эглендилер, лякин не акъкъында сырдашкъанлары алемге сыр олып къалды. Ялынъыз къапыдан чыкъаяткъанда Айрапетов яшырынлыкъны эстен чыкъарып:

— Сервер ичюн бутюн автопаркны айдап чыкъмагъа азырым!— деп давушыны котерди.

Али акъай шеадет пармагъыны агъызына кетирип:

— Сус, эшитирлер, — деди. Сонъ, ишаретten сёзге кечерек, тек бир субетдешлерине эшитиледжек тынынкъ бир давушнен девам этти:— Шоферлерге айт, базар куню ишке янъы урбаларынен чыкъсынлар. Озюнъ билесинъ, бу да байрам киби бир шейдир. Джума эртеси акъшамы тырашкъа кельсинлер, тюкяныны махсус олар ичюн ачарым. Къана, шоферинъе айт да, бизни шеф колхозгъа алып барсын...

Экинджи куню сабасы, Сервер ве Айше дост-эшлеринен загске кетмеге азырлангъанда, о, биринджи автобускъа минип, къушлыкъ мааллеринде район меркезине барып етти. Онда миллий чалгъы такъымынынъ устасы

Адильнинъ авале-
Чонукъ Нафени тапып, Борисенен
сичен, чалгъыджыларны тойгъа пейледи.
Энди кери къайтмакъ керек эди. Лякин автостан-
циягъа якълашаяткъанда Къайракъташ автобусы келе
къалды ве ондан, Айшенен Серверни озгъарып кельген
яшларнен бирге, Зарифе енге тюшти. «Ой алла белянъны
бергейди, — деп абдырады Али акъай. — Барып да не
ичюн кельгенимни дуйса, бутюн ишни харапалар. Козь-
ден чакъылмесем олмайджакъ гъалиба. — О, къарт дут
терегининъ артына айланып, келининен киевнинъ сарпп
алгъан шаматалы сюрю кечип кеткендже, [illegible]
турды. Сонъ, айны шу машинагъа минип, Къайракъ-
ташкъа къайтты. Бутюн ёл боюнджа сол элининъ пармакъ-
ларыны сагъ элининъ пармагъынен къайыра берип,
бугунь акъшам мушаверге чагъырыладжакъ акъсакъл-
ларны эсапкъа алды. Бир пармагъы [illegible] яни-
джиси котерильди: демек, [illegible]
джедвельден бири чыкъарылып, [illegible]
Бу иш онынъ дикъкъатыны шу [illegible]
ки, шофер:
— Кельдик, тюшюнъиз! — [illegible] белки
баягъы вакъыт даа козьлерини пармакъларындан алмаз
эди.

Махрамкъул ака азбарында эди. Бир къач терекнинъ
тюбюни къазып чапакълагъандан сонъ, [illegible] алайым
деп, алма терегининъ тюбюне чёкип отурды.
О, Серверге севимлиси кельгенини тюневин эшитти.
Шунынъ ичюн акъшам башындан эвине къапалып, гед-
же ярыларына къадар Серверни беклеп, бельки келин-
нен сюрип келирлер, деп умют этти. Ойле де, онъа
кельмей, даа кимге бараджакълар! Къарт, тыштан
эшитильген эр бир шытырдыгъа аякъкъа атылып турды,
азбаргъа чыкъып бакъты.
Сервер кельмеди. Беклемектен умюди кесильген
Махрамкъул ака соба артындаки миндерге узанды.
«Эвиме сюрип кельмеге чекингендир,— деп озь тю-
шюнджелерине башкъа джерьян бермеге тырышты. —
Чагъырмакъ керек эди. Оксюз балалар киби бири ятакъ-
ханеде экинджиси де эль эвинде къонгъан. Аягъыма ке-
лирлер, деп кибирлендим. Екъ, Сервер ойлелеринден

дегильдир, юз сюрмез. Багъышла мени, огълум, а[illegible]лыгъыма бардым. Ярын саба сизни мен озюм ба[illegible]парым: къапым ачыкъ, тёрим сизни беклей, дерим. Мен[illegible] де янъгъызлыгъым битер... Меним ки яшайышым бу! Эв[illegible] инсан сесине, инсан къокъусына асретим. Джынлы олмасы не! Етти энди, ич олмадым оларнынъ къуванчыны корейим. Янымда, башым уджунда олсунлар. Сеслерини, кульклерини эшитип, мен де къуванайым... Ады Айше экен! Адынен бар олсун. Баре, козь къыйгъындан олса да, келинни корьсе эдим. Ола билир, Сарваргъа хаялланган келиниме ошайдыр... Бельки урбалары да бири-бирине келишир».

Къарт миндерден турып, янаша одагъа кирди. Джез къурнавлы сандыкънынъ устюндеки ёргъанларны алып, онынъ къапагъыны ачты: сандыкъ агъызынадже къыз урбалары ве джиезинен толу эди.

О, узбеклерде секиз тешкелик адынен мешур олгъан мавы атлас антерини элине алып, оны къуванчнен сейир этти. Электрик ярыгъында къартнынъ козьлери де шу атлас киби парылдады. Сонъ, экинджи, учюнджи, дёртюнджи антерлерини чыкъарды. Олар Маргелан атласындан ве шалисинден тикильген сапырач къафтанлар эдилер. Бундан сонъ бир къач дане чембер, къыйыкъ, юн шал, бир чифт де галошлы месть чыкъарды. Оларгъа бакъкъан сайын къартнынъ юзю де бу эль тийсетильмеген янъы шейлер киби тазерип, [illegible] бир тебессюмнен орьтюльди. Урбаларны бакъып чыкъкъан сонъ, сандыкънынъ тюбюндеки килим ве сезанелер астындан уфачыкъ бир къуту алып, оны ярыкъкъа кетирип ачты. Онда, огълу ичюн хаяллашкъан келинчекнинъ билезликлери, пуськюлли кумюш сиргъалары ве алтын юзюги сакълы эди...

Къарт баягъы вакъыт аякъ устюнде хаяллашып къалды. Нарын юзю шу дередже мулайимлешти ки, онъа бакъып сукъланмамакъ мумкюн дегиль эди. О, бутюн бу урбаларны, хаялнен Айшеге кийсетти, онынъ пармагъына юзюк кечирди...

Бугунь саба тёшегинден тургъанынен, ягакъханеге кетти. Лякин бу балабан эвнинъ экинджи къатына котерилеяткъанда, онынъ огюне апансыздан Елизавета Карповна чыкъып къалды.

— Серверге кельдинъизми?— деп сорады о.— Сервер озюнинъ достларынен даа демин Зарифе [illegible]

эвине кеттилер. Бир тедариклери олса керек, эвден
кийимини къушанып чыкъымлар.

Махрамкул ака бир джан олып, Зарифе енгенинъ эвине барып етти. Къапы бекли эди! «Кунюм онъайтсызлыкътан башлады, — деп окюнди о. — Сабадан къайда кеттилер? Бу къадынынынъ айткъаны насыл тедариктир?».

Къарт идаре бетке адымлады. Лякин къапынынъ сапыны тутып ичери кирейим дегенде, онынъ артындан шашнап-чапып кельген Анифе:

— Кеттилер, автобускъа толып кеттилер, — деди. — Мен де кетеджек эдим амма, бухгалтеримиз разы олмады. Йыллыкъ отчётны битирмек керек, дей.

Бу сёзлерни айтаракъ, Анифе ичери сокъулмакъ истеди.

— Токъта, къызым, ашыкъма. Сенинъ айткъанынъ не шр: ким кетти, къайда кеттилер?

Анифе шашкъын шашкъын къарткъа бакъты:

Ким олеюн, келининен киев! Яшларына беш-он адам алып, загске кеттилер. Бугюн къайракътан озгъарды. Нияр да кетеджек экен, лякин не ичюндир Анифе сырыгъыны бильмем, кечикти... Селим де кетти. Барын бакъайым, совет «моллалары» никяны къыйды, деди. Базар куню той. Чокътан насыл къыя экенлер, деди. Базар куню той. Чокътан ойнамагъан эдим, барс...

Махрамкул аканынъ юзю кедерден оргюльди.

Той кимнинъ эвинде оладжакъ?..

— Вай джаным Махрамкул ака, сизинъ ич бир шейден хабеонъыз ёкъ экен де! Той директорнынъ эвинде оладжакъ.

Севинчи гъайрыдан кедерге айлангъан къарт, гъамлы бир алда эвине къайтып кельди. Лякин мында да баш урмагъа ер тапамады. Уйлегедже бош одалар ичинде тарсыкъып долашып юрди, омюринде биринджи кере галийине окюнди... Ниает, олдырамады, софадаки кетменини алып, азбаргъа чыкъты, юрегини ишнен басъмакъ истеди. Учь терекнинъ тюбюни чапакъласыныпырмакъ истеди. Учь терекнинъ тюбюни чапакълады, лякин дёртюнджисине кельгенде бирден бели сызлады, эллери такъаттан кесильди.

Ниге о алма тереги тюбюне чёккенде, ювадаки акъбашнынъ урьмесинен, Али акъайнынъ азбар къапы аралыгъындан багъырмасы бир олды,

Эй, Махрамкул, копегинъни бакъ-

Олар эвге кирдилер. Бербер Али, Серверни озь эвляды киби севген Махрамкул аканынъ рухий вазиетини пек яхшы бильгенинден, мерамыны ачыкътан-ачыкъ айтып ташлады:

— Серверинъ тою директорымызнынъ эвинде оладжакъ экен. Чокъ яхшы. Сабир Мухаммедовичнинъ бу алидженаплыгъыны тебриклемек мумкюн. Лякин онынъ эки одалыкъ эвинде къач адам сыгъар? Тек бир чалгъыджыларнынъ озьлери еди адам! Я мусафирлер? Чалгъы-чагъана олгъан ерде ойнамагъа истегенлер де табылыр. Оюнсыз-йырсыз той олурмы? Лякин къайда ойналар? Онда азбар да ёкъ. Айса не япмалы? Биз, чокъ тюшюнип-ташынгъан сонъ, сизнинъ эвинъизни мунасип корьдик. Одаларынъ бом-бош, шималинден эсен ель дженюбинден чыкъып кете. Азбарынъда да ат ойнатмакъ мумкюн. Эгер сен разы олсанъ...

Али акъай сёзюнинъ девамыны агъызында къалдырып, ири, опна козьлерини Махрамкул акагъа тикти. Сокъурынынъ тилеги эки козь дегенлер, къарт да озь къайгъысындан башлады:

— Эки куньден берли Серверни дёрт козьнен беклейим. Эвимни теклиф этеджек эдим. Кельмеди, корюнмеди... Онъа джаным агъырды. Бильмейим, тартынамы, бийсинмейми...

Махрамкул аканынъ джевабынен джесаретленген бербер Али:

— Олды, олды! — деди. — О якъыны манъа къалдыр, мен япарым. Планым азыр. Бугунь акъшам акъсакъалларымызны топлармыз, тойнынъ мында оладжагъы, келиннен киевнинъ мында яшайджакълары акъкъында къарар чыкъарырмыз. Тербиели баладыр, дегенимизден чыкъмаз. Амма барып да ёкъ-мокъ дееджек олса, оны ортамызгъа алып ойле бир зыкъыт чекермиз ки... Сонъ, насыл, разысынъмы? — Махрамкул ака индемеди. Серверинъ истегине багълы бир меселенинъ къартлар тарафындан аль этильмесининъ кереклигине акъыл кестиремеди. Али акъай исе онынъ индемезлигини разылыкъ сайып, аякъкъа турды. — Акъшам олаятыр, давранмакъ керек. Сен, Махрамкул, чай къайнат. Чай азыр олгъанадже, мен де къартларны йыгъып келирим.

Арасы бир саат кечер-кечмез таякълы ве таякъсыз акъсакъаллар бирер-экишер Махрамкул аканынъ эвине

юлуштылар. Ерулмакъ бильмез Али акъай нее сонъки, он бирниджи къапыны къакъып, риджисыны бильдирген сонъ, ятакъханеге келип кирди. Онда Елизавета Карповнаны кенаргъа чекип, буюк бир сыр бильдирир киби, онынъ къулагъына фысылдады:

— Серверге айт, загстен къайтып кельгени киби Махрамкул аканынъ эвине кельсин.

— Кейфсизлеиди ёкъса?

— Эльбет, кейфсизленди завалды. Тёшекте ята. Бу акъта Зарифе енгеге агъыз ачма, яйгъара къопарыр. Онъа озюм айтарым.

Лякин онынъ иши бунынънен де битмеди. Идаренинъ огюнден кечип, Махрамкул аканынъ эвине буруладжакъта, акъылына гъафлеттен янъы бир фикир кельди: «Я Николай Васильевич? О да урьметли акъсакъаллардан бири дегильми? Эм тек бир сакъалы дегиль, башы да ап-акъ! Аз къалды унута яздым. Лякин келирми экен?».

Николай Васильевични къандырмакъ ичюн тешвикъат керек олмады. Къартларнынъ мушавереси оны да меракъландырды. Юрегине бираз агъыр кельсе де: «къартлар джедвелине киргеним! — деп кулюмсиреди. — Даа тюневин дер комсомол яшлардан бири эдим. Вакъыт сени! Козь ачып юмгъанджа кечип кетти. «Акъранларым» озьлеринен олмамны ляйыкъ корьгенлер. Чокъ яхшы. Барайым, ал-эвалларыны билейим».

— Юринъ, кеттик! — деди Николай Васильевич.

Олар ёлгъа чыкътылар. Секретарьнен берабер адымламагъа тырышкъан Али акъай, козьлерини ёлдан келип-кечкенлерге фырландырды: бакъынъыз, корюнъиз, Али Хатипович секретарьнынъ озюнен кете!

Къартлар Николай Васильевични аякъкъа турып къаршыладылар. Онынънен къол тутуштылар, узун-узадие ондан ал-хатыр сорадылар. Урф-адетче сорашувлар, умумий лакъырдылар биткен сонъ, Николай Васильевич Али акъайгъа мураджаатта булунды:

— Энди сиз айтынъыз, келин-киевнинъ тоюны ярашмакъ ичюн биз къартлардан не талап олуна? Янъылмасам, мында топлашувымызнынъ макъсады бу олса керек.— О, къартларгъа бакъты.— Айткъаным догърумы, мутерем акъсакъаллар?

Олар бир агъыздан:

— Догъру, догъру,— деп джеванландылар.

Махрамкул ака мусафирлерге чайны тёкен чагъ [illegible] арада, бербер Али багъдаш къурып ерлешти де, сёзлерини сабырнен, дане-дане тёкмеге башлады:

— Мутебер акъсакъаллар! Къасабамызнынъ севгили адамы Сервер Арсланов озь омюрини ве юрегини экинджи бир шахснен яни Айше Къуртбедиованынъ омюр ве юрегинен багъламакъ истеген. Не дейим, мурадларына наиль олсунлар. Бильсенъиз керек, киев бала йигитлеримизнинъ энъ метинлисидир. Шунынъ ичюн йигитине коре де тою олмалы! Мен керчектен той япмакъ тарафдарым. Бутюн Къайракъташ шенъленсин, давулымызнынъ давушы тап Андижангъа эшитильсин. Сиз буна не дейсизъиз, джемаат? Дегенлерим догърумы? — Али акъай ортагъа ташлагъан бу суалине озю джевап берди: — Чокъ догъру! Лякин директорымызнынъ кучючик эвинде насыл той ола билир? Онда айланмагъа да ер ёкъ. Пакъыл киби келиннен киевимиз де анадан догъма етимлер: не эвлери, не тёшеклери, ве не де чанакъ-чёльмеклери бар. Дейик, бир ай, он ай директорнынъ эвинде яшарлар, онынъ барындан-ёкъындан файдаланырлар я сонъ? Эль атына минген тез тюшер дегенлер...

Махрамкул ака артыкъ даянамады:

— Токъта, токъта уста, — деп онынъ сёзюни больди. — Лафынъны пек яхшы башладынъ амма, сонъундан дадыны къачырдынъ. «Етим» деп, Серверни акъаретлеме, къаш якъаджакъ олып, козь чыкъарырсынъ, Серверинъ джаны агъырыр. Бизим заманымызда эльаягъы ишлеп тургъан азнавур киби сагълам йигит етим ола билирми? Бу «етим» даа пюневин юз он бешинджи къуюны ичюн он эки бинъ кумюш мукяфат алгъан да! Эманет кассасында онынъ десте-десте акъчалары ята да! Бей сарайы киби джаным-джаным эвини, ах-вах демеден, эль баласына багъышлап берди де! Бойле шей «етим» адамнынъ элинден келирми? Келин де факъыр дегильдир, мында оджалыкъкъа кельген, тезден бинълиджлерен ойнайджакъ. Серверде эр шей бар: акъыл да, виджан да, кучь де! Даа дегенде, эви де бар, эви ичинде тёшеги-ятыгъы да, кедиги-кийдиги де бар! Зан этсем, Къайракъташта онтан бай киши ёкътыр. Бутюн беля шунда ки, бу бай адам чокътан берли онынъ ичюн тутулгъан бу эвни бегенмез ве яхшы азыр эвге кочьмекни шанына сыгъдырмаз, деп къоркъам. Акъсакъал-

лар! Николай Васильевич! Сизге ялварып айтам: Сер-
верни къандырынъыз, тоюны мына бу эвде япсын,
келинннен мында кочип отурсынлар. Эминим, онынъ бу
эвге де, манъа да ихтияджы ёкътыр, лякин мен онынъ
озюне де, сесине де мухтаджым. Эр даим янымда, эвим-
де олмасыны истейим. Элял сют эмген бу балагъа тув-
гъан эвлядым киби пениндим. Кочьсинлер, къабиристан
тынчлыгъы basкъан бу эвге кулькю ве шенълик кетир-
синлер. Оларгъа бакъып мен де шенъленейим...

Ичеридекилер суст ылар. Къартынынъ ялварып айт-
къан сёзлери Николай Васильевичнинъ юрегини шу де-
редже къозгъады ки, о, еринден турып, онынъ манъла-
йындан, козьлеринден опеджеги кельди.

— Махрамкул ака, сизинъ алидженап арзула-
рыньызны ялыньыз алгъышламакъ мумкюн, — деди о. —
Лякин сёзюнъизде аз бучукъ янылдынъыз: Сервер де
сизге руха мухтадждыр. Зан этеем сизни о бабасы
ерине коре. Ола билер, сизге къошулмакъ фикири
онынъ акълына да кельгендир, лякин уганчакъ бир
йигит олгъанындан, къартынынъ тынчлыгъыны бозмайым,
башына мусаллат олмайым, деп тюшюнгендир. Теклн-
финьизни эшитсе, къувана-къувана разы олур. Сиз не
дейсинъиз, акъсакъаллар, айткъаным догърумы?

Къартлар бири-бирини болип, онынъ сёзлерини тас-
дыкъламагъа ашыкътылар:

— Догъру, разы олур!

— Не ичюн разы олмасын, бири-бирине чокъ ля-
йыкълар!

— Оларгъа бир аиле олып яшамакъ къысмет олсун!

Николай Васильевич екюн чекерек:

— Демек, анълаштыкъ, — деди. — Ярын саба бир
къач акъсакъал топланып, Серверней сёйлеширмиз. Сен,
къартым, къайгъырма, той сенинъ эвинъде олур. Ярдым
да этермиз. Райпотребсоюзгъа барып, тойлыкъ пиринч
ве май тапмакъны озь бойнума алам. Сен пилавны
чокъча азырла ве бизни тойгъа чагъырмагъа унутма.

Кулюштилер. Бербер Али Махрамкул аканынъ бала-
ларджасына къувангъаныны сейир этип: «Сервер келип
къалмаса эди, — деп элесленди.— «Хастанынъ» рушен-
лигини корьсе, резиль масхара олурым, Тез кельсин
деп, бираз къачырдым гъалиба».

Али акъайнынъ акъылына апансыздан келип сокъул-
гъан бу фикир, онынъ къартлыкътан орьселенген, м

джалсызлангъан юрегини сачмагъа тюшкен балыкъдай чапаландырды. Лякин шунъа бакъмадан, секретарь ве акъсакъаллар огюнде къопаймакъ истеги, онъа юз- делялетини де унуттырды: о, агъыз патлатып, чалгъы такъымы сымарлагъаныны, Айрапетовнен келишилынини, тойда ат минип чыкъаджакъ яшларынынъ джедвели тертип этильгенини айтты.

Ичкеридекилер бири-бирине бакъып кулюштилер. Ахырette къалгъан Николай Васильевич:

— Али Хатипович, атларны къайдан аладжакъсынъыз?— деп сорады.— Бу ишлерден Серверининъ хабери бармы?

Сакъынгъан козьге чёп тюшер дегенлери догъру экен. Али акъай джевап береджек олып, агъыз ачайым дегенде, яваштан къапы ачылып, ичери Сервер кирди. О, сонъ дереже эйджанлы эди. Миндерлер устюне багъдаш къурып отургъан къартларны ве Николай Васильевични корьгенинен, теляшланувы даа зияде артты. Къартнынъ вазиети агъыр олмалы, деп теренден кокюс кечирди. Лякин ичеридекилерни бирме-бир сюзип чыкъкъан козьлерине сооа артындаки «хаста» иланшкенинен, юрегине къуванч шербети тёкюльгендай олды. О, Али акъайгъа чевирилип-

— Я сиз, Али Хатипович, Елизавета Карповнагъа Махрамкул аканы...— деп опькеленеджекте, Али акъай онынъ сёзюни агъызындан алып:

— Ялан экен къардашым, мени шашмалаттылар, деди де, озь яланыны къолайлыкънен башкъаларынынъ устюне атты.— Эль агъызына элли аршын без етмездей тургъанлар, пире акъсырса, боран къопты деп чыкъаралар... Инсанлыкъ алыдыр, бельки бираз кейфсизленгендир.— Ичеридекилер эки арадаки бу худжур лакъырдыдан ич бир шей анъламадылар. Али акъай исе оларнынъ суаль бериджи козьлерини эслемегенден олып, лакъырдыны башкъа мевзугъа чевирмеге ашыкъты.— Кельгенинъ чокъ яхшы олды, Сервер, даа шимдичик сени анъгъан эдик. Меселе шунда ки...

Къартлар ве Сервер Махрамкул акаснен сагълыкълашып, азбар къапыдан чыкътылар. Али акъай аселет аркъадакъалып, Махрамкул аканынъ янына кельди.

Насыл, айткъаным олдымы?- деп ырджайып кульди. — Энди огълунъынъ якъасыны бошама, тойгъа пара аджымасын, адам чокъ оладжакъкъа ошай.

Къуванчындан тап башы айлайгъан Махрамкул ака:

— Эльбет, йигитине коре тою олмалы!— деп Али акъайнынъ бана айткъан сёзлерини текрарлады.— Шакъамы я, омюримде биринджи кере эвиме келин тюшюреджем! Олар ичюн парамны да, малымны да аджымам. Элял олсун! Сен, уста, ярынки ишинъ аджеле олмаса, сабадан кель де, берабер той азырлыгъына башлайыкъ.

— Танъда мени бекле. Айды, геджелер хайыр!

7

Кунешли кыш кунюне къувангъан къайракъташлылар эрте саба сокъакъларгъа тёкюльдилер. Чокъкъа бармадан оларнынъ дикъкъатларыны худжур бир адисе джельп этти: кок юзюнде ансыздан уфакъ бир самолёт пейда олып, Къайракъташнынъ устюнде доланa башлады. Эм шу дередже алчакътан учты ки, бойле гурультиге алышмагъан тавукълар дерал кумеслерине чапыштылар, копеклер кокке къарап улудылар.

Самолёт ансыздан пейда олгъаны киби, бир къач дакъикъа авада айлангъан сонъ, бирден шимальге догъру юксельип, къырларнынъ артына синъип кетти. Лякин кезиндиге чыкъкъанлар самолёт акъкъындаки лакъырдыдан башкъа мевзугъа кечер-кечмез, о къайтадан корюльди: къыр этегиндеки тогъайнынъ устюнден къарталдай тайгъалап, парашютке илишиген бир шей ташлады.

Сокъакътаки балалар, яшлар ве шу джумледен Борисинен Селим, сес-шамата къопарып, тогъайгъа чапып кеттилер. Лякин ер юзю ап-акъ олгъанындан, къулап тогъайны дёрт долансалар да, парашютны тапамадылар.

Селим янъы потиклерининъ сылангъанына языкъсынып:

— Борис, къайтайыкъ дост, бельки Серверге керек олып къалырмыз, — деди. — Самолётдан ташлангъан шейни къар эригенден сонъ келип бакъармыз.

— Сен шашырдыньмы не мараз? Ерге бош чувал ташламагъандырлар, адам я да муны бир шей [illegible] керек.

Селим араштырмакъынынъ файдасызлыгъы акъкъында бир шейлер айтаджакъ олса да, тамам бу арада джап кенарындаки балалардан бири:

— Борис агъа, дередеки къар къыбырдана! — деп къычырды.

Онда, къую агъызы киби оюлгъан къарнынъ тюбюнде, недир, чапаланмакъта эди. Борис джаптан ашагъы адымлады.

— Юринъ, дереге тюшейик!

Яшлар ве балалар эль-аякъларынен къар ичинден ёл ачып, дереге саркътылар. Борис боюнынъ узунлыгъындан файдаланып, огден кетти ве тепренмекте олгъан къар оюгъыны эллеринен къармаламагъа башлады. Бирден:

— Парашют! — деп багъырды ве къар тюбюнден бир топ йип тартып чыкъарды.— Къана, йиплерге япышынъыз! Агъыр шейге ошай. Айды, тартыкъ: бир, эки, учь!.. Бир даа...

Парашютнен бирге, эль ве аякълары йиплерге чырмалгъан бир адам тартып чыкъардылар. Лякин бу адам баштан-аякъ къаргъа булгъалангъанындан, онынъ ким олгъаныны анълап оламадылар.

Яшларнынъ ярдымынен аякъкъа тургъан парашютчи, енълеринен бетини сюртти, юмрукъларынен козьлерини окъалады, лякин агъызыны ачмады. Сабыры тюкенген Борис:

— Эй, бейнадем огълу, сен кименинъ, къайдан ве не ичюн кельдинъ? — деп сорады. Спортменсен олсанъ, къонмагъа башкъа бир ер тапмадынъмы? Озь талийинъни кимге ышандынъ?

Парашютчи, зорнен олса да, кирпиклери бузлагъан козьлерини ачты, къып-къызыл кесильген дудакъларынен джылмайып кульди.

— Мераба, Борис! Селим, санъа да мераба! Танымадынъызмы?..

Заваллы Амет! Селимнинъ сёзюне уйып, къар иргендже беклеген олсалар, аджеба сенинъ алынъ не олур эди?

— Амет, достчыгъым, сенсинъми? — деп, Борис эллеринен оны къучакълап алды, буюк бир асретлик ве

кьуванчнен онынъ манълайындан, козьлеринден, янакъларындан опьти.

— Тойгъа кельдинъми?

— Тойгъа! — деди Амет ве бирден тизлерине япышты.

— Агъырамы?

— Агъырмай, бурчанлай. Тиз кьапагъым парча-кесек олса керек. Ничево, пустяки. Ат башынен лётчик башына нелер кельмез! Айды, кьолтукъларымдан тутынъыз да, бу кьадемсиз кьабирден чыкъайым.

Сейтабла парашютны юклендн. Бориснен Селим Аметни эки якътан кьолтукълап, джапынынъ кьыргъагъына чыкъардылар.

— Энди озюм кетерим, — деди о. — Мересьев аякъсыз юре, мен бир аякънен юремем ёкъса?

Кьар ичинден ачылгъан ёл тар олгъанындан, Амет акъсай-акъсай огден кетти, онынъ артындан Борис, Селим ве башкъалары кельдилер. Бундан учь кунь эвель Борис Серверининъ адындан Аметке телеграмма чеккенде, достуны артыкъ кульмейджегине, онынънен йигитлердже лакъырды этеджегине озь-озюне сёз берген эди. Лякин мына шимди, сюрюне абына кеткен мешин шлёмлы, бол-сал урбалы Аметни коре тура, тилини тыямады:

— Амет, штанынъ пек узун.

— Лётчик формасы! — деп джеваплады о.

— Штанынъа сюрюнмейсинъми?

— Чамур авада балакъларымны чызмамнынъ къонучларына тыкъам.

— Кителинъ де тап тизлеринъе тюшкен.

— Форма! Учкъанда этеклерини штаныма тыкъам.

— Сизде эр шей алмалы-салмалы экен де! — деп кульди Борис. Амет индемеди. — Насыл машинада ишлейсинъ?

— Граждан авиациясында самолётнен юк ташыйым.

— Самолётынъ дёрт копчеклими?

Амет тарс токъталып, кери чевирильди.

— Сервер айттымы? — Онынъ къашлары чатылды, ешиль козлери къысылды, лякин сёгюнейим деп агъыз ачаджакъта, бирден кулип йиберди. — Догъру, самолётым дёрт копчеклидир — бензовоз. Лякин учмагъа да огренем. Ташкентке барып тюшкенимден берли авиа-

клубкъа къатнайым. Инструкторнен беш кере авагъа котерильдим, тезден мустакъиль учушкъа чыкъадым.

— Кене тюшюнъдеми?

— Ёкъ, бу кересинде эсимде! — деди Амет гурурнен.— Эвельден мен тек хаяллана эдим, амма шимди ишке кириштим: окъуйым, огренем! Керчектен лётчик оладжам! Энъ яхшы курсантлардан сайылам. Отличник! Шунынъ ичюн де начальнигимиз тойгъа кельмеге махсус самолёт берди.

Олар кулюше-кулюше Къайракъташнынъ сокъакъларына келип кирдилер. Балалардан эшиткен Аметнинъ кельгенини анълагъан Къайракъташлылар, топ-топ олып, оны къаршылап чыкътылар, элини сыкътылар ал-эвалыны сорадылар. Амет исе озюни кунюнинъ къахраманы сайып (шакъамы я: тойгъа самолётнен кельди, парашютнен тюшти, тизини яралады!), бирде он къошаракъ, чевре якътан ягъгъан суаллерге джевап берди.

Олар, токътала-токътала, халкъ къайнашкъан меркезий сокъакъкъа келип чыкътылар. Амет асфальт ёлнынъ эр эки кенарындан юксельген янъы биналаргъа, къурулып битмекте олгъан мусафирханеге, буюк пенджерели тюканларгъа бакъа-бакъа тоймады.

— Насыл, бегенесинъми? — деп сорады Борис.— Ташкентке кеткенинъе пешман олмадынъмы?

Аметнинъ козьлерине къаршыдан кельмекте олгъан бир къыз чалынды.

— Вай анайчыгъым, меним корьгеним недир? — деп эллерини джайып алды.— Бу Ташкентли къыз мында не яна? Борис, достчыгъым, анавы келеяткъан шляпалы къыз меним Зоечкамнынъ достудыр. Сени иште онынънен таныш этеджек эдим. Юр, янына барайыкъ!

Амет буюк бир незакетнен къызнынъ элини сыкъып, ал-хатрини сорап, онъа достларыны такъдим этти:

— Таныш олунъыз: мына бусы Борис Речевскийдир. Къайракъташнынъ мешур буравджысы! Хатиринъизде олса, Ташкентте корюшкенде сизге мына бу йигитни макътагъан эдим. Мына бусы да Селим Къатыкъчиев! Зенааты бухгалтерлик, иши артистлик...

Айше озюни тутамагъанындан, къакъылдап кульди. Онъа бакъып Бориснен Селим де къахкъаха котердилер. Тек бир Амет шашмалап къалды.

— Не олды, не кулесинъиз? — деп ачувланды.

Ташкенттен кельген къызга анъкъавлыгъынъызны косьтермек истейсизми?

— Кечиктинъ, достум, — деди Борис, — бизни бу къызнен башта Сервер таныш этти. Энди сен озюнъ де таныш ол: бу къыз Серверининъ нышанлысы Айше Сентовпадыр!

Аметнинъ ешиль козьлери самайларынадже керилип, шашкъынлыкънен парылдадылар.

— Ана санъа бир шей даа! Гъалиба пусламны шашырдым. Мен Зоечкагъа Къайракъташкъа кетеджегимни айткъанда, о: мен де онда тойгъа чагъыртувлым, аламнынъ къызына агъасы той япа экен, деди. Алдады десе... Дейик «аласынынъ къызы» сенсинъ, я агъанъ ким ола?

Аля даа кулькюден айынамагъан Айше:

— Сервер!— деди.

— Сервер?! Демек Сервер эм оджа, эм къоджа, ойлеми?

— Зухра Серверни агъам деп биле. Сырымны бильдиреджек эдим амма, ёлгъа чыкъаджакъта онынънен корюшемедим. Зухра келеджекми? Мен онъа да, Мавлян акагъа да телеграмма ёллагъан эдим.

— Келеджек, — деди Амет.— Яныма алайым дедим амма, аэроклубнынъ складында оны котере биледжек юк парашюты тапылмады. Не чаайым, ерге озь аякълары нен къонгъан самолёткъа билет алып бердим. Къана, кельсин де, айнеджи тилькиге «аласынынъ» къызыны да, шу къызнынъ «агъасыны» да, торгъайнынъ конгъан ерини де косьтерейим.

Къолтугъында бокъчасы олгъан Али акъай пышнайпышнай оларнынъ янына келип токъталды. О, чокъ чапкъаласа керек ки, нефес алгъан сайын къалкъыкъ кемикли кокюси корюкдай къабарып энмекте эди.

— Хош кельдинъ, къардашым! – деп Али акъай сувукъкъанлыкънен Аметнинъ элини сыкъты. Сонъ, Бориске айланды.— Бойле олмаз да къардашым! Той мерасими олса эди, не исе, лякин сенинъ достунъ эвленеде! Берабер башладыкъ, келинъ, шу ишни берабер битирейик. Валлаи, сени тапкъандже, анамнынъ эмизген сютн бурунымдан кельди. Даа демин шеф колхозымызнынъ учь йигити он беш ат джетип кельдилер. Машалла ренске, сёзюнден къайтмады. Демек, он эки адам даа керек. Аткъа минеджек йигитлеринъ азырмы?

— Азырлар!— деди Борис къуванчнен.

— Чокъ яхшы. Мынавы бокъчаны ал. Ичиндеки юзлукъларны атларынынъ башларына багъларсынъыз. Меним бахшышымдыр. Айды, джёне.

Яшлар кеткен сонъ Али акъай джебинден косьтекли саатини чыкъарды, чыкъылдатып онынъ къапагъыны ачты, саатке бакъып башыны хошнудсызлыкънен саллады ве ялынъыз бундан сонъ козьлерини Айшеге котерип:

— Айше ханым, сенинъ де вакътынъ кельди!— деди.— Давран: саат он эки олаятыр. Галя эвде сени беклей.

Вакъыт! Демек Айшенинъ де вакъты кельди!.. Шимдигедже бу акъта тюшюнмектен къачынгъан Айше, «вакъыт» сёзюни эшиткенинен, эти-тени чымырдады, дюньяда джандан азизини джойгъан адамдай ынджынды, юреги санчып-санчып сызлады. Не ичюн кельдим, не ичюн разы олдым,— деп окюнгендай олды,— ич олмадым бир ай даа, бир бучукъ ай даа беклемек мумкюн дегиль эдими?..».

— Давран, къызым, беклейдирлер!— деп ашыкътырды Али акъай.

Сабадан берли шенъ-шерамет юрген Айшенинъ ичибагъыры кюйгендай олды. О, башыны салындырып, яваш-яваш Андрей Павловичнинъ эвине кетти.

8

— Кельдинъми, джанчыгъым?— деп Галина Ивановна Айшени босагъада къаршылап алды.— Келинимиз Къайракъташтан къачкъандыр беллеп, шубелене башлагъан эдик.

— Мектепте эдим,— деди Айше,— дерслеримнинъ джедвелини язып алдым.

— Вай, джаным, той куню сен де огърашмагъа шей тапкъансынъ. Юр, ичери кирейик.

Галина Ивановна оны арттаки одагъа киретти. Зинаида Федоровна, Гульджиан, Реан ва башкъалары Айшени невбет-невбет къучакълап, оны тувгъан эвлятлары киби назладылар.

Айше Зинаида Федоровнадан Нияры сорады.

— Бираз тавы ёкъ,— деди о,— башы агъыра экен. Акъшам устю тойгъа келеджек. Сен, къызым, энъ

бегенген къафтанынъны чыкъар да, кийинмеге башла. Ёлгъа чыкъмагъа вакъыт олаятыр. Биз сени аятта беклермиз.

Къадынлар чыкътылар. Ичериде Галина Ивановнанен Айше къалды.

— Сен, Айшечигим, Зинаида Федоровнанынъ айткъанларына къулакъ асма, къартайды заваллы, нышанлы къыз насыл бир антер киеджеги хатиринден чыкъкъан. Билип къал тувгъаным, эндиден сонъ Серверлинъ зевкъына уйып иш тутаджакъсынъ. О насыл тюс севе?

— Мавы...

— Айса мавы антеринъни кий.

Айше Ташкенттен кетирген чемоданыны ачып, кийинмеге башлады. Онынъ аджайип бичимли ве тыгъыз балдырларына, санларына, тер-тегиз кевдесине, къалкъыкъ ве юре кокюслерине, тыгъырыкъ омузлары устюне джайылгъан эки тутум куля сачларына сукълана-сукълана бакъкъан Галина Ивановна: «Яныкъ, бир эли ёкъ, ондан башкъа бу къыз дюльберлер сергисинде биринджиликни къазаныр эди» деп къыймет мыгълакъа кести.

— Айше, пудра ве боя комод устюндедир.

— Къулланмайым.

— Къулланмасанъ да оладжакъ. Табиат сени алемни айретте къалдырмакъ ичюн яраткъан. Бетинъдеки лекелерден де эсер къалмагъан. Косметика экимине баргъандырсынъ да!

— Бардым...— деди Айше утана-утана.

— Кель, сачларынъны мен орейим.

— Сиз де гузеллешкен ве толулашкъансынъыз. Ташкентте корюшкенде бойле дегиль эдинъиз.

Айшенинъ сачлары орюлеяткъан арада, ичери Зарифе енге сюрип кирди.

— Къана, къызым, устюнъдеки урбаларынъны чыкъар да, мына буларны кий!— деп къолтугъындаки балабан бокъчаны ерге ташлады.— Махрамкул аканынъ махсус санъа ёллагъан бахшышыдыр. «Келинимни мына бу урбаларда корьмек истейим», деди. Киймесенъ, джаны агъырыр. Къувандыр гъарипни.

Азбардан машина гурюльтилери, ат патырдылары, онларнен адамнынъ сес-шаматасы эшитильди. Айше:

— Бу насыл шейдир?— деп тааджипленди.

— Насыл шей олсун,— деди Зарифе енге,— сени [illegible] магъа кельдилер. Тоюмыз керчектен той олды. Бутюн Къайракъташ аякъкъа турды. Ана, эшитесинъми, чалгъы да кельди.

Бокъчаны чезеяткъан Галина Ивановна:

— Мындаки де мавы атлас! — деп севинди. Бу бокъчада нелер-нелер ёкъ: устюнъе киймеге де, элинъе, къулагъынъа такъмагъа да...

Айшенинъ кедери яваш-яваш севинчине айланды. О, алидженаплыкъларынынъ сонъу-сынъыры олмагъан бу саде совет адамлары ичюн къуванды. Эм, акъикъатен, Айше я да Сервер оларнынъ тувгъанларымы, сойларымы, къысым-акърабаларымы? Лякин юзлерине бакъчы, эписи олар ичюн севине, оларгъа чын-къалибден эйилик, бахт ве саадет тилейлер. Ашынъны берме, къашынъны бер, дегенлери мына бу олса керек... Олар, девирнинъ къытлыгъына, маддий зорлукъларгъа бакъмадан, эллеринден кельген, гонъюллеринден къопкъан ярдымнен бирге, юреклерини де берелер.

Галина Ивановна къутудан бир чифт пускюлли сыргъа чыкъарып, Айшенинъ къулакъларына бакъып къалды.

— Вай, Айшечигим, къулакъларынъ тешильмеген де?

— Къоюнъ, керекмей,— деди Айше.

— О да насыл лафтыр: «керекмей» экен! Такъаджакъсынъ! – деп кестирип айтты Зарифе енге.— Бойле антик сыргъаларны ташымакъ мырза къызларына да насип олмагъандыр. Галя, иненен одеколон берчи!...

Къадын-къызларнен сарылгъан Айше азбаргъа чыкъкъанынен, шашып къалды: якъын сокъакълар, къомшу эвлерининъ азбарлары машиналар, атлылар ве байрам урбаларыны кийген адамларнен толу эди. Топлангъанлар келинни корьгенлеринен, алгъыш сес-садалары къопардылар. Боразандай багъыртылгъан джез трубанынъ, бурчакъдай дюмбирдетильген даренинъ, телянен къакъылгъан давулнынъ гурьдели давушлары орталыкъны янъгъыратты.

Азбардаки виллис янында тантаналы бир тавурнен торсайып тургъан Али акъай, Зарифе енгеге козь этерек, машинанынъ къапысыны ачты:

— Келин ве келин енгелери машинагъа отурсынлар!

Виллис халкъ сюрюси ичинден зорнен кечип, мей-

данлыкъкъа чыкъты ве дос-догъру меркезге бурулды. Онынъ артындан адам юклю машиналар, атлылар ве ичинде адамлар кочьтилер.

Той мерасими Къайракъташны долана башлады. Ёллардан, аралыкълардан, азбарлардан сюрю-сюрю адамлар тантанагъа келип къошулдылар. Чалмакътан ёргъан чалгъыджылар токъталгъанларынен, машиналардан биринде «Яр-яр» йыры эшитильди. Ырны бутюн сокъакъ къакъып алды:

Алтын чечек теразенинъ
Кертигинден, яр-яр!
Айланайым козьлеринънинъ
Кирпигинден, яр-яр!

Сокъакъларны толдургъан халкътан машиналар зар-зоргъа джылышмакъта эдилер. Ат устюнде милиционерге ... тургъан Борис машиналарнынъ о... ёл ачмагъа тырышты.

Той мерасими, шаст, Махрамкул аканынъ эвине бурулды. Той азбарына башта балалар чапып кельдилер. Сергей, Махрамкул ака, билегине акъ явлукъ багълагъан Николай Васильевич (той агъасы!) ве Адиль уста мусафирлерни къаршылап, араба къапыгъа чыкътылар. Къалгъанлар, Ниярнен Анифе де пейда олдылар. Олар, утана утана машинадан тюшкен Айшени къолтукълап, эвге алып кирдилер.

Чалгъыджыларнынъ пешинден азбаргъа мусафирлер толуштылар. Бир къач дакъкъадан онда аякъ басмагъа ер къалмады. Ёлда ялыныз атлылар ве балалар къалдылар.

Николай Васильевич ве онъ бей Осман агъа оюнгъа мейдан ачып, тапталгъан къар устюнде чалгъыджыларгъа бешкълетни скемле къойдылар. Апансыздан ортагъа Али акъай келип чыкъты. Ич кимседен разылыкъ ве векялет сорамадан, илян этти:

— Оюнгъа башлаймыз! Къана бакъайым, Къайракъташнынъ энъ метинли оюнджысы кимдир, ортагъа тюшсин.— Бу сёзлерни айтаракъ, о давулнынъ башына кечти, давулджыны омузларынен итеп, чокъмаргъа япышты.— Агъыр ава ве хайтарма! Чонтукъ, кларнетинъни ал!— Али акъай чокъмарны башы устюне котерип, давулнынъ ялпакъ бетине тюшюрди.

Чалгъы сесине эв ичинден башта Анифе Чапып чыкъ-

ты. Шенъ-шаян козьлеринен джемаатны сюзди. О, кимнидир къыдыра эди. Лякин чифт-чифт олып ойнагъанлар арасында да, сейирджилер арасында да онынъ арагъаны ёкъ эди. Ачувынданмы, яныгъынданмы, Анифенинъ тап агълайджагъы кельди.

О, той куню севимлисинен ойнап, халкъкъа корюльмек истеген эди...

— Къызым, Анифе, мумия киби къатып тургъанынъ не я?— деп онынъ артындан Зарифе енгенинъ сеси эшитильди.— Тюш ойначы корейим! - Анифе индемеди, буруны бираз даа салынды.— Неге мугъайсырайсынъ? Селим къайда?

Анифе тутула-тутула:

Ёкътыр... Корюльмей... - деди. Ким билир къайдаларгъа батып кетти.

О джинасирни мен мына шимди къулагъындан чекип кетиририм.

Зарифе енге азбарны, одаларны акътарып чыкъты Селимни тапамады. Ёлгъа чыкъып, Селимнинъ къапы оньюнде ойнашкъан балалардан сорады.

Лёша:

— Олар ат чапышалар, деди.— Ана, келелер!

Ёлнынъ башында тоз чаныгъытып кельмекте олгъан атлылар корюльдилер.

Селимчигиме бир шей олмагъайды, деп кедерленди Зарифе енге ве къапыны аралыкъ этип, Анифеге багъырды:— Къызым, давранъ, мында кель, Селим яшларнен чапыша. Баре биринджиликни алса экен.

Атыны ель киби учурып, башта Сейтабла етип кельди. Онынъ пешинден Борис, Амет ве башкъалары кельдилер. Селим ёкъ эди.

— Огълум, Сейтабла, Селим къайда къалды? Атына бир шей олмадымы?

Сейтабла ырджайып кульди, лякин агъыз ачып джевап бергендже, балалар зий-чув олып, ёл бойлап чапып кеттилер:

— Селим агъа келе!.. Насреддин эфенди келе!.

Зарифе енге назарыны балалар чапкъан тарафкъа ташлады: Селим кок эшек устюнде эди!

— Кене Ахмет акъай кесильген, деди Зарифе енге куресюнип. Бу мусибетни чингене чалашына бермесем олмайджакъ гъалиба. Анифе, кет къызым, козьлеринъ бу масхараны корьмесин. Озюм алып барырым...

Онларнен балалар тарафындан айдаштырылгъан къа-
сыр шляпалы эшек, арт аякъларыны ата-ата, къапы яны-
на чапып кельди ве паламагъа башлады. Селим эшек-
нинъ джюгенлерини тартып, къабыргъаларыны тепмелеп,
оны сусырмагъа тырышса да инат айван тынмады, ба-
гъыра берди.

Орталыкъ къахкъаха ичинде богъулды. Тек бир За-
рифе енге кульмеди. О сытылды-сытылды да, бирден
патлап йиберди:

— Эр кимге ат, санъа эшек тюштими?

Зарифе енгенинъ афатлы давушындан буз бузлагъан
Селим, онынъ океснии йымшатмакъ ичюн, лакъырдыны
шакъагъа чевиреджек олды:

— Эшекнинъ аттан не фаркъы бар: о да дёрт аякъ-
лы, дёрт налды, узун башлы, культе къуйрукълы, тек
къулакълары...

— Сус, сус онъмаз! деп джекирди Зарифе ен-
ге. Онъа бакъсанъ сен де эли аякълысынъ амма,
аркъадашларынъа ошамайсынъ. Нете дувадакъдай ба-
къып къалдынъ? Тюш эшектен! Селим тюшти. Усть-
башынынъ тозуна бакъ! Дегирменде ун чектинъми? Ях-
шы, эте къайтайыкъ да... Азбаргъа бакъ, йигитлер озь
дживанларынен фырыл-фырыл айланалар. Юр, артым-
дан кель! — О, азбаргъа кирди, Селим онынъ пешинден
джорты. — Мына бу къызыны таныйсынъмы? — деп ба-
шыны салындырып тургъан Анифени косьтерди. — Бир
беклер, эки беклер, сонъ о да санъа къуйрукъ тиклер.
Якъын кель, кечиккенинъ ичюн Анифеден афу исте де
оны оюнъа чагъыр. Берабер ойнагъанынъызны корьмек
истейим.

Бир беладан къуртулдым дегенде экинджисине огъ-
рагъан Селим, буруны астындан бурчанлады:

— Багъышла, Аничка... ойнамагъа бильмейим. Даа
омюримде эль котермедим. Фокстрот я да танго чалса
эдилер...

— Эвге къайтайыкъ да, фокстротны санъа мен озюм
чаларым,— деди Зарифе енге.— Шимди халкъ авасына
ойнайджакъсынъ. Анъладынъмы? Къана, Анифенинъ
элини тут да, оны оюнгъа чагъыр, ёкъса бутюн джема-
атнынъ козю огюнде сени...

Селим къоркъа-къорка Зарифе енгенинъ козьлерине
бакъты: олар инатлыкънен парылдамакъта эдилер. Ой-
нама да кунюнъни корьчи!

Селимнен Анифе оюнгъа тюшкенлеринен, Али [illegible] нынъ бетиндеки бюрюшиклер тебессюм ичинде [illegible] онынъ сезик бурнуна келеджектеки янъы тойнынъ [illegible] къусы урды. О, элиндеки чокъмарны салмакълая [illegible], Чонтукъ Нафеге къычырды:

— «Пенджерени ешиль боя!». Сонъуны хай[illegible] айландырырсынъ..

Орталыкъны яваш-яваш къаш къаранлыгъы ба[illegible]. Къасаба сокъакъларында, эвлерде, азбарларда [illegible]дее берип, электрик лампалары янды.

Чалгъыджыларны ве тойгъа чагъырылгъан мусафирлерни эвге давет эттилер. Бираздан азбарда ялынъыз Амет къалды. Онынъ козьлери Андижан ёлунда эди. Пакъыл киби онда бир ярычыкъ да корюльмеди. «Самолёткъа бир шей олгъандыр», деп къасевегленди о. Энди кельмек керек эди... Екъса алдатымы? Алдаса да акъкъы бар, севимлиинен бир самолётта отурып кельген эдинъ, къонайчоралыгъынъа барып, аз къалды аягъынъы сындыраяздынъ...».

Амет озь озюне ошкелене-ошкелене эвге кирди. Махрамкул аканынъ учь одасы да мусафирлерлерен ракъмарыкъ толу эди. О, яшлар отургъан одагъа кирди. Онда, бойдан-бойгъа узатылгъан ве устю ченнит къавалы ашларнен, шишелернен донатылгъан столларынынъ башында келиннен киев отургъанлар. Сервер къызыл галстуклы акъ кольмек устюнден кок мави костюмини кийген, кокрегине орденлерини такъкъан. О, эйджанланувындан парылдагъан козьлерини аркъадашларына икерек:

— Буюрынъыз, достлар, ашанъыз-ичинъиз! — деп зорлай.

Онынъ даима кулер юзю дакъикъада бир Айшеге чевириле, онынънен къулакълаша, къадесини токъуштырып, онъа ичмесини теклиф эте. Айше де кулюмсирей, лякин не ичюндир бильмем, узун кирпикли къара козьлери даима ерге къарап туралар. Келин-киевнинъ бахтселяметликлери шерефине къаде котерильгенде, онынъ юзю гуль киби алдана, къызара ве о, утангъанындан, козьлерини къайда гизлейджегини бильмей.

Себеп тапып кяде бир ичериге Махрамкул ака кире, козь къыйыгъындан Серверге ве Айшеге бакъып ала, «Эгленинъиз, шенъленинъиз балаларым» дер киби, джошкъунлыкънен куле.

Нияр Айшенинъ янашасында отургъан. Озюни сербест, гъамсыз тутмагъа, эр кеснен бирликте кульмеге, кулюмсиремеге больсенсе де, олдырамай, багъырыны ойилеген бельгисиз яныкъ ве кедерлер юрегини сызлата, гонъюлини агълата. Софра башында кечирген эр бир дакъикъасы онъа йыл олып корюле. Чаресини тапса мына шимди эвлерине кетер де, тёшегине юзю къоюн тюшип, окюр-окюр агълар эди. Лякин не япсын, бойле бир куньде Айшенинъ джаныны агъыртмакъ, эш-достларына яшырын сезгилерини дуйдырмакъ истемей.

Нияр, сыджакъ емек тарелкаларынен ичери кирген Зарифе енгени корьгенинен:

— Айше апа, мен барып къартларгъа ярдым этейим, — деп аякъкъа атылып турды ве джевап беклемеден, одадан чыкъты.

Бираздан, элинде эки тарелка туткъаны алда, Нияр кери къайтты. Лякин стол устюнден узанып, оларны Сервернен Айше огюне къояджакъта, бирден юреги урды, эллери титреди ве тарелкалар бири-бирининъ устюне тюшип къырылдылар. Къартоплы къавурма орьтюге джайылды..

Нияр аякъ устюнде къатып къалды. Юзю олюдай агъарды. Бир къач сание сюрген бу сюкюнет Нияргъа асыр олып корюльди. Бельки о чаресизлигинден шай да къатып къалыр эди амма, ярдымгъа Айше етип кельди.

— Кедерленме, джанчыгъым, олуджы шейдир, — деди о ве акъшамдан берли биринджи кере еринден турып орьтюлерининъ устюни темизледи.— Чанакъ-чёльмек къырылмагъан той олурмы? Риджа этем бугунъ акъшам янымдан чекильме, сенсиз оламайым.

Нияр, инеге отургъандай, ерине чёкти. Юзюндеки меджалсызлыкъ ве масюмлик бираз даа къоюрды.

Аз бир вакъыт сюрьген бу къалабалыкътан сонъ, той кене озь шераметлигине кирди. Кейфленген ве тавлангъан яшлар бири-бирининъ авасыны кесип, оюн артындан оюн тёшедилер. Ичериси балкъурт сепети киби къайнашты. Кимнинъдир къафтаныны кийип кельген Селим, Борисчен «Барынягъа» ойнады. Амет исе онынъ зытына басып, Анифени хайтармагъа чагъырды, лякин аягъы пек яман акъсагъанындан, эль котермесинен ерине къайтып отурмасы бир олды.

Нияр оюнджыларгъа бакъып турса да, не къулакълары ве не де къайгъылы козьлери ич бир шей эшитмеди ве корьмедилер. Онынъ тюшюнджелери башкъа алемде эди.

Кимдир, «Алмача»-ны сымарлады. Яшлар Адиль устанынъ башына ябырылып, оны ортагъа тартып чыкъардылар.

— Ойнайджакъсынъ, весселям! — деп кестирди Борис ве узун эллерини керип, онынъ къаршысына чыкты.

Адиль бир къач кере айлангъан сонь, Ниягъа чевирильди, оюнгъа чагъырып, онынъ алдында букюльмеге, къайырылмагъа башлады. Нияр ёкъ демектен вазгечмесе де, къызлар оны зорнен еринден турсатып, оюнгъа къоштылар.

Нияр яваштан башлады. Сонь эп къызышты ве чарх киби айланмагъа башлады Ичеридекилер бир къалмай аякъкъа турдылар, чалгъыгъа зиль тутып, эль чырпты ве йырладылар. Янаша одалардаки мусафирлер бирер-экишер къапы алдына топланып, ичери сюрюштлер. Къызынынъ оюнына сукъланып бакъкъан Николай Васильевич, Ниярнынъ такъиеси тюбюне юз кумюш къыстырып:

— Машалла къызым, сен керчектен оюнджы экенсинъ! — деп макътады.

Нияр бу давушны эшиткенинен, аякълары ерден кесильгендай олды. Оларт токътады да, шашкъыншашкъын этрафына бакъынды. Достлары да, танышбилишлери де онъа мыскъылнен, акъаретнен бакъкъан киби корюльди. Олар дерсинъ хорнен къычырышалар: «Сен кимнинъ тоюнда ойнайсынъ? Оларнынъ бахтына аякъ чалгъан сен дегиль эдиньми? Билемиз биз сени! Чыкъ ортадан, козьден чекиль...»

Нияр, башыны омузлары арасына къысып, къапыгъа айланды да, аман азбаргъа чапып кетти...

Тыштам машина гурульдиси ве арды сыра багъыртылгъан гудок давушлары эшитильди. Ниярнынъ къачышындан сонь аля даа шеньленемеген ве озьлерини къолайсыз бир вазиетте дуйгъан яшлар кеч маальде пейда олгъан бу машинагъа эмиет бермедилер. Тек бир Амет:

— Зухра кельди! Зухра кельди! — нидаларынен еринден турып, скемлелерге сюрюне-абына азбаргъа фырлап чыкъты.

Амет чыкъкъан арада, нефеси тутулып, одагъа Нияр къайтып кирди. Эр кеске эшитиледжек бир давушнен:

— Сервер агъа, сизни бир лейтенант сорай, — деди. — Янында Мавлян аканен бир къыз да бар.

Нияр Серверге тикильген сырлы козьлерини парылдатып, оймакъ дудакъларыны ачып, айткъанларына недир иляве этеджек олса да, озь фикирине чокъ эмин олмагъанындамы, ёкъса Серверни айретте къалдырмакъ ичюнми, индемеди, джильвенен кулюмсиреп агъызыны юмды. Онынъ хаялында машинадаки арбий йигитнинъ сюрети джанланды. «Эки тамчы сув киби, бири-бирине бенъзейлер» деп ойланды.

— Лейтенант?! Серверninъ бенъизинде айны бир вакъытта къуванч, теляш ве эйджанланув алямётлери пейда олды. «Ёкъса фронт аркъадашларымдан бири кельди къалдымы? — деп ойланды. — Я мен ич кимсенен тапышамадым да! Кене лейтенант лакъырдысы... Бу адам ким экен?».

— Багъышланъыз, достлар,— деди Сервер стол башындан,— мусафирлер кельген, къаршылап алмасам олмайджакъ.

Айше де турды.

— Юр, Нияр, Мавлян аканы къаршылайыкъ!— деп онынъ къолтугъына кирди.— Бабалыгъыма не айтаджагъымны озюм де бильмейим. Олар мени ишке кеге беллеген эдилер...

Фарлары сёндюрильмеген «Капельнинъ» эвге догъуртылгъан кескин ышыгъы Серверninъ козьлерини къамаштырса да, о, араба къапы янында башта Аметнен Зухраны чакълады.

— Я бу офицерни де къайдан мараздан такъыштырдынъ? — деп Амет Зухрагъа элем эте эди. — къуйрукъсыз келемединъми? Эквлешкенлер арасында учюнджиси арткъач ола тургъан, мешайт этмейим, кетейим...

— Токъта, Амет!— деп Зухра онынъ билегине япышты. — Мени масхара этме. Биз онынънен бир самолётта кельдик. Олгъаны оладжагъы бу. Мында тувгъаны бар экен. Ташкентке де ишнен кельген — судкъа чагъыргъанлар. Тувгъаны мында яшагъаныны суд вакътында эшитип къалгъан.

Сервер «тувгъаны» сёзюни эшиткенинен, сескенген киби олды ве адымларыны тезлештирди.

— Ялан айтасынъ, айнеджи, – деди йымшап олагъан Амет.— Офицерлернинъ судда не иши ола билир? Шимди олар буюк бир итибардалар, хусусан къызларда...

— Ант-емин этем, бу адамны ильк сефер самолётта корьдим. Бутюн ёл тувгъанларыны икяе этип кельди. Оларны насылдыр бир худжур лагъаблы адам немселерге чакъып аттыргъан. Гъалиба Шишман.

— Шишман?!

— Эльбет, Шишман. Аслы ады Мемиш Джантемиров экен. Мына бу лейтенант оны къыдырта-къыдырта зорнен изине тюшкен.

— Я лейтенантнынъ мындаки тувгъаны ким экен?..

Зухра, Ниярнен кельмекте олгъан Айшени корип, аман онъа догъру чапты, оны бетинден, козьлеринден опти ве джан агърысынен опкеленди:

— А къыз, бойле мерамынъ бар экен де, не ичюн менден гизледин? Къачакъ? Нышанлынъны тутып алыр деп къоркътынъмы? Косьтер бакъайым, юрегинъни къайсы бир меджнунгъа саттынъ?

Айше:

— Юр, косьтерейим, деди де, араба къапыдан чыкъты.

Онда, дивар янында токътамагъа меджбур олгъан Сервер, козьлерини саниеде бир машинагъа тикерек, Мавлян аканен эш-бешлешмекте эди. Мавлян ака къапыдан чыкъкъан Айшени эслегеннен, онъа таба адымлап, оны эки элинен къучакълады, багъырына басты.

— Эйилигинъ хайырлы олсун, къызым, худай сизге узун ве муаббет омюрлер насип этсин. Хош-бахт яшанъыз...— Мавлян ака яшлангъан козьлерини енъинен силип алды.— Айды, юр, киев баланен таныш эт.

— Мына о, янымдадыр...

Мавлян аканынъ шашкъынлыкъ толу козьлери, Серверге, сонъ кене Айшеге чевирильди.

— Сервер?! Я о сенинъ агъанъ ола да?..

Зухра да айретини гизлеп оламады:

— Тёвбе ярабби, меним эшиткеним недир? А къыз, сен мени де алдаттынъмы?— Бу сёзлерни айтаракъ, Зухра Айшенинъ янбашындан чимчеп алды.— «Агъанъны» менден къызгъангъанынъ шунынъ ичюн экен де...

Сервер машинадаки мусафирнен корюшмеге ашыкъ-

са да. Айшени бу къыйын вазиеттен къуртармакъ ичюн, экн-учь сёзнен олса да, Мавлян акагъа меселенинъ аслыны анълатмагъа меджбур олды.

Машина алдындаки арбий адам Ниярнен къону-ша-къонуша Серверге догъру адымлады. Бу арада онынъ козьлери Айшенинъ назарынен чатышты.

Айше абдырады. Та балалыкътан таныш киби ко-рюньген бу адамнынъ ким олгъаныны хатырлайджакъ олип чекишти. Онынъ ады тили уджунда айланса да, бирден эсине кельмеди. Арбий адам нее назарыны де Айшеге, де Серверге ташлап, эп якъынлашмакъта эди. О, эшитилир-эшитильмез бир давушнен:

— Айше апа, сенсинъми?— деди.

Айше оны ялыныз шимди таныды, лякин алтен зияде эйджанлангъанындан, онынъ адыны тапынпра-мады.

— Вай, койдешчигим кельген!!!- деп фигъан къона-ракъ, онынъ бойнуна сарылды. Сервер тез ол, мына да кель!

Сервер йылдырым тезлигинен къайырыларакъ, муса-фирге бакъты. Бунарлангъан козьлери алдында ер-кок аст-усть олды.

— Агъа! Сервер агъачыгъым! шылаларынен арбий адам онынъ къучагъына атылды.

— Исмаил, къардашчыгъым...

Ай ярыкъ эди. Мас-мавы кок къуббесине сепильген миллионларнен йылдызлар, мешакъатлы дженк йылла-рындан сонъ тапышкъан бу агъа-къардашнынъ къуванч-ларыны эйбетлер киби, парыл-парыл ямакъта эдилер.

Той эвининъ къапысы ачылды. Чалынгъан хайтарма-нынъ шенъ-шад эзгиси авагъа котерилерек, Къайракъ-ташнынъ устюнде далгъаланды.

Софагъа Махрамкул ака чыкъты. Ап-акъ сакъалыны авучы ичине топлап, бир сюрю адамнен кельмекте олгъан огълуна ве къызына бакъты. Бакъты да, бабад-жасына къуванып кульди.

ХАТИМЕ

Къайракъташнынъ устюнде тынчыкъ яз акъшамынынъ бунарлы къаранлыгъы къоюра башлагъан бир вакъытта, чапмакътан талгъын къалкъан яш бир адам эки къатлы хастаханенинъ огюне келип токътады. Зорнен нефес алып, майлы комбинезонынынъ енълеринен бетининъ ве манълайынынъ терини сильди, усть-башынынъ тозуны къакъты. Нефес алувы бираз ятышкъан киби олды. О, таш басамакъларны экишер-учер атлап, хастаханенинъ мермер колонналы софасына котерильди ве эки къанатлы къапынынъ джам пенджересини тасырдатты. Ичериден сес-солукъ эшитильмеди. Тек бир дивар саати озюнинъ тынчыкъ ве сабырлы тыкъылтысынен саат он бирни чалды.

Яш адам гъает эйджанлы эди. Бир къач сание сюрген сюкюнет онъа асыр олып корюнди. О, артыкъ сабыр этемеди ве авучынен тюмлен, къапыны [illegible] къакъты .Къапынынъ артындан шыргъынынъ алынгъаныны да, анахтарнынъ бурулгъаныны да эшитмеди, ялынъыз къапы ачылгъан сонъ озюне келип, босагъада пейда олгъан акъ халатлы эмширеге шашкъын-шашкъын бакъып къалды.

— Не олды? — деп сорады эмшире телашнен — Аджеле ярдым керекми?.. Екъса озюнъизге бир шей олдымы? — Яш адам яйгъара къопаргъанындан утаныпъ, невбетчининъ суаллерине бирден джевап тапыштырамады. Эмшире исе оны аданын тюшкен бир адам ерине къабул этип, артыкъ ачувнен сёйленди: — Бутюн хасталарны аякъкъа турсаткъанынъыздан хаберинъиз бармы? Эрте-кеч демей эр бир ёлджы къапыны чокъмарлай-

алы не олур? Бу акъта
джакъ олса бу хасталарынынъ
пошпондинъизми? Бу ер мусафирхане дегиль де, хаста-
ханедир! Бар, кельген ёлунъызнен кетинъиз...

— Багъышланъыз, бираз сабырсызландым, — деди
яш адам. — Мен иште эдим, эвден алып кеткенлер... Озю-
нъыз билесинъиз, джиддий меселе... Хаста не алдадыр?

Эмшире мааль севз кельген бу адамны ялынъыз шим-
ди, давушындан таныса керек ки, юзюндеки сертликни
тебессюмге алмаштырып, мулайим бир сеснен:

— Вай, сен экенсинъ де! — деп сёзды. Геджелери
йошшмадан юрген ёлджулардан биридир бельледим. Бой-
ле аллар да ола, чюнки мусафирхане де бу орталыкъ-
та. Лонса уйтеден берли чекише. Къадынларнынъ
таншйн ойле. Раатсызланма, хапырлысынен кечер ке-
тер. Бу геджеден къалмаз бельледим. Эртеджерек че-
зильсе зенинъизге озюм барып хабер эйтерим. Козьайдын
бахшынынъ азырла. Айды, къатапыны турма, кет, юкъла...

Эмшире кери чекильди, къапыны ичериден кенитледи.
Гъам ве кедери чезильмеген яш адам нее, тюшюне тю-
шюне басамакълардан ашагъы энди. — Кет, юкъла экен!
Юрегининъ ярысы хастахането чекишкенде, инсан-
нынъ козюне юкъу кирерми? Чареси олса да, онынъ бу
дакъикъаларда чеккен азабынынъ бир къысмыны озю-
не алсам... Энди къайда бармалы, бу узун геджени на-
сыл кечирмели?»

Янъы хастахане Къайракъташнынъ чет ве тенха бир
еринде эди. Буна бакъмадан парктаки оркестрнинъ
давушы авада далгъалана-далгъалана, тап мында ке-
лип ете. Онда Шубертнинъ «Моментинин» чалалар. Тель-
тель олып созулып кельген эзги, гедже сакинлигини ай-
белен, инсаннынъ юрегини нешэлендире, омюрнинъ
улулыгъыны, дюльберлигини, инастенсизлигини хатыр-
лата.

Яш адам баягъы вакъыт динълешип-хаяллашып тур-
ды. Музыка эзгилери онынъ эйджаныны ятыштырды,
юрегини шенълик ве севинч сезгилеринен суслендирди.
Онынъ айдын ве саф козьлеринде баарь кунеши парыл-
дады.

О, кери бурулды ве хастаханенинъ артындаки чиль-
терли демир пармакълыкъларгъа янашып, оларнынъ
устюнден багъча ичине секирип тюшти. Ап-акъ олып
гуллеген акациаларнынъ къою ве лятиф къокъусы буру-
нына урды. О, кокюс толдурып нефес алгъан сонъ,

ымпыс-тымпыс юрип, хастаханенинъ багъчагъа ачылгъан пенджерелери огюнден кетти. Дакъикъада бир токъталып, пенджерелерден ичери козь ташлады, палаталардан эшитильген эр бир давуш онынъ дикъкъатыны джельп этти.

Яш адам бу худжур ишнен мешгъуль олгъан арада, пармакълыкълардан агъыр бир шей домпылдап кетти. О, «къаравулдыр!» деп элесленди ве терек артына чекильди. Энди аякъкъа котерильген къаралты исе, белини эгерек, яваш-яваш пенджерелер алдына келип токътады. «Ёкъ, бу эриф къаравулгъа бенъземей,— деп хавфсырады яш адам.— Хастаханеге даладжакъ гъалиба. Хырсыз олмалы! Токъта сен, пезевенк, мына шимди пайынъны алырсынъ».

О, къаралтыны огге кечирип, анансындан терек артындан атылып чыкъты да, аркъадан онынъ энъсесине япышып:

— Сен кимсинъ? деп къычырды. Мында не ишинъ бар?

Къаралты къарыкъ давушнен къакъылдап кульди:

— Не ишим олсун, меними де сабырсызлыкъ белясы,— деп кери айланды.

— Андрей Палыч, сизсинъизми?

— Меним, меним, эльсемни боша... Эвим гъарикъ этти, чыдап оламадым, барайым, Галянынъ янында булунайым, дедим. Ойле о, Сервер, дюньягъа келеджек эвлядынъ кунь эвельден юрегинъни тырмалай, догъмаздан эвель къайгъысы башлай... Гизленмек керек, ачавы къадемсиз къаравулнынъ козюне илишсек бизни сопалап айдаштырыр.

Олар бир къач адым кери чекилип, [illegible] къабаргъан отларынынъ устюне чёктилер.

— Бала дегенлери зевкълы бир шей экен, — деди Промкин.— Бильмейим, оларсыз бу дюньянынъ алы не олур эди! Мына, Галянен бирликте омюр кечиргенимизге он алты йыл толаятыр.. Шунъа бакъмадан эвимиз манъа эр даим бош олып корюльди. Недир, етмей эди. Дженктен сонъ мен буны даа зияде ис эттим. Кет кете аягъым эвге тартмай башлады. Недендир дейсинъ? Сонъундан фаркъына бардым. Инсаннынъ къанында озюнден кучьсюзлерни къайгъырмакъ, дюньяда озюнден эсер къалдырмакъ арзусы яшай экен. Бу табиий бир ихтиядж олса керек. Къанына-генине синъген бу ихтияджны

къанаатлендирмей тура, инсангъа омюри де, эви де
боли олып корюле. Дейик, мына бу дакъикъада дюнь-
ягъа янъы адам кельди — сабий догъды! Барсын ады
Коля олсун. Николай Андреевич! Догъгъан саатинден
башлап, о бала сенинъ къайгъырувынъа мухтадж ола.
Ниге, агъызыны ачып омюринде биринджи кере «а»
дегенинен, онынъ аскъысы башлай. Эм ойле бир аскъы
ки, эр бир сменасы суткада йигирми дёрт саат тенефюс-
сиз девам эте. Бу уфачыкъ махлюкъ шу саат сенинъ
устюнъе шорбаджы кесилип, эмир эте: аш бер, беши-
гимни тебрет, айнени айт (э-эй, олар музыканы пек
севелер!), эскимни денъиштир, эльге ал, авагъа чы-
къар... Бойсунма да кунюнъни корьчи! Къыямет къопа-
рыр, бунт чыкъарыр! Лякин бу «шорбаджынынъ» эмир-
лерини зорнен дегиль, зевкънен, севине-севине ерине
кетиресинъ!

Я бир кунь ола бу сабий тильге келип «баба» десе,
къуванчынъ ерге-кокке сыгъармы? Демеге келеми, пек
аджайиплар! Къайда олма, эвинь магнит киби чеке,
чюнки онда баланъ бар. Къайгъынъ да, зевкъынъ да,
къуванчынъ да, келеджегинъ де онда! Дейик, ярын-би-
рисн кунь Андрей Павлович сонъки кере аякъларыны
узатты да, Дюнья адыны тангъан бу аджайип мекян-
нен эбедий оларакъ сагълыкълашты. Не ападжакъсынъ,
догъмасы олгъаны киби, ольмеси де бар. Лякин Андрей
Павлович бундан сонъ да омюрнинъ къуйругъыны элин-
ден къачырмаз, догъаяткъан Николай Андреевич шах-
сында янъы яшайыш башлар, янъы-янъы къуюлар бу-
равлар, коммунизмде яшар. Инсан омюрининъ эбедий-
лиги де мына бунда олса керек...

Промкининъ фельсефесини палаталардан биринде
янъгъырагъан сабий сеси больди. Индже ве лякин ол-
дукъча кескин ве асабий сес бир къач кере текрарланды.
Промкин тантаналы бир давушнен:

— Дюньягъа янъы адам кельди! — деди. Бираз динъ-
ленип тургъан сонъ, иляве этти: — Бизим огъланнынъ
давушына ошай... Аферин огълум, къоркъма, къычыра
бер, йигитлигинъни косьтер...

Сервер кулюмсиреди.

— Янъыласынъыз Андрей Палыч, бу давуш къыз
сесине бенъзей. Бизим Сюмбульчик олса керек.

Промкин кедерленген киби олды.

— Масал окъуйсынъ, Сервер. Яш баланынъ сесине

бакъып, онынъ ким олгъаныны бильмек мумкюн ми? Къызы да, огъланы да айны бир музыканы чала... Лякин бу сабийнинъки пек гурьдели, буюсе генерал оладжакътыр. Белли я, генераллар эр кишиден олалар

Сервер де теслим олмады.

— Гурьдели деген бу давушынъыз энъ муляйим эзгини анъдырмаймы? Ана, эшитесинъизми, сеси къушлар киби котериле-котериле де, сонъ авада тайгъалай, яваш-яваш энмеге башлай. Мен десем бойле сес генералгъа догиль де, йырджыгъа мунасиптир. Опера йырджысына! Солисткагъа!.. Дикъкъат этинъиз, йыргъа экинджи бир давуш даа къошулды...

Промкишинъ юзю джошкъунлыкъ себебиюминен айдынланды.

— Дуэт башлады! Валлах, концерт десенъ де ери бар. Уфачыкъ сесинъизден айланайым, къозучыкъларым! Машалла Галягъа, экиз догъурды гъалиба...

Хастахане багъчасында олып кечкен бу адисели, китапта тасвирленген вакъиалардан беш йыл сонъ, 1952 сенеси Къайракъташкъа экинджи кере баргъанда, Серверден эшиттим. О, куле-куле икяе этти.

Мен Къайракъташкъа ёлгъа чыкъкъанда, мемлекетимизнинъ эр бир кошесинде олгъаны киби, мында да буюк денъишмелерге, аджайип янъылыкъларгъа расткеледжегиме шек-шубе этмеген эдим. Лякин нефтьчилер топрагъына аякъ баскъандан сонъ озь козьлеримнен керьгенлерим ве эшиткенлерим, беклегенимден къат-къат арткъач олып чыкъты.

Автобус Къайракъташкъа айлангъан ёлгъа бурулгъанынен, козюмиз алдында, ёлнынъ эр эки тарафындаки тюземликни, джан этеклерини ве къыр тёпелерини туташ суретте къаплагъан демир вышкаларынынъ мутешем манзарасы ачылды. Дерсинъ дагъ! Кенъ-къулан нефть районынынъ де биринде, де дигеринде компрессор станцияларынынъ биналары агъармакъта. Автобустаки ёлджуларнынъ айткъанларына коре, былтыр Къайракъташлылар мемлекетимизге пландан устюн он бинълернен тонна нефть ве миллионларнен кубометр газ берип, республика нефть оджакълары ярышында биринджиликни къазангъанлар.

Автобус, бир вакъытлары Борюкъышлакъ адынен белли олгъан нефтьчилер паркы янындан кечти. Онларнен гектар ерни къаплагъан багъчаны энди бой аткъан

ве турьлешкен декоратив ве мейва тереклери (акъикъа-
тен, яхшы топракъта ашлама аршынлап осе экен!),
язлыкъ кино ве эстрада театрлерининъ биналары, къы-
раэтхане, оюн-эглендже павильонлары, къызыл къум
тёшельген спорт мейданчалары, киосклар, тунч ве мер-
мерден ясалгъан абиделер яраштыргъан. Багъчанынъ
ортасында «Къайракъташ денъизи» джайрагъан. Ондан
темиз ве серин ава эсе. Ёлджуларнынъ айткъанына ко-
ре, бу багъча Сарвар Махрамкуловнынъ адыны ташый
экен.

Автобус Къайракъташнынъ ичине кирди ве нефтьчи-
лерининъ ифтихары олгъан медениет сарайынынъ огюн-
ден кечерек, автостанциягъа догъру ёл алды. Бундан
алты йыл огюне Николай Васильевич «истикъбаль шеэ-
рине» яшларнынъ зияретини ишге бу ерден башлагъан
эди. Ёлнынъ эр эки кенарыны къаплап алгъан эки ве
учь къатлы биналарнынъ балконларында нефтьчилер-
нинъ аилелери акъшамлыкъ чайларыны ичелер, пате-
фон чалдыралар, череплердеки ве чапчакълардаки чи-
чеклерни суваралар, ёлдан кельчи-кечкенлерни сейир
этелер.

Авлакъта, Къайракъташны экиге больген дерешинъ
артындаки тогъайларда... Ёкъ, джаным, бир вакъытлар-
даки тогъайлардан онда эсер биле къалмагъан. О ерлер
багъ-багъчагъа чевирильген. Онда, ешиллик ковшинде,
нефтьчилер къургъан эвлерининъ акъ диварлары, сары
кирамитли я да къызыл ве ешиль тенекели дамлары се-
чиле. Алдда, тим-тикине котерильген къыр тюбюндеки
чокъуракъ башындан та Къайракъташ дживарларына-
дже джайылгъан яш арчалыкъта, нефтьчилерининъ исти-
раат эвлери ве коттежлери ерлешкен.

Кунь къавушаяткъанда машинамыз зенаат-окъув
юрты къаршысындаки автостанция огюне келип токъ-
тады. Маршрут автобусларындан бирине минип, Мах-
рамкул аканынъ эвине джёнедим. Компрессор станция-
сынынъ резервуарлары янындан кечеяткъанда, лип этип
бинълернен лампалар янды: Къайракъташнынъ гедже-
си куньдюзге айланды, орталыкъ алтын шавлелер ичине
богъулды.

Таныш ёл къапымны ачып, азбар багъчагъа кирдим.
Эвде ярыкъ ёкъ эди. Лякин мен кери бурулып къапы-
дан чыкъаджакъ арада, аркъамдан индже бир сес эши-
тильди:

— Эмдже, токътанъыз, къартбабам мындадыр?

Къып-къызыл янакълы, томбул бетли, ойнакъ, [illegible] козьлю ве къувурчыкъ къара сачлы бир балачыкъ алдыма келип токъталды да, уфачыкъ элини узатып:

— Хош кельдинъиз!— деди.— Биз, къартбабамнен, анама вишне, бабама да шефтали йыгъамыз, чюнки анам вишне севе, бабам да шефтали. А шимди олар да келирлер. Меним адым Меметтир, я сизининъки?

Мен эки къарыш бойлу бу баланынъ дюльберлигине, лафчанлыгъына сукъланып тургъанда, тереклер арасындан мейва сепетинен Махрамкул ака чыкъты. О, манъа япаргъан киби корюльди. Бели бираз даа букюльсе де, тыраш олгъан ве тазерген янакълары, тирилешкен айдын козьлери, бурюшиклери тегизленген манълайы, чалыкъ арекетлери къартнынъ рушенлигини, омюрден хошнутлыгъыны сездирип турмакъта эдилер.

— Буюр, буюр мехман! — деп къуванды о ве серги тюбюндеки сеттен ер косьтерип, бойле алларда адет олгъан ал-хатир суаллерини ягъдырды. Сонъ, Меметке айланып: — Бар, огълум, Гульджиан енъгеньнинъ эвинден къартананъны чагъыр,— деди.

Къартана?! Бу эвде къартана да пейда олдымы?

Махрамкул ака электрик столбасындаки включательни бурды. Серги устюндеки лампаларнынъ ышыгъында юзюм япракълары мавымсы сары ренкке кирдилер, сачакъкъа илинген къафестеки боденелер ярыкъкъа къуванып, тез-тез пыт-пылдашмагъа башладылар.

Лакъырды, эльбет де, эски эш-достларгъа келип багъланды.

— Келин-киев сагъ-селяметлерми?

— Шукюр, сагъ-селяметлер,— деди Махрамкул ака.— Айше къызым быйтыр университетни битирип, мындаки он йыллыкъ мектепке директор олды. Огълум Сервер бурав устасыдыр. Ярын Москвагъа кете, геолог оладжакъ! Яшларгъа коре не, бугунь шичи, ярын исе техник, геолог, миженер, бильмем даа не. Бориснен Адиль де окъуйлар. Окъумай не япсынлар, шимди яшларнынъ девири. Селим биле театр институтына барып кирди... Керчек, бу йыл баарь Украинадан анасынен Володя кочип кельди. Мухаббат себеп олды, дейлер. Къыз деген шей йигитке не яптырмаз. Аз къалды Борис де студенткасы пешинден кетеджек эди, лякин чаресини тапып оны поездан тюшюрди де, Самаркъандкъа ишке

ёлангъан къызыны мында тартып кетирди. Ой да той яны эй! Лякин бу той Али акъайнынъ яраштыргъан сонъки тою олды. Заваллы вефат этти. Тойда, давул чокъмарлагъанда олип къалды. Къызыкъ адам эди...— Махрамкул ака бир къач сание сюкюнетте къалды. Петир хатырлап, шенъликнен кулюмсиреди.— Я Андрей Павловични айтмайсынъмы? Бири-бириден уфакъ эки къызчыгъы бар. Оларнынъ пешинден текмиль дели-дивane олды. Ишиен сонъ догъру яслиге чапа. Эгер акъшамлары паркта къызчыкъларынен къ пая барип кезгенини корьсенъ, айретте къалырсынъ: дерсинъ дюнья устюнде экинджи кеслангем! Учюнджи бала беклейлер. Джаным, айтмакъ келеми, ерталыкъ яш балагъа толып къалды. Бу, эльбет де, яшайышкъа бакъыш бир шейдир.

— Нияр не япа?

— Ниярмы?...

Азбаргъа Серверинен Айше кирдилер. Кинода экенлер. Экен де юлулашкъан ве гузеллешкенлер. Чокъкъа бармадан къапыда къартанасыны чагъырмагъа кеткен Меметчикнен... Ким кельгендир дейсинъыз? Эльбет, Зарифе енге пейда олды!

«Бакъ сен бу къартанайгъа! деп тааджипленди мен. Демек Борисинь айткъаны догъру чыкъты!».

Зарифе енгенинъ азбаргъа кирмесинен, шорбаджылыкъ эте башламасы бир олды: огюмизге стол чекип кетирди, келининен киевини янымызгъа отуртты, сонъ софадан тарелка-тарелка мейва, тыгъыз пителер, хамыр ашлар ве бир къач чешит татлы кетирип, столны донатты. Онынъ чевиклигине, чеберлигине сукъланмамакъ мумкюн дегиль эди. Айше ярдым этеджек олып бакъса да, о, разы олмады:

Отур, отур! Кунь бою балаларнен чекишкенинъ етер.

Арасы ярым саат кечмеден столда йылым-йылым йылтырагъан къалын къурсакълы самовар пейда олды. Зарифе енге ялынъыз бундан сонъ софрагъа отурып, умумий субетке къошулды.

— Январнынъ башында тойгъа кель,— деди о къулагъыма фысылдап.— Исмаил эвленеджек.

— Я о къайдадыр?

— Шу Шишман деген ханнинъ судындан сонъ Къайракъташта къалды. Компрессор станциясында чилингир олып чалыша Николай Васильевичнен шу дереджеде достлаштылар ки, ахыры оларнынъ эвине кочьти.

— Я Нияр?

— Вай, джаным, Ташкентте корюшмединъизми? — деп тааджипленди Зарифе енге. — Ондадыр. Ойле бир къыз олды ки, сурет киби ас диваргъа, бакъ да тур! Университетте окъуй. Инге, Исмаильнинъ озю мында олса да, юрегининъ ярысы Ташкентдедир. Ара тапты мы, самолёткъа мине де, Нияргъа барып келе... Унутма, тойгъа кель.

Айше ярынки дерслерини азырламагъа кетти. Бираздан къартнен къартий де ерлеринден турдылар. Биз Сервернен къалдыкъ. О, буюк бир къызгъынлыкънен, нефть оджакъларындаки техника янъылыкъларыны икяе этти.

— Мен мында кельгенде къуюлар ротор ярдымынен буравлана эдилер. Буравны арекетке кетирмек ичюн, къуюдаки бутюн трубаларны айландырып турмакъ керек ола эди. Эсапкъа алынъыз, терен къуюларда бурав трубаларынынъ агъырлыгъы 100—150 тоннадан зияде ола. Эсас кучь къуюны теренлештирмеге дегиль, трубаларны айландырмагъа кете. Я бу трубаларнынъ тез-тез ыпрангъанларыны, сонъундан ишке ярамагъанларыны айтмайсынъызмы! Энди турбобургъа кече башладыкъ. Аджайип бир янъылыкъ! Къуюгъа йиберильген трубалар бутюн вакъыт арекетсизликте булуналар, тек бурав айлана. Оны колонна трубаларынынъ уджуна ерлештирильген турбина айландыра. Турбинанынъ озю исе буюк бир тазыйыкънен къую ичине айдалгъан балчыкъ шиддетининъ кучюнен коче. Бойледже, балчыкъ шиддетлиги эм къуюнынъ диварларыны сылап иские ве эм де буравны айландыра! Мен сизге тек бир мисаль кетирдим. Ильмий тедкъикъат институтларында, мемлекетимизнинъ нефть оджакъларында энъ янъы-янъы машиналар ве механизмлер сыналмакъта. Бугунь олмаса ярын ойле бир машиналар ве механизмлер чыкъар ки, эски роторлар киби, бир кунь ола турбобурлар да кечильген девир нефть кедиклери оларакъ, ялынъыз музейлерде къалырлар...

Эртеси куню сабасы Серверни Москвагъа озгъарып, онынъ бутюн эш-достлары автостанциягъа топландылар. Эр кестен эвель къадынынен бирликте Борис Михайлович кельди. Бираздан Адиль Атахановичнен Володя Скуратов, Андрей Павловичнен Галина Ивановна, Исмаильны орталарына алгъан Николай Васильевичнен Зинаида Федоровна ве башкъалары пейда олдылар. Автопаркнынъ директоры Артём Михайлович озь имаесинде олгъан виллисинен Сабир Мухаммедовични, Гульджанны

де къадыны Елизавета Карповнаны кетирди. Топлангъанлар арасында китабымызнынъ къараманларындан ялыныз Селим, Амет ве Нияр ёкъ эдилер. Борис Михайловичнинъ айткъанына коре, бундан бир афта эвельси Аметнен Зухра оларгъа мусафирликке келип кеткенлер. Амет аэроклубда окъувыны битирген сонъ, онда инструктор олып къалгъан.

Андижангъа кетеджек ёлджулар автобускъа толуштылар. Сервер озгъармагъа кельгенлернен сагълыкълашып, къадынынынъ янына кельди. Айше эля козьлерини онъа тикти. Акъайына беслеген къуванчы ве гъуруры козьлеринден ян олып тёкюльди..

Машина кочеяткъанда Махрамкул ака Серверге бир топ хош къокъулы гуль ве чичек узатты.

— Огълум, самолётнен кетеджексинъ, бу чичеклерни солдурма, — деди. — Озь азбарымыздан уздым. Москвагъа тюшкенинънен мавзолейге бар да, бу чичеклерни Ленинниң табуты устюне къой. Айды, акъ ёл санъа, азиз огълум!

— Акъ ёл! — деп багъырыштылар топлангъанлар.

— Огъурлы ёллар олсун!

МУНДЕРИДЖЕ

На татарском языке

Юсуф Болат

ЧИСТЫЕ СЕРДЦА

Роман

Гослитиздат УзССР—Ташкент—1962

Цена 75 к.

Махрамкул ака мусафирлерге чайниктен чай сюзе экен, арада, бербер Али багълап къурып ерлешти де, сёзлерини сабырнен, дане-дане тёкмеге башлады:

— Мутебер акъсакъаллар! Къасабамызынъ сёвгили адамы Сервер Арсланов озь омюрини ве юрегини экинджи бир шахснен яни Айше Къуртбединованынъ омюр ве юрегинен багъламакъ истеген. Не дейим, мурадларына наиль олсунлар. Бильсенъиз керек, киев бала йигитлеримизнинь энь метинлисидир. Шунынъ ичюн йигитине коре де тою олмалы! Мен керчектен той япмакъ тарафдарым. Бугюн Къайракъташ шенъленсин, давулымызнынъ давушы тап Андижангъа эшитильсин. Сиз буньа не дейсизьиз, джемаат? Дегенлерим догърумы? Али акъай ортагъа ташлагъан бу суалине озю джевап берди: Чокъ догъру! Лякин директорымызнынъ кучючик эвинде насыл той ола билир? Онда айланмагъа да ер ёкъ. Пакъыл киби келиннен киевимиз де анадан догъма етимлер: не эвлери, не тёшеклери, ве не де чанакъ чёльмеклери бар. Деник, бир ай, он ай директорынынъ эвинде яшарлар, онынъ барындан ёкъындан файдаланырлар я сонъ? Эль атына минген тез тюшер дегенлер...

Махрамкул ака артыкъ даянамады:

Токъта, токъта уста- деп онынъ сёзюни больди. Лафынъны пек яхшы башладынъ амма, сонъундан дадыны къачырдынъ. «Етим» деп, Серверни акъаретлеме, къан якъаджакъ олып, козь чыкъарырсынъ, Серверинъ джаны агъырыр. Бизим заманымызда эльаягъы ишлеп тургъан азнавур киби сагълам йигит етим ола билирми? Бу «етим» даа тюневин юз он бешинджи къуюю ичюн он эки бинъ кумюш мукяфат алгъан да! Эманет кассасында онынъ десте-десте акъчалары ята да! Бей сарайы киби джаным-джаным эвини, ах-вах демеден, эль баласына багъышлап берди де! Бойле шей «етим» адамнынъ элинден келирми? Келин де факъыр дегильдир, мында оджалыкъкъа кельген, тезден бинъзиклернен ойнайджакъ. Серверде эр шей бар: акъыл да, виджан да, кучь де! Даа дегенде, эви де бар, эви ичинде тёшеги-ятыгъы да, кедиги-кийдиги де бар! Зан этсем, Къайракъташта ондан бай киши ёкътыр. Бугюн беля шунда ки, бу бай адам чокътан берли онынъ ичюн тутулгъан бу эвни бийенмез ве яхут азыр эвге кочьмекни шанына сыгъдырмаз, деп къоркъам. Акъсакъал-

лар! Николай Васильевич! Сизге ялварып айтам: Сер-
верни къандырынъыз, тоюны мында бу эвде япсын,
келиннен мында кочип отурсынлар. Эминим, онынъ бу
эвге де, манъа да ихтияджы ёкътыр, лякин мен онынъ
озюне де, сесине де мухтаджым. Эр даим янымда, эвим-
де олмасыны истейим. Элял сют эмген бу балагъа тув-
гъан эвлядым киби исиндим. Кочьсинлер, къабристан
тынчлыгъы баскъан бу эвге кульки ве шенълик кетир-
синлер. Оларгъа бакъып мен де шенъленейим...

Ичеридекилер сустылар. Къартнынъ ялварып айт-
къан сёзлери Николай Васильевичнинъ юрегини шу де-
редже къозгъады ки, о, ериндан турып, онынъ манъла-
йындан, козьлеринден опеджеги кельди.

— Махрамкул ака, сизинъ алидженап арзула-
рынызны ялыныз алгъышламакъ [illegible] о.
Лякин сёзюнъизде аз бучукъ [illegible]. Сервер де
сизге рухджа мухтаджыр. Зан этсем [illegible] о бабасы
ерине коре. Ола билер, сизи [illegible] фикири
онынъ акълына да кельгендир. [illegible] бир
йигит олгъанындан, къартнынъ [illegible],
башына мусаллат олманым, дея [illegible]
финъизни эшитсе, къувана-къувана разы [illegible]
дейсинъиз, акъсакъаллар, айткъаным [illegible]

Къартлар бири бирини бакъып, онынъ [illegible]
дыкъламагъа ашыкътылар:

— Догъру, разы олур!

— Не ичюн разы олмасын, бири-бирине [illegible]
йыкълар!

— Оларгъа бир аиле олып яшамакъ [illegible]!

Николай Васильевич екюн чекерек:

— Демек, анълаштыкъ, деди. Ярын саба бир
къач акъсакъал топланып, Серверинен сёйлеширмиз. Сен,
къартым, къайгъырма, той сенинъ эвинъде олур. Ярдым
да этермиз. Райпотребсоюзгъа барып, тойлыкъ пиринч
ве май тапмакъны озь бойнума алам. Сен пилавны
чокъча азырла ве бизни тойгъа чагъырмагъа унутма.

Къулюштилер. Бербер Али Махрамкул аканынъ бала-
ларджасына къувангъаныны сейир этип: «Сервер келип
къалмаса эди, - деп элеселенди. «Хастанынъ» рушен-
лигини корьсе, резиль масхара олурым. Тез кельсин
деп, бираз къачырдым гъалиба».

Али акъайнынъ акълына апансыздан келип сокъул-
гъан бу фикир, онынъ къартлыкътан орьселенген, ме-

джалсызлангъан юрегини сачмагъа тюшкен балыкъдай чапаландырды. Лякин шунъа бакъмадан, секретарь ве акъсакъаллар огюнде къопаймакъ истеги, онъа юрек делялетини де унуттырды: о, агъыз патлатып, чалгъы такъымы сымарлагъаныны, Айрапетовнен келишильгенини, тойда ат минип чыкъаджакъ яшларнынъ джедвели тертип этильгенини айтты.

Ичкеридекилер бири-бирине бакъып кулюштилер. Айретте къалгъан Николай Васильевич:

— Али Хатипович, атларны къайдан аладжакъсынъыз?— деп сорады.— Бу ишлерден Серверninъ хабери бармы?

Сакъынгъан козьге чёп тюшер дегенлери догъру экен. Али акъай джевап береджек олып, агъыз ачайым дегенде, яваштан къапы ачылып, ичери Сервер кирди. О, сонъ дередже эйджанлы эди. Миндерлер устюне багъдаш къурып отургъан къартларны ве Николай Васильевични корьгенинен, теляшланувы даа зияде артты. Къартнынъ вазиети агъыр олмалы, деп теренден кокюс кечирди. Лякин ичеридекилерни бирме-бир сюзип чыкъкъан козьлерине соба артындаки «хаста» илишкенинен, юрегине къуванч шербети тёкюльгендай олды. О, Али акъайгъа чевирилип-

— Я сиз, Али Хатипович, Елизавета Карповнагъа Махрамкул аканы...— деп opькеленеджекте, Али акъай онынъ сёзюни агъызындан алып:

— Ялан экен къардашым, мени шашмалаттылар,— деди де, озь яланыны къолайлыкънен башкъаларынынъ устюне атты.— Эль агъызына элли аршын без етмез дей тургъанлар, пире акъсырса, боран къопты деп чыкъаралар... Инсанлыкъ алыдыр, бельки бираз кейфсизлengендир.— Ичеридекилер эки арадаки бу худжур лакъырдыдан ич бир шей анъламадылар. Али акъай исе оларнынъ суаль бериджи козьлерини эслемегенден олып, лакъырдыны башкъа мевзугъа чевирмеге ашыкъты.— Кельгенинъ чокъ яхшы олды, Сервер, даа шимдичик сени анъгъан эдик. Меселе шунда ки...

Къартлар ве Сервер Махрамкул аканен сагълыкълашып, азбар къапыдан чыкътылар. Али акъай аселет аркъадакъалып, Махрамкул аканынъ янына кельди.

— Насыл, айткъаным олдымы?— деп ырджайып кульди.— Энди огълунънынъ якъасыны бошама, тойгъа пара аджымасын, адам чокъ оладжакъкъа ошай.

Къуванчындан тап башы айлангъан Махрамкул ака:

— Эльбет, йигитине коре тою олмалы!— деп Али акъайнынъ бана айткъан сёзлерини текрарлады.— Шакъамы я, омюримде бириндджи кере эвиме келин тюшюреджем! Олар ичюн парамны да, малымны да ад-жымам. Элял олсун! Сен, уста, ярынки ишинъ аджеле олмаса, сабадан кель де, берабер той азырлыгъына башлайыкъ.

— Танъда мени бекле. Айды, геджелер хайыр!

7

Кунешли къыш кунюне къувангъан къайракъташлылар эрте саба сокъакъларгъа тёкюльдилер. Чокъкъа бармадан оларнынъ дикъкъатларыны худжур бир адисе джельп этти: кок юзюнде апансыздан уфакъ бир самолёт пейда олып, Къайракъташнынъ устюнде долана башлады. Эм шу дередже алчакътан учты ки, бойле гурультиге алышмагъан тавукълар дерал кумеслерине чапыштылар, копеклер кокке къарап улудылар.

Самолёт ансыздан пейда олгъаны киби, бир къач дакъикъа авада айлангъан сонъ, бирден шимальге догъру юкселип, къырларнынъ артына синъип кетти. Лякин кезинтиге чыкъкъанлар самолёт акъкъындаки лакъырдыдан башкъа мевзугъа кечер-кечмез, о къайтадан корюльди: къыр этегиндеки тогъайнынъ устюнден къарталдай тайгъалап, парашютке илинген бир шей ташлады.

Сокъакътаки балалар, яшлар ве шу джумледен Борисиен Селим, сес-шамата къопарып, тогъайгъа чапып кеттилер. Лякин ер юзю ап-акъ олгъанындан, къулан тогъайны дёрт долансалар да, парашютны тапамадылар.

Селим янъы потиклерининъ сылангъанына языкъсынып:

— Борис, къайтайыкъ дост, бельки Серверге керек олып къалырмыз, — деди. — Самолётдан ташлангъан шейни къар иригенден сонъ келип бакъармыз.

— Сен шашырдынъмы не мараз? Ерге бош чувал ташламагъандырлар, адам я да муим бир шей олса керек.

Селим араштырмакънынъ файдасызлыгъы акъкъында бир шейлер айтаджакъ олса да, тамам бу арада джап кенарындаки балалардан бири:

— Борис агъа, дередеки къар къыбырдана!— деп къычырды.

Онда, къую агъызы киби оюлгъан къарнынъ тюбюнде, недир, чапаланмакъта эди. Борис джаптан ашагъы адымлады.

— Юринъ, дереге тюшейик!

Яшлар ве балалар эль-аякъларынен къар ичинден ёл ачып, дереге саркътылар. Борис боюнынъ узунлыгъындан файдаланып, огден кетти ве тепренмекте олгъан къар оюгъыны эллеринен къармаламагъа башлады. Бирден:

— Парашют!— деп багъырды ве къар тюбюнден бир топ йип тартып чыкъарды.— Къана, йиплерге япышынъыз! Агъыр шейге ошай. Айды, тарттыкъ: бир, эки, учь!.. Бир даа...

Парашютнен бирге, эль ве аякълары йиплерге чырмалгъан бир адам тартып чыкъардылар. Лякин бу адам баштан-аякъ къаргъа булгъалангъанындан, онынъ ким олгъаныны анълап оламадылар.

Яшларнынъ ярдымынен аякъкъа тургъан парашютчи, енълеринен бетини сюртти, юмрукъларынен козьлерини окъалады, лякин агъызыны ачмады. Сабыры тюкенген Борис:

— Эй, бейнадем огълу, сен кимсинъ, къайдан ве не ичюн кельдинъ?— деп сорады.— Спортсмен олсанъ, къонмагъа башкъа бир ер тапмадынъмы? Озь талийинъни кимге ышандынъ?

Парашютчи, зорнен олса да, кирпиклери бузлагъан козьлерини ачты, къып-къызыл кесильген дудакъларынен джылмайып кульди.

— Мераба, Борис! Селим, санъа да мераба! Танымадынъызмы?..

Заваллы Амет! Селимнинъ сёзюне уйып, къар иригендже беклеген олсалар, аджеба сенинъ алынъ не олур эди?

— Амет, достчыгъым, сенсинъми?— деп, Борис эллеринен оны къучакълап алды, буюк бир асретлик ве

къуванчнен онынъ манълайындан, козьлеринден, янакъларындан опьти.

— Тойгъа кельдинъми?

— Тойгъа!— деди Амет ве бирден тизлерине япышты.

— Агъырамы?

— Агъырмай, бурчанлай. Тиз къапагъым парча-кесек олса керек. Ничево, пустяки. Ат башынен лётчик башына нелер кельмез! Айды, къолтукъларымдан тутынъыз да, бу къадемсиз къабирден чыкъайым.

Сейтабла парашютны юкленди. Бориснен Селим Аметни эки якътан къолтукълап, джапнынъ къыргъагъына чыкъардылар.

— Энди озюм кетерим,— деди о.— Мересьев аякъсыз юре, мен бир аякънен юремем ёкъса?

Къар ичинден ачылгъан ёл тар олгъанындан, Амет акъсай-акъсай огден кетти, онынъ артындан Борис, Селим ве башкъалары кельдилер. Бундан учь кунь эвель Борис Сервернинъ адындан Аметке телеграмма чеккенде, достуны артыкъ кульмейджегине, онынънен йигитлерджесине лакъырды этеджегине озь-озюне сёз берген эди. Лякин мына шимди, сюрюне-абына кеткен мешин шлёмлы, бол-сал урбалы Аметни коре тура, тилини тыямады:

— Амет, штанынъ пек узун.

— Лётчик формасы!— деп джеваплანды о.

— Штанынъа сюрюнмейсинъми?

— Чамур авада балакъларымны чызмамнынъ къонучларына тыкъам.

— Кителинъ де тап тизлеринъе тюшкен.

— Форма! Учкъанда этеклерини штаныма тыкъам.

— Сизде эр шей алмалы-салмалы экен де!— деп кульди Борис. Амет индемеди.— Насыл машинада ишлейсинъ?

— Граждан авиациясында самолётнен юк ташыйым.

— Самолётынъ дёрт копчеклими?

Амет тарс токъталып, кери чевирильди.

— Сервер айттымы?— Онынъ къашлары чатылды, ешиль козлери къысылды, лякин сёгюнейим деп агъыз ачаджакъта, бирден кулип йиберди.— Догъру, самолётым дёрт копчеклидир — бензовоз. Лякин учмагъа да огренем. Ташкентке барып тюшкенимден берли авиа-